

Міжнародний гуманітарний університет

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

МІЖНАРОДНОМУ ГУМАНІТАРНОМУ УНІВЕРСИТЕТУ

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ЗБІРНИК

Видається з 2004 року

Випуск 27

Статті учасників
Третьої міжнародної мультидисциплінарної конференції
«Чорноморські наукові студії»
19 травня 2017 року

Відповідальний редактор випуску – к.ю.н., доцент К.В. Громовенко

Одеса
2017

УДК 338.24-658.014

Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету : [збірник]. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. – Вип. 27. – 230 с.

Викладено результати досліджень науково-педагогічних працівників у галузях права, філософії, історії, політології, психології, лінгвістики та перекладознавства, дизайну, мистецтвознавства, економіки, менеджменту, технічних наук, медицини та фармації.

Збірник зібраний та підготовлений до друку співробітниками кафедри загальногуманітарних дисциплін Міжнародного гуманітарного університету та розрахований на наукових та науково-педагогічних працівників, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів.

**Друкується відповідно до рішення
Вченої ради Міжнародного гуманітарного університету
(протокол № 6 від 28 квітня 2017 року)**

Редакційна рада:

С.В. Ківалов, академік Національної академії правових наук України, д-р юрид. наук, проф. – голова Ради; А.Ф. Крижановський, д-р юрид. наук, проф., засл. діяч науки і техніки України – заст. голови Ради; К.В. Громовенко, канд. юрид. наук, доц.; О.М. Головченко, д-р екон. наук; О.А. Івакін, д-р філос. наук, проф.; М.П. Коваленко, д-р фіз-мат. наук, проф., засл. діяч науки і техніки України; І.В. Ступак, д-р філол. наук, проф.; В.Г. Шутурмінський, канд. мед. наук, проф.

Редакційні колеги за напрямками:

Філософія та соціально-гуманітарні науки

К.М. Вітман, д-р політ. наук, проф.; Е.А. Гансова, д-р соціол. наук, проф.; Л.І. Корміч, д-р іст. наук, проф.; Т.О. Крижановська, канд. філос. наук; А.П. Овчинникова, д-р мистецтвознавства, проф.; В.Г. Піщемуха, канд. іст. наук, доцент; Г.Х. Яворська, д-р пед. наук, проф.

Юридичні науки

Т.О. Анцупова, д-р юрид. наук, доцент; Т.С. Ківалова, д-р юрид. наук, проф.; О.С. Кізлова, д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України; А.С. Нестеренко, д-р юрид. наук, доцент.

Філологічні науки

Н.В. Бардіна, д-р філол. наук, проф.; К.Б. Зайцева, канд. філол. наук, доцент; Е.В. Ларіна, канд. філол. наук, доцент; В.Я. Мізещька, д-р філол., проф.; Л.І. Морошану, канд. філол. наук, доцент; В.Г. Таранец, д-р філол. наук, проф.

Економіка і менеджмент

А.Г. Гончарук, д-р екон. наук, проф.; О.М. Кібік, д-р екон. наук, проф.; С.В. Михайленко, д-р екон. наук, проф.; В.М. Ращупкіна, д-р екон. наук, проф.

Технічні науки

В.Г. Головань, канд. техн. наук, проф.; В.І. Гура, канд. техн. наук, доцент; Д.А. Зайцев, д-р техн. наук, проф.; А.І. Рибак, д-р техн. наук, проф.; В.В. Сергеев, канд. техн. наук, доцент.

Медичні науки

М.Г. Антіпов, канд. мед. наук, доцент; В.А. Бачериков, канд. хим. наук, доцент; Л.П. Зубкова, д-р мед. наук, проф.; В.А. Малиновский, канд. мед. наук, доцент; Е.Л. Маркіна, канд. хим. наук; Г.П. Пекліна, д-р мед. наук, проф.

**Статті друкуються мовою оригіналу за авторською редакцією
Відповідальність за достовірність матеріалів несуть автори публікацій**

Відповідальний секретар – кандидат філософських наук,
доцент кафедри мистецтвознавства та загальногуманітарних дисциплін
Крижановська Тетяна Олександрівна

Адреса редакції: вул. Фонтанська дорога, 33, м. Одеса, Україна
e-mail: conference.mgu@gmail.com

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ
КВ № 8958 від 13 липня 2004 року*

Розділ 1

Національне та міжнародне право

---

*Н.В. Аніщук,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри історії держави та права,
Національний університет «Одеська юридична академія»,
м. Одеса, Україна*

РОЗВИТОК ГРОМАДЯНСЬКИХ ПАРТНЕРСТВ ЯК СПЕЦИФІЧНОЇ ФОРМИ ШЛЮБУ У ВЕЛИКОБРИТАНІЇ

Анотація. У статті досліджується правотворчий досвід Великобританії з другої половини ХХ століття й до сьогодення у сфері легалізації громадянських партнерств як специфічної форми шлюбу.

Ключові слова: гендерна дискримінація, громадянські партнерства, легалізація громадянських партнерств.

Однією з актуальних проблем, що останнім часом усе більше привертає увагу в суспільстві, є узаконення одностатевих шлюбів, так званих громадянських партнерств.

Ця проблема є вкрай дискусійною, оскільки з християнського погляду розглядається як порушення біблейських заповідей. Між тим останнім часом суспільство під впливом так званої «сексуальної революції» поступово змінює свої погляди на статеву свободу. Особливо західне суспільство, зокрема англійське, всупереч християнській моралі, «просунулося на багато кроків уперед» у напрямі легалізації гомосексуальних відносин та узаконення одностатевих шлюбів. Цим кроком фактично зроблено виклик усьому світовому суспільству. Виправдання цього рішення було таким: з установами заборони на одностатеві відносини порушуються права людини на свободу сексуальної орієнтації.

Оскільки Великобританія є однією з небагатьох країн світу, яка доклала багато зусиль до узаконення громадянських партнерств, цей фактор зумовив вибір теми.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми та на які спирається автор, дає підставу стверджувати, що сьогодні у вітчизняній юриспруденції відсутні роботи, де комплексно б розглядалася проблема громадянських партнерств як специфічної форми шлюбу. В основному всі наукові гендерні дослідження зводяться до розгляду прав жінок. Заслужують на увагу праці таких учених-гендеристів, які є фундаторами школи вітчизняного гендерного права: О. Дашковської, К. Левченко, Т. Мельник, Н. Оніщенко та ін.

Метою роботи є дослідження розвитку громадянських партнерств як специфічної форми шлюбу у Великобританії в історико-правовому аспекті.

Натепер у країнах із паритетною демократією на законодавчому рівні встановлено заборону будь-якої гендерної дискримінації. Варто зазначити, що «гендерна дискримінація» – це термін новий, який з'явився в науковому обігу нещодавно, у 90-х роках минулого століття. Гендерна дискримінація – це несправедливе ставлення до будь-якої особи, яке прямо або опосередковано пов'язано з її належністю до статі. Тривалий час факт існування дискримінації за ознакою статі заперечувався суспільством, тому й поняття «гендерна дискримінація» не існувало. Уважалося, що ця проблема існує лише щодо жінок. Унаслідок цього вчені-юристи застосовували лише термін «дискримінація щодо жінок». І тільки пізніше було визнано, що дискримінація за ознакою статі може бути спрямована як проти жінок, так і проти чоловіків.

Сьогодні Великобританія – одна з перших країн, яка здійснила легалізацію гомосексуальних відносин і тим самим відкрила шлях щодо розвитку громадянських партнерств як специфічної форми шлюбу.

Громадянське партнерство – спеціальний вид узаконення відносин, передбачених передусім для одностатевих пар. Статус партнерів надає їм практично такі самі права, що є в подружжя в класичному шлюбі. Вони отримують усі необхідні юридичні передумови, щоб уважатися сім'єю й отримувати відповідні державні пільги по безробіттю, догляду за дітьми, пенсійному забезпеченню. Такі пари мають право на загальне прізвище (Німеччина), однакові зі шлюбними парами пільги на податок щодо спадкування (Німеччина). У деяких країнах світу їм навіть дозволено всиновлювати дітей і мати доступ до штучного запліднення (Великобританія, Скандинавські країни (Швеція, Норвегія), за ви-

нятком Фінляндії). Проте в більшості країн, у яких дозволена легалізація громадянських партнерств, одностатевим парам не дозволяється мати доступ до штучного запліднення (Ісландія), всиновлювати дітей (Угорщина, Фінляндія) або встановлюються обмеження щодо всиновлення. Наприклад, у Данії не можна всиновлювати чужих дітей, дозволяється лише всиновлювати дітей один одного.

Існують дві головні різниці громадянського партнерства і шлюбу. Так, у класичному шлюбі під подружжям розуміється союз чоловіка та жінки, а в громадянському партнерстві – союз партнерів (союз чоловіка та чоловіка або союз жінки та жінки). Шлюб може бути укладено в церкві та громадянській установі, а громадянське партнерство може бути зареєстроване лише в громадянській установі (переважно в мерії або міській раді).

Які ж мотивації призвели до того, що на законодавчому рівні від кінця минулого століття було дозволено легалізувати громадянські партнерства як форму шлюбу? Відповідь на це питання може прояснити виступ Лорда Лонгфорта в Палаті Лордів англійського парламенту, який на дебатах щодо питання гомосексуалізму в цій Палаті 4 грудня 1957 р. висловив таку позицію: «Ми повинні ненавидіти гріх і любити грішника» [1, с. 341].

Легалізацію громадянських партнерств як специфічної форми шлюбу вперше започатковано в Європі. У 1989 році Данія стала першою країною у світі, що дозволила одностатевим парам легалізувати свої відносини. Першою постсоціалістичною країною, яка дозволила визнавати одностатеві сім'ї, стала Угорщина в 1996 р.

Громадянські партнерства як форма спільного проживання одностатевих людей представлена також у країнах: Австралія (деякі штати), Андорра, Ісландія, Канада (деякі провінції), Колумбія, Люксембург, Німеччина, Португалія, Словенія, Словенія, США (деякі штати), Уругвай, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чехія, Швейцарія тощо[2, с. 178].

Історія узаконення громадянських партнерств у Великобританії розпочинається з вирішення питання про легалізацію гомосексуальних стосунків. Варто зазначити, що сьогодні в більшості країн світу, у т. ч. в Україні, з морального погляду засуджується явище гомосексуалізму. Зберігаються також країни, в яких гомосексуалізм залишається злочином (наприклад, країни ісламського фундаменталізму). Проте з погляду сучасного західного суспільства держава, що відмовляє чоловікам у їхньому праві на статеву свободу, фактично проводить політику гендерної дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації.

Що ж являє собою гомосексуалізм? Це протиприродний статевий потяг, виявом якого є схильність до осіб своєї статі. Безумовно, гомосексуалізм є відхиленням від природної норми. Явище гомосексуалізму відоме з глибокої давнини. Перші згадки про нього знаходять у Давньому Єгипті. Гомосексуалізм процвітав у Давніх Індії, Вавилоні, Греції та Римі [3, с. 489]. Уже тоді було встановлено жорстоке покарання за гомосексуалізм. Наприклад, римський імператор Костянтин запровадив смертну кару за нестандартні любовні відносини. Ще раніше в іудеїв гомосексуалізм карався смертю. Тривалий час у законодавстві різних країн установлювалося жорстоке покарання за гомосексуалізм.

Однією з перших країн світу, яка вирішила легалізувати гомосексуальні стосунки, стала Великобританія. Ця проблема вперше почала розглядатися англійським парламентом в 1950-х роках. Причому ініціатором цього питання стала Палата Лордів, яка виступила своєрідним новатором і значно випередила Палату Громад в усвідомленні необхідності законодавчого втручання. Англійські парламентарії пропонували припинити кримінальне переслідування осіб, котрі вступали в гомосексуальні стосунки за взаємною згодою за зачиненими дверима (в приватній обстановці) і досягли 21 року [1, с. 341].

Для Палати Громад питання щодо гомосексуалізму на той час було занадто гарячим і суперечливим, щоб прийняти збалансоване рішення. Тому Палата Громад, що традиційно виражала інтереси волі народу, не намагалася взяти на себе вирішення цього питання. Отже, на той час англійський парламент не прийняв жодного рішення щодо цієї проблеми, і до 60-х років минулого століття вона серйозно не порушувалася.

У 1964 році з приходом лейбористів та ідей лібералізації ситуація зазнала змін. Лорди, які вважали себе прихильниками реформи, вирішили, що настав момент, коли пропозиції про легалізацію гомосексуальних взаємин можуть бути схвалені Палатою Громад. Цього разу більшість у верхній Палаті підтримало зміни законодавства про гомосексуалізм [1, с. 342].

У 1965 році законопроект Лорда Аррана пройшов усі стадії законодавчого процесу в Палаті Лордів і був прийнятий у заключному третьому читанні 83 голосами проти 49. Загалом уся дискусія в

Палаті Лордів була пронизана духом співчуття до людей, на благо яких цей законопроект, власне, приймався. Законопроект, що розглядався Палатою, узакнював гомосексуальні стосунки між особами, що досягли 21-річного віку, за взаємною згодою й за зачиненими дверима у приватній обстановці [1, с. 343].

Незабаром законопроект про сексуальні злочини, що ініціювався верхньою Палатою, було провалено Палатою Громад. Тим не менше аналогічний законопроект було прийнято обидвама Палатами Парламенту вже через два роки – в 1967 році. Він поширювався лише на Англію й Уельс. Щодо Шотландії подібний акт прийнято лише в 1980 році, а в Північній Ірландії – в 1982 році.

У 1977 році Лордом Арраном у Палата Лордів запропоновано знизити вік легального вступу до гомосексуальних стосунків із 21 року до 18 років. Аргумент був таким: на цей час у Великобританії вік повноліття знижено з 21 року до 18 років. Законопроект Лорда Аррана було відхилено 146 головами проти 25 вже під час другого читання. Головним опозиціонером цього законопроекту був Лорд Хелсбері, який заявляв про активізацію діяльності груп та окремих індивідів, що використовували чоловічу проституцію та втягували в подібну діяльність підлітків. Окрім того, він звертав увагу Палати на хвилю венеричних захворювань [1, с. 344–345].

У 1986 році питання щодо гомосексуалізму знову було винесено на розгляд членів верхньої Палати. Цього разу в ньому не йшлося про вік вступу у відносини сексуального характеру між особами однієї статі. Лорд Хелсбері запропонував законопроект, яким установлювалася заборона місцевим органам влади надавати фінансування або іншу допомогу будь-якій особі для публікування або просування матеріалів щодо гомосексуалізму як припустимої форми сімейних взаємин або з метою викладання подібної припустимості у школах. Законопроект без труднощів пройшов усі стадії законодавчого процесу в Палаті Лордів, але через наближення виборів на нього не знайшлося часу в Палаті Громад. Урешті-решт, принципи законопроекту Лорда Хелсбері було закріплено на сесії 1987–1988 років. Цей Акт, будучи внесеним у Палату Громад, прийнято обидвама Палатами, що контролювалися консервативною партією [1, с. 345].

На цьому розгляд питань, що пов'язані з гомосексуалізмом, не припинився, а, можна сказати, тільки розпочався. Подальша лібералізація законодавства в цьому стосунку в інших європейських країнах і тиск з боку як Європейського Союзу, так і Ради Європи вимусили знову повернутися до обговорення цього злободенного питання.

У 1994 році питання щодо віку вступу в гомосексуальні стосунки знову винесено на розгляд парламенту. На цей час Палата Громад уже перехопила ініціативу. Е. Кюррі запропонувала Палаті Громад поправку щодо зниження віку до 16 років. Ця поправка була відхилена 307 голосами проти 280. Водночас схвалення отримала інша поправка, поправка Сера Е. Дюранта, про зниження віку для вступу в гомосексуальні стосунки до 18 років. Поправка була схвалена 427 голосами проти 162 [1, с. 345].

У 2005 році у Великобританії набув чинності закон про громадянські партнерства, що дозволив офіційну реєстрацію одностатевих союзів (Civil Partnership Act 2004). Особливість законодавства Великобританії полягає в тому, що громадянське партнерство можуть укладати особи, які досягли 16 років, тоді як у більшості країн із подібним законодавством вік установлено на рівні 18 років. Варто зазначити, що 16 років у Великобританії – це так званий «вік згоди» (коли людина за законом вільно може вступати в сексуальні відносини) [2, с. 178].

Отже, проблема легалізації громадянських партнерств є однією з актуальних і дискусійних проблем сьогодення. Законодавство більшості країн світу, у т. ч. України, загалом не приділяє окремої уваги проблемі щодо легалізації громадянських партнерств як специфічної форми шлюбу. Варто відзначити правотворчий досвід Великобританії, знайомство з яким доводить те, що суспільство має толерантно ставитися й до тих груп людей, які прагнуть створити громадянські партнерства як специфічну форму шлюбу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев Н.А. Палата лордов Британского Парламента: от суда Короля Эгберта до революции Премьера Т. Блэра (825–2003 гг.) / Н.А. Алексеев. – М. : БЕК, 2003. – 432 с.
2. Аніщук Н.В. Основи гендерного права України : [підручник для студентів вищих навчальних закладів] / Н.В. Аніщук. – Одеса : Фенікс, 2013. – 208 с.
3. Гитин В.Г. Это жестокое животное – мужчина / В.Г. Гитин. – М. : ООО «Изд-во АСТ» ; Харьков : Торсинг, 2002. – 560 с.

Н. В. Анищук. Развитие гражданских партнерств как специфической формы брака в Великобритании. – Статья.

Аннотация. В статье исследуется правотворческий опыт Великобритании со второй половины XX столетия и до сегодняшнего дня в сфере легализации гражданских партнерств как специфической формы брака.

Ключевые слова: гендерная дискриминация, гражданские партнерства, легализация гражданских партнерств.

N. Anischuk. Development of civil partnerships as a specific form of marriage in the UK. – Article.

Summary. The article examines the law-making experience of the UK from the second half of the twentieth century to the present day in the sphere of legalization of civil partnerships as a specific form of marriage.

Key words: gender discrimination, civil partnerships, legalization of civil partnerships.

УДК 347.79

О.К. Галицька,
старший викладач кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики,
Міжнародний гуманітарний університет,
м. Одеса, Україна

СПЕЦІАЛЬНІ ЗНАННЯ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАБРУДНЕННЯ МОРІВ

Анотація. У статті досліджуються проблеми, пов'язані з розслідуванням окремих видів екологічних злочинів. Значна увага приділяється особливостям розслідування забруднення морів. Проаналізовано використання спеціальних знань під час розслідування забруднення морів. Розглянуто процесуальні й непроцесуальні форми використання спеціальних знань під час розслідування екологічних злочинів, питання призначення судових експертів.

Ключові слова: екологічні злочини, забруднення морів та інших водних джерел, тактика проведення типових слідчих (розшукових) дій, використання спеціальних знань, проведення та призначення судових експертів.

Розслідування злочинів, пов'язаних із забрудненням морів, як і будь-якого іншого кримінального правопорушення, потребує застосування спеціальних знань. Використання спеціальних знань значно розширює можливості органів досудового розслідування, сприяє результативності виконання покладених на них функцій. Тому питання щодо використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних із забрудненням морів та інших водних джерел, потребує належного опрацювання.

Проблеми розслідування окремих видів екологічних злочинів були предметом дослідження в роботах М.О. Духно, В.В. Єгошина, Ю.Г. Корухова, Г.А. Матусовського, А.Є. Меркурісова, А.М. Плешакова, А.П. Резван, М.В. Свердюкова, М.О. Селіванова, М.П. Яблокова й інших.

Теоретичною базою дослідження у сфері розслідування забруднення морів є праці багатьох вітчизняних і закордонних авторів: О.М. Архіпова, Л.А. Іванової, В.І. Карагодіна, С.О. Книженка, В.В. Лаврищенко, В.В. Лаврищева, О.В. Мельника, О.В. Одерія, О.В. Ринкової, М.В. Руденка, С.А. Рузметова, А.В. Сибірського, Р.І. Сибірної, Л.Л. Стасюка, Ю.М. Туровца, В.А. Чугаєва, де розглядалися питання методики розслідування екологічних злочинів, криміналістичної характеристики екологічних злочинів, першочергового етапу розслідування екологічних злочинів та інші аспекти. Проте питання вдосконалення процедури розслідування екологічних злочинів із використанням спеціальних знань, пов'язаних саме із забрудненням морів та інших водних джерел, натепер є не достатньо розробленим.

Однією з причин низької ефективності розслідування порушень законодавства про забруднення морів є те, що працівники слідчих та оперативних підрозділів усе ще не готові до дієвого розслідування й розкриття таких злочинів.

Слідчий, розслідуючи кримінальну справу про злочин проти довкілля, стикається з необхідністю використання спеціальних знань мінімум у двох галузях – техніки та екології.

Варто зазначити, що під час розслідування окремих порушень законодавства про забруднення морів виникає потреба залучити до проведення слідчих дій спеціалістів різних профілів.

Однією з процесуальних форм використання спеціальних знань під час розслідування порушень законодавства про забруднення морів є проведення експертиз. Як наголошують С.П. Дідковська, Н.І. Клименко та В.К. Лисиченко, слідчий під час підготовки до призначення судових експертиз повинен виокремити обставини справи, які підлягають дослідженню; визначити завдання й вид експертизи; зібрати необхідні матеріали для дослідження; обрати експертний заклад чи експерта; процесуально оформити призначення експертизи та направити постанову експерту [1, с. 32]. З місця забруднення відбираються проби води, підводного ґрунту (із центрального вузла й інших віддалених місць), рослин, загиблої риби або тварин; із підприємства – проби забруднюючих речовин і проби рідини, відходів після очищення.

Матеріали слідчо-судової практики свідчать, що під час вирішення цих питань виникають неабиякі труднощі, тому слідчому доцільно звертатися за допомогою до фахівців.

Наприклад, у процесі розслідування порушень законодавства про забруднення морів слідчий для встановлення виду використаних хімікатів і їх якісних показників призначає судово-хімічну експертизу.

З-поміж основних питань, які можуть бути поставлені експертам судово-хімічної експертизи, зокрема, такі: 1) чи є надані для дослідження об'єкти хімікатами; 2) до якого виду препаратів вони належать; 3) чи належать агрохімікати, вилучені з різних місць, до одного виду; 4) які якісні показники цих хімікатів.

Аналіз матеріалів слідчої практики дає підстави стверджувати, що під час розслідування злочинів про забруднення атмосферного повітря, водних ресурсів у слідчого виникає необхідність застосовувати спеціальні знання з кількох галузей. У таких випадках доцільно призначати комплексні експертизи: санітарну й технічну, ветеринарну та біологічну, іхтіологічну й медичну, екологічну та експертизу речовин і матеріалів, гідротехнічну й хімічну тощо. Комплексні експертизи дають органам розслідування можливість для глибокого та всебічного вивчення об'єктів експертного дослідження [2, с. 229].

Ознаки заподіяння шкоди здоров'ю людині внаслідок забруднення атмосферного повітря, водойм, моря фіксуються у висновках медичних установ після призначення судово-медичних експертиз потерпілих. Наявність значної шкоди визначається на основі врахування ознак, що вказують на наявність в організмі шкідливих речовин, які потрапили через дихальні органи, шкіру, органи травлення. Зауважмо: на практиці виявлення цих слідів становить неабиякі труднощі, пов'язані з установленням причинно-наслідкових зв'язків.

У медичній літературі розглядаються проблеми встановлення причинності тільки специфічних хвороб, що мають джерело походження, яке можна розпізнати. Зазначається, що типові (загальнопоширені) хвороби (серцево-судинні, респіраторні вірусні інфекції тощо) мають змішаний механізм виникнення й вплив навколишнього природного середовища на їх розвиток становить від 20 до 30 відсотків [3, с. 26].

Для встановлення причинового зв'язку події злочину зі специфічними захворюваннями необхідно з'ясувати шкідливі речовини, що спричинили захворювання, хімічні аспекти їх дії, визначити можливі шляхи та час попадання в організм, належність цих речовин певному джерелу емісії.

Установлення таких зв'язків має ґрунтуватися на результатах екологічного моніторингу щодо перевищення гранично допустимих концентрацій шкідливих речовин та інших норм; інформації про кількість і якість викидів (скидів) шкідливих речовин підприємствами; медичних висновках про характер захворювання й можливих причин його виникнення.

Під час розслідування порушень законодавства про забруднення морів слідчий для отримання інформації про причини забруднення, наявність відхилень від установлених норм повинен ознайомитися з матеріалами державної екологічної експертизи. Згідно з вимогами Закону України «Про екологічну експертизу», державна екологічна експертиза проводиться для запобігання негативному впливові антропогенної діяльності на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей; визначення ступеня екологічної безпеки господарської діяльності й екологічної ситуації на окремих територіях та об'єктах. Закон передбачає проведення державної екологічної експертизи для тих видів діяльності й об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку. Об'єктами державної екологічної експертизи є такі: а) державні інвестиційні програми, проекти схем розвитку та розміщення продуктивних сил, розвитку окремих галузей народного господарства; б) проекти генеральних планів населених пунктів, схем генеральних планів промислових вузлів, інша передпланова й передпроектна документація; в) інвестиційні проекти, техніко-економічні обґрунтування, проектне будівництво нових і розширення, реконструкція діючих підприємств, інших об'єктів, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища; г) проекти нормативно-правових актів, що регулюють відносини в галузі забезпечення

екологічної безпеки; д) документація з упровадження нової техніки, технологій, матеріалів і речовин, які можуть створити потенційну загрозу навколишньому природному середовищу та здоров'ю людей. Висновки експертів, які проводять державну екологічну експертизу, обов'язкові для підприємств-замовників. Як зазначається в криміналістичній літературі, державна екологічна експертиза є обов'язковим заходом охорони навколишнього природного середовища, що передує прийняттю господарських рішень, здійснення яких може вплинути на навколишнє природне середовище.

Об'єкт судово-екологічної експертизи ширший за об'єкт державної екологічної експертизи [4, с. 198]. Слушним є поділ судових експертиз на дві групи, запропонований В.Г. Грузковою: 1) експертизи, спрямовані на ототожнення об'єкта (ідентифікаційні); 2) експертизи, не пов'язані з ідентифікацією (встановлення належності об'єкта до певної групи; діагностичні, пов'язані з визначенням природи об'єкта, придатності його для ідентифікації, походження та часу виникнення, механізму утворення; ситуаційні експертизи для з'ясування механізму й сукупності обставин події, її учасників і ролі кожного з них) [3, с. 77].

Водночас А.В. Резван залежно від об'єкта експертного дослідження під час розслідування забруднень навколишнього природного середовища виокремлює три групи експертиз: 1) експертизи стану людини, тварин, рослин; 2) експертизи, що призначаються для дослідження питань техніко-технологічного стану безпосередніх джерел забруднення, якості будівництва й монтажу технологічного устаткування та окремих очисних споруд; 3) експертизи, що призначаються для дослідження слідів, які виникли внаслідок зміни фізичних чи хімічних властивостей предметів, речовин промислового виробництва [6, с. 39].

Заслугує на увагу розроблена М.А. Духном і Ю.Г. Коруховим класифікація експертиз, які призначаються під час розслідування екологічних злочинів:

- експертизи, що встановлюють характер і розмір спричиненої шкоди;
- експертизи, що встановлюють причини злочину;
- експертизи, що встановлюють окремі обставини злочину (час, місце тощо);
- радичійні експертизи, що призначаються в разі розслідування аналогічних видів злочинів (трасологічні, балістичні тощо) [7, с. 17].

Така класифікація не є беззаперечною, адже одна експертиза може бути зарахована водночас до кількох груп.

У юридичній літературі зазначається, що предметом судово-екологічної експертизи є обставини, які можуть бути встановлені на основі спеціальних знань екологічної науки. Завданням такого експертного дослідження є встановлення фактів забруднення навколишнього природного середовища; безпосередніх причин забруднення; характеру та розміру спричиненої шкоди; доцільності профілактичних заходів. Об'єктами дослідження є проби води, повітря, ґрунту, зразки рослин, тварин, проектна документація, технологічні регламенти [8, с. 294].

Варто зазначити, що судово-екологічна експертиза, як правило, має комплексний характер і проводиться екологами, хіміками, фізиками, біологами, агротехніками, судовими медиками, орнітологами й іншими фахівцями.

Залежно від виду експертизи слідчий визначає установу, якій доручається її проведення. Насамперед це експертні установи Міністерства юстиції, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства охорони здоров'я. Як експерти також залучаються фахівці науково-дослідних інститутів, Державної санітарно-епідеміологічної служби.

Ураховуючи конкретну ситуацію, слідчий призначає ту чи іншу експертизу як на початковому, так і на наступних етапах розслідування.

Отже, використання спеціальних знань на початковому етапі розслідування порушень законодавства про забруднення морів дає можливість компетентно вирішувати питання про відповідність або невідповідність дій особи (осіб) нормам певних законів, правил, інструкцій та інших нормативних актів; установлювати осіб, які відповідальні за допущені порушення; визначати причини події та можливість її запобігти. Після проведення відповідних судових експертиз (трасологічних, хімічних, біологічних, екологічних тощо) з вилучених у процесі огляду слідів формується доказова база з метою її використання надалі в суді. Судові експертизи дають змогу встановити місце, час, тривалість, інтенсивність і безпосередні причини забруднення, встановити причини гибелі риб, забруднення акваторій, склад шкідливої речовини, її концентрацію, ототожнити особу порушника (дактилоскопічна та ДНК експертиза), ототожнити транспортний засіб (трасологічна експертиза), встановити фальсифікацію документів (експертиза почерку й технічна експертиза документів) та виконати інші завдання. У кожному конкретному випадку

необхідно призначати лише ті види експертиз, які доцільні й мають доказове значення, а не ті, які можуть «загромаджувати» справу «зайвими» експертизами, що лише затримують слідство, а їх проведення тягне додаткові матеріальні витрати. Якщо проведення одного виду експертизи виключає проведення іншого, то необхідно проводити ту експертизу, висновок якої містить більшу доказову значимість.

Отже, після проведення відповідних судових експертиз (трасологічних, хімічних, біологічних, екологічних тощо) з вилучених у процесі огляду слідів формується доказова база з метою її використання надалі в суді. Судові експертизи дають змогу встановити місце, час, тривалість, інтенсивність і безпосередні причини забруднення, встановити причини загибелі риби, забруднення акваторій, склад шкідливої речовини, її концентрацію, ототожнити особу порушника (дактилоскопічна та ДНК експертиза), ототожнити транспортний засіб (трасологічна експертиза), встановити фальсифікацію документів (експертиза почерку й технічна експертиза документів) та виконати інші завдання. У кожному конкретному випадку необхідно призначати лише ті види експертиз, які доцільні й мають доказове значення, а не ті, які можуть «загромаджувати» справу «зайвими» експертизами, що лише затримують слідство, а їх проведення тягне додаткові матеріальні витрати. Якщо проведення одного виду експертизи виключає проведення іншого, то необхідно проводити ту експертизу, висновок якої містить більшу доказову значимість. Доцільно розробити рекомендації для слідчих природоохоронної прокуратури щодо питань, які експертизи передусім необхідно призначати виходячи з конкретних випадків учинення екологічних злочинів.

На нашу думку, необхідна чітка співпраця між слідчим, який проводить огляд і розслідує екологічний злочин, і спеціалістом, котрий допомагає йому. Тому доцільно проводити спільні навчання цих фахівців, практикувати проведення спільних науково-практичних семінарів і курсів підвищення класифікації. Також уважається за необхідне не тільки встановити суворіші санкції за скоєння екологічних злочинів, а й створити умови, щоб вони були невідворотними.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильев М. Возмещение вреда, причиненного здоровью граждан неблагоприятным воздействием природной среды / М. Васильев // Законность. – 1994. – № 7. – С. 25–32.
2. Винберг А.И. Судебная экспертология (общетеоретические и методологические проблемы судебных экспертиз) : [учебное пособие] / А.И. Винберг, Н.Т. Малаховская. – Волгоград, 1979. – 314с.
3. Грузкова В.Г. Классификации судебных экспертиз в судебной экспертологии / В.Г. Грузкова // Теория та практика судової експертизи і криміналістики : збірник матеріалів Міжнарод. наук.-практ. конф. – Вип. 2. – Х., 2002. – С. 76–79.
4. Дидковская С.П. Подготовка и проведение отдельных видов судебной экспертизы : [учебное пособие] / С.П. Дидковская, Н.И. Клименко, В.К. Лисиченко. – К., 1997. – 287 с.
5. Духно Н.А. Расследование экологических преступлений : [лекция] / Н.А. Духно, Ю.Г. Корухов. – М. : Юрид. ин-т МИИТа, 2001. – 299 с.
6. Селиванов Н.А. Расследование преступных загрязнений природной среды : [учебное пособие] / Н.А. Селиванов, К.С. Скоромников. – М. : Изд-во МНЭПу, 1994. – 104 с.
7. Справочник следователя. Вып. 3 : Практическая криминалистика: подготовка и назначение судебных экспертиз. – М. : Российское право, 1992. – 378 с.
8. Экологические преступления: квалификация и методика расследования / под ред. В.Е. Коноваловой. – Х., 1994. – 226 с.

О.К. Галицкая. Специальные знания при расследовании загрязнения морей. – Статья.

Аннотация. В статье исследуются проблемы, связанные с расследованием отдельных видов экологических преступлений. Значительное внимание уделяется особенностям расследования загрязнения морей. Проведен анализ использования специальных знаний при расследовании загрязнения морей. Рассмотрены процессуальные и непроцессуальные формы использования специальных знаний при расследовании экологических преступлений, вопрос назначения судебных экспертиз.

Ключевые слова: экологические преступления, загрязнение морей, тактика проведения типовых следственных (розыскных) действий, использование специальных знаний, проведение и назначение судебных экспертиз.

O. Galitska. Use of special knowledge during the investigation of seas pollution. – Article.

Summary. The problems that are associated with the investigation of certain types of environmental crime are investigated. Considerable attention is paid to the peculiarities of the investigation of seas pollution. The analysis of the use of special knowledge at investigation of seas pollution of the and other water sources. Procedural and non-procedural forms of use of special knowledge in the investigation of environmental crimes, the appointment of forensic examinations are considered.

Key words: environmental crimes, seas pollution, tactics of the standard investigation (investigation) activities, use of special knowledge, appointment of forensic examinations.

Н.І. Долматова,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
Міжнародний гуманітарний університет,
м. Одеса, Україна

Н.В. Атаманова,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
Міжнародний гуманітарний університет,
м. Одеса, Україна

АНАЛІЗ «КНИГИ СТАТУТІВ ТА ІНШІ ПРАВА МАЛОРОСІЙСЬКІ» 1764 РОКУ КРІЗЬ ПРИЗМУ КОДИФІКАЦІЇ ПРАВА ГЕТЬМАНЩИНИ

Анотація. У статті розглянуто становлення й розвиток «Книги статутів та інші права малоросійські» 1764 р. Досліджено історичні умови, що вплинули на особливість розвитку прав і свобод у кодифікації Гетьманщини, проаналізовано відповідні соціально-економічні етапи в діахронічному аспекті.

Ключові слова: статuti, Гетьманщина, права людини, козацтво, право власності, кріпосне право.

Для більш точного та неупередженого оцінювання перспектив розвитку системи права необхідно звертатися до її витоків і розвитку. Реконструювання повної картини розвитку українського права є важливим завданням сучасної історико-правової науки.

Розвідка присвячена питанню становлення нової системи джерел вітчизняного права в один із визначальних періодів його існування – у період Гетьманщини, особливо період, який висвітлений у збірці «Книга статутів та інші права малоросійські» 1764 р.

Формування громадянського суспільства, демократичної, соціальної, правової держави, досконалої національної правової системи, які відповідали б правовим традиціям, правосвідомості нашого народу, ідеї захисту прав людини та громадянина, втіленим, зокрема, в українській правовій думці, постають як невідкладні завдання вітчизняної юридичної науки.

Кожна країна, залежно від правосвідомості, правової культури, менталітету її народу, стану законодавства, презентувала своєрідні ідеї в галузі прав людини, що виражали особливості політико-правового світогляду народу, його самобутність. Ці ідеї запозичувалися іншими, менш розвинутими країнами, які для покращення свого суспільного життя боролися за гуманізацію чинної правової системи, законодавства тощо. Вищесказане надає особливої актуальності потребі переглянути, всебічно переосмислити політико-правову спадщину козацтва з погляду фундаментальних складників ідеї прав людини – ідеї свободи, ідеї рівності, ідеї справедливості, її відбиття в концепціях реалізації прав нації, місцевого самоврядування, розбудови української суверенної й незалежної, демократичної держави.

Значний внесок у розвиток наукових знань із проблеми прав людини в українській політико-правовій думці своїми працями зробили Т. Андрусак, В. Бабкін, В. Горбатенко, А. Заєць, О. Копиленко, О. Мироненко, О. Петришин, Ю. Римаренко та ін.

Політико-правова думка інституту козацтва оперувала категоріями «свобода», «рівність», «справедливість» як невід’ємними один від одного складниками ідеї прав людини. Однак пройшло чимало часу, доки інституція «права людини» стала вживатися в науці й отримала правовий статус. Ідейна політико-правова спадщина України з прав людини в поєднанні з методологічно-теоретичним і проблемним аналізом становить комплекс досліджень у питанні вдосконалення інституту прав людини.

Політичні права та свободи вже наприкінці XVI – у середині XVII століть були поширені серед козацького стану, особливо на Запорозькій Січі. Так, виборча правосуб’єктність громадянина у вигляді активного й пасивного виборчого права реалізовувалася в можливості практично кожного члена козацького суспільства брати участь у виборах гетьманів, кошових отаманів і козацької старшини, а також на-

давала юридичну можливість кожному козаку бути обраним на ці посади. Як зазначає Ю. Мицик, «у той час, коли майже в усіх країнах Європи панували монархи, у запорожців існувала республіканська форма правління. Кожен запорожець мав право голосу у загальній раді, якій належала повнота влади» [4, с. 72].

В. Смолій і В. Степанков зазначають, що «державна ідея зароджувалася на ґрунті суспільно-політичної організації козацького устрою, що відзначався демократичністю. Її основні принципи полягали у запереченні феодальної залежності й внутрішньостанової нерівноправності; визнанні рівності у праві власності на землю і сільськогосподарські угіддя, можливості займатися промислами і торгівлею; вільному доступі до козацького стану будь-кого незалежно від станової, конфесійної чи національної належності; праві обирати органи самоуправління і бути обраними до них» [7, с. 235]. Наведена цитата дає змогу вести мову про перші паростки зародження особистих, політичних і соціально-економічних прав людини в українських історичних регіонах другої половини XVII–XVIII ст., оскільки заперечення феодальної залежності, право власності на землю, можливість вільного вибору роду занять, право обирати органи самоврядування й бути обраним до них свідчать, що процес становлення прав людини на території України в той час уже розпочався та набув доволі стрімких темпів.

У козацькій спільноті мали місце й особисті права, зокрема право на життя. Усвідомлення цього важливого права можна вбачати в тому, що найстрашнішим покаранням у запорозьких козаків уважалося закопування злочинця живцем у землю за вбивство свого товариша. Іншим особистим правом було право на свободу пересування, яке в повному обсязі реалізовувалося та захищалося козацькою спільнотою. Воно вважалося одним із головних привілеїв козацького стану, а також визначальною відмінністю від інших станів. Нагадаємо, що в той самий час у сусідніх країнах (Польщі, Московії) панувало кріпацтво й більшість населення не мала права вільно пересуватися в межах своєї країни. Прикладом реалізації права на свободу пересування є масове переселення українців із Правобережної України на схід у Лівобережну Україну під час так званої «руїни» та заснування автономного утворення Слобідська Україна.

Не залишилися поза правовим регулюванням українського козацтва соціально-економічні права, зокрема найважливіше з них – право на володіння та розпоряджання приватною власністю. Охорона майнових прав перебувала на доволі високому рівні, про що свідчить доволі жорстокі покарання за цивільно-майнові злочини, а також високий рівень поваги до приватної власності. Так, за свідченнями французького історика Ж.Б. Шерера, «козака, який щось украв у іншого козака на Січі або поза Січчю, прив'язували на великому ринковому майдані до стовпа ... і він лишався там, доки не віддасть украдене або не заплатить утричі більше за його вартість» [9, с. 179].

Якщо йшлося про велику крадіжку або мав місце рецидив злочину, застосовувалася смертна кара через повішання. Зазначене свідчить про початок зародження інституту прав і свобод людини та громадянина й появу механізмів їх захисту (хоча й доволі жорстоких, проте не варто забувати, що жорстокість у ті часи була звичайним явищем).

Наведені приклади свідчать про те, що на території сучасної України в XVI–XVIII ст. стартував процес зародження такого правового явища, як права людини та громадянина, і механізмів їх захисту, а також про те, що на українських землях уже в ті часи існувало розуміння важливості інститутів прав людини та громадянина.

Друга половина XVIII ст. ознаменувалася низкою змін для Української гетьманської держави. Відхід харизматичного лідера, період руїни, внутрішня боротьба між старшинсько-шляхетськими угрупованнями, експансіоністські плани сусідніх держав призвели до серйозного удару по національній державі. Цим безладдям активно скористалася Росія, яка наполегливо, часто завуальовано посилювала тиск на козацьку Україну, зводячи нанівець її суверенні права, прагнучи інкорпорувати її до свого складу як самоврядне автономне утворення.

Ліквідація Гетьманщини, Запорізької Січі, самобутнього полково-сотенного устрою, поширення кріпосного права були першочерговими кроками царської Росії. У другій половині XVIII ст. царизм узявся й за самобутнє національне право, яке протягом століть усотувало кращі європейські правові традиції. Окресленій науковій проблемі приділяли увагу історики держави й права радянської доби, зарубіжні україністи (праці М. Василенка, Р. Лашенка, А. Кістяківського, В. Месяца) [1; 5].

У другій чверті XVIII ст. розпочалася кодифікація права України, для проведення якої існували вагомі причини. Різноманітність джерел українського права, розвиненість окремих його галузей та інститутів змушували царське самодержавство до перегляду правових норм українського права через його систематизацію, щоб поширити на українські землі імперське законодавство.

У цьому стосунку книга Ф. Чуйкевича становить певний науковий інтерес. Вона стала підставою для введення в Гетьманщині в 1763 р. статутових судів. Ще раніше, у 1760 р., був реформований Генеральний суд за проектом, близьким до запропонованого Ф. Чуйкевичем у «Суді і розправі...». Подібною працею був збірник «Книга статутів та інші права малоросійські», складений у 1764 р. як приватна кодифікація відомим кодифікатором В. Кондратьєвим. До книги В. Кондратьєв увів короткий покажчик магдебурзького права з книги «Порядок», витяг із книг Статуту Великого князівства Литовського «согласних» артикулів, витяги з книги «Порядок», екстракт із книги «Статут прав малоросійських» і різні юридичні матеріали довідкового характеру [2, с. 213].

Тому наступною спробою приватної кодифікації українського права другої половини XVIII ст. став збірник «Книга статутів і прочіі права малоросійські» [1, с. 113]. Джерела цієї праці – III Литовський статут, магдебурзьке право («Порядок»), екстракт статуту, гетьманське, польське законодавство, звичаєве право.

Статут складався з таких частин: про докази; про строки; про процес; про апеляцію; про виконання судових рішень; про посаг і віну; про давність земську; про апеляцію в Статут; про суд польовий, підкоморський і комісарський. Загалом Статут не набув офіційного значення, проте був корисним для працівників відновлених станових судів, оскільки давав суддям можливість вільніше орієнтуватись у правових нормах Литовського статуту і джерелах магдебурзького права.

Збірник В. Кондратьєва був цінним посібником для судді-практика. Більшість писаних джерел права іноземного походження друкувалися польською або латинською мовою, що утруднювало користування ними. Це було причиною появи низки перекладів, а для зручності застосування до цих збірників робились покажчики чи витяги (екстракти) з них. Здебільшого це стосувалося збірників магдебурзького права в книзі «Порядок» [6, с. 49]. Короткий покажчик до цієї книги якраз і розробив В. Кондратьєв.

Під час розгляду кримінальних справ корисною вважалася третя частина збірника В. Кондратьєва – витяги з книги «Порядок» під назвою «Коротко виписано з прав Малоросійських книги «Порядку», з артикулів права магдебурзького, права цесарського, з означеним, какие в тех правах за вини положено наказание и казнь и на каких именно значит страницы».

Збірник В. Кондратьєва не мав офіційного значення. Але він був корисним для працівників відновлених станових судів – земського, гродського й підкоморського. Він давав суддям змогу вільніше орієнтуватись у правових нормах Статуту Великого князівства Литовського та джерел магдебурзького права.

Кодифікаційні роботи другої половини XVIII ст., що проводилися в Гетьманщині, мали на меті закріпити економічне й політичне становище української шляхти, яка дедалі більше зміцнювалася.

У 1767 р. за дорученням президента Малоросійської колегії П. Рум'янцева під керівництвом секретаря колегії та члена Генерального суду О. Безбородька складено «Екстракт малоросійських прав». Він являв собою збірник норм державного, адміністративного і процесуального права, викладених так, щоб довести необхідність відновлення «попередніх прав малоросійських», тобто автономного стану Гетьманщини.

Збірник складався зі вступу, 16 розділів: про головне правління в Малій Росії, суди малоросійські, порядок переведення справ у судах, маєтки державні, про ревізію, прибутки, комісаріат, про міста, шляхетство, переваги й маєтки його, про духовенство, про козаків, вольності й маєтки їхні, про чиновників малоросійських, артилерію, про простий народ, про греків ніжинських і додатків копій найважливіших юридичних актів [8, с. 213]. Через централістську політику самодержавства, спрямовану на ліквідацію особливостей управління в Гетьманщині, «Екстракт...» не був затверджений, тому його було передано до архіву Сенату. Збірник О. Безбородька спіткала така сама доля, як й інших матеріалів, що надходили в розпорядження комісії.

Отже, кодифікація законодавства в Гетьманщині мала велике значення, оскільки встановлювала й усувала недоліки законодавства, підвищувала його ефективність, забезпечувала зручність користування ним, полегшувала пошук юридичної норми, яка підлягала застосуванню, сприяла вивченню законодавства.

Однак писане право залишалося здобутком лише освіченої суспільної верхівки. Нижчі верстви населення, що становили основну масу мешканців Гетьманщини, – селяни, низові козаки, бідне міщанство, а також Запорозька Січ, як і раніше, продовжували керуватися звичаєвим правом.

«Книга статутів и прочія права малороссийскія и другіе, служащія к тому, переписки трудов и собранія Василя Петрова сына Кондратьева» – посібник для судової практики Гетьманщини, укладений із різних законодавчих актів Речі Посполитої, України та Російської імперії правознавцем В. Кондратьєвим. До неї ввійшли головні чинні основні положення Литовського статуту 1588 р., магдебурзького права, української ділової документації та російського законодавства середини XVII – 1-ї половини XVIII ст. На їх підставі в ній розглядалися питання про суд, суддів, форми позовів, докази, вироки, спадщину тощо. Більшість джерел була спеціально перекладена укладачем із польської й латинської мов. «Книга Статут...» не була офіційним виданням, однак нею активно користувалися у відновлених у ході судової реформи в Гетьманщині 1760–1763 рр. станових судах – гродських судах, земських судах і підкоморських судах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко І.Й. Держава і право Гетьманщини / І.Й. Бойко. – Львів : Світ, 2000. – 213 с.
2. Василенко М. Матеріали до історії українського права : в 2 т. / М. Василенко. – К., 1989. – Т. 1. – 1989.
3. Кистяковский А.Ф. Очерк исторических сведений о своде законов, действовавших в Малороссии под заглавием: Права, по которым судится малороссийский народ / А.Ф. Кистяковский // Права, по которым судится малороссийский народ. – К., 1979.
4. Мицик Ю.А. Як козаки воювали: Історичні розповіді про запорізьких козаків / Ю.А. Мицик, С.М. Плохій, І.С. Стороженко. – 2-ге вид. – К. : МП «Пам'ятки України», 1991. – 302 с.
5. Месяц В. История кодификации права на Украине в первой половине XVIII в. / В. Месяц. – М., 1964. – 378 с.
6. Пашук А.Й. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII–XVIII ст. (1648–1782) / А.Й. Пашук. – Львів, 1967.
7. Смолій В.А. Становлення козацького політичного автономізму / В.А. Смолій, В.С. Степанков // Історія українського козацтва : [нариси] : у 2 т. / редкол.: В.А. Смолій (відп. ред.) та ін. – К. : ВД «Києво-Могилянська академія», 2006. – Т. 1. – 2006. – С. 228–238.
8. Ткач А. Історія кодифікації дореволюційного права України / А. Ткач. – К., 1968. – 170 с.
9. Шерер Жан-Бенуа. Літопис Малоросії, або Історія козаків-запорожців / Жан-Бенуа Шерер ; пер. з фр. В.В. Коптілова. – К. : Укр. письменник, 1994. – 311 с.

Н.И. Долматова, Н.В. Атаманова. Анализ «Книги уставов и другие права малороссийские» 1764 г. через призму кодификации права Гетманщины. – Статья.

Аннотация. В статье рассмотрены становление и развитие «Книги уставов и другие права малороссийские» 1764 г. Исследованы исторические условия, повлиявшие на особенность развития прав и свобод в кодификации Гетманщины, проанализированы соответствующие социально-экономические этапы в диахроническом аспекте.

Ключевые слова: уставы, Гетманщина, права человека, казачество, право собственности, крепостное право.

N. Dolmatova, N. Atamanova. Analysis of the “Book of statutes and other rights malorossiyskie” in 1764 in the light of the codification of law Hetman. – Article.

Summary. We consider the formation and development of the “Book of statutes and other rights malorossiyskie” in 1764 investigated the historical conditions that influenced the feature of rights and freedoms in the codification Hetman, analyzes relevant socio-economic steps in diachronic aspect.

Key words: charters, Hetman, human rights, Cossacks, property rights, serfdom.

*Н.М. Крестовська,
доктор юридичних наук,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права,
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна*

РЕФОРМАЦІЯ ЦЕРКВИ ТА РЕФОРМА ПРАВА (ДО 500-РІЧЧЯ ВІТТЕНБЕРЗЬКИХ ТЕЗ МАРТИНА ЛЮТЕРА)

Анотація. У статті проаналізовано правові та політичні складові частини вчення Мартина Лютера та простежено їх вплив на становлення модерної держави та сучасного права.

Ключові слова: Мартин Лютер, Реформація, світське право, канонічне право.

500 років тому монах, який понад усе жадав врятування своєї душі і не знайшов його серед пропонувананих католицькою церквою способів, публічно проголосив про свій символ віри та безмежні її можливості. Із цього моменту розпочалась Реформація – одна з найвеличніших революцій в історії людства, що й досі впливає на його прогресивний цивілізаційний розвиток.

Правові та політичні погляди Мартина Лютера представлено в кожному підручнику з історії політичних і правових учень, утім монографічних досліджень цієї сторони спадщини великого реформатора не так вже багато. Серед зарубіжних дослідників варто відмітити Дж. Вітте (John Witte) та В.А. Бачиніна. Але вплив лютерівського учення на історичний розвиток права, особливо в регіоні Центрально-східної Європи, все ж залишається малодослідженим.

Відзначимо, що Мартин Лютер, як і його послідовники, небагато уваги приділяв власне правовим питанням: все-таки більше його цікавили питання віри. Утім, напевно, жоден теологічний дискурс мав настільки велике значення для історичної долі права та держави, як той, що розпочався з оприлюднення 95 тез.

Перш за все Мартин Лютер проголосив важливу тезу про співвідношення свободи та обов'язку в його християнському розумінні. Цим обов'язком для людини є слідування волі Божій. Справді вільним, зі свобідною волею є лише істинний християнин, воля якого обмежена волею бога: «Вільна воля без Божої благодаті нітрохи не вільна, а незмінно виявляється полонянкою і рабинею зла, тому що сама по собі вона не може звернутися до добра» [5, с. 218]. За яскраво метафорічним висловом В.А. Бачиніна, людина з християнською вірою «стає схожою на прекрасну, легкокрилу, чудово оснащену яхту, перед якою відкриті всі моря і океани і яка може плисти, куди хоче. Для неї існує лише одне обмеження, один головний припис – не намагатися плисти по суші, не наскочити на берегові мілини, скелі і рифи. У всьому іншому – у виборі маршрутів, швидкості, в здійсненні різних маневрів – вона абсолютно вільна» [2, с. 137]. Зазначимо справедливість та гостру актуальність такого розуміння свободи як блага та можливості, зворотнім боком чого є відповідальність.

По-друге, Мартин Лютер проголосив тезу про всесвященство, тобто можливість і право кожного християнина на спілкування з богом і отримання благодаті від нього ж без посередників у вигляді церкви та духовенства. Попри нібито суто теологічний зміст цієї тези, вона мала значення і для права. За Лютером, особистість є автономною (саморегулівною, якщо дослівно перекласти). Кожен християнин має право на доступ до священних текстів, їх читання, переспів, тлумачення, пропаганду. У подальшому ми бачимо як теза «Кожен сам собі священик» у Джеремі Бентама перетворилась на тезу «Кожен сам собі юрист». Тобто кожен має право знати закони, а неоприлюднений закон є недійсним, кожен має право захищати себе за допомогою закону, більше того, із часів великих революцій XVII–XVIII століть утверджується право брати участь у формуванні якщо не законів, то законодавчої влади.

По-друге, саме з праць Мартина Лютера утверджується ідея розмежування світської та духовної влади (хоча її виказували й раніше, зокрема, Марсилій Падуанський). Мартин Лютер, вірячи в божественне походження влади як такої, десакаралізував владу державну. Саму причину створення богом держави Лютер убачав у тому, що більшість людей – не справжні християни.

По-третє, він обґрунтовував необхідність світського права з властивим йому механізмом примусу. Адже праведник за власною волею робить все і навіть більше, ніж від нього вимагається, тоді як непра-

ведні не роблять навіть того, що приписує право. Тому їм потрібно право, яке би вчило та примушувало їх робити добро. Світська влада стримує нехристиян і злих, що примушує їх, хоча б проти волі, зберігати зовнішній мир і спокій: «Така є Божя воля: світський меч і право вкладені в руки для покарання злих і захисту благочестивих» [6, с. 134].

По-четверте, Лютером висловлено певні міркування щодо державної влади та вимоги до неї. Примус у вигляді світської влади потрібен та необхідний для охорони миру, покарання гріха, захисту від зла. Тому справжні християни, хоча й не потребують ні права, ні меча, охоче підкоряються владі: сплачують податки, шанують владу, служать, допомагають світській владі, роблять усе на користь світської влади. Це свого роду мовчазний договір: християни підкоряються владі на заміну виконання владою охоронних функцій. Як бачимо, Лютер зробив перший крок до модерної теорії договірної держави, яку розвинули згодом саме протестантські ідеологи Генрі Паркер, Гуго Гроцій, Томас Гоббс.

На думку Лютера, духовна влада здійснюється за допомогою слова Божого і проводу Святого Духу. Світська влада Бога здійснюється через князів, королів, магістратів за допомогою меча і цивільних законів. Ці влади одна одній не підпорядковані, а тільки – Богу. Держава заснована для досягнення мети, яку церква не може і не повинна намагатися досягти. Завдання світської влади – примусове застосування «зовнішньої справедливості», нагляд за дотриманням норм законів. Через це держава повинна бути самостійною щодо церкви, у всіх світських справах священники повинні підкорятися державцю нарівні зі всіма іншими підданими.

З погляду Лютера, християнський правитель повинен вважати себе слугою Божим, а не господином народу. Державна влада – не привілей, а тягар, покладений на нього Богом. Враховуючи сумний політичний досвід минулого і сьогодення, Лютер розробляє ряд вимог до державної діяльності. Початковою їх послідовною є уявлення про владу як ремесло. Політика, як і ремесло, вимагає умінь. Зокрема, правитель повинен знати реальну обстановку в країні, планувати свої дії і, погодившись із голосом розуму (і волею Бога), визначати, в яких випадках слід застосовувати заходи примусу або переконання.

І, нарешті, правитель зобов'язаний пам'ятати про те, що його влада небезмежна. Межею діяльності держави є внутрішній світ людини. Він знаходиться поза межами юрисдикції держави: «Душа... не у владі кесаря; не може він її ні повчати, ні очолити, ні убити, ні оживити, ні в'язати, ні вирішувати, ні судити, ні засудити, ні тримати, ні відпустити, що, проте, повинно мало б бути, якби він мав владу керувати нею і диктувати їй закони; але він цілком може поступати так із тілом, майном і честю, тому що вони знаходяться під його владою» [6, с. 150–151].

По-п'яте, Лютер пред'явив вимоги не тільки до правителів, але й до підвладних. Основний їх обов'язок – підкорятися державі, що Лютер обґрунтовує як засобами теології, так і раціоналізму. Він стверджує, що Бог швидше стерпить несправедливе правління, ніж дозволить бидлу бунтувати. Заколот – підступи диявола. Бунт проти влади безрозсудний, оскільки його тяжкість, як правило, обрушується на невинних. Але в одному-єдиному випадку піддані все ж таки мають право на пасивний опір: якщо правитель посягає на свободу совісті.

Право на свободу совісті, як вказує Дж. Вітте, ув'язано Лютером з людською гідністю та принципом рівності [1, с. 49]. Так, людська гідність у нього – це божественний дар, що тримає людину на межі розбещеності та святості, а свобода полягає в праві та обов'язку служіння божого. Але вперше за часи модерну і вперше взагалі ці властивості людини було проголошено і зібрано докупи. Поняття ж свободи ним трактується як свобода церкви від тиранії папи, свобода мирян від домінування духовенства і, нарешті, як свобода совісті (світогляду) [1, с. 39].

По-шосте, Лютер рекомендував віддавати перевагу світському праву перед канонічним, оскільки воно «набагато краще, майстерніше, справедливіше за духовне, в якому, окрім назви, немає нічого цінного», а у світському праві переважне значення має земське право і місцеві звичаї – перед імперським загальним правом. Таким чином, у правовому вченні Лютера (як і в богослів'ї) пробивала собі шлях національна ідея. Теза Лютера про право тлумачення кожним християнином Святого Письма знайшла відбиток у його правовому ученні як ідея доступності закону. Лютер указує на те, що «розширене і дуже хитромудре право, що швидше перешкоджає, чим сприяє [рішенню] справ – лише тягар для людей» [4, с. 109].

Якщо говорити про безпосередній вплив ідей Лютера, а якщо ширше, то Реформації в цілому, на розвиток держави і права, то варто виокремити такі його напрями:

1) вплив на правову і ще більше – на політичну теорію. Перш за все, це когорта монархомахів-протестантів, серед яких французи – Франсуа Отман («Франко-Галлія»), Етьєн Ля Боесі («Роздуми про

добровільне рабство») та невідомий автор, що сховався за псевдо Юній Бурт («Засіб проти тиранів»), шотландець Джордж Бьюкенен («Про царську владу у шотландців»), які палко відстоювали ідею народного суверенітета та договірної держави.

Варто відмітити, що в цьому ж договірному руслі мислив і українсько-польський філософ Станіслав Оріховський (із Лютером він був особисто знайомий і навіть жив у його будинку). Певною мірою він пішов навіть далі Лютера, наполягаючи на верховенстві права/закону перед правителем і державою як такою. «Держава набагато шляхетніша і достойніша за короля. Закон же, якщо він є душею і розумом держави, значно кращий за непевну державу і вищий за короля. Отже, закон дорівнює королеві і навіть кращий і набагато вищий за короля» [7]. У розумінні природного права та суспільного договору Станіслава Оріховському варто віддати пальму першості перед славетним Гуго Гроцієм;

2) вплив на теорію і практику прав людини. Як уже говорилося, ідеї Лютера дали поштовх західній концепції прав людини. Але справа не тільки в концептуальному осмисленні прав людини. Лютерівська реформація дала поштовх і юридичному закріпленню прав людини. Фактично закріплення прав людини юридичними засобами варто вести не з часів Англійської революції, як ми це робимо услід Карелу Васаку, а з Аугсбурзького миру 1555 року, який закріпив право вибору віросповідання. Не для всіх людей, тільки для правлячого класу – сеньйорів, але в Німеччині їх було багато (сеньйорами були й лицарі). Незгодні з релігійними переконаннями правителя піддані могли, не будучи за те переслідуваними, емігрувати, і було куди, зважаючи на те, що протестантські та католицькі володіння розташовано черезполосно. Тобто значний прошарок населення Священної Римської імперії отримав одне з найважливіших прав людини – свободу світогляду;

3) піднесення світського права. Світське право в умовах деградації канонічного стало обмежувачем сваволі як підданих, так і правителів. Це особливо чітко стало зрозумілим після Селянської війни 1524–1525 рр. І саме право держава, яка формувалась у країнах першого ешелону модернізації, взяла на озброєння у своїй діяльності.

Зважаючи на упадок внаслідок нищівної критики Лютером та його послідовниками канонічного права, світське право вийшло на перший план і в суспільстві. Зазначимо, що саме XVI століття – це доба початку формування загальнодержавного права, дія якого поступово долала місцеві правові звичаї.

Варто відмітити, що змінилась і зовнішня форма права, адже на континенті переважали кодифіковані його форми. Кодифікація права відбулась у Священній Римській імперії («Кароліна»), у Франції (великі ордонанси), Польщі (статут Яна Ласького), Угорщині (Трипартитум Іштвана Вербоці), нарешті саме у XVI столітті було створено Литовські статuti. Неабияк важливим є те, що кодифіковані закони створювались, як правило, національними мовами та друкувались, що забезпечувало їх поширення та стабільність застосування (деяких, зокрема Трипартитума та Третього Литовського Статуту, – до XIX століття).

Більше того, в Англії, яка переживала свій варіант реформування церкви, було зроблено спробу кодифікації протестантського канонічного права. Проект «*Reformatio Legum Ecclesiasticarum*» (1553) досить докладно регламентував порядок управління англіканської церквою, визначав юрисдикцію і порядок роботи церковних судів, регулював покарання за певні злочини (поклоніння ідолам, богохульство, неправдиве свідчення тощо), торкався практично всіх питань церковного життя (вироки, заповіді, церковні бенефіції, шлюбно-сімейне право, школи і університети) [3, с. 8];

4) секуляризація держави. По-перше, яскрава аргументована апологія державної влади з вуст Лютера значною мірою сприяла піднесенню авторитету європейських державців перед авторитетом папи, що своєю чергою заклало підвалини для формування ідеї державного суверенітету. По-друге, хоча й обмежена, у XVI–XVII століттях пройшла секулярна реформа. У протестантських країнах було ліквідовано монастирське землеволодіння та привілеї духовенства, скасовано донації римському престолу, закрито або принаймні реформовано церковні суди.

Деякою мірою Реформація позначилась навіть на владі Святого престолу, хоча всіх ідеологів протестантизму папою було відлучено від церкви. Так, у діяльності пап з'явилися або посилилися функції протегування освіти та мистецтва. Зокрема, Рим навіть у своїх сакральних спорудах набув вигляду центру гуманістичної культури (великі архітектори та скульптори – Браманте, Мікеланджело, Берніні – дуже тому сприяли).

Отже, в підсумку можна зазначити, що Реформація – це другий, поряд із ренесансною філософією права, виток модерного права та держави, в чому й полягає всесвітнє значення Лютерових Віттенберзьких тез.

ЛІТЕРАТУРА

1. Witte J. God's Joust, God's Justice: Law and Religion in the Western Tradition / John Witte. – Wm. B. Eerdmans Publishing [UK], 2006. – 498 p.
2. Бачинин В.А. Мартин Лютер о свободе и рабстве воли : к интеллектуальной истории Реформации / В.А. Бачинин // Свободная мысль. – 2012. – № 3/4(1632). – С. 130–139.
3. Иванова О.Ю. Проект реформы канонического права в контексте ранней королевской Реформации в Англии: 1529–1553 гг. : дис. канд. историч. Наук : код специальности 07.00.03. / О.Ю. Иванова ; Смоленск. гос. ун-т. – Смоленск, 2006. – 215 с.
4. Лютер М. К христианскому дворянству немецкой нации об улучшении христианского состояния / М. Лютер // Избранные произведения. – СПб. : Андреев и согласие, 1994. – С. 55–119.
5. Лютер М. О рабстве воли / М. Лютер // Избранные произведения. – СПб. : Андреев и согласие, 1994. – С. 185–382.
6. Лютер М. О светской власти / М. Лютер // Избранные произведения. – СПб. : Андреев и согласие, 1994. – С. 131–163.
7. Оріховський-Роксолан С. Напучення королеві польському Сигізмунду-Августу Станіслава Оріховського-Роксолана [Електронний ресурс]. – Режиму доступу : http://litopys.org.ua/old14_16/old14_08.htm#or1.

Н.Н. Крестовская. Реформация церкви и реформа права (к 500-летию Виттенбергских тезисов Мартина Лютера). – Статья.

Аннотация. В статье проанализированы правовые и политические составляющие учения Мартина Лютера, прослежено их влияние на становление современного государства и современного права.

Ключевые слова: Мартин Лютер, Реформация, светское право, каноническое право.

N. Krestovska. Reformation churches and law reform (500 anniversary of Martin Luther Wittenberg theses). – Article.

Summary. The article analyzes the legal and political components of Martin Luther's doctrine and their impact on the formation of the modern state and modern law.

Key words: Martin Luther, Reformation, secular law, canon law.

УДК 343.2

О.О. Мавед,

кандидат медичних наук,

доцент, доцент кафедри кримінального права, процесу та криміналістики,

Міжнародний гуманітарний університет,

м. Одеса, Україна

ДЕЯКІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МЕДИЧНОГО ПРАЦІВНИКА ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВ ПАЦІЄНТІВ

Анотація. У процесі взаємовідносин медичного працівника та пацієнта збільшилася кількість випадків порушення закону медичним працівником. Це пов'язано з тим, що в Україні, в деяких випадках, відсутні критерії оцінки медичної діяльності.

Ключові слова: права пацієнтів, злочини, охорона здоров'я, медичні працівники, кримінальна відповідальність.

Актуальністю теми є розробка проблеми злочинності у сфері охорони здоров'я у зв'язку зі збільшенням випадків неякісного виконання своїх професійних обов'язків, що призводить до погіршення стану здоров'я.

Дослідженням даної проблеми займалися М.І. Авдеев, А.І. Акопов, Ю.П. Аленин, В.А. Галай, Л.Г. Дунаєвська, А.Н. Красиков, А.А. Мохов, І.О.Нікітіна, І.Ф. Огарков, В.Л. Попов, М.В. Салтєвський, А.П. Солов'єв, І.Я. Сенюта, Ю.Д. Сергеев, С.Г. Стеценко. Право людини у сфері охорони здоров'я – положення, передбачені нормативно-правовими актами, гарантуючі охорону здоров'я та надання ква-

ліфікованої, своєчасної медичної допомоги. Право на охорону здоров'я, як невід'ємне право, є одним із важливіших прав та свобод громадян, є об'єктом як українського законодавства, так і міжнародного. Це право закріплено в ст.25 «Загальної декларації прав людини», в Уставах Всесвітньої організації охорони здоров'я, ст. 12 «Міжнародного пакта про соціальні, культурні права». Основоположними національними документами, гарантуючими громадянам право на здоров'я, є: Конституція України, Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» та інші. Головна мета демократичної правової держави – здоров'я нації, здоров'я майбутнього покоління [1]. Право на здоров'я – одне з можливих прояв людини, забезпечуючих біологічне та соціальне функціонування в сучасному суспільстві.

Турбота про здоров'я завжди була однією з важливіших соціальних завдань. Політика України у сфері охорони здоров'я спрямована на підвищення якості медичної допомоги, профілактику захворюваності, зниження рівня захворювання, а також на захист прав громадян, їх законних інтересів під час отримання медичної допомоги, попередження злочинів [2, с. 13]. У країнах, де досягнуто високий рівень матеріального та соціального забезпечення громадян, дійсне забезпечення права людини на охорону здоров'я та медичну допомогу як одного з основних прав не залежить від його конституційного закріплення. У нашій країні право на здоров'я вперше було закріплено в Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік, прийнятій на позачерговій сесії Верховної Ради СРСР дев'ятого скликання 7 жовтня 1977 року. Підняття права на здоров'я на конституційний рівень стало поштовхом до його подальшого розвитку і вдосконалення. Право на здоров'я може бути реалізовано і захищено в повному обсязі лише в справді правовій державі [4, с. 207]. Міжнародно-правові акти («Загальної декларації прав людини», «Міжнародний пакт про соціальні, культурні права», «Європейська соціальна хартія», «Міжнародний біль про права людини», «Європейська конвенція про права людини») та інші зобов'язують країни до соціальної орієнтації їх діяльності, забезпечення «другого покоління» прав людини, без чого в наш час неможливо нормальний розвиток суспільства [5, с. 56]. Признання здоров'я як одного із соціально-економічних прав людини відбулося на конференції ООН із міжнародного устрою, яке проходило в Сан-Франциско у 1945 році. Устав ВООЗ – перший міжнародний документ, в якому формулюється право на здоров'я. Основним джерелом права в області охорони здоров'я України є Закон України «Основи законодавства про охорону здоров'я», прийнятий в 1992 році. Цей Закон визначає принципи охорони здоров'я, права, обов'язки пацієнта та медичного персоналу, основи організації та керівництва охороною здоров'я, гарантії здійснення медико-соціальної допомоги [7, с. 450–462].

В Україні у зв'язку з політичною, економічною та соціальною кризою сформувався розрив між теорією та практикою прав людини, прав пацієнта. Права, закріплені законодавче, фактично не реалізуються в житті, тому ними фактично неможливо користуватися. Серед порушених прав пацієнтів можливо виділити:

- 1) неуважне відношення до пацієнта на всьому етапі лікувального процесу;
- 2) порушення права пацієнта на отримання інформації про стан здоров'я, методи діагностики та лікування;
- 3) ненадання або неякісне надання медичної допомоги;
- 4) проведення медичного експерименту без згоди людини.

Наприклад, застосування високоєфективних, але дуже «агресивних» ліків; методик діагностики та лікування. З одного боку, ліки необхідні хворій людині, а з другого боку, мають деяку небезпеку, іноді призводять до росту фактів заподіяння шкоди здоров'ю пацієнта в процесі лікування. Відсутність правової регламентації нових методів лікування визиває труднощі в юридичній оцінці дій медичних працівників. У зв'язку із цим ускладнюється завдання слідчих органів із рішення питань, які виникають на різних етапах розслідування злочинів. У медичній практиці існує корпоративність, тому іноді розкриттю злочинів перешкоджає необ'єктивність судово-медичної експертизи. Експерти «прикривають» медичних працівників, відносно яких проводиться розслідування. Недостатня ефективність кримінально-правових норм, неякісна робота правоохоронних органів провокує зростання злочинності серед медичних працівників. Ці обставини негативно відображаються на превентивній ролі кримінального законодавства.

Офіційної статистики порушення прав пацієнтів, скоєних медичними працівниками, фактично не існує. Але деякі дані про стан злочинності у сфері охорони здоров'я дають ЗМІ, звертання громадян до правоохоронних органів, але органи охорони здоров'я ретельно приховують ці данні. Усе це сприяє криміналізації процесу та росту злочинності в даній сфері.

Законодавчо закріплені права не реалізуються або порушуються у зв'язку з прогалинами в законодавстві України. Забезпечення прав у сфері охорони здоров'я можливо при жорсткому й чіткому

регулюванні механізму гарантій цих прав. Механізм правового регулювання захисту прав людини – профілактика порушень та боротьба з ними, притягнення порушників до юридичної відповідальності. Незважаючи на розвиток медицини, з'являється все більше злочинів, які вчиняються медичними працівниками. Право на охорону здоров'я людини є найбільш цінним об'єктом кримінального права, у зв'язку із чим кримінальний кодекс має значну кількість норм, передбачає кримінальну відповідальність за заподіяну шкоду здоров'ю. Порушення здоров'я дуже тяжко підлягає відновленню, характеризується підвищеною суспільною небезпечністю, призводять до втрати здоров'я пацієнта, тому однією з важливіших завдань кримінального права є розробка таких методик, за допомогою яких держава зможе ефективно протидіяти злочинам проти життя та здоров'я людини [3, с. 89]. Недостатність коштів в українській медицині на фінансування охорони здоров'я вражає. На душу населення в Україні на рік виділяється менше ніж 34,6 дол. США при 3773 доларів, які виділяються в США (в 110 разів більше), і 1472 доларів – в Німеччині. Але це та реальність, яка лежить в основі багатьох причин порушень законів у нашій країні. У бідній країні не може бути багаті медицини.

Табл. 1

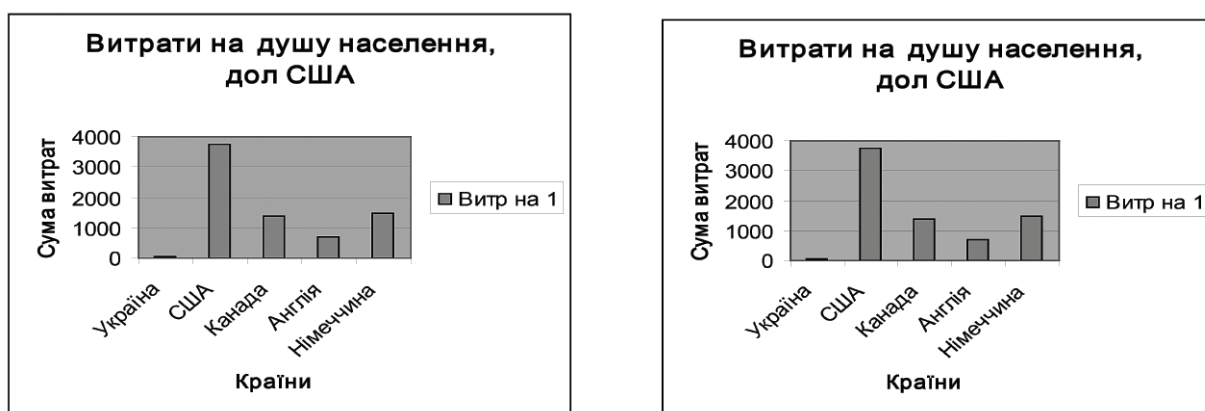
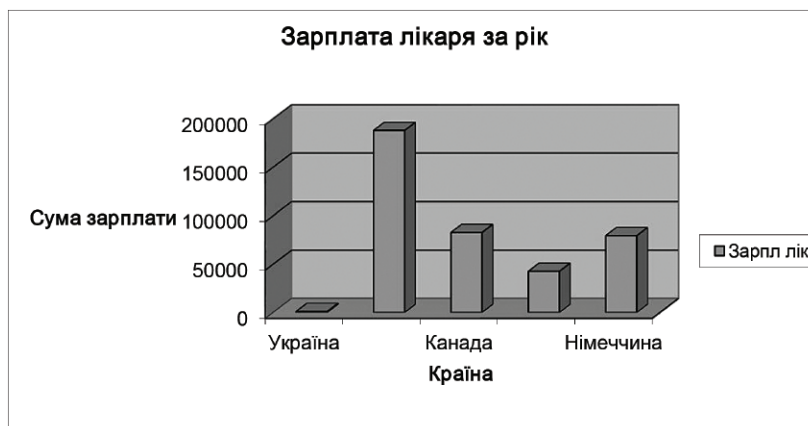

Табл. 2

Заробітна плата лікаря в Україні менше зарплати лікаря в США в 180 разів за умов обслуговування однакової кількості хворих. Дефекти надання медичної допомоги у вигляді пізньої діагностики, неправильного лікування, несвоєчасної госпіталізації приводить не тільки до тривалого розладу здоров'я пацієнтів, але стійкої втрати працездатності і до летального фінішу. Дефекти в організаційній і тактико-стратегічній сферах діяльності лікувальних закладів перевищують над дефектами в діагностичній і лікувально-профілактичних сферах. У значній кількості галузеві стандарти не виконуються лікарями. Дефекти надання медичної допомоги носять постійний характер, допускаються на різних етапах лікувального процесу в одного пацієнта. Притягнення медичного працівника до юридичної відповідальності викликає труднощі у зв'язку з наявністю одного з проблемних питань кримінального права – дифе-

ренціації кримінальної відповідальності медичних працівників. Злочинність у сфері охорони здоров'я складає сукупність злочинів, які посягають на суспільні відносини в області реалізації прав громадян на охорону здоров'я та медичну допомогу. Вона включає: професійні злочини працівників сфери охорони здоров'я; службові злочини працівників сфери охорони здоров'я; злочини, за які медичні працівники притягуються до кримінальної відповідальності на загальних підставах [7, с. 262]. Розкриття даного виду злочинів дуже низьке. Подібна ситуація складається у зв'язку зі складністю визначення правової оцінки діянням медичних працівників. Рівень розвитку держави оцінюється не тільки по рівню розвитку економіки, промисловості, а ще й по рівню здоров'я, захворюваності, тривалості життя громадян і кількості злочинів у сфері охорони здоров'я. Для досягнення високого рівня здоров'я, зниження кількості злочинів у сфері охорони здоров'я держава зобов'язана турбуватися про свою націю. Для зниження рівня злочинності в даній сфері в першу чергу необхідне вдосконалення законодавства. У людей, незалежно від соціального статусу, кольору шкіри, релігії, політичних поглядів, повинна бути можливість користуватися всіма досягненнями медицини й отримувати кваліфіковану своєчасну медичну допомогу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України від 28.06.1996 р.
2. Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 р.
3. Галай В.А. Способы защиты прав пациентов в Украине: Научно-практическое пособие / В.А. Галай. – К. : КНТ, 2009. – 72 с.
4. Красиков А.Н. Преступления против права человека на жизнь / А.Н. Красиков. – Саратов : изд. Саратов. Ун-та, 1999 г. – 284 с.
5. Сенюта И.Я. Медицинское право: право человека на охрану здоровья / И.Я. Сенюта. – М. : Астролябия, 2007 – 224 с.
6. Стеценко С.Г. Медицинское право / С.Г. Стеценко. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – С. 84–137.

Е.О. Мавед. Некоторые вопросы уголовной ответственности медицинского работника за нарушение прав пациентов. – Статья.

Аннотация. В процессе взаимоотношений медицинского работника и пациента увеличилось количество случаев нарушения закона медицинским работником. Это связано с тем, что в Украине, в некоторых случаях, отсутствуют критерии оценки медицинской деятельности.

Ключевые слова: права пациентов, преступления, здравоохранение, медицинские работники, уголовная ответственность.

O. Maved. Some questions of criminal liability of medical officer for violating the rights of patients. – Article.

Summary. In the process of the relationship between the medical worker and the patient, the number of cases of violation of the law by a medical worker has increased. This is due to the fact that in Ukraine, in some cases, there are no criteria for assessing medical activities.

Key words: patients' rights, crimes, health care, medical workers, criminal liability.

*Д.Г. Манько,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
Міжнародний гуманітарний університет,
м. Одеса, Україна*

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЮРИДИЧНОГО АЛГОРИТМУ

***Анотація.** Стаття присвячена розкриттю особливостей методологічних засад дослідження юридичного алгоритму. Проаналізовано принципи, методологічні підходи та методи, завдяки використанню яких стає можливим встановити сутність, правову природу та соціальне призначення юридичного алгоритму.*

***Ключові слова:** правова реальність, право, методологія юридичної науки, герменевтичний метод, формально-догматичний метод, порівняльно-правовий метод, юридичний алгоритм.*

Юридичний алгоритм є закріпленою в письмовому правовому акті специфічною юридичною конструкцією, в якій виражено соціально значуще правило поведінки у вигляді чіткої послідовності діянь суб'єкта права. Дане правило поведінки має обов'язковий до виконання характер та забезпечено правовими засобами.

Розкриття сутності та правової природи юридичного алгоритму пов'язано з необхідністю встановлення чіткого методологічного інструментарію, визначення термінів, понять та категорій, застосування яких забезпечить повноту та всебічність дослідження.

П.М. Рабінович методологію юридичної науки (у вузькому розумінні) визначає як «систему підходів, методів і способів наукового дослідження, теоретичні засади їх використання при вивченні державно-правових явищ» [1, с. 618].

Н.М. Оніщенко, аналізуючи методологію теорії держави і права, зазначала, що остання, будучи системною сукупністю особливих пізнавальних методів, засобів, прийомів вивчення держави і права, закономірностей їх виникнення та розвитку, базується на певних, притаманних їй принципах дослідження державно-правової дійсності [2, с. 38].

Розкриваючи сутність методології права, Д.А. Керімов вказував, що методологія, як сукупність підходів, принципів, методів забезпечує правильне застосування понять і категорій у пізнанні, повинна відображати специфіку процесу пізнання, орієнтувати суб'єкта пізнання на те, як його необхідно вести: які і в якій послідовності необхідно здійснювати процедури, які сторони досліджуваного – джерел права, необхідно вивчати, а від яких можна абстрагуватись, яким чином слід застосовувати в пізнанні теоретико-поняттєвий апарат, тим самим визначати найдоцільніший шлях досягнення об'єктивної істини [3, с. 70–71].

Враховуючи зазначені положення для визначення методологічних засад дослідження юридичного алгоритму, цілком слушним вбачається проведення аналізу принципів, підходів і методів завдяки застосуванню яких можна розкрити характерні ознаки юридичного алгоритму та ідентифікувати його місце у правовій реальності.

Першим базовим принципом з якого слід починати дослідження вбачається *принцип історизму*. Сутність юридичного алгоритму можна встановити за умови розгляду особливостей його виникнення, формування та використання в конкретних історичних умовах та взаємозв'язках. Систематизовані данні відносно історичного генезису юридичного алгоритму як історичного явища дозволяють відобразити всю повноту його соціальної природи, розкрити причинно-наслідковий зв'язок історичного розвитку розуміння цього значимого інструмента формального вираження соціально значущих приписів.

Як зазначає Н.М. Оніщенко, ґрунтуючись на принципі історизму, логічне дослідження права розкриває історичну повторюваність та загальні принципи їх розвитку. Тому будь-яке дослідження права у своїй основі повинно ґрунтуватися на єдності історичного й логічного. Логічне визначає принципи підходу до історичного, оскільки дозволяє встановити час виникнення права, відмежувати нормативно-правові акти від звичаїв, релігійних і моральних норм [4, с. 110].

У свою чергу, для встановлення особливостей взаємозв'язку юридичного алгоритму із системою державно-правових явищ слід застосовувати *принцип об'єктивності*. Використання зазначеного принципу забезпечує не тільки правильне розуміння характеру відносин між суб'єктом і об'єктом у процесі пізнання, але й неупередженість та деідеологізацію дослідження. Аналізу мають підлягати ціннісні ознаки й характеристики досліджуваного явища з обов'язковим урахуванням здобутків цивілізаційного розвитку суспільства. Крім того, об'єктивність дослідження включає такі елементи: сучасне суспільство, правова реальність, врахування яких дозволяє отримати істинні уявлення відносно ролі і місця юридичного алгоритму в системі регулювання суспільних відносин.

Враховуючи сучасні тенденції розвитку юридичної науки, її збагачення різноманітним знанням, особливу увагу слід приділяти *принципу плюралізму*. Сутність зазначеного принципу розкривається в необхідності застосування різноманітних методів, концепцій і підходів із метою отримання всебічного розуміння юридичного алгоритму, його виникнення, розвитку і перспектив існування. Чим більша кількість критеріїв аналізу застосовується, тим вірогіднішими будуть висновки. Вбачається неможливим узагальнити та сформулювати визначення на підставі однорідних показників отриманих в результаті дослідження аспекту досліджуваного явища під лише одним кутом зору. Необхідно враховувати максимальну кількість існуючих поглядів на проблему, що розглядається та використовувати сукупність існуючих підходів і методів із метою отримання повного та збалансованого результату.

Принципи дослідження формують певний базис, на основі якого мають бути сформульовані загальні підходи та конкретні методи проведення досліджень з урахуванням тенденцій сучасної юридичної науки.

Базуючись на зазначених принципах у процесі встановлення сутності юридичного алгоритму, слід використовувати різноманітні методологічні підходи, зокрема: герменевтичний, ціннісний та системний.

А.Ф. Крижановський характеризує підходи як «...ракурси (в самому широкому розумінні) дослідницького бачення, а отже, і певні мисленні проєкції предмета пізнання, які кристалізують наукову стратегію осягнення права і правових явищ, тобто визначення в загальних рисах вектора і мети наукового дослідження, а також – його основних етапів і складових частин» [5, с. 23].

На думку В.С. Бігуна, методологічний підхід є категорією, більш загальною за метод, та виробляється до проблеми на основі певних теоретичних тез, припущень чи понять із метою пошуку оптимального метода наукового пошуку. Водночас обраний дослідником підхід визначає вибір конкретних методів дослідження та вирішення проблеми [6, с. 51].

Герменевтичний підхід ґрунтується на сукупності принципів і методів тлумачення й інтерпретації юридичних текстів, які можуть мати форму як нормативно-правових, так інших правових документів, також не менш значимим вбачається дослідження наукових праць вчених. У рамках герменевтичного підходу створюється можливість розкриття особливостей взаємодії суб'єктів суспільних відносин з приводу не тільки створення юридичного алгоритму, але і порядку його реалізації. Така модель відповідає завданням правового регулювання та дозволяє розкрити елементи соціальної природи досліджуваного явища.

Із цього приводу В.В. Дудченко вказує, що «предмет герменевтики права охоплює тлумачення концепту право, основних правових понять, норм права і юридичних фактів із метою з'ясування їхнього сенсу» [7, с. 55].

Ціннісний підхід дозволяє розкрити певну систему цінностей, завдяки аналізу яких стає можливим визначення місця і ролі юридичного алгоритму в правовій реальності. Ціннісний аналіз юридичного алгоритму має базуватися на врахуванні таких загальносоціальних потреб і інтересів, як: соціальна справедливість, свобода, обов'язок, впорядкованість, формальна визначеність, забезпеченість з боку держави та ін. Використання ціннісного підходу дозволяє надати оцінку ефективності юридичного алгоритму, встановити його призначення у регулюванні суспільних відносин.

Системний підхід дозволяє провести всебічний аналіз складових частин цілого, які знаходяться в органічній єдності та взаємодії. Система конструється як організована упорядкованість елементів, заснована на їх взаємних зв'язках і взаємодії. При використанні методології системного підходу досліджуються статичні, структурні, динамічні компоненти та властивості, їх внутрішні та зовнішні прояви, генетичні та функціональні зв'язки, особливості взаємодії із зовнішнім середовищем. Системний підхід у дослідженні юридичного алгоритму дозволяє визначити його внутрішню структуру, механізм та особливості дії окремих його компонентів як між собою, так і у взаємодії із іншими складовими частинами правової реальності (правовою нормою, правовими актами та ін.).

Враховуючи положення та засади, сформульовані в принципах і підходах, стає можливим визначити сукупність методів, завдяки застосування яких розкривається природа юридичного алгоритму.

М.С. Кельман зазначає, що метод – це найбільш широкий, загальний підхід до вивчення того чи іншого і природного, і суспільного явища, із застосуванням якого можна досягти успіху в кожній галузі науки. Методологічна культура юриста – це його світоглядна зрілість, соціологічна грамотність, правова інформованість і професійна майстерність. [8, с. 663–664].

Грунтуючись на заявлених принципах та підходах у процесі розкриття сутності та соціальної природи юридичного алгоритму, слід використовувати такі групи методів: загальні методи пізнання; загальнонаукові методи; міждисциплінарні методи [9, с. 30]; спеціально-наукові методи юридичних наук.

Із сукупності загальних методів пізнання слід використовувати: *метод дескрипції* для опису юридичного алгоритму шляхом відображення в певному, загальнозрозумілому знаковому вигляді, інформації відносно його сутності й форми; *метод порівняння* для встановлення тотожності або відмінності між юридичним алгоритмом та такими поняттями, як норма права, правовий акт, модель поведінки, формальне вираження припису та ін.; *метод узагальнення* для визначення загального поняття юридичного алгоритму з урахуванням усіх його властивостей й ознак.

Із сукупності загальнонаукових методів пізнання особливу увагу слід приділяти *діалектичному методу*, який зумовлює об'єктивний, всебічний і конкретний розгляд юридичного алгоритму з урахуванням притаманних йому зв'язків та виявленням взаємозалежності форми й сутності.

Слід враховувати, що повнота наукового дослідження юридичного алгоритму пов'язана також із використанням на всіх етапах таких загальнонаукових методів, як аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, індукція, аналогія.

Із сукупності міждисциплінарних методів слід використовувати: *соціологічний метод* під час встановлення конкретних соціальних фактів та вимог створення юридичних алгоритмів; *статистичний метод* – для кількісної характеристики випадків використання юридичних алгоритмів у диспозиціях норм права в правовій системі України; *конкретно-історичний* – у вивченні специфіки виникнення, розвитку та особливостей використання юридичних алгоритмів під час соціального регулювання.

Поряд із цим у дослідженні необхідно використовувати спеціально-наукові методи юридичних наук: *герменевтичний метод* – для дослідження особливостей розуміння та тлумачення юридичного алгоритму в різні історичні періоди, з урахуванням підходів різних шкіл розуміння права; *формально-догматичний метод* – під час аналізу положень юридичних фактів та юридичних текстів щодо встановлення нормативної моделі юридичного алгоритму та порядку його відображення в правових актах; *порівняльно-правовий* – для зіставлення юридичних понять, явищ і процесів, щодо фіксацій юридичних алгоритмів у правових актах, що існують одночасно в різних країнах; спеціальні методи юридичної техніки: *юридичного аналізу*, *юридики-логічної концентрації*, та *юридичного конструювання* – для встановлення порядку створення якісного юридичного алгоритму у відповідності до вимог суспільства, положень законодавства та правил й прийомів юридичної техніки формалізації права.

Зазначені принципи, підходи та методи цілком відображають вихідні методологічні засади дослідження юридичного алгоритму в сучасному праві та формують основу для отримання всебічної та повноцінної інформації щодо його правової природи та соціального призначення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рабінович П.М. Методологія юридичної науки / П.М. рабінович // Юридична енциклопедія. – К., 2001. – Т. 3. – С. 618–627.
2. Теорія держави і права. Академічний курс / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
3. Керимов Д.А. Методологія права: Предмет. Функції. Проблеми філософії права / Д.А. Керимов ; ИГиП РАН. – [2-е изд.] – М. : Аванта+, 2001. – 560 с.
4. Оніщенко Н.М. Джерела права: теоретико-методологічні засад: дис...на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень / Н.М. Оніщенко. – Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Київ, 2009. – 396 с.
5. Крижановський А.Ф. Феноменологія правопорядку: поняття, виміри, типологія / А.Ф. Крижановський // Одес. нац. юрид. акад. – О. : Фенікс, 2006. – 196 с.
6. Бігун В.С. Філософія правосуддя: ідея та здійснення / В.С. Бігун. – К., 2011. – 303 с.
7. Дудченко В.В. Герменевтика права: розвиток юриспруденції / В.В. Дудченко, М.Р. Аракелян, В.В. Завальнюк. – Одеса : Фенікс, 2014. – 184 с.

8. Кельман М.С, Мурашин О.Г. Загальна теорія держави і права / М.С. Кельман. – К. : Кондор, 2006. – 477 с.
9. Крестовська Н.М., Матвєєва Л.Г. Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести / Н.М. Крестовська, Л.Г. Матвєєва. – К. : Юрінком Інтер, 2015. – 584 с.

Д.Г. Манько. Методологические основы исследования юридического алгоритма. – Стаття.

Аннотация. Стаття посвящена раскрытию особенностей методологических основ исследования юридического алгоритма. Проанализированы принципы, методологические подходы и методы, благодаря использованию которых становится возможным установить сущность, правовую природу и социальное назначение юридического алгоритма.

Ключевые слова: правовая реальность, право, методология юридической науки, герменевтический метод, формально-догматический метод, сравнительно-правовой метод, юридический алгоритм.

D. Manko. Methodological bases of legal algorithm research. – Article.

Summary. The article is devoted to the disclosure of the methodological bases of the research of the legal algorithm. The principles, methodological approaches and methods are analyzed due to the use of which it becomes possible to establish the essence, legal nature and social purpose of the legal algorithm.

Key words: legal reality, law, methodology of legal science, hermeneutical method, formal-dogmatic method, comparative legal method, legal algorithm.

УДК 343.1

Н.В. Неледва,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри кримінального права, процесу та криміналістики,

Міжнародний гуманітарний університет,

м. Одеса, Україна

ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ОБСТАВИН, ЩО ВРАХОВУЮТЬСЯ ПІД ЧАС УКЛАДАННЯ УГОДИ ПРО ПРИМИРЕННЯ

Анотація. У статті досліджено обставини, які враховуються під час укладання угоди про примирення. Обґрунтовано необхідність визначення поняття шкоди та її різновидів у кримінальному процесі.

Ключові слова: угода про примирення, моральна шкода, матеріальна шкода, фізична шкода, відновлення прав потерпілого.

Стаття 471 КПК України визначає зміст угоди про примирення. Зміст угоди про примирення має чітко відповідати нормам, встановленим чинним законодавством. Зокрема, в першому абзаці слід вказувати сторони, а також їхні особисті дані: прізвище, ім'я та по батькові; процесуальний статус особи (ким є особа – потерпілим чи підозрюваним (обвинуваченим)); дату, місяць, рік народження, місце народження, національність; серію та номер паспорта, коли та ким його було видано. Також доцільно зазначити адресу реєстрації та фактичного місця проживання осіб. У другому абзаці угоди про примирення зазначається формулювання підозри чи обвинувачення та його правова кваліфікація із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність. Необхідно також сформулювати підозру чи обвинувачення, яке викладається із зазначенням часу, місця вчинення кримінального правопорушення, а також інших суттєвих обставин, які впливають на правову кваліфікацію діянь підозрюваного (обвинуваченого); правова кваліфікація вказується із зазначенням конкретної частини та статті КК України.

У наступній частині угоди про примирення доцільно перелічити істотні обставини, які мають значення для її укладення. Ними можуть бути обставини, передбачені чинним Кримінальним кодексом України, що пом'якшують відповідальність особи (наприклад, з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину тощо), посткримінальна поведінка особи (наприклад, відшкодування матеріальної шкоди, завданої злочинцем, тощо) та інші.

Розмір шкоди, завданої потерпілому, обов'язково має бути зазначений у тексті угоди. Підозрюваний, обвинувачений, а також за його згодою будь-яка інша фізична чи юридична особа має право на будь-якій стадії кримінального провадження відшкодувати шкоду, завдану потерпілому внаслідок кримінального правопорушення (ч.1 ст. 127 КПК України). Так, за кримінальним кодексом переважна більшість злочинів завдає різноманітної за характером та розміром шкоди різним суб'єктам: державним підприємствам, установам, організаціям, комерційним структурам, окремим громадянам. Метою ж кримінального судочинства, серед іншого, має бути захист того, хто потерпів від злочину або від незаконних рішень, дій чи бездіяльності правоохоронних органів чи суду. На жаль, незважаючи на неодноразові зауваження науковців серед завдань кримінального судочинства, КПК України (ст. 2), не міститься вказівка на відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням чи незаконними рішеннями, діями (бездіяльністю) правоохоронних органів, суду.

Слід також зазначити, що наступним суттєвим недоліком КПК є відсутність визначення поняття шкоди та її різновидів. Цей недолік поки що заповнюється в юридичній літературі. На думку Б.В. Скрипченка, шкода – це об'єктивна категорія, що базується на праві й моралі та являє собою ті зміни, які настали в майновому, фізичному, психічному, моральному стані особи внаслідок скоєння злочину. Шкода, завдана кримінальним правопорушенням, і шкода, що є підставою для визнання особи потерпілою, має об'єктивний характер, і тому вона належить до об'єктивної сторони складу злочину. Її об'єктивний характер проявляється і в тому, що шкода, заподіяна певній особі, існує незалежно від чиєїсь думки, в тому числі й думки цієї особи [1, с. 175]. Моральна шкода як наслідок вчинення кримінального правопорушення чи незаконного рішення, дії (бездіяльності) правоохоронного чи судового органу має немайновий характер і виражається, відповідно до ст. 23 Цивільного Кодексу України, у фізичних і душевних стражданнях, приниженні честі, гідності, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи. Можливість і підстави компенсації моральної шкоди, завданої внаслідок порушення прав особи, закріплені у вказаній статті, а також 1167, 1168 ЦК. На жаль, ці положення не знайшли свого відображення в нормах КПК. Оперуючи цим поняттям, жодна з його статей не закріплює його визначення та порядок застосування механізму відшкодування. Важливим питанням залишається необхідність закріплення в кримінальному процесуальному законі поняття моральної шкоди. Саме від цього на практиці нерідко залежить правильність вирішення таких важливих питань, як визнання особи потерпілим, встановлення права на заявлення позову про відшкодування моральної шкоди, а в деяких випадках – повне встановлення обставин предмета доказування, а відповідно, і правильна кваліфікація діяння. Фізична шкода як вид шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, представляє собою сукупність змін, які об'єктивно відбулись у стані людини як фізичної істоти (тілесні ушкодження, розлад здоров'я, біль). Безумовно, фізична шкода може бути завдана тільки людині, оскільки юридична особа не має ознак фізичної сутності (життя та здоров'я). І фізична, і моральна шкода тісно між собою пов'язані. Після нанесення вони є непоправними і практично не можуть бути відшкодовані. Неможливо відшкодувати (визначити еквівалент) втрати здоров'я, неможливо відшкодувати почуття страху, відчуття болю. Тому відшкодування фізичної та моральної шкоди припускає можливість їх компенсації. При цьому має відбуватися відшкодування витрат, які пов'язані з нанесенням фізичної чи моральної шкоди (вартість ліків, медичних послуг, реабілітаційних заходів тощо).

У відповідності з нормами Особливої частини КК України наслідки злочинного діяння можуть відобразитися у тій чи іншій сфері фізичного стану людини, зокрема у вигляді заподіяння смерті, шкоди здоров'ю (тяжкої, середньої чи легкої тяжкості тілесних ушкодження), фізичного болю. Майнова шкода, завдана кримінальним правопорушенням чи незаконними рішеннями, діями (бездіяльністю) правоохоронного або судових органів, є найбільш поширеним негативним наслідком як вчинення злочину (кримінального правопорушення), так і прийняття незаконного рішення, дії (бездіяльності). В юридичній літературі майнова шкода визначається як сукупність негативних змін у майновій сфері фізичної чи юридичної особи, що об'єктивно відбулися внаслідок вчинення злочину і розглядаються, як правило, тільки як втрата, привласнення, знищення або пошкодження майна. Майнова шкода відрізняється від інших видів шкоди (фізичної та моральної) можливістю її точного встановлення та вираження в грошовому еквіваленті. Захист майнових та особистих немайнових прав і законних інтересів потерпілих від злочину досягається в нинішньому кримінальному процесі України декількома правовими способами, за допомогою яких в одних випадках реалізується цивільна (майнова) відповідальність, а в інших – кримінальні та кримінально-процесуальні способи захисту [2, с. 464].

Разом із тим, як зазначає О.І. Зорін, майнова шкода виникає не лише в результаті посягання на відносини власності, а й у випадку посягання на особу. Зокрема, коли було вчинене злочинне посягання на здоров'я, суб'єктом вимог виступає сам постраждалий, який втрачає заробіток у зв'язку з хворобою, здійснює витрати на лікування, додаткове харчування, протезування, сторонній догляд.

Якщо підозрюваний (обвинувачений) відшкодовує шкоду грошима, слід зазначити її розмір у грошовому еквіваленті. В угоді також може бути зазначено обов'язок відшкодовувати шкоду помісячно (наприклад, якщо ушкоджено здоров'я потерпілого). У цьому разі можна передбачити відповідні платежі аж до суттєвого поліпшення здоров'я потерпілого або до його повного одужання.

Правильною є думка Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ, викладена в ухвалі від 11.04.2013 р. у справі № 5-2008км13, де зазначено: «Закон не вимагає, щоб таке відшкодування або усунення шкоди було здійснено в повному обсязі. Важливо, щоб винним були задоволені претензії потерпілого. Так, задоволення матеріальних претензій може мати місце і частками протягом періоду часу, визначеного сторонами».

Під час укладання угоди про примирення основним питанням, яке має бути в центрі подальшого провадження, стає питання про виконання умов такої угоди, а не про обставини справи і доведеність вини. Крім того, потерпілий позбавляється права в майбутньому вимагати притягнення особи до кримінальної відповідальності за відповідне кримінальне правопорушення і змінювати розмір вимог про відшкодування шкоди, а підозрюваний (обвинувачений) – можливості скористатися правами, передбаченими п.1 ч. 4 ст. 474 КПК України. Також угода про примирення має містити реквізити та підписи сторін. У реквізитах сторін бажано зазначити також паспортні дані сторін, за якими можна ідентифікувати особу. Обов'язкові елементи угоди про примирення чітко вказані в ст. 471 КПК України. Слід також пам'ятати, що призначення покарання можливе лише в рамках кримінального законодавства України, тому виходити за них під час укладання угоди не можна.

Таким чином, на сучасному етапі розвитку українського суспільства у сфері правового регулювання відносин між громадянами значна увага приділяється пошуку форм і можливостей, що стимулюють позитивну діяльність суб'єктів кримінального процесу, обираючи компромісні шляхи вирішення конфліктів. Передбачені в КК України підстави, а в КПК України – порядок звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням обвинуваченого з потерпілим – є проявом принципу справедливості та гуманізму права, що втілюється в кримінальному судочинстві та реалізується в діяльності слідчого, прокурора, суду. Якісне визначення обставин, що враховуються під час укладання угоди про примирення, дозволить збільшити кількість затверджених судом угод про примирення, допомогти вирішенню правового конфлікту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Скрипченко Б.В. Вред как основание признания потерпевшим / Б.В. Скрипченко // Потерпевший от преступления. – Владивосток, 1974. – С. 175–182.
2. Правова система України: історія, стан та перспективи. Т. 5: Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні / за заг. ред. В.В. Сташиса. – Х. : Право, 2008. – 840 с.

Н.В. Неледва. Проблема определения обстоятельств, учитываемых при заключении соглашения о примирении. – Статья.

Аннотация. В статье исследованы обстоятельства, которые учитываются при заключении соглашения о примирении. Обоснована необходимость определения понятия ущерба и его разновидностей в уголовном процессе.

Ключевые слова: соглашение о примирении, моральный вред, материальный ущерб, физический вред, восстановление прав потерпевшего.

N. Neledva. The problem of determination the cases that take into consideration when conclusion of the agreement about reconciliation. – Article.

Summary. The article considers the problem of determination the cases that take into consideration when conclusion of the agreement about reconciliation. The need for a definition of damage and variants in criminal process.

Key words: agreement about reconciliation, moral damage, material damage, physical damage, restoration the rights of the victim.

О.А. Панченко,
доктор медичних наук, професор,
Національна медична
академія післядипломної освіти імені П.Л. Шупіка,
головний науковий співробітник
ДЗ «Науково-практичний медичний реабілітаційно-діагностичний центр
Міністерства охорони здоров'я України»,
заслужений лікар України,
м. Київ, Україна

А.В. Кабанцева,
кандидат психологічних наук, науковий співробітник,
Державний заклад «Науково-практичний медичний реабілітаційно-діагностичний центр
Міністерства охорони здоров'я України»,
м. Київ, Україна

І.О. Сердюк,
молодший науковий співробітник, практичний психолог,
Державний заклад «Науково-практичний медичний реабілітаційно-діагностичний центр
Міністерства охорони здоров'я України»,
м. Київ, Україна

ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ПСИХОДІАГНОСТИКИ НАДІЙНОСТІ ВОДІЇВ ПАСАЖИРСЬКОГО АВТОТРАНСПОРТУ

***Анотація.** У статті висвітлюються питання сучасної системи медоглядів водіїв, розглядається правовий аспект психодіагностики водіїв пасажирського автотранспорту. Представлені критерії надійності водія за показниками когнітивної сфери та особистісних характеристик, наведені пропозиції щодо вдосконалення вітчизняного законодавства до європейських стандартів. Вивчення даних психологічних особливостей має важливе значення для виявлення відносних протипоказань до здійснення професійної діяльності, підвищення безпеки дорожнього руху, зниження кількості дорожньо-транспортних пригод від 25 до 43%.*

***Ключові слова:** дорожньо-транспортні пригоди, водії пасажирського автотранспорту, надійність професійної діяльності, медогляди, психологічні обстеження.*

Безпека на транспорті є однією з головних підсистем національної безпеки та збереження здоров'я громадян працездатного віку. На жаль, на дорогах України щороку гине близько 4 тисяч громадян, понад 90 тисяч – травмуються. Значна «ціна» помилкових дій водія стає загрозою як для власного життя та здоров'я, так і для інших учасників дорожнього руху. Сумні цифри статистики засвідчують: саме через провину водіїв пасажирського автотранспорту за останні роки постійно збільшується кількість аварій на дорогах України (приблизно на 8% на рік).

З огляду на сучасні умови дорожнього руху професію водія можна сміливо віднести до видів діяльності, пов'язаних з екстремальними умовами праці. У зв'язку із цим значно зростають вимоги, що пред'являються до психіки людини, елементами якої є: психофізіологічні процеси, когнітивна сфера, емоційна сфера та властивості особистості. Під час управління автомобілем кожна із цих складових частин психіки може бути джерелом помилкових дій. Ефективність роботи в умовах підвищеної відповідальності в значній мірі залежить від психологічної стійкості до стресових ситуацій [2].

Існуюча на сьогодні система медоглядів згідно з Наказом Міністерства охорони здоров'я № 65/80 від 31.01.2013 року (зі змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства охорони здоров'я № 37/45 від 22.01.2016) передбачає медичний огляд кандидатів у водії та водіїв транспортних засобів із метою визначення придатності особи до безпечного керування транспортними засобами тільки за медичними по-

казниками. Медичні огляди кандидатів у водії та водіїв транспортних засобів поділяються на: попередні, періодичні, щозмінні передрейсові та післярейсові огляди, а також позачергові огляди.

Водії, які виконують роботи з перевезення пасажирів та вантажів, підлягають періодичному медичному огляду один раз на рік.

Щозмінному передрейсовому та післярейсовому медичним оглядам підлягають водії транспортних засобів підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності, фізичних осіб-підприємців, що здійснюють перевезення пасажирів та вантажів.

Позачерговому медичному огляду підлягають водії транспортних засобів перевізника за направленням власника або посадової особи, що відповідає за експлуатацію транспортних засобів перевізника, за інформацією медичного працівника про стале погіршення стану здоров'я водія, що перешкоджає безпечному керуванню транспортним засобом, а також на вимогу та/або за рішенням уповноваженої посадової особи Державтоінспекції за наявності підстав.

Попередній, періодичний та позачерговий медичні огляди проводяться в закладі охорони здоров'я медичною комісією.

До складу медичної комісії входять: лікар-терапевт (голова комісії), лікар-невропатолог, лікар-отоларинголог, лікар-офтальмолог, лікар-хірург.

За результатом проведення попереднього, періодичного та позачергового медичних оглядів видається Медична довідка саме соматичного стану водія щодо придатності до керування транспортним засобом.

Таким чином, у системі медоглядів водіїв автотранспорту психологічний аспект не розглядається взагалі. Згідно з даними статистики число аварій не зменшилося, а, навпаки, відбувається зростання дорожньо-транспортних пригод на дорогах України, особливий неспокій викликає збільшення тяжкості наслідків ДТП. Отже, діюча система допуску водіїв до діяльності є малоефективною і навіть неадекватною до вимог сьогодення.

На сьогодні відсутня достовірна статистика ДТП, тому що згідно з постановою КМУ від 30.03.2016 року № 252 «Про визнання такими, що втратили чинність, деяких актів Кабінету Міністрів України» в перелік увійшла і постанова Кабінету Міністрів України від 30.06.2005 року № 538 «Про затвердження «Порядку обліку дорожньо-транспортних пригод», а саме пункти 1, 2, 4-7.

Тобто Україна свідомо усунула можливість відстежувати тенденції і зміни в дорожній ситуації, встановлювати основні причини скоєння ДТП, а також оцінювати масштабність принесеного збитку і шкоди здоров'ю громадян. Тому актуальність проблеми підвищення ефективності функціонування системи безпеки дорожнього руху залишається незмінною.

07.07.2016 року президентом України був прийнятий Закон № 1446-VIII «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за керування транспортними засобами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції», який, як передбачалося, буде сприяти посиленню відповідальності щодо управління транспортним засобом у стані алкогольного сп'яніння. Але статистика ДТП, розміщена на сайті управління безпеки дорожнього руху України [1], дозволяє зробити висновок про те, що і після підписання Закону частота ДТП не зменшується. Закон повинен був посилити відповідальність водіїв за безпеку на дорозі, але останні події, які відбуваються на дорогах, доказують, що його підписання не може в повній мірі вирішити цю проблему. Факти доводять, що потрібні додаткові заходи, спрямовані на посилення контролю за водіями, які отримують дозвіл до керування транспортними засобами.

Виконання безпомилкової та безвідмовної діяльності залежить від власної надійності спеціаліста. У значній частині останнє залежить від розвитку професійно важливих якостей, когнітивних та особливих особливостей з урахуванням протікання психічних та фізичних процесів організму людини, також важливим виступає дотримання дорожньої культури та правової поведінки.

На базі Державного закладу «Науково-практичний медичний реабілітаційно-діагностичний центр МОЗ України» з 2012 року проводиться науково-дослідницька робота в галузі розробки діагностичного комплексу медико-психологічної оцінки надійності професійної діяльності водіїв. Метою досліджень є розробка системи контролю водіїв і кандидатів у водії, які за своїми медико-психологічними показниками можуть надійно виконувати професійну діяльність. Виконано більш 4000 досліджень. У дослідженні застосовуються діагностичні, антропометричні, нейрофізіологічні, психодіагностичні, клініко-лабораторні, біохімічні та біофізичні методи досліджень.

Поглиблене медико-психологічне обстеження водіїв показало, що респонденти від 4% до 68% мають проблеми соматичного характеру: структурні зміни печінки і жовчного міхура (67,3%), порушення ритму серця (56,3%), остеохондроз хребта (ОП 31,1%), помірні порушення вентиляції легенів (22,9%), дисциркуляторна енцефалопатія (ДЕП – 22,3%), поєднана патологія (ДЕП+ОП – 13,4%), порушення біоелектричної активності головного мозку (12,5%), значні порушення вентиляції легенів (4,2%). За показаннями та рекомендаціями медичних спеціалістів певна когорта досліджуваних потребують проходження курсу лікування та реабілітації.

Слід зауважити, що всі водії, які взяли участь у дослідженні, не мали протипоказань за станом здоров'я до виконання професійної діяльності та за результатами медичних оглядів були допущені до праці.

Під час проведення поглибленої психодіагностики були визначені також порушення когнітивно-пізнавальних процесів, наявність негативних особливостей особистісної сфери, мотивації, низького рівня інтегрального задоволення працею: порушення функцій уваги (17,9–46,2%), зниження оперативної пам'яті (46%), зорової пам'яті (23%), 7,7% осіб мають внутрішню негативну мотивацію професійної діяльності, 15,4% осіб мають середню та низьку задоволеність умовами праці. Усе це несе негативний вплив на загальний стан водія, а отже, і на якість виконання професійних обов'язків.

У результаті психодіагностики індивідуально-типологічних особливостей особистості були виявлені високі, надмірно виражені значення за наступними шкалами: сензитивність (17,9%), ригідність (12,8%), лабільність (7,7%), спонтанність та агресивність (5,1%).

Зазначені психологічні параметри свідчать про недостатній контроль із боку медико-психологічних служб до можливостей виконання професійних обов'язків водіями з такими особистісними характеристиками, як конфліктність, агресивність, виражений індивідуалізм, низькою психічною та соціальною стійкістю, що є відносними протипоказаннями до виконання діяльності.

Важливим є той факт, що у 30,8% водіїв діагностовано високі показники за шкалою недостовірності, що говорить про нещирість випробуваних, небажання розкривати особливості свого характеру. Під час проведення бесіди з респондентами визначено також, що вони не вмотивовані необхідністю поглибленого медико-психологічного обстеження, а головне – в більшості відсутня усвідомлена відповідальність за людей, яких транспортують. Професійна діяльність водіїв пасажирського автотранспорту пов'язана з ризиком не тільки для особистого життя, а для життя пасажирів. Це питання потребує врегулювання законодавчого забезпечення соціальних гарантій та подальшого правового врегулювання.

Світова практика та досвід європейських країн показує необхідність застосування заходів щодо недопущення неадекватних та агресивних осіб до керма. У цих країнах організовані психологічні обстеження водіїв, кожне з яких має свої особливості: психологічна оцінка дорожнього руху (Австрія), перевірка придатності до керування транспортним засобом (Данія, Швеція), оцінювання психологічної готовності до управління транспортних засобів (Німеччина), оцінювання ступеню придатності до керування транспортним засобом (Франція, Великобританія, Італія, Нідерланди, Португалія), психологічна перевірка придатності до керування транспортним засобом (Швейцарія). Також успішно застосовуються психологічні (психофізіологічні) технології обстеження водіїв у Польщі, Болгарії, Словаччині, Туреччині.

Єдиною метою психологічного обстеження є не допустити до керування транспортним засобом осіб, чий рівень «водійської надійності» не відповідає затвердженим параметрам.

Концепція психологічного обстеження полягає у визначенні рівня здатності до психологічної оцінки стану дорожнього руху, яка включає перевірку наявності специфічних здібностей до керування транспортним засобом (перевірка придатності) і бажання адаптуватися до певних умов керування (особистісні тести й діагностичні співбесіди). Під зниженням рівня спроможності водія керувати транспортним засобом розуміється наявність ситуації, за якої водій уже став причиною виникнення якої-небудь дорожньо-транспортної пригоди.

До обов'язкового психологічного контролю відносяться особи, що претендують на отримання водійського посвідчення Класу D (керування автобусом).

Заявники на отримання водійського посвідчення Класу D повинні пройти процедуру психологічного відбору учасників дорожнього руху для визначення їх ступеня здатності до оцінки ситуації, концентрації уваги, відновлення психологічної рівноваги й координації рухів. Крім того, під час проведення діагностичної співбесіди обов'язковим виступає інформація щодо мотивації заявника на отримання водійського посвідчення (саме які фактори вплинули щодо бажання отримання водійського посвідчення). У разі виникнення під час проведення перевірки підозри з приводу неадекватного рівня спроможності

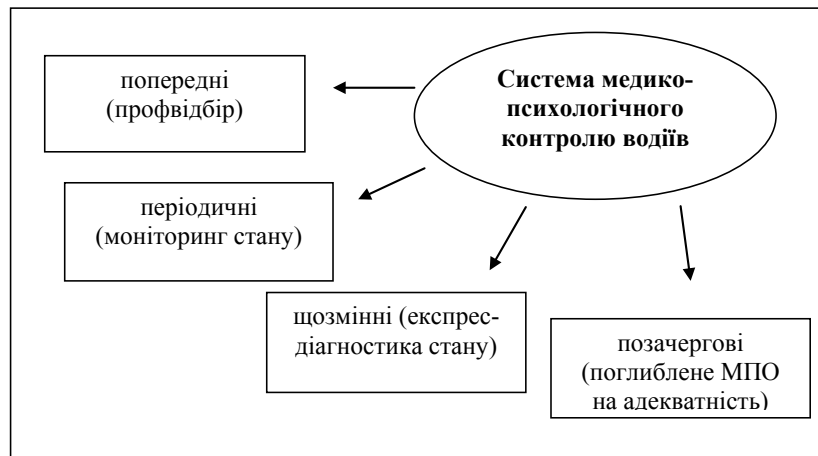
водія керувати транспортним засобом або ж недостатності ступеня його бажання адаптуватися до наявних умов водіння проводиться повна процедура визначення здатності до оцінки стану дорожнього руху.

У Німеччині заявники на отримання водійського посвідчення класу D або D1 (автобуси) повинні також продемонструвати, що вони в змозі нести додаткову відповідальність за безпеку транспортування ними пасажирів.

Обстеження будь-якого характеру проводиться відповідно до чинних державних правил проведення психологічних обстежень і оглядів, яке є затверджене відповідною державною структурою.

Практика показує, що застосування психологічних технологій обстеження водіїв на території вище представлених країн знизило частку ДТП більше, ніж на 25%.

З метою реалізації відповідного високоякісного відбору кадрів нами розроблена технологія щодо вдосконалення системи діючих медичних оглядів. Ідея вдосконалення полягає в новій системі допуску до керування транспортним засобом, заснованій на оцінці якісних показників, а саме: проведення медико-психологічного контролю (МПК), що дозволить підтримати надійність кандидатів у водії та водіїв до безпечного керування транспортним засобом і відсторонити від управління осіб, які за своїми медичними та психологічними показниками не можуть безпечно виконувати професійну діяльність водія. Перспективна система допуску до діяльності передбачає чотири види огляду (рис.1): попередні (профвідбір), періодичні (моніторинг стану), щозмінні (експрес-діагностика стану), позачергові (поглиблений медико-психологічний огляд на адекватність). Кожний вид огляду має зміни у своєму змісті.

Рис. 1. Система медико-психологічного контролю

Вищезазначені види МПК повинні проводитися комісією при закладах охорони здоров'я, в яких є ліцензія на медичну практику та які включені до переліку установ, що мають право проводити дану процедуру. До складу комісії, разом із лікарями, повинен входити клінічний або транспортний психолог. Необхідне оснащення для цього – це комп'ютеризоване місце з доступом до мережі Інтернет, стандартизоване й апаратно-програмне забезпечення для проведення обстежень. Обробка персональних даних та отриманих результатів обов'язково вноситься в режимі on-line до Електронного реєстру медико-психологічних оглядів водіїв транспортних засобів. Це дасть можливість працівникам Національної поліції України мати миттєвий доступ до результатів обстеження допуску водія до праці.

Для більш повного з'ясування технології медико-психологічного контролю представлено схему його організації (рис. 2).

Відповідно до запропонованих пропозицій необхідним виступає реалізація змін на законодавчому рівні. Нами розроблено зміни до проекту Закону України «Про дорожній рух та його безпеку», який внесений до розгляду у Верховну Раду України (Реєстрація у ВР України № 5184 від 26.09.2016) [4].

Рис. 2. Схема організації медико-психологічного контролю

У статті 24. «Медичний огляд і переогляд кандидатів у водії та водіїв транспортних засобів» проекту Закону України «Про дорожній рух та його безпеку» зазначено, що «психофізіологічний стан та стан здоров'я кандидатів у водії та водіїв транспортних засобів мають відповідати мінімальним стандартам фізичної та розумової придатності до керування транспортним засобом». З урахуванням важливості впровадження психологічного обстеження до європейських стандартів, на наш погляд, огляд і переогляд кандидатів у водії та водіїв транспортних засобів необхідно розглядати, як медико-психологічний, в якому стан здоров'я та рівень професійної надійності кандидатів у водії та водіїв транспортних засобів повинні **відповідати визначеним критеріям фізичної та розумової придатності до керування транспортним засобом**.

У тій же самій статті пункту 3 вказано, що «проведення психофізіологічного тестування з оцінкою рівня розвитку професійно-важливих психофізіологічних якостей, необхідних для безпечного керування транспортними засобами, проводиться з метою гарантування дотримання мінімальних стандартів фізичної і розумової придатності водія до керування транспортними засобами, а також визначення здатності до безпечного керування транспортними засобами кандидатами у водії та водіями за станом їх фізичного і психічного здоров'я та психофізіологічних якостей». Стосовно нашої технології даний пункт повинен бути змінено на медико-психологічний контроль, який буде **включати психологічне обстеження** та медичний огляд. Отже, пропонується проведення психологічного тестування з оцінкою рівня розвитку професійно-важливих психологічних та психофізіологічних якостей, необхідних для безпечного керування транспортними засобами.

Відносно водіїв, які здійснюють регулярні грубі порушення у сфері дорожнього руху та безпеки (тричі та більше протягом року) або скоїли дорожньо-транспортні пригоди з тяжкими наслідками, уповноважена посадова особа Національної поліції зобов'язана прийняти рішення про обов'язкове проходження такою особою медико-психологічного контролю з оцінки рівня розвитку психологічно значущих якостей, необхідних для безпечного керування транспортними засобами. До отримання результатів медико-психологічного контролю водійське посвідчення підлягає тимчасовому вилученню у встановленому законодавством порядку.

Фахівці (посадові особи) медичних закладів, що проводять медико-психологічний контроль із оцінки розвитку психологічно значущих якостей, необхідних для безпечного керування транспортними засобами, та медико-психологічні огляди кандидатів у водії та водіїв транспортних засобів несуть персональну відповідальність згідно із законодавством України за висновок щодо допущення (недопущення) кандидата у водії або водія до керування транспортними засобами певної категорії за результатами проведення медико-психологічного контролю.

Відомості щодо результатів проведення попередніх, періодичних і позачергових медико-психологічних оглядів із метою підтвердження фізичної й розумової придатності особи до керування транспортними засобами повинні бути відображені в Державному реєстрі безпеки дорожнього руху, передбаченому статтею 82 цього Закону, та в запропонованому нами Електронному реєстрі медико-психологічних оглядів водіїв транспортних засобів.

Вважаємо, що представлений підхід до побудови системи організації медико-психологічного контролю дозволить досягти таких результатів:

- 1) підвищення якості професійного відбору осіб, які за своїми медичними та психологічними показниками не можуть безпечно керувати транспортним засобом;
- 2) удосконалення контролю за станом здоров'я водіїв;
- 3) створення «прозорої» системи отримання медико-психологічних висновків про допуск до керування транспортним засобом;
- 4) створення централізованої системи державного контролю за безпекою дорожнього руху та забезпечення міжвідомчої взаємодії (Мінтранс, МВС, МОЗ);
- 5) посилення відповідальності медичних установ за результатами медико-психологічних оглядів у разі ДТП;
- 6) приведення вітчизняного законодавства у сфері безпеки дорожнього руху до європейських стандартів;
- 7) збільшення тривалості життя осіб працездатного віку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бодров В.А. Психология и надежность: человек в системах управления техникой / В.А. Бодров, В.Я. Орлов. – М. : Институт психологи РАН, 1998. – С. 18.
2. Дорожно-транспортні пригоди за період з 01.01.2016 по 31.12.2016: за станом на 31 груд. 2016 р. / Управління безпеки дорожнього руху [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sai.gov.ua/ua/ua/static/21.htm>.
3. Мишурина В.М. Надёжность водителя и безопасность движения / В.М. Мишурина, А.Н. Романов. – М. : Спорт, 1990. – 167 с.
4. Проект Закону України «Про дорожній рух та його безпеку» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH40000A.html.

О.А. Панченко, А.В. Кабанцева, И.О. Сердюк. Правовой аспект психодиагностики надежности водителей пассажирского автотранспорта. – Статья.

Аннотация. В статье освещаются вопросы современной системы медосмотров водителей, рассматривается правовой аспект психодиагностики водителей пассажирского автотранспорта. Представлены критерии надежности водителя по показателям когнитивной сферы и личностных характеристик, приведены предложения по совершенствованию отечественного законодательства. Изучение данных психологических особенностей имеет важное значение для выявления относительных противопоказаний к осуществлению профессиональной деятельности, повышения безопасности дорожного движения, снижения количества дорожно-транспортных происшествий от 25 до 43%.

Ключевые слова: дорожно-транспортные происшествия, водители пассажирского автотранспорта, надежность профессиональной деятельности, медосмотры, психологические обследования.

O. Panchenko, A. Kabantseva, I. Serdiuk. The legal aspects of public transport professional drivers' psychodiagnostic reliability. – Article.

Summary. Legal aspects of public transport professional drivers' psychodiagnostic reliability issues have been investigated in the article as well as the modern system of drivers' medical examinations. Several proposals for drivers' safety criteria for cognitive performance and personality characteristics have been represented to improve Ukrainian national legislation according to European standards requirements. These psychological characteristics examination procedure is very important for early relative professional activity contraindications identification and recognition, road safety level improvement, the number of road accidents (by 25 to 43%) reduction.

Key words: traffic accidents, public transport professional driver, professional work reliability, medical examinations, psychological examinations.

О.О. Подобний,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права, процесу та криміналістики,
Міжнародний гуманітарний університет,
м. Одеса, Україна

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НЕГЛАСНОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ТА ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА

***Анотація.** У статті, виходячи із сучасних умов максимального наближення оперативно-розшукової і кримінальної процесуальної функцій, порушено питання про наукову проблему визначення таких категорій, як негласне розслідування та оперативно-розшукове забезпечення досудового слідства. Запропоновано авторські визначення вказаних наукових категорій та напрями оперативно-розшукового забезпечення досудового слідства.*

***Ключові слова:** негласне розслідування, оперативно-розшукове забезпечення, досудове слідство, оперативна розробка.*

З віднесенням чинним кримінальним процесуальним законодавством до компетенції слідчого чи не всього інструментарію оперативно-розшукової діяльності є логічним, з одного боку, порушення питання про можливість включення до складу криміналістичної методики розслідування окремих видів злочинів, передусім проявів організованої злочинної діяльності, питань організації і тактики негласного розслідування, які мають своїм витокком окрему оперативно-розшукову теорію оперативної розробки, а з іншого, – кримінальне процесуальне осмислення категорій «негласне розслідування» та «оперативно-розшукове забезпечення досудового слідства».

Загальнотеоретичні проблеми оперативної розробки як окремої організаційно-тактичної форми ОРД закладалися переважно у 80-х – на початку 90-х років минулого сторіччя в працях В.Г. Боброва, Б.Є. Богданова, Ю.І. Веселова, А.Ф. Возного, Е.О. Дідоренка, С.С. Овчинського та ін. Серед українських вчених, які пізніше докладно займалися цією проблематикою, необхідно виділити здобутки О.М. Бандурки, О.Ф. Долженкова, І.П. Козаченка [6; 7]. Однак найбільш повно в теоретичному плані, на рівні докторської дисертації ця проблема досліджувалася В.Г. Бобровим [1, с. 3], який оперативну розробку обґрунтував як форму ОРД. Вона, зокрема, дозволяє концентровано використовувати весь арсенал засобів і методів, фіксувати всю корисну в боротьбі зі злочинністю інформацію й конспірувати негласно здійснюваний процес «розкриття» злочинів і розшуку осіб, які їх учинили. За допомогою оперативної розробки стає можливим проникнення в таємниці злочинців, встановлення фактів і обставин, необхідних для їх викриття, отримання інформації, узагальнення якої сприяє вдосконаленню оперативно-розшукової тактики.

Водночас в юридичній літературі проблематиці взаємодії слідчого з працівниками оперативних підрозділів, у тому числі й безпосередньо питанням оперативно-розшукового забезпечення досудового слідства, приділялася значна увага. З позиції кримінального процесу й криміналістики вона досліджувалася В.Д. Берназом, Р.С. Белкіним, Г.Ю. Бондарем, А.Ф. Волобуєвим, Л.Я. Гордіним, А.В. Дуловим, Г.Г. Зуйковим, І.М. Лузгіним, С.В. Мурашовим, М.А. Погорецьким, О.В. Старченком та іншими вченими.

Метою статті є визначення актуальних проблем негласного розслідування й оперативно-розшукового забезпечення досудового слідства та окреслення можливих напрямів їх вирішення.

До прийняття КПК України 2012 р. оперативна розробка сприймалася як комплексна система оперативно-розшукових заходів (далі – ОРЗ), здійснюваних оперативними підрозділами в межах заведених оперативно-розшукових справ (далі – ОРС) відносно особи або групи осіб, обґрунтовано підозрюваних у підготовці або вчиненні злочинів, із метою їх попередження або «розкриття», а також відносно злочинців, які переховуються від слідства, суду або відбування кримінального покарання, для їх розшуку й затримання, чи встановлення місця перебування особи, яка зникла безвісти, якщо іншим шляхом досягти цих результатів неможливо або надто важко.

В умовах сьогодення, з прийняттям КПК України (2012 р.) та внесенням змін у Закон «Про ОРД», відбулося максимальне зближення оперативно-розшукової та кримінально-процесуальної правоохоронних

функцій, що призвело до фактичної імплементації в кримінальне судочинство ОРЗ у формі негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД), передбачених главою 21 зазначеного Кодексу. Щодо проблем оперативної розробки, то підставами для проведення ОРД відповідно до вказаних законодавчих змін залишилися «наявність достатньої інформації, що потребує перевірки за допомогою оперативно-розшукових заходів і засобів», лише «про злочини, що готуються та осіб, які готують злочини». Підстави, зумовлені інформацією про тяжкі та особливо тяжкі злочини, вчинені невідомими особами, про осіб, які вчинили такі злочини, якщо відомості про злочини та осіб, які їх вчинили, неможливо отримати в інший спосіб, відповідно до положень КПК України автоматично зумовлюють початок досудового розслідування, яке, водночас, відповідно до рішення слідчого, прокурора, слідчого судді може здійснюватися шляхом проведення НСРД, строк проведення яких є традиційним для ОРД – шість місяців із можливістю продовження до дванадцяти і вісімнадцяти місяців. Проводити НСРД має право слідчий, який здійснює досудове розслідування злочину, або за його дорученням – уповноважені оперативні підрозділи (ст. 246). Причому негласність такого розслідування забезпечується згідно із ч. 2 ст. 253 та ст. 254 КПК, що передбачають порядок, відповідно до якого конкретний час повідомлення особі про те, що відносно неї проводилися НСРД, визначається з урахуванням наявності чи відсутності загроз для досягнення мети досудового розслідування, суспільної безпеки, життя або здоров'я осіб, які причетні до проведення НСРД. Відповідне повідомлення про факт і результати НСРД повинне бути здійснене протягом дванадцяти місяців із дня припинення таких дій, але не пізніше звернення до суду з обвинувальним актом.

Вочевидь, за таких умов майже повної ідентичності категорій «оперативна розробка» та «негласне розслідування» з урахуванням розширення його суб'єктів оперативну розробку (негласне розслідування) можна визначити як комплексну систему ОРЗ і НСРД, що здійснюється за умов неможливості досягнення її завдань в інший спосіб: (а) оперативними підрозділами в межах заведеної ОРС щодо особи чи групи осіб, які обґрунтовано підозрюються в підготовці тяжких чи особливо тяжких злочинів, з метою їх попередження або припинення, відносно підозрюваних (обвинувачених), які переховуються від слідства, суду, відбування кримінального покарання, для їх розшуку й затримання, для встановлення місця перебування особи, яка безвісно зникла; (б) слідчим, прокурором, за їх дорученням – оперативними підрозділами, в рамках кримінального провадження щодо особи чи групи осіб, які обґрунтовано підозрюються у вчиненні вказаних злочинів, а також для забезпечення безпеки працівників суду і правоохоронних органів, осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів, із метою створення необхідних умов для належного відправлення правосуддя [8].

Можна сформулювати завдання, що вирішуються в рамках оперативної розробки (негласного розслідування). Основні завдання: 1) попередження або припинення тяжких чи особливо тяжких злочинів, що готуються; 2) встановлення всіх учасників угруповання, функцій кожного; 3) документування конкретних фактів (епізодів) злочинних дій; 4) запобігання можливості розроблюваних ухилитися від слідства й суду, чинити протидію встановленню істини; 5) забезпечення безпеки учасників оперативно-розшукової діяльності, кримінального провадження, працівників суду й правоохоронних органів, їх близьких. До інших завдань належать: встановлення способів втягнення нових учасників, корумпованих зв'язків, створення системи власної безпеки й організації протидії правоохоронній системі; встановлення факту існування «обшаку», системи розподілу кримінальних доходів, їх легалізації; забезпечення відшкодування матеріальних збитків, завданих діями розроблюваних і їх співучасників; затримання розшукуваних злочинців; виявлення й усунення умов, які сприяють учиненню злочинів. Із цього переліку завдань оперативної розробки та негласного розслідування випливає, що вони за своїм змістом спрямовані на вирішення в цілому завдань кримінального судочинства, передбачених ст. 2 КПК України.

Оперативна розробка та негласне розслідування виконують комплексну функцію створення оптимальних умов ефективної реалізації кримінального процесуального доказування на всіх стадіях розслідування злочинів і таким чином забезпечують реалізацію принципу невідворотності покарання за вчинене. Такий підхід додатково підтверджує об'єктивність і обґрунтованість концепції теорії ОРД, підтриманої в теорії кримінального процесу [7, с. 269–270], про те, що вони є самостійними державно-правовими функціями боротьби зі злочинністю та в сукупності складають єдність кримінального судочинства.

В умовах дії КПК України 1960 року догми про доказування як виключно кримінально-процесуальну функцію негативно впливали на практичну діяльність. Унаслідок розпорошеності суб'єктів ОРД і кримінального процесу часто порушувалися принципи повноти, об'єктивності процесу доказування, що переважно реалізовувався не завдяки їх об'єднаним зусиллям, а послабленими можливостями слідчого. Тому оперативна розробка та негласне розслідування як складна форма комплексного застосування ОРЗ

та НСРД повинна використовуватися в тих випадках, коли виключно засобами ОРД, як і гласними кримінально-процесуальними діями, неможливо припинити або розслідувати складні, суспільно небезпечні діяння.

Історично ОРД була одним із засобів кримінально-процесуального пізнання, який розширює пізнавальні можливості останнього [7, с. 270]. З прийняттям КПК України 2012 р. ми, нарешті, стали свідками такого визнання цієї функції, коли оперативно-розшукова діяльність фактично увійшла до складу кримінально-процесуальної в кримінальних провадженнях, з яких розпочато досудове розслідування. Таке становище не нівелює значення оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження, а, навпаки, підносить його на якісно новий рівень, оскільки самостійно ані слідчий, ані прокурор, що очевидно, не зможуть кваліфіковано провести жодного із передбачених КПК України НС(Р)Д. Не вдаючись до дискусії з приводу співвідношення понять «розкриття» та «розслідування» злочинів, акцентуємо увагу на тому, що ОРД та кримінальна процесуальна діяльність в однаковому ступені відповідно до ст. 2 КПК України реалізують вимогу законодавства про забезпечення швидкого повного та неупередженого розслідування і судового розгляду. Саме у зв'язку із цим МВС України в більшості директивних документів постійно підкреслює необхідність підвищення ролі й відповідальності кожної служби Національної поліції в розслідуванні злочинів, комплексного використання із цією метою всіх сил і засобів.

Термін «оперативно-розшукове забезпечення слідства» вперше був сформульований у Вказівці МВС СРСР від 05.12.1984 та в нормативних актах МВС СРСР [9]. У директивних документах МВС України цей напрям діяльності отримав найменування «оперативно-розшукове супроводження кримінального провадження» [10].

Водночас неможливо беззаперечно сприйняти застосування терміну «супроводження». Його використання не зовсім виправдане навіть з етимологічної точки зору, оскільки воно підкреслює лише паралельність, супутність певних дій. Хоча ця ознака наявна в досліджуваному нами явищі, однак його сутність здебільшого розкривається такою активною її формою, як забезпечити або «надати матеріальні засоби, здійснити охорону від небезпеки, гарантувати». Таке розуміння підтверджується й юридичним змістом терміну «забезпечення», зокрема щодо цивільного позову або виконання договірних зобов'язань.

Участь оперативних підрозділів у розпочатому провадженні, хоча й здійснюється відповідно до ст. 41 КПК України в рамках письмового доручення слідчого, прокурора, однак не обмежується лише діяльністю з процесуального закріплення фактичних даних про причетність конкретних осіб до злочинної діяльності. Оперативно-розшукове забезпечення не може зводитися до пасивної функції його супроводження або кваліфікованого виконання окремих НС(Р)Д, а повинно бути таким, що має активно забезпечувальний характер. Відповідно до п. 6 ст. 7 Закону «Про ОРД» оперативні підрозділи, зокрема, зобов'язані забезпечити із залученням інших підрозділів безпеку працівників суду і правоохоронних органів, осіб, які надають допомогу, сприяють оперативно-розшуковій діяльності, осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів цих осіб. Повного поглинання оперативно-розшукової функції кримінально-процесуальною об'єктивно відбуватися не може з огляду на більш широкі її завдання поза рамками судочинства, наявність у структурі ОРД інших організаційно-таким форм: оперативного пошуку (кримінальної розвідки) та оперативної розробки з обов'язковими вимогами їх наступальності, безперервності й циклічності.

Викладене дозволяє запропонувати таке визначення досліджуваного інституту теорії ОРД: оперативно-розшукове забезпечення кримінального провадження – це система заходів, переважно негласного характеру, кваліфіковано здійснюваних оперативними підрозділами під керівництвом слідчого та прокурора на стадіях досудового слідства та судового розгляду з метою створення оптимальних умов повного та об'єктивного процесу розслідування, припинення або нейтралізації протидії учасників організованого злочинного угруповання виконанню правоохоронної функції держави та правосуддя, забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства.

У сучасних правових реаліях максимального зближення оперативно-розшукової діяльності і кримінального судочинства стає можливим поставлення наукового питання щодо розгляду негласного розслідування як основного елементу оперативно-розшукового забезпечення досудового слідства, що практично здійснюється у вищезазначених напрямках.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бобров В.Г. Правовые и организационные основы оперативной разработки, пути и меры ее совершенствования (вопросы теории и практики) : дис. ... д-ра юрид. наук : 21.00.06 / В.Г. Бобров. – М. : Академия МВД СССР, 1990. – 286 с.
2. Веселов Ю.И. Оперативная разработка преступных групп / Ю.И. Веселов, А.М. Царегородцев. – Омск : ОВШМ МВД СССР, 1982. – 80 с.
3. Возный А.Ф. Основные положения оперативной разработки : обзорная лекция / А.Ф. Возный. – Киев : КВШ МВД СССР, 1973. – 40 с.
4. Овчинский С.С. Оперативная разработка, осуществляемая аппаратами уголовного розыска : учебное пособие / С.С. Овчинский. – М. : МВШМ МВД СССР, 1982. – 87 с.
5. Бандурка А.М. Оперативно-розыскная деятельность: правовой анализ / А.М. Бандурка, А.В. Горбачев. – Киев : РИО МВД Украины, 1994. – 160 с.
6. Долженков О.Ф. Оперативно-розысковая діяльність як правоохоронна функція кримінальної міліції / О.Ф. Долженков. – Одеса : НДРВВ ОІВС, 2000. – 134 с.
7. Погорецький М.А. Функціональне призначення оперативно-розыскової діяльності у кримінальному процесі / М.А. Погорецький. – Х. : Арсіс, ЛТД, 2007. – 576 с.
8. Подобный А.А. О единой концепции оперативной разработки и негласного расследования в условиях реформирования оперативно-розыскного и уголовного процессуального законодательства Украины / А.А. Подобный // Оперативник (сыщик). – № 2(35). – 2013. – С. 58–61.
9. О ходе выполнения решения коллегии МВД СССР от 25.10.1983 года «О мерах по дальнейшему улучшению работы следственного аппарата» : Указание МВД СССР от 5 декабря 1984 года № 124 [Втратив чинність].
10. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень : Наказ МВС України від 14.08.2012 № 700.

А.А. Подобный. Актуальные проблемы негласного расследования и оперативно-розыскного обеспечения досудебного следствия. – Статья.

Аннотация. В статье, исходя из современных условий максимального сближения оперативно-розыскной и уголовной процессуальной функций, поднят вопрос о научной проблеме определения таких категорий, как негласное расследование и оперативно-розыскное обеспечение досудебного следствия. Предложены авторские определения указанных научных категорий и направления оперативно-розыскного обеспечения досудебного следствия.

Ключевые слова: негласное расследование, оперативно-розыскное обеспечение, досудебное следствие, оперативная разработка.

A. Podobnyi. Actual problems of secret investigation and search operations of providing a pretrial investigation. – Article.

Summary. The article, based on the current conditions of closest approach of operational-investigative and criminal procedural functions, raised the question about the scientific problem of defining such categories as secret investigation and search operations ensuring pre-trial investigation. The author's definitions of the research categories and directions of the operational-investigative provision of pre-trial investigation.

Key words: private investigation, investigative software, investigation of operational development.

*Є.Л. Стрельцов,
доктор юридичних наук, доктор теології,
професор, член-кореспондент Національної академії Правових наук України,
Заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач кафедри кримінального права,
Національний університет «Одеська юридична академія»,
вчений секретар
Південний регіональний центр Національної академії правових наук,
м. Одеса, Україна*

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО: ОСНОВНІ ВИЗНАЧЕННЯ

***Анотація.** Обґрунтовуються положення щодо сутності, змісту та характеру кримінального права. Робиться спроба виділити завдання кримінального права, які воно «отримує» від держави, і ті загальносоціальні завдання, які держава планує виконати за допомогою кримінального права.*

***Ключові слова:** сутність, зміст та характер кримінального права, дуалізм його завдань.*

Кримінальне право України є галуззю публічного права [1, с. 8–17]. Сучасне повернення до диференціації галузей права на публічні та приватні не знімає з обговорення багато питань, які пов'язані з сутністю цих галузей, критеріями їх розподілу тощо. Торкається така дискусія і внутрішніх проблем, які вже є більш характерними для кожної галузі права.

Певне обговорення відбувається і в кримінальному праві, яке суттєво пов'язане зі спробами визначення: що є основним критерієм виділення цієї галузі права; чиї інтереси захищає кримінальне право в першу чергу тощо? У зв'язку з цим спершу потрібно враховувати, що покарання або інші форми кримінально-правової реакції держави на вчинений злочин мають на меті не тільки захистити, наприклад, фізичну особу, яка є потерпілою від конкретного злочину: вживаючи таких заходів, держава захищає (намагається захистити) відповідний правопорядок, встановлений у державі, та цінності, які проголошені на загальносуспільному рівні тощо. Саме тому основними нормами цієї галузі права, які свідчать про її сутність, є заборонено-каральні норми. Ця «спрямованість» і підкреслює публічний характер цієї галузі права.

Визначаючи характер кримінального права, вважаємо за потрібне також звернути увагу на одне важливе положення, яке достатньо часто залишається поза увагою. Публічність кримінального права надає йому можливість створювати правову основу для здійснення державою «легітимності» покарання (*ius puniendi*), «надати» державі легальну змогу на відповідну «інтервенцію» в особисте життя.

Розуміння цього ставить для обговорення важливе положення, яке пов'язане зі спробами визначити, в чому полягає завдання кримінального права, яке воно отримує від держави, в чому полягає завдання держави, яке воно планує виконати за допомогою кримінального права? Що тут є спільним, а що відмінним?¹

Щодо злочинності відомі два основних підходи державного реагування на неї, впливу на це суспільно-негативне діяння. Це так звані репресивний (каральний) підхід та соціально-реалістичний підхід. Репресивний підхід – це, образно кажучи, вплив на «наслідки» від злочинного діяння шляхом покарання особи за вже вчинені нею діяння. Водночас соціально-реалістичний підхід передбачає так званий «попередній» вплив на те, що передусє вчиненню конкретного злочину, тобто це, скоріше за все, вплив на умови, які тією чи іншою мірою можуть впливати, створювати умови для формування наміру вчинення суспільно небезпечних діянь, а потім і вчинення злочину.

Суттєва різниця у змісті таких підходів ставить неоднакові завдання перед кримінальним правом, наприклад, у спробі визначити, що, залежно від відповідного підходу, держава вважає (має вважати) основними завданнями кримінального права, які положення мають бути закріплені у нормах цієї галузі

¹ Потрібно враховувати, аналізуючи цю проблему, що злочинність, якщо відійти від загальних визначень, має різні джерела «походження», різний «зміст», різні зовнішні форми прояву та ін.

права: репресивні (каральні) або більш профілактичні? Ці питання, на нашу думку, мають бути важливими для будь-якої держави, а вже змістовність їх вирішення має, умовно кажучи, «класовий характер», бо залежить від основних показників, які характеризують відповідну державу: її економічну модель, політичний устрій, напрями соціальної політики, які вона здійснює тощо. У будь-якому разі, якщо з репресивним (каральним) напрямом державної діяльності питання виглядає більш зрозумілим, стосовно профілактичного напрямку воно заслуговує більш детального аналізу.

Почати, на нашу думку, потрібно з офіційних визначень таких положень. Так, звернення до ч. 1 ст. 1 Кримінального кодексу України (далі – КК), у котрій закріплені завдання кримінального права, вказується, що КК має своїм завданням правове забезпечення охорони найбільш важливих цінностей, які проголошені в Україні, – забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам.

Із цього законодавчого формулювання витікає, на нашу думку, три основних завдання кримінального права: правове забезпечення охорони найбільш важливих соціальних цінностей, правове забезпечення охорони миру і безпеки людства, запобігання злочинам. Це, по-перше, дає змогу додатково підкреслити, що основне завдання кримінального права полягає у створенні правових основ забезпечення охоронної функції, що має пряме законодавче закріплення. Ще одне завдання полягає в запобіганні злочинам. Але тут, з нашої точки зору, потрібна певна деталізація.

Традиційно запобігання злочинам можливостями кримінального права відбувається по кількох напрямках, або завдяки реалізації так званої загальної та спеціальної превенції. Загальна превенція здійснюється, в першу чергу, шляхом психологічного впливу на психіку населення, менталітет, правосвідомість та ін. Встановлення кримінальної відповідальності за конкретне діяння, встановлення виду та розміру покарання в разі його вчинення, інші несприятливі наслідки мають впливати на свідомість громадян як шляхом так званого «залякування», так і переконанням у невігідності скоєння злочинних діянь, що є для більшості громадян додатковим аргументом законослухняної поведінки.

Для осіб, які вже вчинили злочин, кримінальне право передбачає спеціальну превенцію. При цьому варто звернути увагу, що так звана «індивідуальна» профілактичність кримінального права можлива тільки в разі виконання певних умов. Кримінальне право, у разі його застосування за вчинений злочин, може здійснити певною мірою зворотний вплив на особу. Наприклад, для осіб, які вчинили злочинні діяння, покарання має бути таким, щоб воно максимально точно враховувало характер і ступень суспільної небезпеки вчиненого діяння, характеристику особи, яка вчинила злочин; враховувало обставини, що обтяжують та пом'якшують покарання. При цьому важливо добиватися того, щоб не тільки держава, а й особа, яка вчинила злочин, оцінювала призначене покарання як справедливе (відповідне скоєному злочину). Якщо це відбувається саме так, можна, з огляду на інші обставини, створити в такій особі відповідну установку щодо відмови від вчинення злочинів у подальшому. Особа, яка сприймає призначене покарання як несправедливе, не тільки не зробить належних висновків, а й навпаки, не сприйме основні положення встановленого в державі правопорядку. У зв'язку з цим призначення покарання завжди треба розглядати не тільки як відповідну міру покарання, а й як важливий засіб, який може сприяти запобіганню вчиненню злочину у майбутньому, що потребує уважного ставлення до свого застосування. Тобто тут мова вже йде про поєднання положень права, закріплених у кримінально-правовій нормі, та їх реалізації на практиці.

Продовжуючи аналіз саме цього напрямку, звернемо увагу на профілактичні можливості кримінального права, які можуть проявлятися у змісті кримінально-правових норм, закріплення таких положень з урахуванням правил законодавчої техніки та ін. Наявність відповідних кримінально-правових норм дає державі змогу не тільки «легально» їх застосовувати в охоронно-каральному аспекті, а й шукати за їх «допомогою» певний «компроміс» у стосунках держави та особи, яка вчинила злочин, шляхом, наприклад, так званих заохочувальних норм, які дають змогу, за необхідних обставин, пом'якшувати кримінальну відповідальність або взагалі звільняти від неї.

Цей напрям – створення кримінальним правом необхідних умов для запобігання злочинам – потребує дослідження і на більш загальному рівні, а саме: яким чином у кримінально-правових нормах задача здійснення профілактичних заходів знаходить своє закріплення від самого початку прийняття такої норми? Звичайно, дуже складно, на нашу думку, поєднати в тексті однієї норми репресивний напрям та напрям запобігання злочинам. Як це відбувається традиційно і як це має відбуватися: шляхом положень диспозиції, положень санкції або включення до статей кримінального закону заохочувальних норм? Але якщо запобігання злочинам є одним з основних завдань кримінального права, цей напрям заслуговує продовження свого дослідження, зокрема пошуку більш різноманітних форм його законодавчого закріплення.

Загалом аналізуючи завдання кримінального права, звернемо увагу на необхідність поєднання зовнішньої форми і внутрішнього змісту, тобто: кримінально-правова норма має завжди поєднувати в собі обов'язкові складові елементи, які надаватимуть змогу для реалізації офіційних завдань кримінального права.

Варто враховувати, що протидія злочинності – це системна діяльність державних і громадських органів, спрямована на забезпечення дотримання норм кримінального закону, недопущення заподіяння шкоди охоронюваним ним інтересам і благам, що характеризується активним протистоянням злочинності і виражається в профілактиці злочинності (шляхом впливу на її детермінанти) та припиненні злочинів, застосуванні встановлених заходів відповідальності щодо злочинців [2]. Але, на нашу думку, в таких та схожих визначеннях, по суті, поєднуються організаційні та змістовні ознаки такої державної діяльності. Виділення ж основного завдання держави має мати «відокремлену» форму та змістовну наповненість.

Основне завдання держави у сфері протидії злочинності полягає, на нашу думку, у мінімізації наявності суспільно небезпечних діянь, «природньому» зменшенні показників злочинності, встановленні такого рівня злочинності, якій, незважаючи на наявність, не порушував би соціального спокою у суспільстві. Причому, про тезис «мінімізація» рівня злочинності йдеться не випадково. Якщо ми погоджуємось з тим, що є види сучасної злочинності, які суттєво «породжені» моделлю державного та економічного функціонування, завдання викоринити такі види злочинності виглядає нереальним. Крім того, держава у чинній моделі функціонування економіки не є основним суб'єктом господарювання, тому і гроші, які вона отримує, «дістаються» їй зовсім не просто. Всім добре відомо про офшорні компанії, ухилення від сплати податків та інших обов'язкових платежів та інших подібних дій. Тому для будь якої держави важливо вирішувати проблему розумного розподілу державних коштів, тобто, на що їх потрібно використовувати в першу чергу: забезпечення національної безпеки, розвиток соціальних програм (охорона здоров'я, освіта тощо), боротьбу зі злочинністю. І в кожній країні остаточне рішення приймається під час відповідної дискусії і за наявності необхідного компромісу. Звичайно, не йдеться про «дорожнечу» кримінального права. Забезпечення безпеки в суспільстві взагалі не варто переводити на монетарні виміри. У будь-якому разі покарання однієї особи, яку держава «зробила» злочинцем, може «відібрати» гроші у тих членів суспільства, які їх дійсно потребують. Тому, якщо говорити про планування державного впливу на суспільно-негативні явища, приведення загального рівня злочинності, в першу чергу, тих видів злочинності, які не «породжені» самою політико-економічною ситуацією, до «розумних» показників, має бути реальним завданням.

Це має стосуватися усіх видів діяльності держави, які спрямовані проти злочинності: кількість та забезпечення необхідним обладнанням, приміщеннями, рівнем заробітної плати, рівнем освіти, житлом тощо суддів, працівників правоохоронних органів, робітників системи виконання покарань, соціальної адаптації осіб, які відбули покарання. Діяльність представників цих органів і їх організація повинна мати необхідне правове забезпечення. Займає тут своє вагоме місце і кримінальне право. Подібні дії, безумовно, спрямовані на покращення діяльності цих органів, але зміст та рівень злочинності в суспільстві не треба визначати, в першу чергу, діяльністю правоохоронних органів. Тут є інші, добре відомі причини.

Продовжуючи прагматичний аналіз, звернемо увагу ще на один аспект. Так, приймаючи відповідні правові норми або відмінюючи їх, приймаючи відповідні види покарання або пом'якшуючи/відмінюючи їх, держава має на попередньому змістовному рівні вирішити низку складних питань. Наприклад, держава має реально оцінювати кримінальне право не тільки у ролі відокремленої складової частини свого загальнодержавного «інструментарію». Держава має враховувати, що, крім можливості виконання певних завдань, кримінальне право може привносити і суттєві складнощі у формування загальнодержавного механізму, спричинити доволі складні наслідки. На деякі з них раніше вже зверталась увага. Продовжуючи цей напрямок, зазначимо, що притягнення до кримінальної відповідальності певного кола осіб, на що, до речі, і розраховано кримінальне право, може призвести до «переведення» таких осіб у групу так званих «раніше судимих». У свою чергу, наявність такої групи в суспільстві (особливо, коли така група набуває певних кількісних показників), може мати свої наслідки. В першу чергу, це реалізується шляхом того, що особи, які вже були засуджені, «скоріше» вчиняють нові злочини, до речі, рівень так званої рецидивної злочинності в Україні доволі високий. У будь-якому разі серед причин та умов, які сприяють рецидивній злочинності, перша судимість стає однією з основних [3, с. 80]. Важливо додати, що особи, які відбули покарання у вигляді позбавлення волі, мали бути забезпечені відповідними засобами заради реальної соціальної адаптації після звільнення. Невиконання таких умов («несправедливість» покарання, відсут-

ність або недостатня активність служб соціальної адаптації) може не тільки породити «ідеологічних» противників, а створити доволі агресивне кримінальне середовище з усіма відомими наслідками.

З огляду на вищевказане, вкотре наголосимо на тому, що кримінальне право ще з часів стародавньої історії є “ultima ratio” (лат. «останній засіб») у можливостях держави впливати на злочинність. Це правило завжди закріплювало, що кримінальне право, за всієї своєї корисності, слід застосувати тільки тоді, коли держава вичерпала усі можливості щодо впливу на відповідне явище, події, діяння та ін. Тільки після цього держава має можливості «перевести» діяння у розряд злочинних, а особу, яка вчинила такі діяння, – у розряд злочинців, враховуючи увесь комплекс притаманних прямих та опосередкованих наслідків. Така спрямованість кроків підкреслює, що основним засобом впливу на особу, яка вчинила відповідне діяння, є страх перед цим покаранням, а ще гірше – страх перед майбутнім, коли кримінально-правова реакція держави має прямо підкреслювати «невигідність» вчинення злочину. Значний внесок у створення для цього правової бази робить кримінальне право.

ЛІТЕРАТУРА

1. Стрельцов Є.Л. Правове регулювання або правове управління: привід для обговорення. Вісник Південного регіонального центру Національної академії Правових наук України / Є.Л. Стрельцов // Науковий журнал. – 2017. – № 10. – С. 8–17.
2. Программа борьбы с преступностью [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://ru.wikipedia.org/wiki/Борьба_с_преступностью.
3. Кримінологія України: [навчальний посібник] / Відп. редактор В.В. Голіна. – Харків «Право», 2011. – 254 с.

Е.Л. Стрельцов. Уголовное право: основные определения. – Статья.

Аннотация. Обосновываются положения о сущности, содержании и характере уголовного права. Осуществлена попытка выделить задачи уголовного права, которые оно «получает» от государства, и те общесоциальные задачи, которые государство планирует выполнить с помощью уголовного права.

Ключевые слова: сущность, содержание и характер уголовного права, дуализм его задач.

E. Streltsov. Criminal law: basic definitions. – Article.

Summary. The author substantiates provisions on the essence, content and nature of criminal law. An attempt is made to single out the tasks of criminal law it “receives” from the state and those general social tasks that the state plans to implement through criminal law.

Key words: essence, content and nature of criminal law, dualism of its tasks.

Я.О. Тицька,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри теорії та історії держави і права
Міжнародний гуманітарний університет,
м. Одеса, Україна

Н.Б. Арабаджи,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри теорії та історії держави і права,
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

ВИЩІ НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ ЯК ВАЖЛИВИЙ СУБ'ЄКТ ФОРМУВАННЯ СТІЙКОГО ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ

***Анотація.** В тезах досліджується проблематика впливу діяльності вищих навчальних закладів на формування стійкого правового порядку в умовах правової держави. Аналізуються сучасні проблеми та методи підвищення правового навчання у вищих навчальних закладах.*

***Ключові слова:** правовий порядок, правове навчання, вищі навчальні заклади.*

Правовий порядок, безсумнівно, є одним із ключових правових феноменів, важливість якого важко переоцінити в науці, а правове життя суспільства неодмінно призводить до формування свого рівня правовий порядок. Специфіка цього правового явища тісно пов'язується з різноплановими потребами та інтересами, моральними орієнтирами, почуттями та очікуваннями суб'єктів права. Утім, отождолення права з інтересом, а правового порядку – з механізмом їх узгодження – це лише один із можливих шляхів розкриття сутності цілераціональної його легітимації. У наш час найбільш знаковою моделлю цілераціональної легітимації правового порядку виступає теорія правової держави. Саме тут проявляє себе ключова характеристика легального панування: підкорення особи не іншій особі, а закону. Головна ідея тут – верховенство закону та апологія формальної рівності, коли держава має здійснювати свої функції, не зважаючи на обличчя.

У цьому розрізі необхідно відзначити, що в умовах правової держави встановлюється пряма залежність стійкості правового порядку від рівня правової свідомості та правової культури.

Досліджуючи проблему впливу правової свідомості та правової культури на формування стійкого правового порядку, необхідно зазначити, що важливішим фактором формування високої правової культури є правове виховання.

Загальні цілі правового виховання майбутніх фахівців такі:

- розвиток професійних інтересів у процесі сприйняття правової інформації;
- розвиток моральної і правової культури;
- виховання громадянської відповідальності, відданості гуманістичним і демократичним цінностям;

– освоєння знань, про механізми реалізації та захисту прав людини і громадянина [1, с. 65].

У процесі правового виховання акцент поставлено на виробленні правильного розуміння принципів і норм права в інформаційному просторі, умінні давати адекватну реальності, соціально-політичну і юридичну оцінку різним фактам, ситуацій і суперечностей, особливо тим, з якими особи, яких виховують, стикаються у професійній діяльності.

До основних форм правового виховання належать правове навчання, правова та юридична практика, безпосередня реалізація права і самовиховання. В основу застосування всіх зазначених форм покладене здійснення правової інформованості, що передбачає передачу, сприйняття, перетворення й використання інформації про право і практику її реалізації.

Особливе місце тут посідає проблема «правового мінімуму», обов'язкового рівня правових знань (рівня правової обізнаності), яким має володіти кожен громадянин суспільства, незалежно від його соціального статусу [2, с. 15]. Кожна форма правового виховання має свої особливості, характерні риси. Вони можуть бути класифіковані за різними підставами. Таких підстав (критеріїв) досить багато. Одним із критеріїв розмежування форм правового виховання є кількісне охоплення досліджуваних. За цією ознакою можна розрізнити форми правового виховання конкретної особи, окремої групи, усієї молоді.

Від цих форм варто відрізнити форми індивідуального, групового й масового впливу. У такому разі мова йде про тих, хто впливає, – одна особа, група чи широкий загал.

У цьому аспекті важливо підкреслити, що комплексного вирішення потребує правове виховання молоді та студентів щодо основних правил поведінки в інформаційному просторі. Щодо вирішення цієї проблеми важливою є діяльність навчальних закладів, які мають брати активну участь у правовому вихованні студентів [3, с. 235].

Вищі навчальні заклади – це юридичні установи, які здійснюють правове навчання відповідно до закону.

Метою правового навчання є формування теоретичної основи правової свідомості і правової культури, забезпечення необхідного рівня систематизації знань про право, розвиток правових інтересів, почуттів, правового мислення, формування наукового правового світогляду [4, с. 309]. Важливо, щоб процес правового навчання будувався не на механічному запам'ятовуванні юридичних норм і статей законів, а на глибокому проникненні у суть права.

Правове навчання може бути виражене у проведенні лекцій, бесід, доповідей із правових питань, на курсах підготовки (перепідготовки) та підвищення кваліфікації; цілеспрямованому інформуванні населення про всі зміни в законодавстві; організації тематичних лекторіїв правових знань тощо.

З метою підвищення ефективності правового навчання варто використовувати сучасні технічні засоби навчання: відеопрогравачі; мультимедіа проектори та інтерактивні дошки; матеріали, підготовлені у вигляді презентацій. Важливе значення мають відеофільми на правову тематику. До переваг використання відеофільмів (відеоматеріалів, анімаційних фільмів) під час проведення занять із командирської підготовки офіцерів варто зарахувати: а) емоційність, яка сприяє кращому запам'ятовуванню, більший час зберігається концентрація уваги (як відомо, необхідну увагу людина зберігає протягом 15–20 хвилин); б) ефективніше для сприйняття та запам'ятовування подавання інформації (людина сприймає до 85% інформації через зорові аналізатори, менше 15% інформації – через слухові аналізатори); в) просторовий образ (можливість показу всього явища); г) можливість повтору викладеного раніше матеріалу та його самостійного переглядання під час самостійної підготовки; г) забезпечення єдиної методики викладання матеріалу, яка меншою мірою залежатиме від здібностей викладачів, одночасне охоплення новою методикою всіх, хто її потребує [5, с. 43].

Проте сьогодні можна констатувати, що в багатьох навчальних закладах відсутні як навчальна відеопродукція, так і сучасні технічні засоби навчання. Важливим аспектом у процесі правового навчання може стати облік ментальних особливостей контингенту, який навчається.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мануйлов Є.М. Формування особистості майбутнього фахівця права / Є.М. Мануйлов // Вибрані праці: статті, матеріали конференцій, «круглих столів» (2006–2011). – Х. : Право, 2011. – 216 с.
2. Корецький С.М. Кримінологічна характеристика девіантної поведінки неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / С.М. Корецький ; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2003. – 22 с.
3. Калиновський Ю.Ю. Правове виховання як засіб подолання правового нігілізму в українському суспільстві / Ю. Калиновський // Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. Сер.: Філософія, філософія права, політологія, соціологія : зб. наук, праць. — 2011. – Вип. 10. – С. 234–239.
4. Романова І.А. Роль активних методів навчання у формуванні правової свідомості студентів / І.А. Романова // Проблеми розробки і впровадження модульної системи професійного навчання : Зб. наук, пр. - Київ : Науковий світ, 2001. – С. 309–316.
5. Педагогічна майстерність : підруч. для пед. вузів / [І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін. ; за ред. І.А. Зязюна]. – К. : Вища школа, 1997. – 397 с.

Я.А. Тыцкая, Н.Б. Арабаджи. Высшие учебные заведения как важный субъект формирования устойчивого правового порядка. – Статья.

Аннотация. В тезисах исследуется проблематика влияния деятельности высших учебных заведений на формирование устойчивого правового порядка в условиях правового государства. Анализируются современные проблемы и методы повышения правового обучения в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: правовой порядок, правовое обучение, высшие учебные заведения.

Y. Tytskaya, N. Arabadji. Higher Educational Institutions as an Important Subject of the Formation of a Stable Legal Order. – Article.

Summary. The impact of higher educational establishments on the formation of stable legal order in terms of a legal state is explored in these issues. The current problems and methods to improve legal education in higher educational establishments are analyzed.

Key words: legal order, legal education, higher educational establishments.

Розділ 2

Економіка і менеджмент

---

*Л.І. Гладченко,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки і міжнародних економічних відносин,
Міжнародний гуманітарний університет,
м. Одеса, Україна*

*Н.В. Гуманенко,
старший викладач
кафедри економіки і міжнародних економічних відносин,
Міжнародний гуманітарний університет,
м. Одеса, Україна*

ДІАЛЕКТИКА МЕХАНІЗМІВ ФОРМУВАННЯ ВИТРАТ ОПЕРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ Й ЧИСТОГО ПРИБУТКУ

Анотація. У статті проаналізовано динаміку провідного показника фінансового стану національної економіки України за 2013–2015 роки – фінансовий результат звичайної діяльності до оподаткування. Зроблено висновки щодо об'єктивності показників за деякими видами економічної діяльності. Розроблено рекомендації щодо вдосконалення системи оподаткування податком на прибуток: показнику фінансового результату треба надати статус об'єкта оподаткування.

Ключові слова: фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування, податок на прибуток, об'єкт оподаткування, витрати від операційної діяльності, рентабельність, індекс, механізм.

Чистий прибуток у класичному трактуванні цієї категорії (тобто після відрахування податку на прибуток) є похідною величиною від показника «фінансовий результат». У свою чергу, величина фінансового результату значною мірою залежить від методики формування витрат. Саме завдяки механізму формування витрат цілеспрямовано одержується потрібне значення фінансового результату: позитивно-прибуткове «+» або негативне «-», тобто збиткове.

Така методика формування витрат стає можливою в умовах національної економіки України, де не працюють закономірності ринкової конкуренції та ринкового ціноутворення. Так, у сучасних умовах економіки України товаровиробник самостійно встановлює ціни на свої товари шляхом включення планово-нормативної величини прибутку. Такі принципи ціноутворення дають змогу використовувати механізм формування витрат для одержання певного значення показника «фінансовий результат». Означені ствердження характеризуються аналітичною інформацією про співвідношення стану й динаміки витрат і фінансового результату в економіці України (таблиця 1). Так, індекс динаміки витрат за 2015–2014 роки становив 1,259, випереджаючи індекс обсягу реалізації (1,236) на 2,3%. При цьому індекс динаміки витрат за 2015 рік щодо 2013 року становив уже 1,487, випередивши обсяг реалізації на 21,4%. Унаслідок означеного співвідношення витрат і обсягу реалізації індекс прибутку становив лише 0,388, тобто прибуток 2013 року зменшився у 2015 році на дві третини.

Таблиця 1

Динаміка фінансового результату в Україні за 2013–2015 роки

Показники	2013 рік	2014 рік	2015 рік	Відхилення +/-		Індекси	
				2015–2014	2015–2013	2015–2014	2015–2013
Сальдо фінансового результату, млн. грн.	29283,2	-523587,0	-340126,6	+«183 460,4»	+«-369 409,8»	-	-
Обсяг реалізованої продукції, млн. грн.	4050215,0	4170659,9	5159067,1	+988407,2	+1108852,1	1,236	1,273
Витрати, млн. грн.	2790647,9	3296514,5	4149202,2	+852687,7	+1358554,3	1,259	1,487
Прибуток, млн. грн.	108626,3	-133698,7	42155,2	+175853,9	+«-66*471,1»	-	0,388

Джерело: складено на основі [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9].

Розкрите співвідношення індексів витрат, обсягів реалізації й абсолютних значень фінансового результату показує, що витрати є провідним складником у формуванні фінансового результату і створюють належні передумови як для ухилення від податків, так і для підготовки до продажу через такий механізм, як знецінення.

Роль і вплив витрат у різних сферах економічної діяльності, безумовно, не однакові, але однаково їм належить провідна роль в одержанні кінцевого сальдо фінансового результату. Аналіз витрат і рівня рентабельності в розрізі сфер економічної діяльності, за даними таблиці 2, показує, що сільське господарство є достатньо рентабельним на тлі збитковості операційної діяльності загалом по Україні за 2014 рік, у 2015 році також показало прибутковість порівняно з будівництвом [-7,6%] і торгівлею [-0,9%].

Вивчення динаміки витрат операційної діяльності й реалізації стабільно і щорічно за останні роки показує, що порушується низка методичних підходів під час розрахунків показників, якими характеризуються результати економічної діяльності. Так, при індексі витрат 1,121 будівництво показано збитковим із рентабельністю «-»7,6%, а сільське господарство з індексом витрат 1,442 показано прибутковим у розмірі «+»40%. При цьому означені співвідношення фігурують на тлі індексу витрат по економіці України в розмірі 1,258 із рівнем рентабельності «+»1,0%.

У 2015 році навіть промисловість при зростанні витрат на 27,8% була рентабельною, тоді як оптова та роздрібна торгівля стали збитковими, хоча їх індекс витрат був лише 1,179, тобто майже на 10% менше, ніж індекс витрат промисловості. Безумовно, вплив мають і значення індексів обсягів реалізації, які в торговельній діяльності характеризувалися значними темпами зростання.

Означені парадокси не можуть бути обґрунтованими тільки галузевими особливостями. Невідповідність значень індексів витрат рівню показників рентабельності пов'язана, на нашу думку, з недосконалістю методик розрахунку як безпосередньо показника рентабельності, так і підходів до визначення величини витрат від операційної діяльності суб'єкта господарювання. Мова йде про формування витрат за двома методиками: бухгалтерського й податкового обліку. Останній нібито був офіційно ліквідований, але в дійсності його елементи продовжують використовуватися.

Найголовнішою ознакою податкового обліку є порядок (методика) визначення об'єкта оподаткування податком на прибуток, згідно з якою платежі в бюджет нараховуються з комплексної величини, яка, у свою чергу, складається з декількох елементів, кожний із яких обчислюється за спеціальною методикою (інструкції).

Таблиця 2

**Рентабельність операційної діяльності підприємств
за видами економічної діяльності у 2014–2015 роках**

Види економічної діяльності по Україні	Результат від операційної діяльності, млн. грн.	Витрати операційної діяльності		Рівень рентабельності (збитковості), %
		млн. грн.	Індекс динаміки щодо попереднього року	
У т.ч. по Україні за 2014 рік	-133698,7	3296514,5	1,181	-4,1
Сільське, лісове та рибне господарство	43724,8	212417,0	1,228	20,6
Промисловість	26645,9	1654486,8	1,082	1,6
Будівництво	8639,1	150101,9	0,967	5,8
Оптова й роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	-51466,2	400772,3	1,739	-12,8
Транспорт, складське господарство, поштова й кур'єрська діяльність	-3696,5	223870,3	1,062	-1,7
Інші види економічної діяльності	-157545,8	654866,2	-	-
У т.ч. по Україні за 2015 рік	42155,2	4149202,2	1,258	1,0
Сільське, лісове та рибне господарство	127615,2	306387,0	1,442	41,7
Промисловість	18387,9	2114857,8	1,278	0,9
Будівництво	-12815,6	168266,7	1,121	-7,6
Оптова й роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	-4264,9	472629,5	1,179	-0,9
Транспорт, складське господарство, поштова й кур'єрська діяльність	3505,6	329718,6	1,473	1,1
Інші види економічної діяльності	-79273	763342,6	1,065	-0,24

Джерело: складено на основі [7; 8; 9].

Фінансовий результат є наслідком, який формується й одержується в надрах бухгалтерського обліку, він не є об'єктом оподаткування, тобто тією сумою, на яку нараховується податок на прибуток.

Фінансовий результат від звичайної діяльності виконує тільки роль джерела, з якого сплачується податок на прибуток, точніше, повинен сплачуватися податок, якщо фінансовий результат прибутковий, хоча за всіма нормативами, визначеними офіційними чинними документами, такими, як наприклад, П(С) БО 3 «Фінансовий результат від звичайної діяльності», це балансовий прибуток від усіх видів діяльності суб'єкта господарювання.

Збереження залишків податкового обліку призводить значною мірою до того, що суми, які підприємство має сплатити за рахунок фінансового результату, перевищують значення самого фінансового результату, який сформувався в надрах бухгалтерського обліку.

Об'єктом оподаткування податком на прибуток є комплексна величина, яка базується на скорегованому значенні фінансового результату від звичайної діяльності. Із цього приводу можна зауважити льотний розмір обсягів реалізації (доходу), який звільняється від корегування фінансового результату й доведення його до статусу оподаткування.

Згідно зі спеціальною методикою щодо заповнення Декларації на прибуток, встановлено перелік витрат, які дозволені включенню в підсумок витрат. Означена методика потребувала корегувати фінансовий результат на суму «амортизаційних різниць», а також на податкові різниці. «Амортизаційні різниці» виникають у випадках, коли терміни служби основних засобів не збігаються з нормативами, які встановлені в Податковому кодексі України.

З прийняттям Закону України «Про внесення змін у Податковий кодекс України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні» виключено фіскальні норми, що встановлювали мінімально допустимі строки амортизації основних засобів, інших необоротних активів і нематеріальних активів з метою уніфікації бухгалтерського та податкового обліків. Строки амортизації, тобто норми амортизації основних засобів, будуть залежати від облікової політики підприємства і створювати передумови для інвестиційних рішень.

Механізм формування витрат стає для підприємства цільовою стратегією й постійно вдосконалюється. Законом України від 21 грудня 2017 року [11] передбачена ще одна лібералізація податку на прибуток – це зниження розміру ставки з 18% до 15% з 1 січня 2018 року. Проте справа навіть не в тому, що все ж таки це ще буде в наступному періоді, річ полягає в тому, що фінансовий результат поки ще не став об'єктом оподаткування й навіть зниження ставки податку на прибуток зовсім не означає зменшення платежів до бюджету.

Вивчення офіційної звітності й, зокрема, форми № 2 «Звіт про фінансовий результат» суб'єкта господарювання, який є законотрухняним платником податків, показує, що суми платежів до бюджету становлять 30%, а в окремі періоди й значно більше (до 50%) відсотків щодо загальної суми фінансового результату від звичайної діяльності до оподаткування.

Що стосується «льотного» розміру загального обсягу доходів – 20 млн. грн., який ставить знак рівності між фінансовим результатом та об'єктом оподаткування на прибуток, то такий підхід повинен бути скасований, тому що він тільки посилює і стимулює бажання виходу підприємств у тіньову економіку: всі обсяги будуть до 20 млн. грн.

Тільки упорядкування місця та значення фінансового результату як узагальненого показника діяльності суб'єкта господарювання й надання йому статусу об'єкта оподаткування стануть першим етапом (кроком) на шляху покращення інвестиційного клімату в Україні.

Другим кроком зможе стати формування в підприємства чистого прибутку, який зможе одержувати підприємство, якщо об'єктом оподаткування буде саме фінансовий результат. Чистий прибуток є провідним джерелом інвестиційних процесів. Якщо ж платежі до бюджету перевищують фінансовий результат, то навіть у законотрухняних суб'єктів господарювання виникає бажання знівелювати позитивний прибутковий фінансовий результат до збиткового.

Про недосконалість регуляторної політики в Україні свідчить аналітична інформація про закриття фізичних осіб-підприємців (ФОП): на 01.03.2017 їх закрилося вже більше ніж 253 тисячі [12]. Якщо процес закриття «сплячих» ФОПів деякою мірою можна характеризувати і прогресивним процесом очищення, то динаміка відкриття, створення нових суб'єктів господарювання свідчить про негаразди в інвестиційному механізмі України. Так, із 31 січня 2017 року по 1 березня 2017 року відкрилося лише декілька тисяч ФОПів [12].

Отже, розвиток економіки країни базується на капіталізації первинних суб'єктів господарювання, провідним джерелом якої є чистий прибуток, що залишається в розпорядженні підприємства. Тільки ціле-

спрямована політика держави на інвестиційні процеси щодо відтворення основного капіталу підприємства може створити передумови для впровадження інновацій і забезпечення динамічного розвитку. Жити сподіваннями лише на іноземні інвестиції не можна. Треба створювати свою вітчизняну систему амортизаційно-інвестиційних механізмів, яка забезпечить платформу інноваційно-інвестиційним процесам.

Уведення застосування фінансового результату як об'єкта оподаткування стане передумовою створення механізму формування чистого прибутку, який може забезпечити реалізацію інструментів щодо впровадження досягнень науково-технічного прогресу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фінансові результати до оподаткування за видами економічної діяльності за 2013 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
2. Фінансові результати до оподаткування за видами економічної діяльності за 2014 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
3. Фінансові результати до оподаткування за видами економічної діяльності за 2015 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
4. Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємств за їх розмірами за видами економічної діяльності за 2013 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
5. Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємств за їх розмірами за видами економічної діяльності за 2014 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
6. Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємств за їх розмірами за видами економічної діяльності за 2015 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
7. Рентабельність операційної діяльності великих та середніх підприємств за видами економічної діяльності за 2013 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
8. Рентабельність операційної діяльності великих та середніх підприємств за видами економічної діяльності за 2014 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
9. Рентабельність операційної діяльності великих та середніх підприємств за видами економічної діяльності за 2015 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
10. Податковий кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
11. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні : Закон України від 21 грудня 2016 р. № 1797-VII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1797-19/paran2#n2>.
12. Закриття та відкриття ФОП щотижнево [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://opendatabot.com/blog>.

Л.И. Гладченко, Н.В. Гуманенко. Диалектика механизмов формирования затрат операционной деятельности и чистой прибыли. – Статья.

Аннотация. В статье проанализирована динамика ведущего показателя оценки финансового состояния национальной экономики Украины за 2013–2015 годы – финансовый результат обычной деятельности до налогообложения. Сделаны выводы относительно объективности показателей за некоторыми видами экономической деятельности. Разработаны рекомендации по усовершенствованию системы налогообложения налогом на прибыль: показателю финансового результата нужно придать статус объекта налогообложения.

Ключевые слова: финансовый результат от обычной деятельности до налогообложения, налог на прибыль, объект налогообложения, затраты от операционной деятельности, рентабельность, индекс, механизм.

L. Gladchenko, N. Gumanenko. Dialectics of the mechanisms of formation of operating expenses and net profit. – Article.

Summary. The dynamics of the leading indicator of the assessment of the financial state of the national economy of Ukraine for 2013–2015 is analyzed - the financial result of ordinary activity before taxation. Conclusions are drawn on the account of the objectivity of the indicators for certain types of economic activity. The recommendations on the improvement of the taxation system for profit tax were developed: the indicator of the financial result should be given the status of the object of taxation.

Key words: financial result from ordinary activities before taxation, income tax, taxable object, operating expenses, profitability, index, mechanism.

*О.Г. Каліберда,
старший викладач кафедри загальнономедичних наук,
Міжнародний гуманітарний університет,
м. Одеса, Україна*

СПОРТИВНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ: НОВА СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ В МІЖНАРОДНОМУ ГУМАНІТАРНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

Анотація. У статті проаналізовано й обґрунтовано умови для забезпечення відкриття спеціалізації «Спортивний менеджмент» на факультеті економіки і менеджменту Міжнародного гуманітарного університету.

Ключові слова: спорт, фізична культура, організація, менеджмент, спеціалізація.

Виконання завдань Національної стратегії з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація» [1] в Одеському регіоні потребують підготовки фахівців організації й управління у сфері фізичної культури і спорту, спортивній індустрії та спортивно-оздоровчих послуг. В Одеському регіоні – важливому центрі розвитку фізичної культури і спорту півдня України – культивується понад 70 олімпійських і неолімпійських видів спорту, працюють понад 60 дитячо-юнацьких спортивних шкіл (далі – ДЮСШ), спеціалізованих спортивних шкіл олімпійського резерву (далі – СДЮСШОР) і вищої спортивної майстерності (ШВСМ). Тут зосереджена значна кількість спортивних споруд, на базі яких працюють спортивні й фітнес-клуби; 19 вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації, що мають власні спортивні споруди; існує розвинута інфраструктура надання спортивно-оздоровчих послуг.

Питання формування здорового способу життя дітей, школярів і студентської молоді засобами фізичної культури та спорту завжди перебувало в центрі уваги керівників Міжнародного гуманітарного університету (далі – МГУ) на чолі з президентом МГУ, народним депутатом України С.В. Ківаловим.

Протягом усіх років існування в МГУ створювались якісні умови матеріально-технічного, навчально-методичного й організаційного забезпечення для розвитку цілісної системи фізичного виховання і спорту, здійснювалось будівництво, реконструкція, вдосконалення та оснащення спортивних споруд сучасним обладнанням, залучення до фізкультурно-спортивних занять студентської молоді й усіх верств населення міста Одеси.

З метою підготовки спеціалістів за профілем організації та управління у сфері фізичної культури і спорту на кафедрі менеджменту факультету економіки та менеджменту МГУ розроблено проект відкриття першої серед вищих навчальних закладів півдня України спеціалізації «Спортивний менеджмент». Для обґрунтування проекту й оцінювання передумов відкриття такої спеціалізації проведено такі дослідження та заходи:

- аналіз нормативно-правового забезпечення фізичної культури і спорту [1; 2; 3];
- моніторинг кадрового забезпечення спортивних організацій Одеського регіону й наявності попиту на фахівців спортивного менеджменту;
- аналіз стану матеріально-технічного, кадрового, навчально-методичного, організаційного, житлово-побутового, інформаційного забезпечення для підготовки в МГУ фахівців спортивного менеджменту;
- анонсування й розповсюдження інформації про відкриття нової спеціалізації в засобах масової інформації [4; 5; 7];
- обговорення питань підготовки фахівців спортивного менеджменту й подальшого їх працевлаштування з міськими та обласними органами освіти й управління фізичної культури і спорту: Департаментом освіти та науки й Управлінням з фізичної культури та спорту Одеської міської ради, Управлінням молодіжної політики та спорту Одеської ОДА, обласним відділенням Комітету з фізичного виховання та спорту Міністерства освіти і науки України, керівниками ДЮСШ і загальноосвітніх навчальних закладів [4; 7];
- проведення Дня відкритих дверей і спортивно-видовищних заходів з метою залучення абітурієнтів до вступу на цю спеціалізацію [5; 6; 8].

В МГУ створено необхідні умови для підготовки майбутніх фахівців спортивного менеджменту:

– кваліфікований професорсько-викладацький склад факультету економіки і менеджменту й кафедри фізичного виховання: професори та доценти, науковці й фахівці, які мають досвід організації та управління у сфері фізичної культури і спорту;

– комплекс навчальних аудиторій із сучасним обладнанням і комп'ютерною технікою;

– сучасна спортивна інфраструктура за міжнародними стандартами, у складі якої – універсальний спортивний комплекс «Університет» із літньою й зимовою спортивними аренами: футбольні поля, майданчики для спортивних ігор і пляжного волейболу, тренажерне містечко, тенісний корт, спортивні зали, трибуни для глядачів, що розташовані в приморській зоні та поряд із навчальними корпусами МГУ;

– студентські гуртожитки, де створені відмінні житлово-побутові умови для навчання й відпочинку студентів.

Накопичено значний позитивний досвід організації масових спортивно-видовищних заходів, проведення національних і міжнародних змагань, підготовки спортсменів національного та міжнародного рівнів, пропаганди спорту, залучення інвестицій для розвитку фізичної культури і спорту й надання спортивно-оздоровчих послуг. На спортивних спорудах проводяться студентські універсиади, міські, регіональні, національні та міжнародні змагання з багатьох олімпійських і неолімпійських видів спорту серед усіх категорій населення. В організації та проведенні змагань беруть участь викладачі фізичного виховання, тренери, судді, працівники спортивних федерацій, спортивні менеджери, студенти-волонтери. На спортивній базі МГУ працює СДЮСШОР «Чорноморець» із художньої гімнастики.

Серед випускників і студентів МГУ й Економіко-правового коледжу – кандидати й майстри спорту, майстри спорту України міжнародного класу, переможці, призери та учасники обласних, Всеукраїнських і Всесвітніх універсиад, чемпіонатів і кубків України, Європи та світу, Перших Європейських ігор, фіналісти Олімпійських ігор-2016: А. Тодорова (веслування на байдарках), Ю. Варламова та В. Павловська (кульова стрільба), Д. Воропаєв (фігурне катання на ковзанах), В. Розенцвіт (баскетбол), К. Челюшкіна та М. Макуха (плавання), Б. Офлаз (легка атлетика), М. Закарієв і Ш. Закарієв (вільна боротьба), Шах Захор (самбо), Г. Коровина (спортивні танці), А. Мирзіна (стрибки на батуті) й інші. Вони успішно поєднують навчання з професійною спортивною діяльністю. За високі досягнення провідним спортсменам – студентам і випускникам МГУ – надається матеріальна допомога Одеської обласної державної адміністрації та Одеської міської ради [9].

На підставі результатів проведених досліджень, оцінювання наявного попиту й наявності необхідних умов для підготовки профільних фахівців зроблено висновок про доцільність відкриття спеціалізації «Спортивний менеджмент» на факультеті економіки і менеджменту МГУ. Завдяки поєднанню академічної підготовки з практико-орієнтованим підходом у процесі навчання, використанням можливостей власної спортивної інфраструктури й фізкультурно-спортивних організацій Одеського регіону студенти набувають професійної компетенції спортивних менеджерів. Навчання за спеціалізацією «Спортивний менеджмент» стане освітньою базою майбутніх фахівців, які бажають набути або вдосконалити свої знання, уміння й навички організації та управління у сфері фізичної культури і спорту, створенні й розвитку бізнесу в спортивній галузі та спортивній індустрії: адмініструванні в галузі спорту й керівництві спортивними спорудами, організації спортивно-видовищних заходів і спортивному туризмі, економіці та маркетингу спорту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про Національну стратегію з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація» : Указ Президента України від 09.02.2016 № 42/2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/422016-19772>.
2. Каліберда О.Г. Правове регулювання відносин суб'єктів фізкультурно-спортивної діяльності / О.Г. Каліберда, Є.О. Харитонов // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць / гол. ред. С.В. Ківалов. – Вип. 11. – Одеса : Юридична література, 2001. – С. 251–254.
3. Каліберда О.Г. Про нормативно-правове забезпечення діяльності спортивного клубу вищого навчального закладу / О.Г. Каліберда // Вісник Технологічного університету. – Хмельницький : РВ Центр ТУ Поділля, 2002. – № 5. – Ч. 2. – С. 155–156.
4. Засідання Управління з фізичної культури та спорту [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mgu.edu.ua/pro-universitet/novini/479-zasidannya-upravlinnya-fks>.
5. День відкритих дверей МГУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mgu.edu.ua/pro-universitet/novini/491-den-vidkritikh-dverej-25-bereznja>.

6. Кубок Президента МГУ С.В. Ківалова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mgu.edu.ua/pro-universitet/novini/496-kubok-prezidenta-mizhnarodnogo-gumanitarnogo-universitetu-s-v-kivalova>.
7. Факультет економіки та менеджменту МГУ пропонує / Управління молодіжної політики та спорту Одеської ОДА [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ussm.odessa.gov.ua/novosti/fakultet-ekonomki-ta-menedzhmentu-mgu-proponu-specalzacyu-sportivnij-menedzhment/>.
8. Футбольний турнір на Кубок Президента МГУ С.В. Ківалова / Департамент освіти та науки Одеської міської ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://don.od.ua/2017/04/05/футбольний-турнир-серед-команд-загал/>.
9. Список спортсменів, які будуть отримувати допомогу Одеської ОДА / Управління молодіжної політики та спорту Одеської ОДА [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ussm.odessa.gov.ua/novosti/spisok-sportsmenv-yak-budut-otrimuvati-womsyachnu-groshovu-dopomogu-odesko-oda/>.

О.Г. Калиберда. Спортивный менеджмент: новая специализация в Международном гуманитарном университете. – Статья.

Аннотация. В статье выполнены анализ и обоснование условий для обеспечения открытия специализации «Спортивный менеджмент» на факультете экономики и менеджмента Международного гуманитарного университета.

Ключевые слова: спорт, физическая культура, организация, менеджмент, специализация.

O. Kaliberda. Sports management: a new specialization in the International Humanitarian University. – Article. Summary. The analysis and justification of the conditions for ensuring the opening of the specialization “Sports Management” at the Faculty of Economics and Management of the International Humanitarian University.

Key words: sport, physical culture, organization, management, specialization.

Розділ 3

*Комп'ютерні науки,
інформаційна безпека
та фізико-математичне моделювання*

А.Н. Красовский,
доктор физико-математических наук, профессор,
Институт математики и механики имени Н.Н. Красовского,
г. Екатеринбург, Россия

О.А. Сулова,
инженер департамента математики, механики и компьютерных наук,
Уральский государственный федеральный университет
имени первого Президента России Б.Н. Ельцина,
г. Екатеринбург, Россия

ОПТИМИЗАЦИЯ ПОЛЁТА ДРОНА-КВАДРОКОПТЕРА ДО ЦЕЛИ И ОБРАТНО

Аннотация. Рассматривается задача об управляемом полёте беспилотного летательного аппарата – квадрокоптера – из места его дислокации – «гнезда» – до заданной цели и его возвращения. Минимизируются затраты энергии на осуществление полёта за заданное время.

Ключевые слова: квадрокоптер, «гнездо», цель, управление, оптимизация.

В работе решается задача управления полётом дрона-квадрокоптера до заданной цели и его возвращения обратно за фиксированное время. Задача продолжает исследования авторов из работ [1–3].

Рассматривается конкретный тип квадрокоптера:

Рис. 1. Квадрокоптер

Для указанного типа квадрокоптера время полёта определяется ёмкостью аккумуляторной батареи, обеспечивающей вращение винтов, которые являются управляющими движениями для осуществления заданной траектории движения.

Расчетная схема управляемого движения указанного квадрокоптера согласно [1–3; 8] имеет вид:

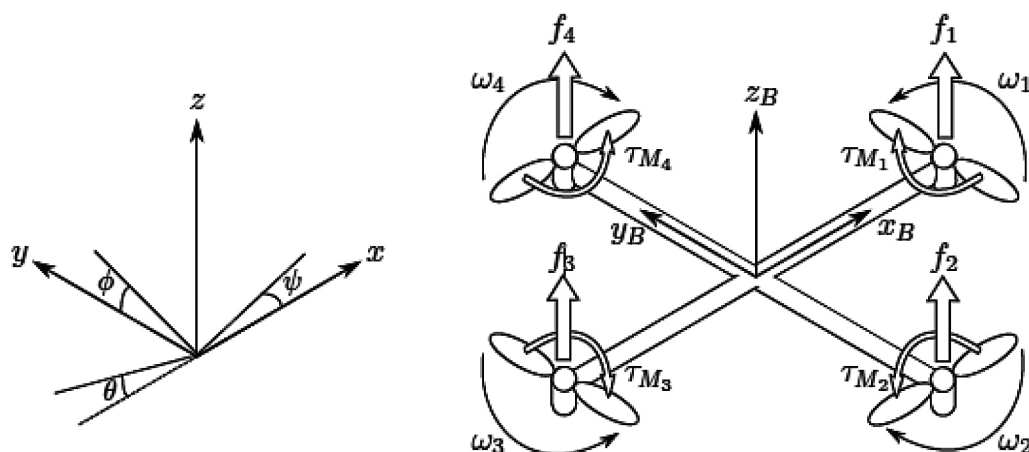

Рис. 2. Расчетная схема квадрокоптера

Согласно [3; 5; 8] математическая управляемая динамическая модель движения квадрокоптера имеет вид:

$$\dot{x} = Ax + Bu + Cv + Dg, \quad t_{нач} \leq t \leq t_{кон},$$

где x – шестимерный вектор:

$$x = \begin{bmatrix} x_1 = x \\ x_2 \\ x_3 = y \\ x_4 \\ x_5 = z \\ x_6 \end{bmatrix},$$

m – масса квадрокоптера, g – ускорение силы тяжести, v – сила ветра, A, B, C, D – матрицы:

$$A = \begin{pmatrix} 0 & 1 & 0 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 1 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 1 \end{pmatrix}, \quad B = \begin{pmatrix} 0 & 0 & 0 \\ 0 & \frac{C_\psi C_g C_\phi + S_\psi S_\phi}{m} & 0 \\ 0 & 0 & 0 \\ 0 & \frac{S_\psi S_g S_\phi - C_\psi C_\phi}{m} & 0 \\ 0 & 0 & 0 \\ 0 & C_g C_\phi & 0 \end{pmatrix},$$

Здесь матрица B выбирается постоянной, т.е. мы полагаем углы Эйлера (рис. 1) постоянными и заданными для рассматриваемого полёта. В инерциальной системе отсчета центробежная сила обнуляется. Таким образом, только гравитационная сила $G = mg$, величина и направление тяги u и помеха v участвуют в ускорении квадрокоптера.

Будем рассматривать задачу, когда помеха (ветер) v является постоянной во всё время полёта:

$$t_{нач} \leq t \leq t_{кон}.$$

Рассмотрим следующую конкретную задачу. Из состояния покоя в начальный момент времени квадрокоптер поднимается на заданную высоту h за некоторое фиксированное время. После этого всё дальнейшее движение квадрокоптера до цели происходит в горизонтальной плоскости. Конструируется управление, обеспечивающее его подлёт до заданной цели, также за некоторое фиксированное время. После этого квадрокоптер возвращается назад, также совершая горизонтальный полёт на той же высоте. Выйдя на вертикальную ось, перпендикулярную гнезду, осуществляется его спуск и посадка в «гнездо» (рис. 3).

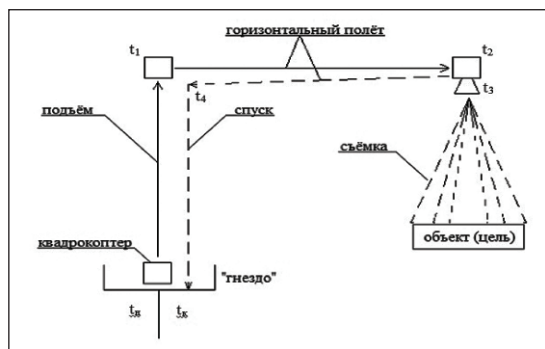

Рис. 3. Схема полёта квадрокоптера до цели и обратно

На каждом этапе полёта квадрокоптеру для осуществления маневра отпускается определенное время. Как было указано выше, суммарное время полёта зафиксировано. Таким образом, здесь возникают естественные ограничения на расстоянии до цели, так как ресурс управляющих воздействий (подъёмных сил винтов) является ограниченным и определяется также энергоёмкостью аккумулятора.

В связи с этим возникает задача построения такого управления, которое на каждом интервале полёта обеспечивает минимум затрат энергии на его осуществление.

В соответствии с теорией оптимального управления [4; 7], разработанной в Свердловской (ныне Екатеринбургской) школе по оптимальному управлению, управляющие воздействия сконструируем следующим образом.

На первом этапе подъёма квадрокоптера на заданную высоту за заданное время будем использовать следующие начальные и конечные условия:

$$t_{нач}, x(t_{нач}) = x_{нач}, t_{кон1} = t_1, z(t_{кон1}) = h, \varphi = \varphi^*, \psi = \psi^*, \vartheta = \vartheta^*,$$

где h – высота подъёма квадрокоптера. Естественно, предполагается, что эта высота больше высоты цели.

Относительно помехи предполагаем, что на всём отрезке времени управления она остаётся постоянной и неизменной.

Согласно [3; 4] управляющие воздействия (программное управление) имеет вид:

$$u^0(t) = B' X'(t_{кон1}, t)(F)^{-1}(x_{кон} - X(t_{кон1}, t_{нач})x_{нач} - \int_{t_{нач}}^{t_{кон1}} X(t_{кон1}, \tau)Cv(\tau) d\tau + \int_{t_{нач}}^{t_{кон1}} X(t_{кон1}, \tau)Dg d\tau, \\ t_1 \leq t \leq t_2,$$

где

$$X(t, \tau) = \begin{pmatrix} 1 & t-\tau & 0 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 1 & t-\tau & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 1 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 1 & t-\tau \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 1 \end{pmatrix} -$$

фундаментальная матрица [4] для решений однородного дифференциального уравнения:

$$\dot{x} = Ax.$$

На этапе горизонтального полёта до цели (рис. 3) решается задача о переводе квадрокоптера из точки над «гнездом» в точку над целью. Граничные условия имеют следующий вид:

$$t_{нач} = t_{кон1}, x(t_{нач}) = x(t_1), t_{кон2} = t_2, \varphi = \varphi^*, \psi = \psi^*, \vartheta = \vartheta^*.$$

В соответствии с вышеизложенным управление, решающее эту задачу, имеет вид:

$$u^0(t) = B' X'(t_{кон1}, t)(F)^{-1}(x_{кон} - X(t_{кон1}, t_{нач})x_{нач} - \int_{t_1}^{t_{кон2}} X(t_{кон1}, \tau)Cv(\tau) d\tau + \int_{t_1}^{t_{кон2}} X(t_{кон1}, \tau)Dg d\tau, \\ t_3 \leq t \leq t_4,$$

На третьем этапе решается задача о возвращении квадрокоптера от цели в точку, лежащую на вертикали, перпендикулярную плоскости «гнезда». При этом предполагается, что квадрокоптер некоторое время зависает над целью, например для видеосъёмки. Тогда перелёт на этом этапе начинается в момент времени t_3 и заканчивается в момент времени t_4 (рис. 3). Тогда для решения этой задачи используются следующие граничные условия:

$$t_{нач} = t_3, x(t_{нач}) = x(t_3), t_{кон3} = t_4, \varphi = \varphi^*, \psi = \psi^*, \vartheta = \vartheta^*.$$

Управление, решающее эту задачу, имеет вид:

$$u^0(t) = B' X'(t_4, t) (F)^{-1} (x_{кон} - X(t_4, t_3) x_{нач} - \\ - \int_{t_3}^{t_4} X(t_4, \tau) C v(\tau) d\tau) + \int_{t_3}^{t_4} X(t_{кон1}, \tau) D g d\tau, \\ t_3 \leq t \leq t_4,$$

На последнем этапе квадрокоптер по вертикали спускается вниз. При этом граничные условия для решения задачи управления имеют следующий вид:

$$t_{нач} = t_4, x(t_{нач}) = x(t_4), t_{кон} = t_k, \varphi = \varphi^*, \psi = \psi^*, \vartheta = \vartheta^*.$$

Управление, решающее эту задачу, имеет вид:

$$u^0(t) = B' X'(t_4, t) (F)^{-1} (x_{кон} - X(t_4, t_k) x_{нач} - \\ - \int_{t_4}^{t_k} X(t_4, \tau) C v(\tau) d\tau) + \int_{t_4}^{t_k} X(t_k, \tau) D g d\tau, \\ t_4 \leq t \leq t_k,$$

Итак, мы построили программное управление, складывающееся из четырёх управлений, решающих соответствующие задачи. Известно, что так построенное управление является оптимальным по критерию качества [7]:

$$\gamma = \int_{t_u}^{t_k} u^2(t) dt,$$

характеризующим затраты энергии на выработку управляющих воздействий.

Хотя работа носит теоретический характер, авторами предложен [3] способ посадки квадрокоптера в «гнездо», позаимствованный из космической отрасли, а именно способ стыковки космических аппаратов [6].

ЛИТЕРАТУРА

1. Красовский А.Н., Сулова О.А. Упрощенная математическая модель управляемого движения квадрокоптера / А.Н. Красовский // Наукові записки Международного гуманітарного університету. – 2016. – Вып. 26. – С. 146–150.
2. Красовский А.Н., Сулова О.А. О математической модели управляемого движения дрона-квадрокоптера / А.Н. Красовский // Аграрный вестник Урала. – 2016. – № 4. – С. 55–59.
3. Красовский А.Н., Сулова О.А. Об оптимальном управлении движением дрона-квадрокоптера по критерию качества затрат энергии / А.Н. Красовский // Успехи современной науки и образования. – 2017. Т.4. – № 3. – С. 193–197.
4. Красовский Н.Н. Теория управления движением / Н.Н. Красовский. – М.: Наука, 1968.
5. Огольцов И.И., Рожнин Н.Б., Шеваль В.В. Разработка математической модели пространственного полета квадрокоптера / И.И. Огольцов // Труды МАИ. – 2015. – Вып. 83.
6. Трушляков В.И., Шатров Я.Т., Юткин Е.А., Макаров Ю.Н., Олейников И.И. Способ стыковки космических аппаратов / В.И. Трушляков // Патент 2521082, 2010.
7. Krasovskii A.N., Krasovskii N.N. Control Under Lack of Information: Birkyauzer, Boston, USA. 1995.
8. Luukkonen T. Modelling and control of quadcopter // Independent research project in applied mathematics, Espoo, Finland, 2011.

А.Н. Красовський, О.А. Сулова. Оптимізація польоту дрона-квадрокоптера до цілі і назад. – Стаття.

Анотація. Розглядається задача про керований політ безпілотного літального апарату – квадрокоптеру з місця його дислокації – «гнізда» – до заданої цілі і його повернення. Мінімізуються витрати енергії на здійснення польоту за заданий час.

Ключові слова: квадрокоптер, «гніздо», ціль, управління, оптимізація.

A. Krasovskiy, O. Suslova. Optimization of dron-quadcopter flight to purpose and back. – Article.

Summary. The problem of a controlled flight of an unmanned aerial vehicle – a quadcopter from the place of its dislocation – the „nest” to a specified goal and its return is considered. Minimized energy costs for the flight for a specified time.

Key words: quadcopter, „nest”, goal, control, optimization.

Розділ 4

Медицина та фармація

Н.Г. Антипов,
кандидат медицинских наук, доцент,
Одесский медицинский институт,
Международный гуманитарный университет,
г. Одесса, Украина

Е.В. Купченко,
студентка третьего курса медицинского колледжа,
Одесский медицинский институт,
Международный гуманитарный университет,
г. Одесса, Украина

СЕРГЕЙ ВАСИЛЬЕВИЧ ЛЕВАШОВ

***Аннотация.** Сергей Васильевич Левашов был ректором Новороссийского университета с 1907 по 1913 гг. В 1910 г. начали функционировать организованные по инициативе С.В. Левашова Одесские высшие женские медицинские курсы, преподавание на которых велось по тем же планам и в том же объеме, что и на медицинском факультете Новороссийского университета. Профессор С.В. Левашов был одним из первых в мире ученых, установивших в клинике рентгеновский аппарат. Репортеры той поры называли Сергея Васильевича «хирургом русского патриотизма». Они были близки к пониманию моральной мотивации парламентской деятельности доктора медицины Сергея Васильевича Левашова. Только вернее его нужно было назвать не «хирургом», а «терапевтом государственного патриотизма», потому что профессор С.В. Левашов в медицинской практике избегал хирургического вмешательства в лечении пациентов.*

***Ключевые слова:** Сергей Васильевич Левашов, профессор медицины, высшие женские медицинские курсы, Одесса, основатель.*

Сергей Васильевич Левашов родился 5 июля 1857 г. в селе Погорелом Тульской губернии. Сергей Васильевич был известным в Российской империи врачом, государственным и общественным деятелем, ректором Новороссийского университета в 1907–1913 гг., действительным статским советником, профессором медицины, председателем Общества русских врачей города Одессы, членом-корреспондентом Парижского терапевтического общества, депутатом Государственной думы, председателем фракции правых, членом сеньора-конвента (совета старейшин) Государственной Думы, членом Центрального совета Союза русского народа, по своему происхождению – потомственный дворянин.

Начальное образование С.В. Левашов получил дома, среднее – в Тульской гимназии, по окончании курса которой в 1873 году поступил на медицинский факультет Московского университета, в 1874 году перевелся в Петербургскую медико-хирургическую академию. Учился С.В. Левашов в таких известных профессоров, как И.М. Сеченов, С.П. Боткин, И.П. Павлов. Петербургскую медико-хирургическую академию он закончил в 1878 г., первый ученик, фамилию которого занесли на мраморную доску Академии.

Поэтому это было естественно, что С.В. Левашов начал заниматься научными исследованиями. В первые годы своей научно-педагогической деятельности молодой медик особенно много работал по иннервации сосудов у здоровых и больных.

В 1880 г. С.В. Левашову присуждена степень доктора медицины, а в 1883 г. он был избран приват-доцентом. В то время также было естественным, что молодые ученые стажировались в ведущих университетах Европы. Стажировался С.В. Левашов в университетах Австрии и Франции (1884–1886), а также у известного физиолога профессора Карла Людвиг в Германии.

С 1886 г. С.В. Левашов был заведующим кафедрой факультетской терапии (тогда называлась «факультетская терапевтическая клиника») Казанского университета. Сергей Васильевич был очень хорошим хозяйственником и организатором. Известно, что профессор С.В. Левашов был опытным гистологом, одним из первых в мире профессоров, с его помощью установили и использовали в клинике рентгеновский аппарат, что был очень современной техникой для исследований в ту эпоху. По своим научным исследованиям С.В. Левашовым опубликовано около 70 работ на русском, немецком и фран-

цузском языках по вопросам этиологии крупозной пневмонии, сыпного тифа, лечения плевритов, желчнокаменной болезни, диабета и т. д.

Начиная с 1886 г., профессор С.В. Левашов с особым вниманием изучает отправления и болезни печени и поджелудочной железы, а в последние годы своей жизни – микробиологию и особенно инфекционные болезни. Так, на XI Международном медицинском конгрессе в Риме, который состоялся в 1894 г. и в работе которого приняли участие 7 600 врачей, в том числе 3 000 – из Италии, 900 – из Германии, 700 – из Англии и Австрии, 600 – из Франции и по 200 – из Америки, России, Швеции, а также представители других национальностей, в числе почетных председателей был Н.В. Склифосовский, С.В. Левашов выступил с демонстрацией открытых им микробов сыпного тифа, но тогда его открытия не были подтверждены независимыми исследованиями.

В 1899 г. С.В. Левашов был избран членом-корреспондентом Парижского терапевтического общества, в 1906 г. – председателем Медицинского общества при Новороссийском университете, в 1909 г. – председателем Общества одесских российских врачей.

В 1903 г. профессор С.В. Левашов был переведен в Одессу заведующим кафедрой факультетской терапии Новороссийского университета, затем работал деканом медицинского факультета (1907), с освобождением выборного ректора назначается правительством ректором Новороссийского университета и работал в этой должности до 1913 г.

В 1910 г. начали функционировать организованные по инициативе С.В. Левашова Одесские высшие женские медицинские курсы (ОВЖМК), преподавание на которых велось по тем же планам и в том же объеме, что и на медицинском факультете университета. В 1912–1913 гг. для корпусов высших женских медицинских курсов были перестроены Астрономическая обсерватория, оранжерея ботанического сада, переоборудована механическая мастерская, значительно пополнилась и университетская библиотека.

Ректор С.В. Левашов занимался общественной деятельностью, был гласным Одесской городской думы и почетным мировым судьей. Он был активным участником русского национально-монархического движения, основоположником отдельного от Общества одесских врачей и Медицинского общества при Новороссийском университете Общества одесских российских врачей. Он также был избран членом Центрального совета Союза русского народа (СРН). В 1912 г. он был избран депутатом Государственной Думы от Одессы, где стал товарищем председателя, а затем председателем фракции правых, поддержав при расколе Н.Е. Маркова.

В 1913 г. С.В. Левашов избран членом правления Всероссийского Филаретовского общества народного образования. С.В. Левашов критиковал Прогрессивный блок, в котором, по словам А.М. Горького, «объединилось всё обокравшееся и обожравшееся», почти с тех же позиций, что и большевики, чем, видимо, и объясняется его неучастие в антибольшевистских движениях после октября 1917 г.

Профессор С.В. Левашов 14 марта 1916 г. указывал, что на первый курс медицинского факультета Одесского университета поступило 586 человек, из них евреев насчитывалось 390. Фактически положение евреев во время войны было заметно улучшено, так как процентная норма была отменена для участников войны и их родственников.

Принципиально важным было выступление С.В. Левашова в Государственной Думе 15 февраля 1917 г. В канун падения монархии лидер правых сделал еще одну попытку обратиться к благоразумию представителей октябрьского большинства. Он с горечью констатировал, что большинство выступающих, пренебрегая насущными интересами страны, посвящают свои речи борьбе с правительством. Понимая тщетность попыток убедить в чем-либо левых, которые стремятся «узурпировать власть в пользу своих враждебных всему российскому повелителей», «требуют разрушения великодержавной России», он обратился к центристам: «Вы, сидящие в центре и которые считают себя верными сынами родины, вы должны, наконец, понять и вникнуть в то, что происходит вокруг вас, а также в то, куда вас ведут».

С.В. Левашов призвал отложить ссоры и борьбу и заняться решением главного вопроса борьбой с дороговизной. Он предложил единственно возможный в тех условиях способ борьбы с этим злом, уже принятый во всех воюющих европейских странах: наделить диктаторскими полномочиями человека, ответственного за снабжение населения продовольствием и предметами первой необходимости. Последние слова профессора С.В. Левашова стали разоблачением российских либералов и примкнувших к ним националистов: каждый, кто забывает о первоочередности нужд войны, кто не строит свою деятельность в соответствии с общими интересами, – «предатель своей родины, предатель своего народа».

После февральской революции профессор С.В. Левашов отошел от политической деятельности. После захвата Одессы войсками Н.А. Григорьева был уволен с работы на кафедре факультетской тера-

пии в университете «революционными студентами», о которых И.А. Бунин писал как о 7 негодях, приказом по университету 15 апреля 1919 г., а летом через использование названия «Союз русского народа» подпольной организацией И. Дусинского ректора арестовали в Одесской ЧК.

Дальнейшая судьба профессора С.В. Левашова мало известна. В записи о смерти и погребении С.В. Левашова в графе «От чего умер» записано: «Расстрелян большевиками в Одесской Черезвычайке». И если факт расстрела С.В. Левашова большевиками был известен, то временем вынесения приговора считался июль 1919 г. В метрической книге день смерти датирован 16 июня 1919 г. Интерес вызывает и дата захоронения – 29 августа, которая подтверждает тот факт, что после прихода в Одессу 23 августа армии А.И. Деникина в городе работала особая следственная комиссия по расследованию злодеяний большевиков, которая раскрыла массовые захоронения жертв Одесской чрезвычайной комиссии.

Не исключено, что в результате ее работы было найдено и опознано тело профессора С.В. Левашова, захоронение которого состоялось 29 августа на «Одесском новом кладбище». Отметим, что «Одесским новым кладбищем» в то время назывался «новый участок», выделенный Городской управой для захоронения в районе нынешнего 2-го городского кладбища.

ЛИТЕРАТУРА

1. Золотарев А.Е. Биографический словарь профессоров Одесского Медицинского Института имени Н.И. Пирогова (1900–1990 г.г.) / А.Е. Золотарев, И.И. Ильин, Л.Г. Лукин. – Одесса : Маяк, 1991. – 328 с. – С. 161.
2. Очерки истории высшего медицинского образования и научных школ на Украине / под редакцией В.Д. Братуся и др. – К., 1956. – С. 43–54.
3. Метричні книги Олександрівської церкви Новоросійського університету в науковому просторі. – С. 150–151.
4. Ольденбург С.С. Царствование императора Николая II / С.С. Ольденбург. – М. : Терра, 1992. – 640 с.

М.Г. Антипов, К.В. Купченко. Сергій Васильович Левашов. – Стаття.

Анотація. Сергій Васильович Левашов був ректором Новоросійського університету з 1907 по 1913 рр. У 1910 р. почали функціонувати організовані за ініціативою С.В. Левашова Одеські вищі жіночі медичні курси, навчання на яких велося за тим самим планом і в тому самому обсязі, що й на медичному факультеті Новоросійського університету. Професор С.В. Левашов був одним із перших у світі вчених, які встановили в клініці рентгенівський апарат. Репортери тієї пори називали Сергія Васильовича «хірургом російського патріотизму». Вони були близькі до розуміння моральної мотивації парламентської діяльності доктора медицини Сергія Васильовича Левашова. Тільки правильніше його треба було назвати не «хірургом», а «терапевтом державного патріотизму», тому що професор С.В. Левашов у медичній практиці уникав хірургічного втручання в лікуванні пацієнтів.

Ключові слова: Сергій Васильович Левашов, професор медицини, вищі жіночі медичні курси, Одеса, засновник.

N. Antipov, K. Kupchenko. Sergey Vasilievich Levashov. – Article.

Summary. Sergey V. Levashov was a rector of Novorossiysk University from 1907 to 1913. In 1910 Odessa higher female medical courses that were organized by an initiative of S. V. Levashov have began their operations, where teaching were conducted according to the same curriculum and in the same volume as at medical school of the Novorossiysk University. Professor Levashov was one of the first scientists in the world, who installed in clinic x-ray machine. Reporters of that time called Sergei Vasilyevich “surgeon of Russian patriotism”. They were close to understanding the moral motivations of the parliamentary activities of doctor of medicine Sergei Vasilyevich Levashov. Just correct he should have been called not a “surgeon” but “physician of the state patriotism”, because professor Levashov in his medical practice avoided surgical intervention in treatment of patients.

Key words: Sergey V. Levashov, professor of medicine, higher women's medical courses, Odessa, founder.

О.В. Гладкий,
доктор географічних наук, професор, академік АНВО України,
Київський національний торговельно-економічний університет,
м. Київ, Україна

В.С. Килівник,
кандидат медичних наук, доцент,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»,
м. Вінниця, Україна

ГУМАНІСТИЧНА ПАРАДИГМА – ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОЇ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. У статті розглянуто особливості становлення й розвитку гуманістичних ідей як цінності людини та людяності в системі науки й освіти. Визначено загальнонаукові проблеми, пов'язані з дегуманізацією знань і порушенням цілісності наук. Розкрито роль гуманістичних ідей у формуванні постдисциплінарного наукового знання в системі освіти, а також у розвитку здорового способу життя. На основі постнекласичних досліджень обгрунтовано необхідність переходу системи освіти до гуманістичної парадигми, що включає в себе два основні моменти: утвердження загальнолюдських цінностей і людяності, а також наукове осмислення сутності процесів і явищ у їх цілісному душевно-духовному переживанні.

Ключові слова: гуманістична парадигма, технократизм, психічні явища, дегуманізація, постдисциплінарне знання, гуманістична синергія.

Дві сфери світової духовної культури – гуманітарна та природничо-наукова (гуманістична й технократична парадигми мислення та діяльності людини). Вони «приречені жити разом».

У сучасному суспільстві панує технократизм, недооцінюється гуманістична орієнтована духовна культура, існує дефіцит оптимального й ефективного соціального управління на всіх рівнях.

Технократизм багатofункціональний [2]:

- це абсолютизація речей і недооцінка ідей, духовної культури та суспільства;
- це перебільшення матеріальної сторони життя людей і недооцінка ідеальної, духовно-культурної сторони;
- це панування матеріальних і духовних продуктів діяльності людей над своїм творцем (речовий фетишизм), за якого не речі обслуговують людей, а люди обслуговують речі;
- це таке негативне відчуження людини, за якого матеріальні й духовні продукти діяльності протистоять своєму творцеві як сліпа чужа сила, яка панує над ним і диктує йому лінію поведінки і дій, вкладає людину в «прокрустове ложе» зовнішніх регламентацій, норм і настанов.

Наукові дослідження постнекласичної доби засновані на концепції переходу до постдисциплінарного знання, наповненого гуманістичним змістом і цінностями. Їх основою має стати акцент не лише на суто антропоцентричній проблематиці розрізнених наукових напрямів, а передусім на цілісному неутилітарному підході науки й освіти до проблеми людяності, етичності та моралі, сутності і призначення людини, ролі загальнолюдських знань і цінностей у дослідженнях фізичного та психічного здоров'я особистості. У філософських і гуманітарних науках під гуманізмом розуміється рефлексований антропоцентризм, який виходить із людської свідомості й має своїм об'єктом цінність здорової людини та людяності за винятком того, що відчужує людину від самої себе [12]. Провідною ідеєю гуманізму є гармонійний здоровий розвиток властивих людині ціннісних здібностей розуму й почуттів, вищий розвиток людської культури та моральності, формування здорового середовища розвитку особистості й відповідної поведінки щодо інших людей і природного середовища (філософія античності та Відродження). Для філософії І. Канта гуманність – «це почуття блага в спілкуванні з іншими; з одного боку, всезагальне почуття участі, з іншого – можливість внутрішньо й всезагальним чином спілкуватися з іншими, властивості, які в сукупності створюють адекватне людині товариство» [9]. Для класичного вчення Й.Г. Гердера гуманність є метою людського розвитку загалом, а також усієї людської діяльності зокрема (у тому числі й наукового пізнання) [8].

За часів постнекласичного напрямку розвитку науки гуманістичні ідеї отримали подальший розвиток у герменевтиці як у вченні про «розуміння» (цілісне душевно-духовне переживання) сутності різних процесів і явищ (природних чи суспільних), на відміну від традиційного для класичної науки та освіти їх «пояснення». Останнє слугувало причиною дегуманізації освіти й наукового знання, відмови від загальнолюдських цінностей і, як наслідок, звуженого розуміння сутності речей, їх структуралістського механістичного трактування, позбавлення синергетичних якостей. Це спричинило істотні ускладнення в процесі гармонійного здорового розвитку особистості, у формуванні її адекватних розумових, психічних і перцепційних здібностей, а також викликало порушення цілісності та стадійно-спадкової послідовності суспільного розвитку.

Дегуманізація усунула єдність освіти й наукового пізнання, що порушило цілісність наук і призвело до їх структурного подрібнення та дисипації [9]. Процес пізнання було спрямовано «вглиб» освіти й науки, він слугував вирішенню окремих питань побудови структури, дослідженню відносин і зв'язків, установленню закономірностей функціонування та розвитку об'єкта дослідження. Натомість наука й освіта втратили людиновимірний характер, стали відчуженими від загальнолюдських проблем і цінностей, почали негативно впливати на людське здоров'я і психофізичний стан [5].

Гуманістичне вираження сучасної науки та освіти полягає в погляді на існування й розвиток світу *sub specie aeternitatis*¹. У їх категоріальному апараті знову повинні з'явитись одвічні людські цінності (єдності, спільності, людяності, здорового способу життя, перцепційної когнітивності), що будуть покладені в основу як теоретичних узагальнень, так і практичної прикладної діяльності. Процес трансформації науки та освіти вимагає розробки нової гуманістичної парадигми, яка стане основою здорового гармонійного розвитку людини й суспільства загалом і суспільного сприйняття власної сутності [1]. Відходячи від абстрактно-філософських ідей минулого, гуманізм отримує так нову практично-діючу форму, що має ґрунтуватись на привнесенні його цінностей у наукові дослідження.

Ідеї гуманізму все більше переходять від суто філософських і гносеологічних досліджень до конкретно-освітніх. Їх сфера застосування не обмежується окремими частковими галузями науки та освіти, вони стають основою нового постдисциплінарного знання про людиновимірний цілісний характер розвитку особистості, про єдність духовно-індивідуалізованих та об'єктно-матеріалістичних людських якостей [1]. Ідеалом гуманізму в системі науки й освіти має бути не лише вузькопрофільне (дегуманізоване) пізнання окремих елементів людського буття (природних, економічних, соціальних, медичних тощо), що дають змогу передбачати окремі процеси і явища в рамках певних дисциплін, а й «розуміння самого явища в його однократній історичній конкретності», в усвідомленні єдності всіх компонентів людської сутності, в гармонізації її функціонування та розвитку [3]. Сучасна наука й освіта мають слугувати проблемам людяності, які полягають не в абстрактному антропоцентризмі, не в утилітарно персоніфікованому «задоволенні потреб людей», а в гармонійному розвитку людської натури, її всебічному фізичному, інтелектуальному, творчому та культурному піднесенні, заснованому на здоровому способі життя. Ще наприкінці XIX ст. доктор Дж.У. Дреппер [6] в епохальній книзі «Історія розумового розвитку Європи» наголошував на тому, що за віком «розумової старезності», під яким учений розумів занепад раціоналістичного формалізованого мислення, що почало розквітати в Європі того часу, прийде нове піднесення гуманізму та «вічних людських цінностей», які будуть поставлені над кількісним прогресом науки і сприятимуть об'єднанню розрізнених знань про людину і світ [8]. Таке піднесення, на думку вченого, сприятиме формуванню людини нового типу, в якому гармонійно будуть поєднуватись усі його духовні, фізичні та людські якості. Безсумнівно, провідну роль у цьому процесі відіграватиме гуманізована постдисциплінарна освіта.

Отже, ми розглядаємо гуманістичну парадигму розвитку науки й освіти у двох аспектах: 1) як утвердження загальнолюдських цінностей, що призводить до формування повноцінної здорової гармонійної особистості; 2) як наукове осмислення сутності речей у їх цілісному душевно-духовному переживанні, в їх синергетичному вияві, що відрізняється від традиційного системного уявлення наявністю додаткових неврахованих компонентів.

Розвиток гуманістичної парадигми в системі науки та освіти має протікати в таких напрямках [5]:

1. Від антропоцентризму – до людяності. Традиційна антропоцентрична концепція науки та освіти висуває вимоги до практичної її спрямованості з метою найбільш повного задоволення потреб людей в освіті, інформації, саморозвитку. Однак такий підхід є досить утилітарним. Замість ідей антропоцен-

---

¹ З погляду вічності (лат.).

тризму, за якими потреби людини є центром, а їх задоволення – метою науково-освітньої діяльності, необхідна орієнтація на проблеми людяності, здоров'я й гармонії особистості, загальнолюдських цінностей і гуманності [3; 6]. Наукові та освітні програми мають сприяти усвідомленню людиною свого місця у світі, мають стверджувати естетичні, культурні, моральні життєві принципи, підтримувати здоровий спосіб життя, сприяти формуванню збалансованого природокористування й гармонізації суспільства.

2. Від системності – до гуманістичної синергії. Більшість науково-освітніх дисциплін розглядається як виокремлена на основі різного роду зв'язків, цілісна складна система (комплекс) різних матеріально-речовинних компонентів. Вона складається з великої кількості відокремлених гетерогенних елементів [3]. Однак поняття людяності, загальнолюдських цінностей життя, повноцінності, здоров'я, гармонії, знання тощо не вписуються в традиційне розуміння системи, до того ж формалізоване кількісними методами. Класична система сама по собі не має гуманістичного забарвлення й не може адекватно та повною мірою відобразити реальність. Отже, лише наповнення системи освіти гуманістичними цінностями, що мають несистемний, емерджентний, синергетичний характер, сприятиме гармонійному розвитку особистості, допоможе усунути диспропорції між отриманим знанням і реальністю, забезпечить утвердження здорового способу життя [2].

3. Від кількісних методів – до подальшого якісного аналізу їх результатів і гуманістичної інтерпретації, на них заснованій. Критика кількісних методів у науці та освіті почалась ще за часів їх масового впровадження. Деякі вчені застерігали від їх широкого використання, мотивуючи це тим, що така практика призводить до втрати цілісності розуміння освітнього процесу, появи вузькопрофільних прикладних дисциплін, що не будуть здатні підготувати комплексну всебічно розвинену особистість. Отже, масштабна диверсифікація знань та освітніх напрямів обов'язково має бути заснована їх подальшій гуманізації й гармонійному всебічному повноцінному розвитку особистості.

4. Від спеціалізованої диференціації – до філософських основ універсального світосприйняття. Цей підхід заснований на уявленнях про категоріальний імператив І. Канта і трансцендентальну апперцепцію [9]. Сучасна наука та освіта не повинні обмежуватись вузькими рамками пізнання окремих спеціалізованих і глибоко диверсифікованих галузевих дисциплін. Їх межі значно ширші, по суті, виходять на узагальнене розуміння філософських засад універсальних імперативів у всьому розмаїтті їх виявів, сторін і властивостей. Саме тут закладаються підвалини нового постдисциплінарного знання, заснованого на усвідомленому світосприйнятті особистості, що сформувалось під впливом трансформації сучасної освіти в рамках гуманістичної парадигми.

Для демократичного й гармонійного суспільства не все одно, яким буде фахівець із вищою освітою: тільки висококваліфікованим ремісником чи, крім фахової підготовленості, він ще й стане інтелектуалом, буде добре орієнтуватись в інших науках, особливо гуманітарних.

У свою чергу, науково-технічний прогрес вимагає від усіх учасників педагогічного процесу формування більшої якості та швидкості засвоєння маси інформації, яка швидко зростає й постійно оновлюється. На перший план виступають проблема формування такої якості мислення, яка давала б можливість учневі йти в ногу з науково-технічним прогресом. Суттєвий вплив на перебіг вищезазначених процесів мають будь-які психічні явища.

Психічні явища ділять на три основні групи: психічні процеси, психічні стани і психічні властивості особистості:

1. Психічні процеси – це форма цілісного відображення людиною об'єктивної дійсності; вони мають динамічний скороминучий характер (короткотривалі). Психічні процеси ділять на дві основні групи: а) пізнавальні процеси – відчуття, сприймання, пам'ять, мислення, уява; б) емоційно-вольові – почуття (емоції) та воля.

2. Психічні стани – психологічна характеристика людини, що відображає її триваліші, більш статичні душевні переживання. У цю групу входять настрій, афект, ейфорія, фрустрація (емоційні вияви), зосередженість, розсіяність (увага), рішучість, зібраність (вольові вияви), сумніви (мисленнєві вияви), а також утомленість, бадьорість, натхнення тощо.

3. Психічні властивості – сталі, стійкі душевні якості суб'єкта, яким притаманні закріпленість і повторюваність у структурі особистості: темперамент, характер, здібності. На основі кожного психічного процесу може виникнути відповідна психічна властивість: на основі відчуття – чутливість, сприймання – сприйнятливність, уваги – уважність, мислення – вдумливість, уяви – фантазерство. Місце психології серед інших наук дуже велике. Із суспільними науками (історією, економікою, соціологією, лінгвістикою) психологію поєднує те, що вони потребують даних про природу соціально-психологічних явищ,

особливості індивідуальної і групової поведінки людей, закономірності формування навичок, ціннісних орієнтацій, міжособистісних стосунків тощо. У свою чергу, психологія досліджує функції, які виконує психіка в суспільних стосунках людини. Без філософії психологія не могла б робити необхідні теоретичні узагальнення. Водночас філософія використовує результати психологічних досліджень під час побудови наукової картини світу. І логіка, як і психологія, вивчає людське мислення, тільки перша – його процесуальний, а друга – результативний аспекти.

Природознавство (біологія, фізіологія, фізика, хімія тощо) поглиблює уявлення про психіку як результат і чинник еволюції, доводить вивчення її механізмів до фізіологічного, нейрофізіологічного, біохімічного рівнів. Проте ці механізми не можуть вивчатися без аналізу їх власне психологічного змісту.

Не менш виразний зв'язок психології з педагогічними, медичними, технічними науками, математикою. Досліджуючи процеси засвоєння суспільно-історичного досвіду, педагогіка не може ігнорувати закономірності сприймання, пам'яті, мислення, уваги, динаміку засвоєння знань, формування вмій, навичок, природу інтересів і здібностей, розвиток особистості. Медичним наукам, зокрема психіатрії, психологія може допомогти в діагностиці захворювань, розумінні «внутрішньої картини» хвороби, визначенні оптимальної терапевтичної тактики, застосуванні методів психологічного впливу на хворого. Розвиток технічних наук має враховувати параметри реакцій людини на зовнішні подразники, характеристики сприймання, збереження й переробки нею різних форм інформації. Математика має справу з просторовими формами та кількісними відношеннями й безпосередньо не звертається до психології. Однак психологію цікавить, наприклад, як у дитини виникає поняття числа, за допомогою якої системи координат людина орієнтується в просторі, як співвідносяться між собою кількісні та якісні способи побудови психічного образу. Відповіді на ці питання стосуються й математики. Адже ця наука, незважаючи на безмежність її абстракцій, має вихідні положення, зміст яких пов'язаний із закономірностями функціонування людської психіки.

Запропонований підхід до визначення місця психології в системі наук дає змогу зрозуміти логіку побудови психології, яку становлять її галузі. Кожну з них можна розглядати як таку, що виникла на «стиках» міждисциплінарних зв'язків психології. Тоді на межі із суспільними науками знаходять своє місце соціальна психологія, історична психологія, юридична психологія, психологія мистецтва, психологія управління; на межі з природознавством – зоопсихологія, психофізіологія, нейропсихологія, психофізика; з технічними науками – психологія праці, інженерна психологія; з гуманітарними – гуманістична психологія, педагогічна психологія, психологія розвитку, психологія творчості, психологія спорту тощо.

Отже, результатом зазначених перетворень стане поступовий перехід до нової парадигми в системі науки та освіти, яка буде базуватись на загальнолюдських цінностях, привносить у неї елементи постдисциплінарного знання і сприятиме гармонійному, здоровому, усебічному, повноцінному розвитку особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Актуальні проблеми філософських, політологічних та релігієзнавчих досліджень (до 170-річчя філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка) : матеріали Міжнародної наукової конференції «Людина – світ – культура» (20–21 квітня 2004 року, Київ). – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 976 с.
2. Альохін В. До питання про зміну технократичної парадигми мислення та діяльності / В. Альохін, Є. Альохіна // Донецький вісник Наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка. – Донецьк, 2002. – Т. 2. – 2002. – 220 с.
3. Воблій К.Г. Організація праці наукового працівника (методика і техніка) / К.Г. Воблій. – К. : Видавництво АН УРСР, 1947. – 150 с.
4. Гадамер Г.-Г. Істина і метод / Г.-Г. Гадамер ; пер. з нім. – К. : Юніверс, 2000. – Т. 1 : Герменевтика I: Основи філософ. герменевтики. – 2000. – 464 с.
5. Гладкий О.В. Гуманістична парадигма в системі науки і освіти як основна методологічна засада дослідження здоров'я Homo Educandus / О.В. Гладкий, В.С. Кілівник // Дискурс здоров'я в освіті: філософія, педагогіка, антропологія, психологія : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнарод. участю (16–17 вересня 2016 р) : в 3 т. / Мін. освіти і науки України, Нац. акад. пед. наук України, Комунал. вищ. навч. закл. «Вінницька академія неперервної освіти», Міжнар. акад. екології і здоров'я, м. Вільнюс ; під заг. ред. М.Б. Свтуха та В.М. Федорця. – Вінниця : ТОВ «ПЛАНЕР», 2016. – Т. 1. – 2016. – 208 с.
6. Гумбольдт А. Картини природи / А. Гумбольдт. – М. : Государственное издательство географической литературы, 1959. – 268 с.

7. Достоевский Ф.М. Братья Карамазовы / Ф.М. Достоевский / Достоевский Ф.М. Собр. соч. : в 12 т. / Ф.М. Достоевский. – СПб. : Издание А.Ф. Маркса, 1895. – Т. 12. – 1895. – 920 с.
8. Дреппер Дж.У. История умственного развития Европы / Дж.У. Дреппер. – СПб. : Изд-во А.Ф. Маркса, 1875. – 634 с.
9. Ішук С.І. Розколота географія / С.І. Ішук, Т.І. Шпарага, О.В. Гладкий // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія «Географія». – 2003. – Вип. 6. – С. 5.
10. Канке В.А. Основные философские направления и концепции науки / В.А. Канке. – М. : Логос, 2004. – 327 с.
11. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант ; пер. с нем. Н.О. Лосского. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1999. – 672 с.
12. Философский энциклопедический словарь. – М. : ИНФРА-М, 1999. – 576 с.

А.В. Гладкий, В.С. Киливник. Гуманистическая парадигма – основа формирования здоровой личности. –

Статья.

Аннотация. В статье рассмотрены особенности становления и развития гуманистических идей как ценности человека и человечности в системе науки и образования. Определены общенаучные проблемы, связанные с дегуманизацией знаний и нарушением целостности наук. Раскрыта роль гуманистических идей в формировании постдисциплинарного научного знания в системе образования, а также в развитии здорового образа жизни. На основе постнеклассических исследований обоснована необходимость перехода системы образования к гуманистической парадигме, включающей в себя два основных момента: утверждение общечеловеческих ценностей и человечности, а также научное осмысление сущности процессов и явлений в их целостном душевно-духовном переживании.

Ключевые слова: гуманистическая парадигма, технократизм, психические явления, дегуманизация, постдисциплинарное знание, гуманистическая синергия.

A. Gladkiy, V. Kilivnik. The humanistic paradigm is the basis for the formation of a healthy personality. – Article.

Summary. The features of the formation and development of humanistic ideas as well as humanity values in the system of science and education are considered. The general scientific problems associated with dehumanization of knowledge and interruption of scientific integrity are disclosed. The role of humanistic ideas in the formation of post-disciplinary scientific knowledge in education system as well as in the development of a healthy lifestyle is disclosed. The transition of the education system to a humanistic paradigm based on post-non-classical studies is substantiated. This transition includes two main points: the assertion of universal human values and humanity as well as the scientific conceptualization of the essence of processes and phenomena based on integral mental-spiritual experience.

Key words: humanistic paradigm, technocratic, psychic phenomena, dehumanization, post-disciplinary knowledge, humanistic synergy.

*Н.О. Іванченко,
асистент кафедри інфекційних хвороб,
Львівський національний медичний
університет імені Данила Галицького,
м. Львів, Україна*

КЛІНІКО-ЕПІДЕМІОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КАШЛЮКУ У ЛЬВІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

***Анотація.** У статті проаналізовано захворюваність на кашлюк серед мешканців Львівської області в період 2005–2016 років та охоплення профілактичними щепленнями проти кашлюку дитячого населення. Подано результативність проведених методів лабораторної діагностики.*

***Ключові слова:** кашлюк, захворюваність, профілактичні щеплення, діагностика.*

На початку ХХ ст. кашлюк був однією з головних причин смерті дітей перших років життя [1, с. 3]. Розпочата універсальна вакцинація дітей у 50-і й 60-і рр. минулого століття сприяла різкому зниженню (>90%) захворюваності та смертності від кашлюку в промислово розвинених країнах Європи, СРСР, США, Канаді, Японії тощо. Вакцина проти кашлюку (у комбінації з анатоксином дифтерії і правця) є частиною Розширеної програми ВООЗ з імунізації з моменту її створення в 1974 р., а у 2008 р. близько 82% усіх дітей у всьому світі отримали 3 дози вакцини проти кашлюку [2, с. 56–61]. За оцінками ВООЗ, у 2008 р. глобальна вакцинація проти кашлюку запобігла близько 687 000 випадків смерті [3, с. 112–117].

Кашлюк продовжує залишатися актуальною проблема здоров'я громадян, незважаючи на тривалий період імунопрофілактики серед населення, для багатьох країн світу. На сучасному етапі в низці країн реєструються підйоми захворюваності на цю інфекцію серед підлітків і дорослих [4, с. 6–10], які частіше за все стають джерелом інфекції для дітей раннього віку. Зокрема, у Фінляндії, де кількість імунізованого населення перевищує 98%, захворюваність на кашлюк серед дітей за останнє десятиріччя зросла з 30/100 000 до 60/100 000. Аналогічна ситуація виникла в Австрії, Канаді, США [5, с. 3]. Так, у США з 2004 по 2011 рр. в середньому на 3 055 зареєстрованих випадків кашлюку щорічно серед дітей припадало 19 випадків смертей [6, с. 3–7]. Незважаючи на високий рівень охоплення вакцинацією проти кашлюку, Австралія пережила затяжну епідемію у 2008–2012 рр. [7, с. 2–14].

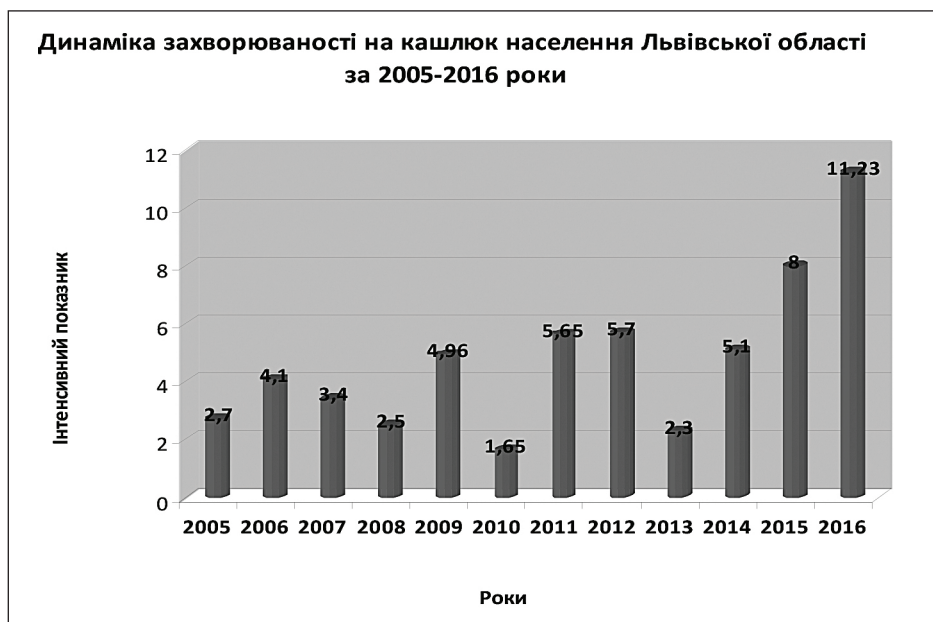
Мета статті – вивчити клініко-епідеміологічні особливості кашлюку у Львівській області за період 2005–2016 рр., провести аналіз публікацій з актуальності проблеми кашлюку.

Для досягнення поставленої мети опрацьовано державну статистичну звітність Ф-2 «Звіт про окремі інфекційні та паразитарні захворювання (річна)» за період 2005–2016 рр., Ф-40-здоров «Звіт про роботу санітарно-епідеміологічної станції за аналогічний період», базу даних «УкрВак», публікації з бази даних MEDLINE/PubMed.

За результатами спостережень, у Львівській області відмічаються тенденції коливання зниження та підвищення захворюваності на кашлюк з міжепідемічними періодами в 1–2–3 роки. Якщо у 2005 р. зареєстровано 72 випадки захворювання з інтенсивним показником на 100 тисяч населення 2,7, то у 2006 р. – 107 випадків (4,1); у 2007 р. – 87 випадків (3,4); у 2008 р. – 70 (2,5); у 2009 р. – 126 випадків (4,96); у 2010 р. зареєстровано лише 42 випадки з інтенсивним показником на 100 тисяч населення 1,65. Проте вже у 2011 р. захворюваність зросла до 143 випадків з інтенсивним показником 5,65; у 2012 р. – 145 випадків (5,7). У 2013 році відмічалось зниження в 2,5 рази до 49 випадків (2,3), а у 2014 р. – підйом до 129 випадків (5,1). У 2015 р. – 196 випадків (8,0). Пік захворюваності припав на 2016 р. – 283 випадки (11,23) – зростання в 5 разів порівняно з 2005 р.

В Україні лабораторна діагностика кашлюку здійснюється згідно з Наказом Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження методичних вказівок з мікробіологічної діагностики кашлюку та паракашлюку» від 15.04.2005 № 169. Проте результативність проведених класичних бактеріологічних досліджень мазків із задньої стінки глотки та досліджень методом «кашльових поштовхів» від 2005 р. стрімко спадає. Більш результативними були дослідження методом імуноферментного аналізу (ІФА) (визначення імуноглобулінів М, А і G) та полімеразної ланцюгової реакції (ПЛР) – зішкріб із задньої стінки глотки. Першочергове

значення в діагностиці кашлюку належить методу полімеразної ланцюгової реакції, що є методом вибору протягом перших 3 тижнів і впродовж усього періоду захворювання для маленьких дітей <1 року. Серологічний метод дослідження інформативний після 10–14 дня від початку захворювання [8, с. 2–4].

Рис. 1. Динаміка захворюваності на кашлюк населення Львівської області за 2005–2016 роки

В офіційну статистичну звітність потрапляють випадки захворювання на кашлюк як без лабораторного підтвердження, так і з підтвердженням методом ПЛР та ІФА. Бактеріологічне підтвердження діагнозу відмічалось лише в 6% випадків, 15% підтверджено серологічно, 8% – методом полімеразної ланцюгової реакції, 71% діагнозів встановлено клінічно.

Рис. 2. Структура лабораторно підтвердженого діагнозу «кашлюк»

Рис. 3. Вікова структура захворілих на кашлюк за період 2006–2016 роки

Розподіл захворюваності за віком такий: до 1 року – 49%, від 1 до 4 років – 31%, 5–9 років – 11%, 10–14 років – 8%, 15–17 років – 1%, 18 і старше – 1%.

Відсутня настороженість медичної громади щодо захворюваності на кашлюк серед дорослого населення.

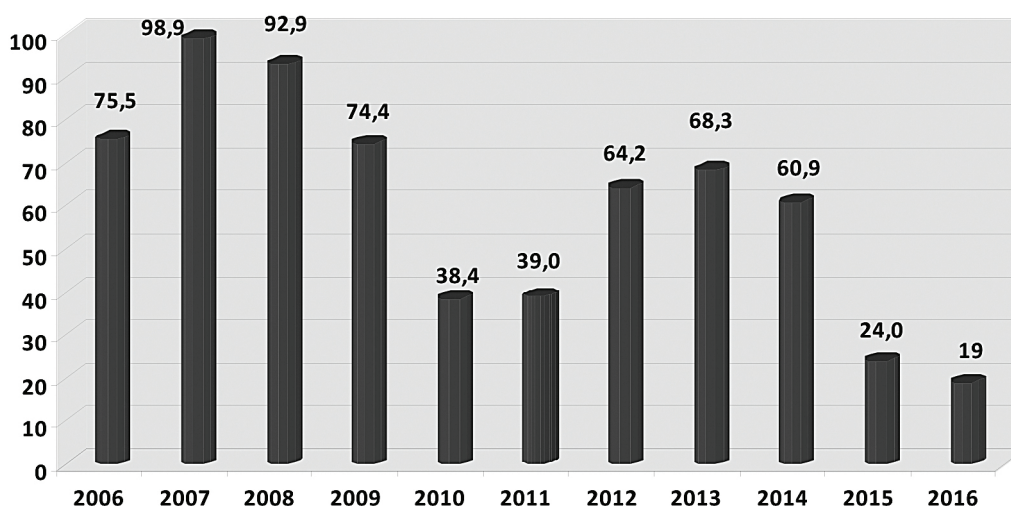
Під час розподілу перебігу захворювання за ступенем важкості 73% припадало на важкий перебіг захворювання, 86% хворих на кашлюк проходили лікування в стаціонарах області.

Єдиним специфічним методом запобігання інфекційній хворобі є створення специфічного імуні-

тету до збудника завдяки проведенню вакцинації [7]. В Україні щеплення проти кашлюку проводять в комплексі зі щепленнями проти дифтерії та правцю вакцинами «Інфанрікс», АКДП або проти дифтерії, правцю, поліомієліту вакцинами «Інфанрікс-ІПВ» і гемофільної інфекції «Пентаксим», «ТетрАктХіб», «Інфанрікс-пента (гекса)» у віці 2–4–6–18 місяців.

За результатами моніторингу охоплення профілактичними щепленнями проти кашлюку дітей віком до 1 року встановлено, що у 2006 р. щеплено 75,5% від контингенту дітей, що підлягає щепленню, у 2007 р. – 98,9%, у 2008 р. – 92,9%, у 2009 р. – 74,4%, у 2010 р. – 38,4%, у 2011 р. – 39,0%, у 2012 р. – 64,2%, у 2013 р. – 68,3%, у 2014 р. – 60,9%, у 2015 р. – 24,0%, у 2016 р. – 19,4% контингенту, що підлягає щепленню.

% охоплення профілактичними щепленнями проти кашлюку дітей віком до 1 року у Львівській області за 2006-2016 роки

Рис. 4. % охоплення профілактичними щепленнями проти кашлюку дітей віком до 1 року у Львівській області за 2006–2016 роки

Так як історично кашлюк вважається дитячою хворобою, настороженість медичних працівників щодо типового клінічного перебігу кашлюку частіше відмічається стосовно дітей молодшої вікової групи. З тієї самої причини м'який або стертий перебіг хвороби в дітей старшого віку й дорослих рідко наводить на думку щодо кашлюку [9, с. 3–7]. Наприклад, в епоху до вакцинації з 15 094 зареєстрованих випадків в Абердині, Шотландії, було тільки 0,59% в осіб старших за 15 років, 0,26% випадків повторних захворювань [10, с. 8]. Запропоновано версію, що в дорослих кашлюк як повторна інфекція був поширеним явищем, проте не діагностованим. Використання сучасних методів діагностики – полімеразної ланцюгової реакції, імуноферментного аналізу – дали змогу провести обстеження дорослих, які тривало (понад 3 тижні) кашляють, і виявити кашлюк як причину тривалого кашлю в дорослих [11, с. 13], що свідчить про недооцінку захворюваності серед дорослих. Наприклад, висунуто припущення, що спалах кашлюку в США, де переважала захворюваність серед старших вікових груп, був головним чином результатом більш повної звітності про захворювання в дорослих [12, с. 2–4]. Існує неоднорідність у річних показниках захворюваності на кашлюк у різних країнах. Найбільше зростання захворюваності реєструється здебільшого в дітей у Болгарії, Угорщині, Латвії, Румунії, Сербії, причому серед більш старших дітей і підлітків [13, с. 4–8]. З огляду на спалахи в США, що періодично виникають, проведено повногеномне секвенування ізолятів *Bordetella pertussis*, відібраних під час спалаху 2010 і 2012 рр. Шістнадцять різних профілів перебудови геному виявлені в ізолятах епідемічних геномів [14, с. 2]. В Австралії проводились дослідження ізолятів, зібраних у 2008–2012 рр., унаслідок чого виявлено, що п'ять однонуклеотидних поліморфізмів поширені в епідемічних ізолятах, що відрізняло їх від передепідемічних [15, с. 3]. Секвенування геномної *ptxP*, *ptxA*, *prnA* і *fim3* *Bordetella pertussis*, ізольованих у Чеській Республіці в період з 1967 по 2010 рр., підтвердило зміни в алейних варіантах. Дослідження, проведені в Китаї у 2013–2014 рр. під час збільшення захворюваності на кашлюк, також підтвердили, що 51% відібраних ізолятів відрізнялися від циркулюючих у доепі-

демичний період [16, с. 5]. Значна різноманітність у рівнях захворюваності на кашлюк між країнами може бути пов'язана з відмінністю в лабораторних методах, які використовують для підтвердження цієї інфекції. Наприклад, у 2010 р. спалах кашлюку в штаті Огайо, викликаний *Bordetella bronchiseptica*, становив 43% випадків кашлюку у віковій групі 11–18 і 30% випадків кашлюку загалом [17, с. 20]. Крім того, *Bordetella bronchiseptica* виявлена ретроспективно у 20% проб від хворих із підозрою на кашлюк у дослідженні у Франції. Ці дослідження вказують на можливість частих помилок у діагностиці кашлюку за недостатнього спектру лабораторних досліджень [18, с. 242–247]. У Європі з 2011 р. стандартизували лабораторні методики і протоколи для забезпечення точної й послідовної діагностики кашлюку. Наприклад, у Сербії у 2012 р. спостерігалось збільшення випадків після початку підтвердження кашлюку за допомогою серологічних і ПЛР методів. Зростання захворюваності в Латвії у 2012 р. відбулося паралельно з упровадженням кількісних ІФА-тестів і ПЛР-діагностики. Підвищення настороженості лікарів щодо кашлюку можуть збільшити кількість виявлених випадків захворювання в тому числі серед дорослих. Є повідомлення про виявлення кашлюку серед дорослих ВІЛ-інфікованих. 4,3% ВІЛ-інфікованих із тривалим кашлем мали IgG до *Bordetella pertussis* [19, с. 2–17]. Також реєструються випадки захворювання на кашлюк серед осіб з онкозахворюваннями легеневої тканини [20, с. 26]. Згідно з літературними джерелами, понад 5% дорослого населення з кашлем, що триває понад 2 тижні, є інфікованими *Bordetella pertussis*. Під час дослідження в Канаді кашлюк було діагностовано у 664 підлітків і дорослих. У більшості хворих були типові вияви кашлюку: напади пароксизмального кашлю відмічено в 99%; апное – у 87%; блювота – 65%; репризи – у 69% [18, с. 2–24]. Синусит як ускладнення кашлюку було діагностовано у 13%, середній отит – 4%, нетримання сечі – 4%, пневмонія – 4%, втрата ваги – 3%; перелом ребра – 2%. Цілком імовірно, що інфекція, зумовлена *Bordetella pertussis*, також є причиною порушення мозкового кровообігу в людей літнього віку [20, с. 24]. Недіагностований кашлюк у дорослих має велике епідеміологічне значення, оскільки цей контингент хворих є основним джерелом збудника для дітей раннього віку [21, с. 56–61]. У 2005 р. АСІР рекомендував проводити щеплення вакциною проти кашлюку, дифтерії та правця раніше не вакцинованим матерям у післяпологовий період, а також вакцинацію інших членів сім'ї новонароджених для захисту від кашлюку. Така стратегія запобігання кашлюку в дітей перших місяців життя через проведення вакцинації серед членів родини, осіб, які тісно контактують із новонародженим, отримала назву стратегії «Кокон», у тому числі вакцинації вагітних жінок одразу після пологів, осіб, котрі мають тісний контакт із дітьми віком меншим за 12 місяців життя, для зменшення ризиків контакту з хворим і зниження передачі збудника від людей, які оточують дитину. Завдяки впровадженню стратегії «Кокон» у деяких країнах, зокрема Німеччині і Франції, вдалося досягти помірного рівня охоплення вакцинацією матерів у післяпологовий період, але не було досягнуто високих рівнів охоплення вакцинацією серед інших членів сім'ї.

На Львівщині звертає на себе увагу позитивна тенденція до щеплення проти кашлюку дорослого населення вакциною «Бустрікс» (проти дифтерії, правця та кашлюку) для створення ефекту «Кокон». Зокрема, у 2016 р. вакциновано 529 осіб, у 2015 р. щеплено 609 осіб, у 2014 р. – 261 особа при поодиноких випадках щеплення впродовж 2010–2013 рр. Згідно з наказом Міністерства охорони здоров'я України «Про удосконалення проведення профілактичних щеплень в Україні» від 11.08.2015 № 551, ревакцинація проти кашлюку раніше вакцинованих дітей і дорослих належить до рекомендованих щеплень. В інструкції вакцини «Бустрікс» зазначено, що ця вакцина може використовуватись для імунізації лише 1 раз упродовж життя людини. Отже, натеper в Україні відсутня можливість повторної ревакцинації дорослих осіб проти кашлюку.

Отже, з урахуванням викладеного вище можемо зробити такі висновки.

1. У Львівській області відмічаються тенденції коливання зниження та підвищення захворюваності на кашлюк із міжепідемічними періодами в 1–2 роки. Зниження охоплення населення профілактичними щепленнями проти кашлюку призводить до зростання кількості захворювань.

2. Наявна недостатня настороженість медичних працівників області щодо захворюваності на кашлюк дорослого населення.

3. Державна статистична звітність про інфекційні захворювання не відображає реальної епідситуації щодо цього захворювання.

4. Потребує оновлення законодавча база з питань лабораторної діагностики кашлюку, включення питання обов'язкового обстеження на кашлюк осіб із кашлем, що триває понад 2 тижні.

5. Тенденція до ревакцинації дорослого населення проти кашлюку з використанням вакцини «Бустрікс» для створення ефекту «Кокон» є недостатньою, про що свідчить збільшення випадків захворювання на кашлюк у дітей віком до 2-х місяців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Pertussis in the preantibiotic and prevaccine era, with emphasis on adult pertussis // *Clin. Infect. Dis.* 28(Suppl 2), S107–S111. – 1999. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : (doi:10.1086/515057)[PubMed].
2. Лапій Ф.І. Еволюція поглядів щодо вакцинації для профілактики кашлюку / Ф.І. Лапій // Міжнародний журнал педіатрії, акушерства і гінекології. – 2013. – № 3. – С. 56–61.
3. Pertussis on adult // *Clin. Infect.* – 2002. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : (doi:10.1016/S1473-3099(02)00452-8) [PubMed].
4. Epidemiologic and laboratory features of a large outbreak of pertussis-like illnesses associated with cocirculating *Bordetella holmesii* and *Bordetella pertussis* – Ohio, 2010–2011 // *Clin. Infect. Dis.* 56, 322–331. – 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : (doi:10.1093/cid/cis888)[PubMed].
5. Significant finding of *Bordetella holmesii* DNA in nasopharyngeal samples from French patients with suspected pertussis // *Clin. Microbiol.* 49, 4347–4348. – 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : (doi:10.1128/JCM.01272-11) [PMC free article] [PubMed].
6. Adult pertussis: a salesman's dream-and an epidemiologist's nightmare // *Biologicals* 25, 195–198. – 1997. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : (doi:10.1006/biol.1997.0083) [PubMed].
7. Cohen R. Pertussis vaccination coverage among French parents of infants after 10 years of cocoon strategy / R. Cohen, J. Gaudelus. – 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : PMID: 27132209 дої: 10.1016/J.medmal.2016.03.005.
8. Cherry JD., Heininger U. Pertussis and other *Bordetella* infections. In: Feigin RD, Cherry JD, Demmler-Harrison GJ, Kaplan SL, editors. *Feigin & Cherry's textbook of pediatric infectious diseases*. – 6th ed. – Vol 1. – Philadelphia : WB Saunders, 2009. – P. 1683–1706.
9. Serodiagnosis of whooping cough in Belgium: results of the National Reference Centre for *Bordetella pertussis* anno 2013 // 71(2):86-91. doi: 10.1080/17843286.2015.1105607. Epub 2016 Feb 6. – 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : PMID: 27075799 DOI: 10.1080/17843286.2015.1105607\.
10. Changing epidemiology of pertussis in the United States: increasing reported incidence among adolescents and adults // *Clin. Infect. Dis.* 28, 1230–1237. – 1999. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : (doi:10.1086/514776) [PubMed].
11. Cherry JD. Epidemiological, clinical, and laboratory aspects of pertussis in adults / JD. Cherry // *Clin Infect.* – 1999. – № 28. – С. 112–117.
12. Genome Structural Diversity among 31 *Bordetella pertussis* Isolates from Two Recent U.S. Whooping Cough Statewide Epidemics. – 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : PMID: 27303739 PMCID: PMC488882 номер doi: 10.1128/mSphere.00036-16.
13. Evidence of increased circulation of *Bordetella pertussis* in the Italian adult population from seroprevalence data (2012–2013) // *Jul*; 73(1):38-44. doi: 10.1016/j.jinf.2016.04.004. Epub 2016 Apr 8. – 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : PMID: 27075481.
14. Genomic dissection of Australian *Bordetella pertussis* isolates from the 2008-2012 epidemic. // *J Infect.* 2016 Apr; 72(4):468-77. doi: 10.1016/j.jinf.2016.01.005. Epub 2016 Jan 27. – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : pii: e01394-15. doi: 10.1128/genomeA.01394-15.
15. Complete Genome Sequences of 11 *Bordetella pertussis* Strains Representing the Pandemic ptxP3 Lineage. – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : PMID: 26607899 PMCID: PMC4661318 номер doi: 10.1128/genomeA.01394-15.
16. Direct molecular typing of *Bordetella pertussis* from nasopharyngeal specimens in China in 2012–2013. – 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : PMID:27146879 DOI: 10.1007/s10096-016-2655-3.
17. Summary of notifiable diseases – United States // *MMWR Morb Mortal Wkly Rep.* – 2006. – С. 55, 68, 77, 83.
18. An epidemic of pertussis among elderly people in a religious institution in The Netherlands // *Eur J Clin Microbiol Infect Dis.* – 1999. – № 18. – С. 242–247.
19. Seroprevalence of Pertussis Infection in HIV-Infected Adults in the United States / Troy SB1, E-B Rossheim A, Hilliard DD, Cunningham TD. – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : PMID: 27105050, DOI: 10.1097.
20. Якуб А.І. Доповідь про інфекційні захворювання: коклюш – інфекція у пацієнтів з онкологічними захворюваннями / А.І. Якуб // *Боротьба з раком*. – 2016. – № 23 (2):163-6. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : PMID: 27218794.
21. Perinatal management of fetal supraventricular tachycardia complicated by maternal pertussis // *BMJ Publishing Group Ltd.* – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : PMID: 26153285 DOI: 10.1136 / BCR-2015-209909.

Н.О. Иванченко. Клинико-эпидемиологические особенности коклюша во Львовской области. – Статья.

Аннотация. В статье проанализированы заболеваемость коклюшем среди населения Львовской области в период 2005–2016 годов и охват профилактическими прививками против коклюша детского населения. Представлены результаты методов лабораторной диагностики.

Ключевые слова: коклюш, заболеваемость, профилактические прививки, диагностика.

N. Ivanchenko. Clinical and epidemiological peculiarities of pertussis in Lviv region. – Article.

Summary. We analyzed morbidity of pertussis among the population in Lviv region in the period from 2005 to 2016 and vaccination coverage. The article presents results of laboratory diagnostics.

Key words: pertussis, morbidity, immunizations, diagnostics.

УДК 378.147:378.661

О.Б. Кобзар,

кандидат медичних наук, доцент кафедри
оперативної хірургії і топографічної анатомії

С.В. Дорошенко,

кандидат медичних наук, доцент кафедри
оперативної хірургії і топографічної анатомії

М.М. Левон,

кандидат медичних наук, доцент кафедри
оперативної хірургії і топографічної анатомії

М.В. Пархоменко,

кандидат медичних наук, доцент кафедри
оперативної хірургії і топографічної анатомії

К.О. Прокопець,

кандидат медичних наук, доцент кафедри
оперативної хірургії і топографічної анатомії

Т.Т. Хворостяна,

кандидат медичних наук, доцент кафедри
оперативної хірургії і топографічної анатомії,
Національний медичний університет імені О.О. Богомольця,
м. Київ, Україна

ДИДАКТИЧНА РОЛЬ ЛЕКЦІЇ В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ВИЩОЇ МЕДИЧНОЇ ШКОЛИ

Анотація. У статті подані результати експериментального дослідження оптимального співвідношення змісту лекції, навчальної програми й підручників, вивчена ефективність різних алгоритмів роботи студентів під час лекцій.

Ключові слова: лекція, алгоритм, навчальний процес.

Нова парадигма вищої освіти передбачає радикальний перехід до нової якості підготовки фахівців шляхом науково обґрунтованої перебудови навчально-виховного процесу вищої школи на підставі докорінного перегляду змістовності, форм, методів та умов організації процесу навчання, зміцнення

кадрового потенціалу, демократизації й гуманізації, використання нових інформаційних і навчальних технологій і переобладнання матеріально-технічної бази навчальних закладів [1, с. 2]. У цих умовах професорсько-викладацький склад вищих навчальних закладів стикається з типовою проблемною ситуацією, сутність якої полягає, з одного боку, у складності й багатогранності форм навчання у вищій школі, а з іншого – у недостатньому вивченні їх трансформації в умовах перебудови навчального процесу вищої школи [1, с. 18; 3, с. 13; 5, с. 13]. У фундаментальних дослідженнях із дидактики вищої школи провідну роль серед форм продовжує відігравати лекція [2, с. 5, 402; 4, с. 35; 5, с. 83; 3, с. 291; 6, с. 70; 7, с. 126; 8, с. 104], разом із тим реформування навчального процесу, що триває, зумовило постановку низки методичних проблем використання лекційного методу й лекційної форми навчання у вищій медичній школі.

Лекція в медичному університеті призначена для закладання основ наукових знань, зумовлює характер усіх інших форм навчання й характер оброблення навчального матеріалу, розвиток професійного мислення майбутніх лікарів, передбачає систематичне, послідовне та чітке викладення науково-теоретичних і методологічних положень фундаментальних і клінічних дисциплін із демонстрацією хворих, дослідів і наочних посібників. Вивчення ролі лекцій у вищій медичній школі показало, що її провідна роль зумовлюється багатобічним впливом на навчальний процес, у якому вона виконує орієнтувальну, інформаційну, інтегративну, світоглядну, виховну, логіко-методологічну, методичну й організуючу функції. Реалізація орієнтувальної або спрямовальної функції створює в студентів уявлення про сучасний рівень розробки проблеми у світі, країні та на кафедрі, перспективні шляхи розвитку медичної науки. Утілення інформаційної функції забезпечує студентів-медиків основами наукових знань, знайомить з основним змістом, принципами, закономірностями предмета вивчення, головними ідеями та напрямками галузі медичної науки, розкриває діалектичні зв'язки найбільш складних питань. Світоглядна функція лекцій у медичних університетах утілюється через формування в студентів системи знань про суспільство, природу, мислення, які включаються у світогляд особистості майбутнього лікаря, викликають відповідну спрямованість дій і перетворюються на механізми регуляції його поведінки. Реалізація інтегративної функції лекції забезпечується відповідною подачею навчального матеріалу з наведенням зв'язку між медичною теорією і практикою, технологіями лікування і профілактики. Виховна функція лекції є суттєвим важелем в ідейно-політичному, патріотичному, інтернаціональному, моральному, деонтологічному, естетичному, духовному вихованні, в розвитку інтересу до створення мотиваційної основи навчання. Логіко-методологічна функція, яка формує навички мислення студентів, реалізується через систематизоване й логічне викладення навчального матеріалу, діалектичне розкриття розвитку медицини та її проблем. Методична функція втілюється через включення в зміст лекції методичних указівок для студентів із раціонального застосування різних методів і форм роботи з навчальним матеріалом. Організаційна функція полягає в тому, що лекція визначає шляхи, методи, прийоми й засоби навчального процесу, використання інших форм і методів навчання.

Як показало дослідження, ступінь реалізації наведених функцій у вищій медичній школі значною мірою зумовлюється дидактичною метою лекцій (інформаційні, проблемні, клінічні, комплексні тощо) або їх місцем у навчальному процесі (ввідні, вступні, оглядові, поточні, підсумкові, установчі). Серед цих видів особливе місце в системі навчального процесу вищої медичної школи посідають проблемні лекції, в яких зміст матеріалу викладається у вигляді штучно створених пізнавальних ситуацій і проблем. Узагальнюючи досвід, можна відзначити, що побудова такої лекції хоча й відповідає класичній структурі, але вимагає відповідних змін у її побудові. Так, особливістю основної частини є постановка навчальної проблеми і створення проблемної ситуації, формулювання проблемного завдання й загального плану його розв'язання. Ця відмінність підсилюється обов'язковою наявністю в основній частині робочих гіпотез вирішення окремих і загальних завдань, необхідної для їх розв'язання інформації, перевіркою правильності робочих гіпотез і розв'язанням завдань. Відповідно, відрізняється й заключна частина, в якій підводяться підсумки вирішення проблеми і їх правильність, розкривається значення цих завдань для практичної лікарської діяльності й розвитку медичної науки. Аналіз досвіду застосування проблемних лекцій констатував відмінності в діяльності викладача і студентів під час таких лекцій. Лектор, поставивши проблему і створивши проблемну ситуацію, розкриває логіку пошуку розв'язання проблеми, викладає сучасну систему доказів їх правильності, показуючи еталон культури наукового клінічного й гігієнічного мислення. Зі свого боку студенти з'ясовують проблему, усвідомлюють проблемну ситуацію, аналізують та оперують знаннями, спрямовуючи свою увагу на логічну послідовність розв'язання проблемних завдань і прогнозування наступних кроків розв'язання завдання. І хоча на таких лекціях головними є репродуктивна й репродуктивно-перетворювальна пізнавальна діяльність, проте

в них включаються елементи пошуку можливих результатів, які необхідні для формування та розвитку в студентів творчих здібностей. Типовим прикладом проблемних лекцій у вищій медичній школі є клінічні лекції, на яких демонструються лікарське мислення, методика й мистецтво збирання анамнезу, оцінювання симптоматики, постановки діагнозу, планування лікування та його наслідків, розроблення системи профілактичних заходів. Окреме місце в навчальному процесі вищої медичної школи посідають комплексні лекції, які передбачають спільне обговорення проблеми фахівцями різних галузей медичної науки і практики. Як показав досвід, такі лекції викликають значний інтерес у студентів, але їх проведення вимагає великої організаційної підготовки й відповідної підготовленості студентської аудиторії.

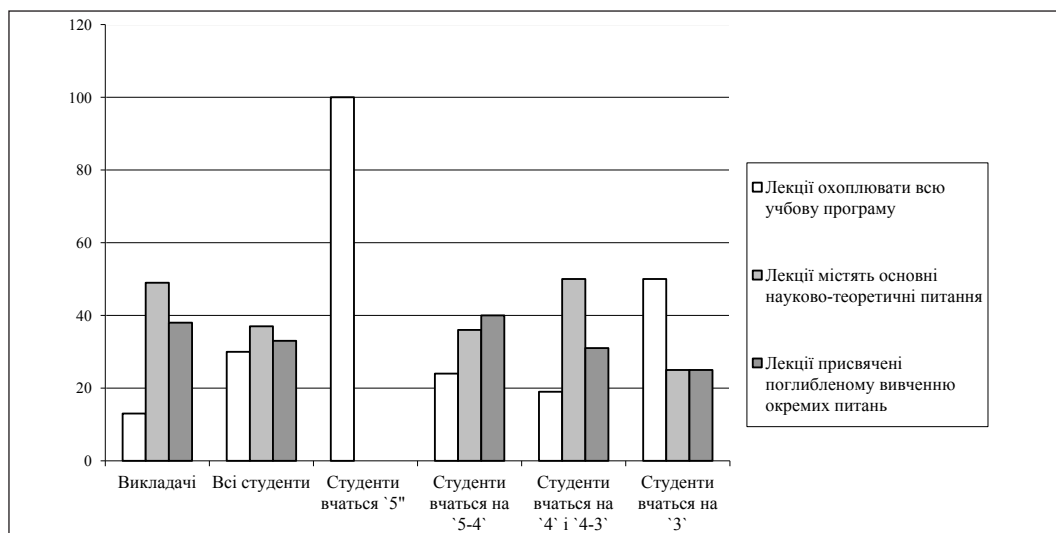
Теоретичний аналіз наукових праць і вивчення досвіду виявили низку проблем застосування лекційної форми в умовах сучасної вищої медичної школи. Одним із таких питань є співвідношення змісту лекції і змісту навчальної програми. Результати проведеного у 2009–2010 рр. у Національному медичному університеті дослідження показали, що як у викладачів, так і студентів немає єдиної думки із цього питання (таблиця 1). Серед викладачів переважає думку, що лекція повинна давати основні науково-теоретичні питання з дисципліни (49% опитаних) або поглиблювати відомості навчальної літератури з окремих питань (38% опитаних), значно менше викладачів вважає, що лекційний курс має відтворювати повний зміст навчальної програми з дисципліни (13% опитаних). Більшість студентів вважає, що на лекціях необхідно викладати основні науково-теоретичні питання дисциплін (37% опитаних), приблизно рівні частки студентів вважають, що лекції повинні відтворювати весь зміст програми (30%) або давати поглиблену інформацію з окремих тем і розділів (33%). Аналіз результатів показав, що на ставлення студентів суттєво впливає рівень їхньої успішності (див. таблицю 1). Так, серед відмінників і слабо встигаючих студентів, які становлять відносно малу частку студентів, переважає думка, що лекції мають відтворювати всю програму з дисципліни. Водночас у найбільш численній групі студентів, що навчаються на 5–4, 4 й 4–3, констатоване бажання вивчати на лекціях основні науково-теоретичні питання з дисципліни або поглиблені відомості з окремих питань. Аналіз отриманих відомостей засвідчив, що розподіл думок із цього питання серед викладачів-лекторів тотожний позиції більшості студентів, але не збігається з думками студентів-відмінників. Результати дослідження показали, що за домінуючої в сучасній вищій медичній школі тенденції до скорочення аудиторного часу оптимальним у нинішніх умовах є викладення на лекціях основних науково-теоретичних питань дисциплін або читання проблемних, клінічних лекцій з окремих питань.

Інше дискусійне питання – зв'язок змісту лекції й підручника. Згідно з проведеним протягом 2006–2009 років анкетуванням викладачів низки медичних інститутів та університетів, більшість із них (67% опитаних) вважає, що лекція не повинна повторювати підручники, тоді як 19% опитаних викладачів стверджують протилежне, наголошуючи, що повторення підручника уникнути неможливо, що лекція й підручник будуються на єдиній програмній основі. Ще більш контрастний розподіл думок із цього питання констатований серед студентів, де 60% опитаних вважає, що лекція повинна не повторювати, а тільки доповнювати підручник і містити додатковий фактологічний матеріал (75%), лише 8% студентів із групи слабо встигаючих переконані, що лекційний курс повинен повторювати наявні підручники. Хоча, з іншого боку, студенти не схильні до кардинальних змін: лише 20% опитаних вважають доцільними відмінності лекцій від підручника за змістом і формою, тільки 10% студентів переважно з групи з високими показниками навчання висловились за суттєві відмінності лекційного матеріалу від підручників. Зазначена різниця в поглядах зумовлюється, з одного боку, єдністю наукової основи лекції й підручника, а з іншого – різним фактичним і інформаційним матеріалом.

Таблиця 1

Ставлення викладачів і студентів до змісту лекційного курсу

Що повинен охоплювати курс лекцій?	Викладачі (32 лектори теоретичних і клінічних кафедр)		Студенти (200 студентів медичних факультетів НМУ) 2009/2020 н. р.									
			Всього	%	У тому числі залежно від рівнів успішності:							
	На 5 (15 ст.)				На 5-4 (85 ст.)		На 4 і 4-3 (80 ст.)		На 3 (20 ст.)			
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%		
– увесь зміст навчальної програми з дисципліни	4	13%	60	30	15	100	20	24	15	19	10	50
– основні науково-теоретичні питання з дисципліни	16	49%	75	37	-	-	30	6	40	50	5	25
– глибокі відомості з окремих конкретних питань	12	38%	65	33	-	-	35	40	25	31	5	25

Додаткові пояснення виявлених розбіжностей поглядів дало вивчення ставлення до конспектування з боку викладачів і студентів. Серед викладачів вищої медичної школи не існує загальної думки про конспектування лекцій, і результати опитування відтворюють позиції від вимоги детально записувати лекції та складання іспитів за конспектами до рекомендації зовсім не вести записи під час лекцій. Цікаво, що позиція студентів вищих медичних закладів до конспектування більш однотайна: більшість із них вважають конспектування лекцій необхідним, але доцільність цієї діяльності пов'язується студентами зі змістом, побудовою і практичною цінністю лекційного матеріалу. Так, за результатами опитування 200 студентів 3–4 курсів медичних факультетів НМУ, 85% опитаних визнали доцільним конспектування лекцій, які доповнюють підручник (45%) і містять багато фактичного матеріалу і прикладів (40%), 30% студентів згодні конспектувати лекції, на яких поглиблено викладають окремі питання курсу; 37% – вважають доцільним конспектування лекцій, що містять основні науково-теоретичні питання з дисципліни. Водночас досить значна частка – 30% опитаних – вважає доцільним конспектування лекцій, які повністю викладають зміст навчальної програми. Характерно, що тільки 15% опитаних студентів вказали бажання конспектувати лекції, які за змістом і побудовою матеріалу відрізняються від підручника. Особливо вражаючою була однотайна позиція студентів про недоцільність конспектування лекцій, які повторюють підручник (100% опитаних). Спостереженнями зафіксовано, що студентами вищих медичних навчальних закладів практикується одночасне слухання лекцій і конспектування, де первинним є сприймання змісту лекції і зв'язок його зі своїми знаннями, а вторинним – конспектування головних наукових положень і висновків, фактів, питань для самостійної роботи з підручниками, на практичних і лабораторних заняттях. Інші алгоритми конспектування (домашнє відтворення прослуханої лекції, стенографічне конспектування, вибіркоче конспектування головних положень зі складанням плану-конспекту, конспектування думок студентів, що виникають під час лекції тощо) під час досліджень практично не спостерігались.

Результати проведеного дослідження показали, що лекції в навчальному процесі вищої медичної школи залишаються визначальною, найбільш економною формою передачі й засвоєння інформації, використання якої вимагає від викладача глибокого знання предмета і професійного медичного досвіду, врахування підготовки й розвитку студентів, структурування і планування лекції з дидактично виправданим добором науково-медичної інформації та наочних засобів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про вищу освіту». – К., 2014. – 91 с.
2. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія / А.М. Алексюк. – К. : Либідь, 1998. – 560 с.
3. Валуйсков С.Г. Основы педагогики и методы научной организации учебного процесса: теория и опыт / С.Г. Валуйсков, Г.Ф. Бонч-Бруевич, Е.П. Ударцев. – К. : НМК ВО, 1992. – 240 с.
4. Філоненко М.М. Методика викладання у вищій медичній школі на засадах компетентнісного підходу / М.М. Філоненко. – К. : Центр учбової літератури, 2016. – 88 с.
5. Милерян В.Е. Методические основы подготовки и проведения учебных занятий в медицинских вузах / В.Е. Милерян. – К. : Хрещатик, 1998. – 68 с.
6. Кобзар О.Б. Система навчального процесу у медичному вузі / О.Б. Кобзар. – К. : Стило, 1997. – 242 с.

7. Профессиональная педагогика / под общей редакцией С.Я. Батышева. – 2-е изд. – М. : Ассоциация «Профессиональное образование», 1999. – 904 с.
8. Стефановская Т.А. Педагогика: наука и искусство. Курс лекций : [учебное пособие для студентов, преподавателей, аспирантов] / Т.А. Стефановская. – М. : Совершенство, 1998. – 368 с.

А.Б. Кобзарь, С.В. Дорошенко, М.М. Левон, М.В. Пархоменко, К.А. Прокопец, Т.Т. Хворостяная. Дидактическая роль лекций в учебном процессе высшей медицинской школы. – Статья.

Аннотация. В статье приведены результаты экспериментального исследования оптимального соотношения содержания лекции, учебной программы и учебников, изучена эффективность различных алгоритмов работы студентов во время лекций.

Ключевые слова: лекция, алгоритм, учебный процесс.

O. Kobzar, S. Doroshenko, M. Levon, M. Parhomenko, K. Procopec, T. Hovorostana. Didactic role of lectures in educational process of the maximum medical school. – Article.

Summary. The article includes the results of experimental research of optimal correlation of lectures, syllabus and text-books in the process of studying; the efficiency of various alhorithms of students` work during the lectures was investigated.

Key words: lecture, algorithm, educational process.

УДК 613.495; 615.356; 615.326; 577.112.3; 577.113.3; 616.5.

В.А. Малиновский,

кандидат биологических наук, доцент кафедры общемедицинских наук,
Одесский медицинский институт
Международного гуманитарного университета,
г. Одесса, Украина

М.И. Чанева,

студентка II курса,
Одесский медицинский институт
Международного гуманитарного университета,
г. Одесса, Украина

ПОЛИКОМПОНЕНТНАЯ МЕЗОТЕРАПИЯ

Аннотация. Основная идея, лежащая в основе мезотерапии, состоит в том, что процесс старения кожи человека связан с функциональным дисбалансом и неспособностью фибробластов синтезировать на прежнем уровне коллагеновые и эластические волокна наряду с другими экстрацеллюлярными компонентами матрикса соединительной ткани кожи. В этой связи предлагается заместительная и стимулирующая микроинъекционная терапия комплексом метаболических компонентов клетки, включающих в себя витамины, минералы, аминокислоты, нуклеозиды, коэнзимы, антиоксиданты и гиалуроновую кислоту.

Ключевые слова: мезотерапия, гиалуроновая кислота, поликомпонентный состав.

Мезотерапия представляет собой специальный микроинъекционный метод доставки в подлежащий папиллярный слой кожи коктейля из смеси лекарственных веществ, состоящей из комплекса витаминов, минералов, аминокислот, антиоксидантов и гиалуроновой кислоты [16]. Основная цель поликомпонентной мезотерапии состоит в омоложении кожи лица, скальпа, шеи, области декольте, кистей рук и других зон.

Установлено, что в механизме процесса старения кожи ключевая роль принадлежит фибробластам. С возрастом их количество уменьшается, и они синтезируют значительно меньше гиалуроновой кислоты, коллагена, эластина и других компонентов внеклеточного матрикса соединительной ткани, что также осложняется увеличением выработки гидролитических ферментов, деградирующих коллаген, так назы-

ваемых ММП (матрикс-металлопротеаз) [14; 7]. Не так давно показано, что фибробласты способны «коллагировать», т.е. сморщиваться в результате потери механических связей с окружающим внеклеточным матриксом как субстратом, переходить в состояние сенесенса (одряхления) и терять способность к последующей пролиферации [6]. Клинически эти тканевые процессы на организменном уровне проявляются в виде сухости кожи, утрате ею тургора и эластичности, появлении пигментации и морщин, а также поверхностной нерегулярности структуры кожи и возникновении других нехарактерных элементов [5]. Считается также, что окислительный стресс, ассоциированный с повышенным уровнем свободных радикалов, является существенным фактором, ускоряющим процесс старения как организма человека в целом, так и кожи в частности [11]. Влияние ультрафиолетового облучения на кожу изучалось в последние годы довольно интенсивно, в результате чего было показано, что УФ стимулирует образование в эпидермальных кератиноцитах провоспалительных цитокинов, которые взаимодействуют с фибробластами дермы [3].

Таким образом, принимая во внимание несомненно важную роль дермальных фибробластов в процессе увядания кожи, вполне резонно было бы попытаться их простимулировать и/или проактивировать как мишени, с целью омоложения кожи, что и было с успехом достигнуто рядом авторов [13]. На основе современного понимания механизмов старения кожи была разработана методика мезотерапии, получившая название поликомпонентной процедуры. Суть её состоит в идентификации биомолекул, которые могут значительно улучшить жизнеспособность фибробластов, а затем использовать их в клинической практике с целью омоложения кожи человека [8]. Во-первых, предлагается использовать такие «строительные блоки», как аминокислоты и нуклеозиды [9]; во-вторых, задействовать энергетические субстраты [10]; в-третьих, попытаться создать механическое напряжение во внеклеточном матриксе дермы, которое, как было показано [6; 17], стимулирует образовывание коллагена фибробластами.

Современная поликомпонентная мезотерапия, основанная на приведенных выше принципах, оперирует коктейлями, содержащими с полсотни различных необходимых компонентов, в том числе имеет в своём составе высокомолекулярную гиалуроновую кислоту, антиоксиданты, витамины, аминокислоты, минералы, коферменты и нуклеозиды [12]. Для сохранения биологической активности всех интегральных составных частей смеси обычно стерилизуют двойной микрофильтрацией, а не путем автоклавирования. Ниже приведены краткие характеристики групповых ингредиентов, входящих в состав стандартных многокомпонентных смесей для мезотерапии, с учётом их метаболизма и известных функций.

Витамины и витаминоподобные вещества. Процесс старения кожи на определённом этапе жизни в значительной степени связан с недостатком ряда витаминов [4]. Витамин А является важным витамином с антиоксидантными свойствами. Он регулирует регенерацию эпидермиса, активность меланоцитов, а также контролирует деятельность сальных желез кожи. Витамин С участвует в синтезе коллагена и является сильным антиоксидантом наряду с витамином Е, который ещё и участвует в регенерации кожи. Инозитол является витаминоподобным веществом, регулирующим внутриклеточную концентрацию Ca^{2+} , и таким образом принимает активное участие в поддержании электрического потенциала клеточных мембран. Витамин B_1 играет ключевую роль в высвобождении энергии из углеводов и в получении рибозы и дезоксирибозы из глюкозы, которые используются, как компоненты нуклеотидов, в синтезе ДНК и РНК. Витамин B_2 участвует в клеточном дыхании и извлечении энергии из углеводов и жиров, а также в поддержке редокс-метаболизма клеток и активации витаминов B_6 и B_9 . Витамин B_3 входит в состав двух коэнзимов (НАД и НАДФ), которые играют ключевую роль во многих реакциях, связанных с получением энергии из углеводов, жиров и белков, а также в биосинтезе различных молекул, как, например, жирные кислоты. Витамин B_5 является составной частью молекулы CoA, а также участвует в генерации энергии из углеводов, жиров, белков и синтезе различных биомолекул. Роль других витаминов группы В (B_6 , B_7 , B_8 , B_9 , B_{12}) также трудно переоценить в эстетической медицине.

Аминокислоты и родственные соединения. Они представляют собой соответствующие мономеры, необходимые для синтеза белков, среди которых коллаген занимает особое положение [4].

Минералы. Кальций участвует в регуляции клеточного гомеостаза. Фосфор имеет важное значение для синтеза нуклеиновых кислот и фосфолипидов мембранных структур клетки. Магний требуется для поддержания многочисленных ферментативных реакций.

Нуклеозиды. Нуклеозиды необходимы главным образом для синтеза ДНК и РНК фибробластов кожи.

Коферменты. Коферменты обеспечивают необходимую каталитическую активность ряда ключевых ферментов клеток эпидермиса и дермы (см. предыдущий раздел «Витамины и витаминоподобные вещества»).

Другие антиоксиданты. В дополнение к ряду витаминов с антиоксидантными свойствами, существенным влиянием на омоложение кожи оказывают такие антиоксиданты, как, например, трипептид глутатион. Глутатион и глутатион-содержащие ферменты нейтрализуют свободные радикалы и органические перекиси, образующиеся в результате неконтролируемого окислительного процесса ряда соединений. Существует мнение, что преждевременное старение клеток и апоптоз тесно связаны со снижением внутриклеточной концентрации глутатиона [1].

Гиалуроновая кислота. Молекула гиалуроновой кислоты способна удерживать в 1000 раз больше воды, чем собственный молекулярный вес, сохраняя при этом кожу хорошо увлажнённой [2]. Она также обладает противовоспалительными, антибактериальными, противогрибковыми и антиоксидантными свойствами. В процессе старения и увядания кожи фибробласты снижают выработку гиалуроновой кислоты. Было показано, что её инъекционное введение в кожу способствует дополнительной пролиферации дермальных фибробластов и стимулирует выработку нового коллагена в нативном состоянии [6; 13]. Это, по-видимому, связано с механическим воздействием на фибробласты в результате их растяжения. В сочетании с ультразвуком микроинъекции гиалуроновой кислоты могут быть эффективным средством для омоложения кожи рук с признаками умеренного фотостарения [15].

В заключение следует отметить, что уже накоплен богатый опыт эффективного применения поликомпонентной мезотерапии для омоложения кожи различной локализации. Хотя состав применяемых композиций на первый взгляд может казаться чересчур сложным, однако при тщательном рассмотрении физиологических эффектов отдельных компонентов общая картина становится более прозрачной, обоснованной и логичной. В конечном итоге цель этих манипуляций состоит в создании более благоприятного микроокружения фибробластам для проявления их оптимальной биосинтетической активности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Balendiran G.K., Dabur R., Fraser D. The role of glutathione in cancer // *Cell Biochem. Funct.* – 2004. – V.22, № 6. – P. 343–352.
2. Baumann L. Skin ageing and its treatment // *J. Pathol.* – 2007. – V.211, № 2. – P. 241–251.
3. Borg M., Brincat S., Camilleri G., Schembri-Wismayer P., Brincat M., Calleja-Agius J. The role of cytokines in skin aging // *Climacteric.* – 2013. – V.16, № 5. – P. 514–521.
4. Combs G.F. *The Vitamins. Fundamental Aspects in Nutrition and Health*, 4th ed. – London : Academic Press, 2012. – 618 p.
5. Farage M.A., Miller K.W., Elsner P., Maibach H.I. Characteristics of the aging skin // *Adv. Wound Care (New Rochelle).* – 2013. – V.2, № 1. – P.5–10.
6. Fisher G.J., Varani J., Voorhees J.J. Looking older: fibroblast collapse and therapeutic implications // *Arch. Dermatol.* – 2008. – V.144, № 5. – P. 666–672.
7. Fisher G.J., Quan T., Purohit T. et al. Collagen fragmentation promotes oxidative stress and elevates matrix metalloproteinase-1 in fibroblasts in aged human skin // *Am. J. Pathol.* – 2009. – V.174, № 1. – P.101–114.
8. Iorizzo M., De Padova M.P., Tosti A. Biorejuvenation: theory and practice // *Clin. Dermatol.* – 2008. – V.26, № 2. – P. 177–181.
9. Kilberg M.S., Häussinger D. *Mammalian Amino Acid Transport: Mechanism and Control.* – New York : Springer, 1992. – 318 p.
10. Krutmann J., Schroeder P. Role of mitochondria in photoaging of human skin: the defective powerhouse model // *J. Investig. Dermatol. Symp. Proc.* – 2009. – V.14, № 1. – P.44–49.
11. Polefka T.G., Meyer T.A., Agin P.P., Bianchini R.J. Cutaneous oxidative stress. // *J. Cosmet. Dermatol.* – 2012. – V.11, № 1. P. 55–64.
12. Prikhnenko S. Polycomponent mesotherapy formulations for the treatment of skin aging and improvement of skin quality // *Clin. Cosmet. Investig. Dermatol.* – 2015. – V. 8. – P.151–157.
13. Quan T., Wang F., Shao Y., et al. Enhancing structural support of the dermal microenvironment activates fibroblasts, endothelial cells, and keratinocytes in aged human skin in vivo // *J. Invest. Dermatol.* – 2013. – V. 133, № 3. – P. 658–667.
14. Tandara A.A., Mustoe T.A. MMP- and TIMP-secretion by human cutaneous keratinocytes and fibroblasts – impact of coculture and hydration // *J. Plast. Reconstr. Aesthet. Surg.* – 2011. – V.64, № 1. – P.108–116.
15. Tedeschi A., Lacarrubba F., Micali G. Mesotherapy with an intradermal hyaluronic acid formulation for skin rejuvenation: an inpatient, placebo-controlled, long-term trial using high-frequency ultrasound // *Aesthetic Plast. Surg.* – 2014. – Dec 25. – Epub.
16. Tosti A., De Padova M.P. *Atlas of Mesotherapy in Skin Rejuvenation.* – London : Informa, 2007. – 120 p.
17. Vedrenne N., Coulomb B., Danigo A., Bonté F., Desmoulière A. The complex dialogue between (myo)fibroblasts and the extracellular matrix during skin repair processes and ageing // *Pathol. Biol. (Paris).* – 2012. – V. 60, № 1. – P. 20–27.

В.О. Малиновський, М.І. Чанева. Полікомпонентна мезотерапія. – Стаття.

Анотація. Основна ідея, що лежить в основі мезотерапії, полягає в тому, що процес старіння шкіри людини пов'язаний із функціональним дисбалансом і нездатністю фібробластів синтезувати на колишньому рівні колагену і еластичні волокна поряд з іншими екстрацелюлярними компонентами матриксу сполучної тканини шкіри. У зв'язку із цим пропонується стимулююча мікроін'єкційна терапія комплексом метаболічних компонентів клітини, які містять у собі вітаміни, мінерали, амінокислоти, нуклеозиди, коензими, антиоксиданти і гіалуронову кислоту.

Ключові слова: мезотерапія, гіалуронова кислота, полікомпонентні склад.

V. Malinovskii, M. Chaneva. Multicomponent mesotherapy. – Article.

Summary. The basic idea underlying mesotherapy is that the aging process of human skin is associated with functional imbalance and inability of fibroblasts to synthesize collagen and elastic fibers at the same level as before along with other extracellular components of the matrix of connective tissue of a skin. In this connection, it is proposed to substitute and stimulate microinjection therapy actually with a complex of metabolic components of a cell, which include vitamins, minerals, amino acids, nucleosides, coenzymes, antioxidants and hyaluronic acid.

Key words: mesotherapy, hyaluronic acid, polycomponent composition.

УДК 615/012

Е.Л. Маркіна,

кандидат хімічних наук,

доцент кафедри медичної хімії та біології,

Одеський медичний інститут Міжнародного гуманітарного університету,

м. Одеса, Україна

С.В. Мокієнко,

кандидат медичних наук, доцент кафедри загальної та клінічної фармакології,

Одеський медичний інститут Міжнародного гуманітарного університету,

м. Одеса, Україна

ФАРМАЦІЯ УКРАЇНИ. СУЧАСНІСТЬ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. Проаналізовані сучасний стан фармації та її перспективний розвиток, матеріали VIII Національного з'їзду фармацевтів України.

Ключові слова: фармація, фармацевтична промисловість, аптека.

13-16 вересня 2016 р. у м. Харків, напередодні Дня фармацевтичного працівника, проходив VIII Національний з'їзд фармацевтів України. У ньому взяли участь 500 делегатів з різних регіонів України і 43 учасники з 25 країн світу.

Фармація, як підкреслювалось на з'їзді, є важливим сектором галузі охорони здоров'я людини, а виробництво лікарських засобів – один із пріоритетних напрямків економічного розвитку країни [1].

На з'їзді фармацевтів України відмічалось, що лікарські засоби стають все більш недоступними для народу. Відбувається їх здороження, а натомість відсутні компенсаторні механізми. Зарубіжні ліки коштують у 5 разів більше, ніж вітчизняні. У грошовому відношенні ліки іноземного виробника відповідають 60%, а в натуральному – більше ніж 20%. У той же час продаж упаковок ліків українського виробника доходить до 80%. Це свідчить про те, що вітчизняна фармацевтична промисловість досить потужна. Вітчизняна фармація спирається на високотехнологічні підприємства, які гідно конкурують із продукцією іноземних виробників. Підтвердженням цього є дані компанії «Proxima Research», що входить до системи дослідження ринку «Pharm Explorer»/«Фармстандарт», які співпадають з українськими.

На сьогодні в Україні зареєстровано більше 12 тис. найменувань лікарських засобів з урахуванням форм випуску, дозування та № упаковки. Так, 24 українських фармацевтичних виробника експортують

понад 400 найменувань лікарських засобів до країн СНД, Азії, Близького Сходу, Африки та Південної Америки.

Ректор НФаУ, член-кореспондент Національної академії наук України, професор В. Черних наголосив на потужному науковому потенціалі української фармації. Наразі понад 500 молекул лікарських засобів вітчизняної розробки знаходяться на різних етапах дослідження та впровадження в медичну практику. Розробка нової молекули потребує часу та великих затрат. На думку доповідача, потрібно об'єднувати ресурси потужних фармацевтичних підприємств та залучати до процесу провідних науковців.

Серед нових вимог часу В. Черних визначив необхідність розвитку військової та госпітальної фармації, відновлення військових кафедр у ВНЗ, які випускають медичні та фармацевтичні кадри. У кожній лікарні має бути внутрішньо госпітальна аптека, яка займатиметься екстемпоральним виготовленням ліків відповідно до потреб лікарні. У світовій фармацевтичній практиці госпітальна фармація займає важливе місце. Україна має впроваджувати і розвивати цей досвід.

Учасники з'їзду обговорювали питання контролю якості ліків. Мораторій на перевірки суб'єктів господарювання, запроваджений у 2014 р., практично зупинив контролюючу діяльність Держлікслужби й негативно вплинув на ситуацію на фармацевтичному ринку. Держава не може зараз гарантувати споживачеві якість ліків. Тому, як звучало на з'їзді, мораторій на перевірку аптечних закладів та постачальників ліків необхідно скасувати. За останні 5 років Держлікслужбою не допущено до споживача близько 10 млн. упаковок лікарських засобів неналежної якості на загальну суму близько 285 млн. грн. Послаблення державного контролю за якістю ліків призводить до негативних результатів.

Інформаційне поле у фармацевтичній сфері за останні роки розширилося. Найпопулярнішим періодичним спеціалізованим виданням для фармацевтичних працівників є щотижневик «АПТЕКА», який постійно аналізує фармацевтичний ринок та повідомляє про здобутки вітчизняної та зарубіжної фармації. Сьогодні на контрольованій території України знаходиться більше ніж 20 тис. аптечних закладів. У них працюють майже 50 тис. спеціалістів, з яких трохи більше половини становлять провізори.

Під час XIII Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні питання якості медичної освіти», яка відбулася 12-13 травня 2016 року на базі Тернопільського медичного університету імені І.Я. Горбачевського, було прийнято низку важливих рішень у галузі вищої медичної освіти щодо стандартів фармацевтичної освіти [2]. За цими стандартами здійснюватимуть підготовку молодшого бакалавра (2 роки навчання) і магістра фармації (5 років) на денній формі навчання. Заочна форма навчання, за проектами стандартів, буде можлива лише на базі молодшого бакалавра з фармації. Вчитися потрібно буде ще 5 років. Більше ніхто не матиме права на навчання за заочною формою.

На конференції з'ясували питання про необхідність розмежування на фармацевтів і провізорів. Раніше аптеки були великі, мали до чотирьох відділів. Фармацевт працював у безрецептурному відділі, а провізор відповідав за рецептурний відпуск, виготовлення стерильних лікарських засобів тощо. Сьогодні абсолютна більшість аптек не поділені на відділи, тому такі відмінності в рівні підготовки не потрібні. У таких країнах, як США, Ізраїль та ін., здійснюють підготовку лише магістрів фармації.

Фармацевтичний ринок є одним із найбільш стійких сфер економіки. За підсумками 2015 р. він зріс на 40% у гривневому еквіваленті, а в доларовому – приблизився до значень 2010 р.

Вітчизняні фармацевтичні компанії стали активніше інвестувати ресурси в промоцію (серед провізорів і лікарів) та рекламу. Через зміну структури споживання ліків відбувся перерозподіл промоційних зусиль із лікарів на фармацевтів. Загальна кількість візитів до лікарів зменшилась, у той час як в аптечній мережі вона збільшилася.

За підсумками I кв. 2016 р., рейтинг аптечних мереж України очолюють «Аптека-Магнолія», «Сіріус-95», «Фармастор», «Медсервіс».

«Аптека-Магнолія» працює в 50 містах, у семи з них її питома вага на ринку перевищує 20%. ТОВ «Фармастор» працює в 54 містах, сумарна частка в цих містах становить 5,5%. Аптечна мережа «Медсервіс» працює в 99 містах, сумарна частка – 3,8%. Мережа «Сіріус-95» представлена в 122 містах із суммарною часткою 8,7%.

Україна має потужну фармацевтичну промисловість, яка відповідає стандартам належної виробничої практики (GMP), запровадженої в Україні ще у 2009 р. Ліцензії на виробництво лікарських засобів мають 112 підприємств, і всі вони відповідають вимогам GMP.

Директор ПАТ «Фармак» Ф. Жебровська під час свого виступу на з'їзді фармацевтів України підкреслила [1], що підприємство «Фармак» є соціально відповідальним, турбується про оновлення національного переліку та включення до нього сучасних генеричних препаратів. Препарати, які

підприємство випускає на ринок, включені до протоколів лікування, і їх ефективність доведена. Крім зазначеного, доповідач зауважила, що держава має спрямувати свою увагу на розвиток первинної ланки системи охорони здоров'я, лікування соціально небезпечних захворювань, таких як ВІЛ/СНІД, туберкульоз, необхідність вирішення проблем імунізації та лікування онкологічних захворювань. Вони передбачають не лише заходи із забезпечення економічної доступності ліків, але й зміни підходів до лікувального процесу. Для цього необхідно розробити та впровадити стандарти лікування. Міністерство охорони здоров'я України повідомляє, що вже розроблено 90% протоколів. Тому необхідно впровадити їх у лікувальний процес і забезпечити неухильне дотримання їх лікарями. Українські лікарі повинні виписувати рецепти за міжнародними непатентованими назвами. Це сприятиме забезпеченню економічної доступності ліків, тому що вітчизняні препарати в рази дешевші, ніж їх зарубіжні аналоги. Сьогодні, як відмітила доповідач, в Україні фізично недоступні близько 30% молекул, які є в Британському формулярі. Це означає, що лікувальний процес в Україні далекий від європейського. Галузь має розвиватися, а для цього потрібна законодавча база. Закон «Про лікарські засоби» є застарілим. Парламент має розглянути та ухвалити новий закон, який відповідатиме вимогам часу та європейському законодавству. Директор ПАТ «Фармак» також закликала органи державної влади сприяти взаємному визнанню інспекцій GMP та інших механізмів контролю якості між Європою та Україною.

Головуючий на з'їзді фармацевтів, В. Черних, користуючись тим, що в залі були присутні керівники Міністерства охорони здоров'я України, Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками, Міністерства економічного розвитку та торгівлі, Антимонопольного комітету України, висловив думки всіх керівників фармацевтичних підприємств щодо поліпшення ситуації із забезпеченням населення України лікарськими засобами та медичними виробами.

Заступник міністра охорони здоров'я України, доктор медичних наук, професор Роман Ілик повідомив учасників з'їзду, що уряд завершує формування комплексу заходів, спрямованих на здешевлення ліків. Основними стратегічними напрямками, на яких зосереджуватиметься увага профільного міністерства, буде:

1) вдосконалення Національної політики щодо лікарських засобів, з узагальненням і конкретизацією планів розвитку фармацевтичного сектору, в тому числі з такими основними елементами, як доступність ліків, фінансування системи забезпечення лікарськими засобами, їх постачання, регулювання й забезпечення якості, а також раціональне застосування лікарських препаратів;

2) уточнення Національного переліку основних лікарських засобів з урахуванням рекомендацій ВООЗ. Він міститиме лише ліки з доведеною ефективністю та такі, що входять до протоколів лікування розвинених країн світу;

3) запровадження референтних цін на лікарські засоби, що будуть включені до Національного переліку;

4) запровадження реімбурсації для лікарських засобів, що входять до Національного переліку, з використанням референтних цін.

Першочерговою проблемою для населення України є економічна доступність лікарських засобів. Її можна вирішити шляхом запровадження реімбурсації, тобто відшкодування з боку держави частини вартості лікарських засобів, які споживачі будуть одержувати в аптечних закладах. Так, із квітня 2017 року цю проблему буде частково вирішено. За програмою «Доступні ліки» в аптеках почали відпускати безкоштовно серцево-судинні препарати, ліки для хворих на діабет II типу, бронхіальну астму. У таблиці наведені назви препаратів, які підпадають під програму реімбурсації.

Міністерство охорони здоров'я України пояснює вибір ліків від трьох хвороб тим, що саме вони найбільше впливають на показники смертності населення. Смертність від серцево-судинних хвороб становить 65% від загальної смертності населення в Україні. За статистикою, в 2015 році на діабет II типу страждало близько одного мільйона осіб. Хворих на бронхіальну астму було зареєстровано 210 тисяч осіб. Здебільшого, це діти та молодь. Ще одна з причин полягає в тому, що ці хвороби лікуються на амбулаторному рівні.

Згідно з програмою реімбурсації пацієнт може вибрати й отримати в аптеці найдешевший лікарський засіб безкоштовно або обрати іншу торгову марку, доплативши певну суму. Уряд не буде обмежувати вільний ринок ліків. Якщо пацієнт бажає придбати ліки, не маючи рецепта від свого лікаря, він може це зробити в будь-якій аптеці. Проте в такому випадку лікарський препарат безкоштовному продажу або зі знижкою не підлягає.

**Перелік лікарських препаратів (за основними речовинами),
які підпадають під програму реімбурсації.**

Серцево-судинні захворювання	Бронхіальна астма	Діабет II типу
Аміодарон (Amiodarone) Амлодипін (Amlodipine) Атенолол (Atenolol) Верапаміл (Verapamil) Гідрохлортиазид (Hydrochlorothiazide) Спіронолактон (Spironolactone) Фуросемід (Furosemide) Дигоксин (Digoxin) Еналаприл (Enalapril) Ізосорбіддинітрат (Isosorbidedinitrate) Карведілол (Carvedilol) Клопідогрель (Clopidogrel) Метопролол (Metoprolol) Нітрогліцерин Glyceryltrinitrate) Симвастатин (Simvastatin) Бісопролол (Bisoprolol)	Беклометазон (Beclometasone) Будесонід (Budesonide) Сальбутамол (Salbutamol)	Метформін (Metformin) Гліклазид (Gliclazide)

Таким чином, сумісна робота Міністерства охорони здоров'я України, вітчизняних науковців, працівників фармацевтичної промисловості, аптек повинні бути направлені на розвиток вітчизняної фармації, впровадження нових ліків та зменшення їх вартості з метою доступності їх для хворих. Програма «Доступні ліки» дає можливість хворим придбати деякі ліки безкоштовно або зі знижкою. Обіцяний процес розпочався і, сподіваємось, він не зупиниться.

ЛІТЕРАТУРА

1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nuph.edu.ua/nazustrich-viii-nacionalnomu-zizdu-farmaceutichnix-pracevnikiv-ukraini/>.
2. Матеріали XIII Всеукраїнської науко-практичної конференції з міжнародною участю «Актуальні питання якості медичної освіти». – Т. 1. – Тернопіль : Укрвидавництво, 2016.

Э.Л. Маркина, С.В. Мокиенко. Фармация Украины. Современность и перспективы. – Статья.

Аннотация. Проанализированы современное состояние фармации и ее перспективы развития, материалы VIII Национального съезда фармацевтов Украины.

Ключевые слова: фармация, фармацевтическая промышленность, аптека.

E. Markina, S. Mokienko. Pharmacy of Ukraine. Modernity and prospects. – Article.

Summary. The analysis the current state of pharmacy and its prospects for development, of the materials of the eighth National Congress of Pharmacists of Ukraine.

Key words: pharmacist, pharmaceutical industry, Pharmacy.

О.П. Романчук,
доктор медичних наук, професор,
завідувач кафедри загально-медичних наук,
Міжнародний гуманітарний університет,
м. Одеса, Україна

О.В. Гузій,
кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент,
доцент кафедри здоров'я людини,
Львівський державний університет фізичної культури,
м. Львів, Україна

ТЕСТИ З КЕРОВАНИМ ДИХАННЯМ В ОЦІНЦІ ВАРІАБЕЛЬНОСТІ ПАРАМЕТРІВ КАРДІОРЕСПІРАТОРНОЇ СИСТЕМИ СПОРТСМЕНІВ

***Анотація.** Показані особливості оцінки результатів дослідження параметрів варіабельності кардіореспіраторної системи з використанням тестів із керованим диханням 6 та 15 разів на хвилину. За результатами обстеження 1930 спортсменів чоловічої статі визначені діапазони нормативних значень показників варіабельності серцевого ритму, систолічного та діастолічного артеріального тиску, а також дихання при довільному та керованому диханні.*

***Ключові слова:** кероване дихання, варіабельність серцевого ритму, систолічного та діастолічного артеріального тиску, спортсмени.*

Вступ. У діагностиці порушень регуляції систем організму найважливіше місце займає функціональний стан ВНС. Нині добре відомо, що статичні і хвильові характеристики серцевого ритму (СР) у спокої дають змогу визначити активність симпатичного і парасимпатичного каналів регуляції, а проведення функціональних проб дає можливість отримати найважливішу інформацію про вегетативне забезпечення і вегетативну реактивність [8; 13; 22; 23; 25]. Під впливом різних проб відбувається перебудова регуляції з формуванням нового функціонального стану, який не є стійким, а зумовлений щохвилинними потребами [2; 25].

Під час оцінки показників варіабельності серцевого ритму (ВСР) на всіх етапах виконання функціональних проб рекомендується враховувати не тільки середні значення параметрів, але й динаміку їх змін [2; 23]. Критерієм гарної переносимості тестів прийнято вважати зниження показника LF при збільшенні HF [4].

У наявній літературі пропонується використовувати для оцінки стану кардіореспіраторної системи два стандартних кардіоваскулярних тести (по D. Ewing, 1985), які дають змогу оцінити активність парасимпатичного (ЧД 6 разів на хвилину) і симпатичного (ортостатична проба) контурів регуляції [3].

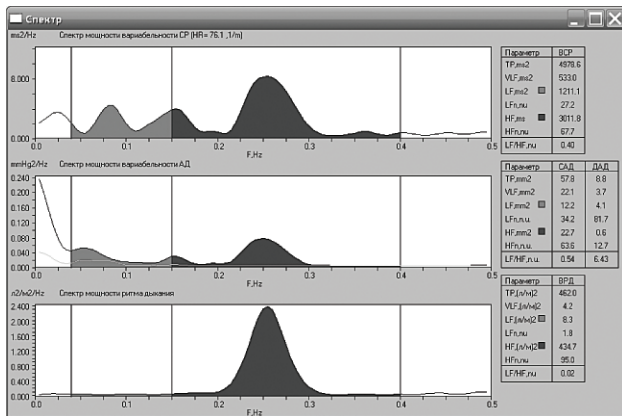
Вважається, що проба з керованим диханням 6 разів/хв. спрямована на виявлення порушень у парасимпатичному контурі регуляції, адже деякими авторами було встановлено, що вплив дихання поширюється на коливання СР, які визначаються як HF коливання, і зумовлений загальними механізмами регуляції серцево-судинної і дихальної систем [12, с. 16].

Однак єдиної думки щодо трактування результатів цього тесту немає. Аналіз численних досліджень дає змогу говорити про існування кількох типів відповіді:

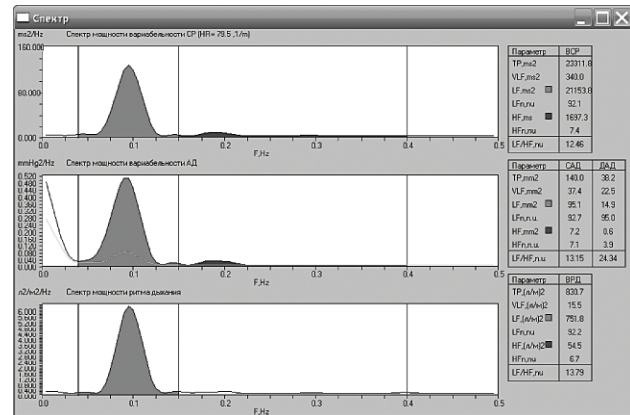
- а) «неузгодженості або ригідності» за симпатичним або парасимпатичним каналом;
- б) перерозподіл балансу в бік парасимпатикотонії шляхом збільшення HF [14];
- в) перерозподіл балансу в бік симпатикотонії у разі збільшення не тільки HF, а й LF [9].

Деякими авторами показано, що патологічні реакції на тест з керованим диханням 6 разів/хв. (КД6), які свідчать про вегетативної дисфункції, виявляються у 62% хворих вегето-судинну дистонію. При цьому вважається, що реакція СР визначається гіперкапнією [15], зміною легеневих обсягів, функціональної перебудовою кардіореспіраторних нейронів ЦНС [11, с. 24]. На жаль, в доступній літературі даних щодо застосування інших тестів із керованим диханням, і зокрема з КД 12, 15 на хвилину недостатньо. Однак можна припустити, що вони так само, як і тест із КД₆ є вегетотропними, характер яких вимагає уточнення.

Підходи до аналізу, оцінки та інтерпретації показників варіабельності функцій серцево-судинної системи пов'язані з визначенням спектральної потужності варіабельності функцій і припускають розрахунок показників у різних частотних діапазонах, що характеризують, на думку багатьох дослідників, активність регуляторних впливів різних складових елементів ВНС. У діапазоні менше 0,04 Гц (понад-низькочастотний компонент) – надсегментарні впливи, в діапазоні від 0,04 до 0,15 Гц (низькочастотний компонент) – симпатичні впливи, в діапазоні від 0,15 до 0,4 Гц (високочастотний компонент) – парасимпатичні впливи [10]. Традиційно ці показники представляються в ms^2 – для ВСР, в $mm\ rt. ст.^2$ – для варіабельності (ВСТ) і діастолічного (ВДТ) тиску і в $(л/хв.)^2$ – для варіабельності дихання (ВД) (мал. 1–3).

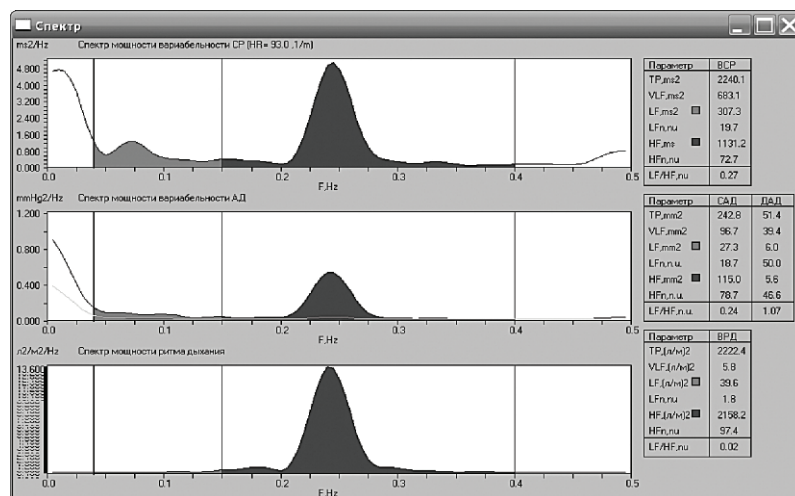

Мал. 1. Графічне зображення спектральних потужностей варіабельності СР, СТ, ДТ і дихання у спортсмена К. у стані спокою при спонтанному диханні

Мал. 2. Графічне зображення спектральних потужностей варіабельності СР, СТ, ДТ і дихання у спортсмена К. у стані спокою при КД₆

Багаторічне використання нами даної методики показало досить високу інформативність в оцінці функціонального стану кардіореспіраторної системи, однак у кваліфікованих спортсменів для адекватної оцінки обов'язковою умовою є врахування ЧД [5; 6], яка істотно впливає на спектральну потужність варіабельності функцій серцево-судинної системи. Як приклад, продемонструємо відмінності спектрів перетворення Фур'є досліджуваних функцій виміряні в одного і того самого випробуваного у разі спонтанного дихання (Мал. 1), керованого дихання з частотою 6 разів/хв. (Мал. 2) і 15 разів/хв. (Мал. 3), далі КД₆ і КД₁₅, відповідно. У більш ранніх дослідженнях нами було показано, що в діапазоні від 6 до 10 подихів/хв. відзначається зворотно пропорційна залежність між ЧД і показниками ВСР та ВСТ, а при ЧД 15 /хв. ВСР, ВСТ і ВДТ стабілізуються [7].

Мал. 3. Графічне зображення спектральних потужностей варіабельності СР, СТ, ДТ і дихання у спортсмена К. у стані спокою при КД₁₅

Навіть у разі поверхневого перегляду мал. 1–3 видно, що вплив РД6 і РД15 на варіабельність функцій серцево-судинної системи істотно відрізняється. При РД6 істотно превалює LF-компонент, а при КД15 – HF-компонент.

Саме ця обставина спонукала нас розробити протокол обстеження, що включав три послідовних двоххвилинних вимірювання на приладі САКР з подальшим аналізом окремих складових спектральної потужності ВСР, ВСТ і ВДТ, а також спонтанного і керованого дихання за розробленими центильними таблицями [7, с. 23], діапазони яких істотно відрізняються.

Згідно із запропонованим протоколом, із використанням спіроартеріокардіоритмографії (САКР) [19] було обстежено 1 930 кваліфікованих спортсменів чоловічої статі віком $22 \pm 1,3$ роки.

Результати дослідження. У першу чергу показано, що показник ТР, який характеризує загальну потужність ВСР і відображає загальний стан регулюючої функції ВНС [17] свідчить у стані спокою про суттєве розширення і збільшення медіанного діапазону у кваліфікованих спортсменів порівняно з популяцією. Останнє характеризує особливості перебудов вегетативного забезпечення серцевої діяльності під час інтенсивних занять спортом, а також підвищення її функціонального резерву. На мал. 1–3 досить чітко візуалізується модулюючий вплив КД на спектральні характеристики ВСР, що, в свою чергу, знаходить відображення в розподілі показників загальної потужності спектра. Так, при КД6 відзначається виражена активація регуляторних впливів на СР, і медіанна зона центильного розподілу істотно зсувається, значно збільшуючи абсолютні значення. Водночас при КД15 відзначається незначне зниження даного показника (табл. 1). Аналізуючи зміни інших параметрів ВСР варто зазначити, що найменше варіює надсегментарна (VLF) компонента, яка в межах медіанних значень центильного розподілу є найбільш вираженою при КД6, а найменше – при спонтанному диханні, проте незначуще. Така тенденція спостерігається в усіх визначених центильних діапазонах. Найменш піддається впливам КД показник високочастотної (HF) компоненти ВСР, яка є достатньо стабільною при всіх тестах протоколу обстеження.

Таблиця 1

Перцентильний розподіл параметрів ВСР осіб молодого віку за довільного та керованого дихання

Параметр ВСР	ЧД	<5	5-25	25-75	75-95	>95
ТР, мс ²	Дов.	<1017,6	1017,6-2450,3	2450,4-7225,0	7226,1-15700,1	>15700,1
	КД ₆	<3733,2	3733,2-9564,8	9564,9-20398,1	20398,2-31293,6	>31293,6
	КД ₁₅	<795,2	795,2-1874,9	1875,0-5852,3	5852,4-11406,2	>11406,2
VLF, мс ²	Дов.	<77,4	77,4-207,4	207,5-812,3	812,4-2152,9	>2152,9
	КД ₆	<193,2	193,2-424,4	424,5-1108,9	1109,0-2631,7	>2631,7
	КД ₁₅	<130,0	130,0-316,8	316,9-961,0	961,1-3283,3	>3283,3
LF, мс ²	Дов.	<201,6	201,6-552,3	552,4-2116,0	2116,1-7885,4	>7885,4
	КД ₆	<2631,7	2631,7-7259,0	7259,1-17004,2	17004,3-24617,6	>24617,6
	КД ₁₅	<118,8	118,8-282,2	282,3-876,2	876,3-1764,0	>1764,0
HF, мс ²	Дов.	<265,7	265,7-835,2	835,3-3481,0	3481,1-7551,6	>7551,6
	КД ₆	<278,9	278,9-691,7	691,8-3036,0	3036,1-6178,0	>6178,0
	КД ₁₅	<201,6	201,6-655,4	655,5-3469,2	3469,3-9643,2	>9643,2
LFHF, мс ² /мс ²	Дов.	<0,13	0,13-0,37	0,38-1,47	1,48-5,53	>5,53
	КД ₆	<2,28	2,28 - 4,20	4,21 - 12,60	12,61 - 26,53	>26,53
	КД ₁₅	<0,13	0,13 - 0,20	0,21 - 0,73	0,74 - 1,45	>1,45

Найбільш варіативною спектральною характеристикою ВСР є низькочастотна компонента (LF), яка при КД6 істотно значуще збільшується, а при КД15 помірно знижується у всіх центильних діапазонах. Відповідно, співвідношення цих показників (LF/HF), що розраховується в традиційному вигляді для КД6 суттєво збільшується, а для КД15 помірно, проте значуще зменшується.

За таких умов, оцінки ВСР за даними розробленого нами протоколу дослідження можлива об'єктивізація реактивності і депресії симпатичних впливів з урахуванням переходів ТР між різними центильними діапазонами. Наприклад, під час переходу з медіанного діапазону (25-75%) в діапазон підвищеного центиля (75-95%) за умови виконання тесту з КД₆ можна констатувати підвищену реактивність симпатичного контуру регуляції СР, а під час переходу в той самий діапазон за умови виконання тесту з КД15 можна констатувати недостатню депресію симпатичних впливів і т.д.

Загалом вплив КД₆ і КД₁₅ на ВСР суттєво відрізняється з огляду на активуючий та депресорний вплив КД₆ та КД₁₅ на LF-компонент, відповідно, що відображається на показниках ТР і відношення LF/HF. При цьому VLF і HF компоненти практично не змінюються.

Показники ТР_{СТ} і ТР_{ДТ} характеризують загальну потужність спектра варіабельності СТ і ДТ, відповідно (табл. 2 та 3). Ці показники відображають взаємодію різних регуляторних процесів, в тому числі автономної нервової системи в забезпеченні АТ. Показник ТР_{СТ} більше пов'язаний з варіабельністю насосної функції серця, що забезпечує величину СТ, а показник ТР_{ДТ} – з регуляцією і підбудовою тонуусу судин, їх жорсткістю, що забезпечують величину ДТ. Показовими є зміни ТР_{СТ} і ТР_{ДТ} при КД. При КД₆ значуще збільшується порівняно з довільним диханням ТР_{ДТ} (табл. 3), а при КД₁₅ – ТР_{СТ} (табл. 2). При цьому більш прискіпливий аналіз змін СТ на фазах дихання дав нам змогу показати, що варіабельність СТ збільшується шляхом його більш вираженого зниження під час вдиху [23].

Таблиця 2

Перцентильний розподіл параметрів ВСТ осіб молодого віку за довільного та керованого дихання

Параметр ВСТ	ЧД	<5	5-25	25-75	75-95	>95
ТР _{СТ} , мм рт. ст. ²	Дов.	<2,9	2,9-6,2	6,3-25,0	25,1-70,6	>70,6
	КД ₆	<7,3	7,3-16,0	16,1-54,7	54,8-130,0	>130,0
	КД ₁₅	<13,0	13,0-25,0	25,1-79,2	79,3-252,8	>252,8
VLF _{СТ} , мм рт. ст. ²	Дов.	<0,5	0,5-1,4	1,5-6,7	6,8-26,0	>26,0
	КД ₆	<1,2	1,2-2,5	2,6-15,2	15,3-46,2	>46,2
	КД ₁₅	<2,0	2,0-5,7	5,8-34,8	34,9-88,4	>88,4
LF _{СТ} , мм рт. ст. ²	Дов.	<0,8	0,8-2,2	2,3-9,6	9,7-28,1	>28,1
	КД ₆	<2,9	2,9-9,6	9,7-33,6	33,7-88,4	>88,4
	КД ₁₅	<1,7	1,7-3,2	3,3-13,0	13,1-43,6	>43,6
HF _{СТ} , мм рт. ст. ²	Дов.	<0,8	0,8-2,0	2,1-6,7	6,8-20,3	>20,3
	КД ₆	<0,6	0,6-1,4	1,5-4,8	4,9-14,4	>14,4
	КД ₁₅	<2,6	2,6-7,8	7,9-37,2	37,3-112,4	>112,4
LFHF _{СТ} , мм рт. ст. ² /мм рт. ст. ²	Дов.	<0,31	0,31-0,75	0,76-2,27	2,28-6,05	>6,05
	КД ₆	<1,59	1,59-3,85	3,86-11,72	11,73-22,00	>22,00
	КД ₁₅	<0,10	0,10-0,17	0,18-0,68	0,69-2,78	>2,78

За аналогією, ТР_{СТ} змінюється наднизькочастотними (VLF_{СТ}) компонентами варіабельності СТ (табл. 2), що дає змогу зв'язати збільшення ТР_{СТ} при КД₁₅ з надсегментарного впливами на насосну функцію серця. Аналогічні зміни понаднизькочастотних (VLF_{ДТ}) впливів на ДТ (табл. 3).

Таблиця 3

Перцентильний розподіл параметрів ВДТ осіб молодого віку за довільного та керованого дихання

Параметр ВДТ	ЧД	<5	5-25	25-75	75-95	>95
ТР _{ДТ} , мм рт. ст. ²	Дов.	<1,4	1,4-3,2	3,3-12,2	12,3-31,4	>31,4
	КД ₆	<7,3	7,3-13,7	13,8-33,6	33,7-68,9	>68,9
	КД ₁₅	<3,2	3,2-7,8	7,9-24,0	24,1-65,6	>65,6
VLF _{ДТ} , мм рт. ст. ²	Дов.	<0,4	0,4-1,0	1,1-4,8	4,9-16,8	>16,8
	КД ₆	<1,2	1,2-2,0	2,1-6,7	6,8-16,8	>16,8
	КД ₁₅	<1,2	1,2-3,2	3,3-9,6	9,7-38,4	>38,4
LF _{ДТ} , мм рт. ст. ²	Дов.	<0,4	0,4-1,0	1,1-4,4	4,5-13,0	>13,0
	КД ₆	<3,6	3,6-8,4	8,5-23,0	23,1-44,9	>44,9
	КД ₁₅	<0,6	0,6-1,6	1,7-5,7	5,8-12,3	>12,3
HF _{ДТ} , мм рт. ст. ²	Дов.	<0,3	0,3-0,6	0,7-2,0	2,1-6,3	>6,3
	КД ₆	<0,6	0,6-1,0	1,2-2,9	3,0-7,8	>7,8
	КД ₁₅	<0,5	0,5-1,4	1,5-6,2	6,3-18,5	>18,5
LFHF _{ДТ} , мм рт. ст. ² /мм рт. ст. ²	Дов.	<0,44	0,44-1,09	1,10-3,29	3,30-7,59	>7,59
	КД ₆	<1,77	1,77-4,66	4,67-12,52	12,53-23,18	>23,18
	КД ₁₅	<0,21	0,21-0,55	0,56-1,81	1,82-4,71	>4,71

Істотні відмінності спостерігаються при аналізі низькочастотних (LF_{CT} і LF_{DT}) і високочастотних (HF_{CT} і HF_{DT}) компонентів регуляції АТ. Очікуваним є значуще збільшення LF_{CT} і LF_{DT} при KD_6 та HF_{CT} і HF_{DT} при KD_{15} . Це свідчить про те, що в першому випадку симпатичні механізми регуляції виражено активізуються, а в другому – вони залишаються інтактними. HF-компонента регуляції СТ і ДТ при KD_6 змінюється незначно, а при RD_{15} відзначається вплив як на регуляцію насосної функції серця, так і судинного тону. Тобто можна припустити, що KD_{15} активізує ваготонічні механізми регуляції останніх, які частіше пов'язують з HF-впливами.

Таким чином, обстеження в рамках запропонованого протоколу з оцінкою за розробленими перцентильними таблицями даватиме змогу визначити рівень активізації загальних (TP), надсегментарних (VLF), симпатичних (LF) і парасимпатичних (HF) впливів на СТ і ДТ порівняно з очікуваними, що істотно об'єктивізує стан автономної регуляції системи підтримки АТ.

Досліджуючи параметри варіабельності функцій кардіореспіраторної системи, які, як відомо, характеризують механізми вегетативного забезпечення, нами раніше були отримані результати, що свідчать про впливу частото-об'ємних характеристик дихання на варіабельність функції СР і АТ, що змінюються під час м'язової активності, відповідних сигналах із зовнішнього середовища, емоційному стані та ін. [1; 18; 20]

Таблиця 4

Перцентильний розподіл параметрів ВД осіб молодого віку за довільного та керованого дихання

Параметр ВД	ЧД	<5	5-25	25-75	75-95	>95
$TP_{д}$ (л/хв.) ²	Дов.	<96,0	96,0-289,0	290,0-635,0	635,1-1108,9	>1108,9
	KD_6	<231,0	231,0-432,6	432,7- 1024,0	1024,1-2410,8	>2410,8
	KD_{15}	<228,0	228,0-566,4	566,5-3036,0	3036,1-8574,8	>8574,8
$VLF_{д}$ (л/хв.) ²	Дов.	<0,5	0,5-1,2	1,3-4,8	4,9-13,7	>13,7
	KD_6	<2,6	2,6-4,8	4,9-14,4	14,5-30,3	>30,3
	KD_{15}	<1,4	1,4-2,5	2,6-13,7	13,8-32,5	>32,5
$LF_{д}$ (л/хв.) ²	Дов.	<2,6	2,6-7,8	7,9-33,6	33,7-219,0	>219,0
	KD_6	<158,8	158,8-334,9	335,0-761,7	761,8-1608,0	>1608,0
	KD_{15}	<6,8	6,8-12,2	12,3-50,4	50,5-153,8	>153,8
$HF_{д}$ (л/хв.) ²	Дов.	<57,8	57,8-207,3	207,4-547,5	547,6-912,0	>912,0
	KD_6	<37,2	37,2-62,4	62,5-204,5	204,6-630,0	>630,0
	KD_{15}	<207,4	207,4-552,2	552,3-2926,8	2926,9-8136,0	>8136,0
$LFHF_{д}$ (л/хв.) ² / (л/хв.) ²	Дов.	<0,013	0,013-0,024	0,025-0,150	0,151-1,245	>1,245
	KD_6	<1,393	1,393-2,527	2,528-7,208	7,209-10,726	>10,726
	KD_{15}	<0,011	0,011-0,015	0,016-0,027	0,028-0,049	>0,049

Особливо актуальним з цих позицій є той факт, що зміна механізму регуляції дихання може призводити до різних відхилень гомеостазу, пов'язаних зі зміною обмінно-метаболічного і кислотно-лужного балансу організму [21], або бути наслідком останніх [11; 15].

Аналізуючи параметри дихання (табл. 4) під час виконання тестів із КД порівняно зі спонтанним диханням варто зазначити, що KD_6 суттєво підвищує LF-компонент і знижує HF-компонент, а KD_{15} незначно впливає на LF-компонент і суттєво підвищує HF-компонент спектральної потужності дихання.

Загалом можна відзначити, що KD_6 і KD_{15} активізують різні регуляторні ланки системної гемодинаміки: при KD_6 збільшення LF-компоненти регуляції дихання переноситься на LF-компоненту регуляції СР, СТ і ДТ, а зниження HF-компоненти регуляції дихання практично не впливає на HF-компоненти СР, СТ і ДТ; при RD_{15} незначне збільшення LF-компоненти регуляції дихання практично не впливає на LF-компоненти регуляції СТ і ДТ та знижує LF-компоненту регуляції СР, а істотне збільшення HF-компоненти регуляції дихання переноситься на HF-компоненти регуляції СТ і ДТ та практично не впливає на HF-компоненту ВСР.

З огляду на простоту й експресне проведення тестів, отримані дані можуть бути використані для комплексної оцінки реактивності і депресорних зрушень активності симпатичного і парасимпатичного відділів ВНС в регуляції кардіореспіраторної системи, які використовуються з метою діагностики функціональної готовності організму в умовах навчально-тренувального та змагального процесів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Атаханов Щ., Робертсон Д. Ортостатическая гипотония и вегетативная недостаточность (механизмы и классификации) / Щ. Атаханов, Д. Робертсон // Кардиология. – 1995. – № 3. – С. 41–50.
2. Баевский Р., Мотылянская Р. Ритм сердца у спортсменов / Р. Баевский, Р. Мотылянская. – М.: ФиС, 1986. – 142 с.
3. Вегетативные расстройства: Клиника, лечение, диагностика / Под ред. А. Вейна. – М.: Мединформ, 2000. – 752 с.
4. Гузій О., Романчук О. Варіабельність довольного дихання як критерій відновлення організму висококваліфікованих спортсменів після змагального навантаження / О. Гузій, О. Романчук // Медична гідрологія та реабілітація. – 2015. – Т. 13. – № 4. – С. 67.
5. Романчук А. Роль частоты спонтанного дыхания в поддержании систолического давления (на примере обследования высококвалифицированных спортсменов) / А. Романчук // Современные наукоёмкие технологии. – 2005. – № 6. – С. 49–52.
6. Романчук О. До питання оцінки активності вегетативної нервової системи у спортсменів / О. Романчук // Медична реабілітація, курортологія, фізіотерапія. – 2005. – № 4. – С. 31–34.
7. Романчук А. Комплексный подход к диагностике состояния кардиореспираторной системы у спортсменов: [Монография] / А. Романчук, Л. Носкин, В. Пивоваров, М. Карганов. – Одесса: Феникс. – 2011. – 256 с.
8. Романчук А., Овчарек А., Браславский И. Вегетативное обеспечение кардиореспираторной системы студентов, занимающихся различными видами спорта / А. Романчук, А. Овчарек, И. Браславский // Теория и практика физической культуры. – 2006. – № 7. – С. 48–50
9. Aguirre A, Wodicka GR, Maayan C, Shannon DC. Interaction between respiratory and RR interval oscillations at low frequencies. – J Auton Nerv Syst; 1990. – 29:241–246.
10. Akselrod S. Components of heart rate variability. Heart rate variability / S. Akselrod. – N. Y.: Armonk, 1995.
11. Andreas S, Hajak G, von Breska B, Rütther E, Kreuzer H. Changes in heart rate during obstructive sleep apnoea. – Eur Respir J. 1992. – Jul; 5(7):853–7.
12. Cooke WH, Cox JF, Diedrich AM, Taylor JA, Beightol LA, et al Controlled breathing protocols probe human autonomic cardiovascular rhythms. – Am J Physiol; 1998. – 274:H709-H718.
13. Guziy OV., Romanchuk AP. Multifunctional determinants of athletes' health // Journal of Medicine and Health Research. – 2017. – 2 (1): 12–21.
14. Hirsch JA, Bishop B. Respiratory sinus arrhythmia in humans: how breathing pattern modulates heart rate. – Am J Physiol. 1981. – Oct; 241(4):H620–9.
15. Iellamo F., Legramante JM, Massaro M., Raimondi G., Galante A. Effects of a Residential Exercise Training on Baroreflex Sensitivity and Heart Rate Variability in Patients With Coronary Artery Disease. – Circulation; 2000. –102:2588–2592.
16. Karemaker John M., DeBoer, Roel W. Vagal baroreflex latency in circulatory control. Comment to: Eckberg et al: Respiratory modulation of human autonomic function on Earth. J Physiol 594.19 (2016) pp 5611–5627 // The Journal of Physiology. – March 2017. – DOI: 10.1113/JP273766.
17. Lin YC, Shida KK, Hong SK Effects of hypercapnia, hypoxia, and rebreathing on heart rate response during apnea. – J Appl Physiol. 1983. – Jan; 54(1):166–71.
18. Malliani A., Lombardi P., Pagani M. Power spectrum analysis of heart rate variability: a tool to explore neural regulatory mechanisms. – Br Heart J; 1994. – 71:1–2.
19. Pivovarov VV. A spiroarteriocardiorhythmograph. – Rus. Med. Tekh. 2006; (1): 38–41.
20. Preas II HL, Jubran A, Vandivier RW, Reda D, Godin PJ, et al Effect of Endotoxin on Ventilation and Breath Variability. – Am J Respir Crit Care Med; 2001. – 164:620–626.
21. Robertson D. Mechanisms of orthostatic hypotension. – Curr Cardiol. 1993. – 8:737–745.
22. Romanchuk A. Estimation of cardiovascular system reactance of sportsmen at use of tests with controlled respiration // Journal Of Health Sciences (J Of H Ss), 3(4), 2013. – P. 335–344.
23. Romanchuk A. The Complex Approach to a Multipurpose Estimation of a Sportsmen Condition / In: Polysystemic Approach to School, Sport and Environment Medicine, M. Karganov ed., 2014. – OMICS Group eBooks. – 160 p.
24. Thierry B, Liang P, Robbins PA. Breath-to-breath relationships between respiratory cycle variables in humans at fixed end-tidal PCO2 and PO2. – J Appl Physiol, 1996. – 81(5):2287–2296.
25. Vaschillo E., Fonoberova M., Mezic I., Buckman J., Fonoberov V., Mezic A., Vaschillo B., Bates M. A Computational Physiology Approach to Personalized Treatment Models: The Beneficial Effects of Slow Breathing on the Human Cardiovascular System. – AJP Heart and Circulatory Physiology. – 307(7) •– July 2014 DOI: 10.1152/ajpheart.01011.2013.

А.П. Романчук, О.В. Гузий. Тесты с управляемым дыханием в оценке вариабельности параметров кардиореспираторной системы спортсменов. – Статья.

Аннотация. Показаны особенности оценки результатов исследования параметров вариабельности кардиореспираторной системы с использованием тестов с управляемым дыханием 6 и 15 раз в минуту. По данным обследования 1 930 спортсменов мужского пола определены диапазоны нормативных значений показателей вариабельности сердечного ритма, систолического и диастолического артериального давления, а также дыхания при произвольном и управляемом дыхании.

Ключевые слова: управляемое дыхание, вариабельность сердечного ритма, систолического и диастолического давления, спортсмены.

A. Romanchuk, O. Gusiyy. Tests with controlled respiration in assessing the variability of the parameters of the cardiorespiratory system of athletes. – Article.

Summary. The features of the evaluation of the results of the study of the parameters of the variability of the cardiorespiratory system are shown using tests with controlled respiration 6 and 15 times per minute. As a result of the survey of 1930 male athletes, the ranges of normative values of heart rate variability, systolic and diastolic arterial pressure, as well as respiration in case of spontaneous and controlled breathing was determined.

Key words: controlled respiration, variability of heart rhythm, systolic and diastolic pressure, athletes.

УДК 351.77

В.Й. Тещук,
кандидат медичних наук, доцент,
Заслужений лікар України,
начальник ангіоневрологічного відділення
клініки нейрохірургії і неврології,
Військово-медичний клінічний центр Південного регіону України,
лікар-невролог вищої кваліфікаційної категорії,
магістр державного управління,
полковник медичної служби, учасник АТО
м. Одеса, Україна

ПРИЧИННО-НАСЛІДКОВІ ЗІСТАВЛЕННЯ РЕФОРМУВАННЯ МЕДИЦИНИ В УКРАЇНІ

Анотація. Автор намагається показати наслідки безлічі медичних реформ, котрі призвели до краху медичної галузі в Україні. Реформи в медицині повинні носити загальнонаціональний характер, тому реалізація програми виходу з кризи вимагає зусиль державних інститутів влади, вчених.

Ключові слова: реформа, медична галузь, лікувально-профілактичні заклади.

Я – українець, і я цим пишаюсь! Любов до України – це, перш за все, любов до місця, де ти народився, сказав перше слово, зробив перший крок, виріс, знайшов вірних друзів, зустрів перше кохання, ступив у доросле життя, отримав медичну освіту. Куди б не закинула тебе доля, священою буде ALMA MATER, де ти вивчав медицину. В Україні понад 1 000 000 медичних працівників, кожен із них відчуває піднесені почуття – патріотизм, гордість, захоплення. Рідна земля – це колиска, яка колише нас на хвилях життя. Вона підхоплює, коли ми падаємо, вкриває від усіляких негараздів і життєвих колотнеч, вчить нас людської доброти, взаємодопомоги, патріотизму. Історія вже довела, що Україна не потрібна нікому – ані США, ані Росії, ані Євросоюзу. Коли біда чорним крилом накрила рідну землю в 2014–2017 рр., більшість наших громадян стали патріотами Вітчизни. Совість і борг підняли український народ на героїчний подвиг, в перших рядах були медичні працівники. Коли ціла країна, спалювана бездарною діяльністю президентів, чиновників, народних депутатів, міністрів охорони здоров'я, горить у вогні, стогне від болю, як в німому крику воронками від вибухів снарядів і мін на Донбасі, коли всі «я» зли-

лися в одну потужну силу опору, знову міністром охорони здоров'я призначається «помічник лікаря радіолога», котра, маючи за е-декларацією понад \$4 млн. статків, не має елементарного уявлення про українську медицину і намагається знову провести «медичну реформу».

Вражає те, що під час російської агресії в Україні фахове міністерство вкотре очолюють люди (іноземці) без вищої медичної освіти: перший заступник попереднього МОЗ України Олександра Павленко поєднувала свою посаду з адвокатською діяльністю. З таким самим успіхом вони могли б очолити, наприклад, Національне агентство з дослідження космосу тощо [1]. В Україні терплячі люди, прекрасні лікарі, медичні працівники, діяла одна з найкращих у світі систем охорони здоров'я. Що ми маємо нині? Бездарно знищені лікарні, поліклініки, систему диспансеризації населення тощо.

У Конституції України є ст. 49, в якій держава гарантує громадянам України доступну та якісну медичну допомогу. Але держава медициною фактично не займається. Відсутній реальний контроль якості медичної допомоги, ніхто не обтяжений думками про пацієнтів: чи задоволені вони тим, як до них ставляться, і чи змогли їм допомогти. Міністерство охорони здоров'я, на мій погляд, є найбільшою «дійною короною» для наших «державних злочинців», тому що ніхто не розбирається, скільки має коштувати апарат штучної вентиляції легень, кардіомонітор, чи якої марки рентген-апарати варто закупити. Міністерство очолюють «дилетанти», які навіть державною мовою останнім часом володіють за допомогою перекладачів. Ось на цьому нерозумінні, некомпетенції і неможливості проконтролювати, де потім знаходиться це обладнання – в підвалі іржавіс, чи на ньому працюють люди – заробляються величезні кошти. Це дуже зручно.

Кілька слів про попередню реформу. Ще в 2014 р. до приходу в МОЗ України Олександра Квіташвілі, Кабінет Міністрів України (КМУ) за підтримки різних міжнародних фондів створив стратегічну дорадчу групу. До її складу увійшли шість фахівців – представники України і західних країн – Естонії, Іспанії, Великої Британії, Грузії. Орієнтуючись на світові тренди і досвід тих країн, що пройшли медичні реформи, вони створили рамковий документ і відпрацювали певну картину того, як має бути реалізована реформа в Україні. З моєї точки зору, помилка була в тому, що вони зовсім не приділяли уваги роз'ясненню і поясненню того, чому вони бачать реформу саме так. У суспільстві не провели жодної дискусії на цю тему. А варто було, як мінімум, дізнатися точку зору пацієнтів і практикуючих лікарів, щоб створити базу під ті ідеї, які були покладені в основу «стратегії». У зв'язку з цим виникла «війна» між МОЗ та комітетом Верховної Ради. Багато представників старої системи усвідомили, що якщо лікувально-профілактичні заклади (ЛПЗ) набудуть хоча б часткової автономії, якщо посада головного лікаря стане виборною, нехай і контрольованою Спостережливою радою, якщо буде впроваджена електронна картка пацієнта, повністю зміниться загальна звична парадигма. Це призведе до того, що не можна буде маніпулювати статистикою, підгасовувати дані про захворюваність, смертність, летальність. МОЗ України, очолюване У. Супрун, зробило таку ж помилку: нічого не створивши, стрімко руйнує систему української охорони здоров'я, що ледь «жевріє». Наприклад, останній конфлікт, який виник між видатним українським кардіохірургом Б. Тодуровим та очільниками МОЗ України в 2016–2017 рр. Важко собі уявити, що почнеться в Україні, якщо люди будуть знати правду про результати «медичних реформ», стан медицини, якщо у пацієнтів з'являться реальні права. Коли прийде це усвідомлення, реформи і реформаторів визнають винними у геноциді українського народу та у знищенні системи охорони здоров'я.

Державна політика з охорони здоров'я полягає у формуванні вищими органами державної влади пріоритетів, доктрин, концепцій і програм, спрямованих на зміцнення здоров'я населення, забезпечення діяльності і розвиток системи охорони здоров'я. Відповідно до ст. 12 Основ законодавства України про охорону здоров'я, це є одним із пріоритетних напрямів державної діяльності. Держава формує політику охорони здоров'я в Україні й забезпечує її реалізацію [2, с. 19].

Очевидно, що зміни та реформи в охороні здоров'я на різних етапах суспільного розвитку мають здійснюватися органами управління державою усіх рівнів, мати поетапний комплексний характер і передбачати суспільно очікувані результати. Незважаючи на те, що фінансування сфери охорони здоров'я за останнє десятиріччя зросло більше ніж у десять разів (у 2000 р. – 4,8 млрд грн., у 2012 р. – 46,3 млрд грн.), об'єктивного покращення функціонування галузі все ще не відбувається. З огляду на це, метою реформ має бути побудова такої моделі охорони здоров'я, яка забезпечувала б рівний та справедливий доступ всіх громадян до медичних послуг, високу якість та економічність цих послуг за умови збереження обсягу державних соціальних гарантій [3, с. 69].

Система охорони здоров'я є однією зі сфер діяльності, регульованих державою. Пов'язано це з тим, що послуги і програми, що реалізуються в системі охорони здоров'я, безпосередньо впливають

на здоров'я і життя людини. Державне регулювання діяльності установ охорони здоров'я, включаючи питання управління і ціноутворення, спроби (що робились і в економічно розвинених країнах) повністю фінансувати охорону здоров'я за допомогою державного бюджету зумовили більш повільне і неповне впровадження сучасних методів і способів управління цією системою.

На мою думку, в Україні потрібно створити пацієнтоорієнтовану модель охорони здоров'я (ПОМ ОЗ). Між нашою і західною системами охорони здоров'я (СОЗ) є велика різниця. На Заході всі рішення приймаються навколо життя і здоров'я людини: державі вигідно, щоб населення було здоровим, створювало додаткову вартість та платило податки. Там є три стовпи – держава, населення, медична спільнота, та існує баланс між їх інтересами. В Україні, як раніше в СРСР, людське життя не ціниться. Ми легко ставимось до того, що в нас є втрати, висока смертність, є дитяча смертність, що в Україні 104 000 дітей перебувають в інтернатській системі, тобто в дитячих будинках, і тільки 10% з них – сироти. А державу і «народнообраних злочинців», котрі віддали 230 своїх голосів за збільшення їм заробітної плати у два рази (до 36 000 грн./міс.), коли в країні більшість громадян ледве зводить кінці з кінцями, знищуються ЛПЗ, триває війна, мало цікавлять ці питання. При цьому UNICEF визнає, що дитяча смертність на Кубі в 17 разів нижча, ніж у середньому по світі [4]. У 1990-ті роки Куба витратила на охорону здоров'я близько 9,1% свого бюджету. У країні найвище у світі число лікарів на душу населення (5,3 на 1 000), а 80% медикаментів країна виробляє сама [5].

«Маячня» наших «реформаторів» призвела до взаємного процесу: у населення немає довіри до медицини, у медиків немає любові до пацієнтів. Таким чином, варто створити в Україні ПОС ОЗ. В чому вона полягає? Перш за все, мають відбутися ментальні зміни в українському суспільстві. Лікар не має бути рабом системи, котрий переносить свої комплекси і проблеми на пацієнтів. Слід пам'ятати, що лікарі і пацієнти забезпечують один одному існування. Ми живемо завдяки пацієнтам – вони платять податки, щоб в Україні був хоча б мізерний бюджет на медицину, інколи вони віддячують лікарям за успішне лікування, коштом цього лікарі виживають. Варто зрозуміти, що пара «лікар–пацієнт», починаючи з часів Гіппократа, – сакральна, священна. Щоб відбувся якісний процес зцілення, у лікаря має бути бажання допомогти пацієнту, а хворий, у свою чергу, має йому вірити, тому що це посилює результати праці. Звісно, окрім ментальних змін, мають бути створені і необхідні економічні умови. Гідна оплата праці лікаря – це необхідна база. Але цього замало, щоб всі були задоволені. Заробітна плата може бути достатньою мотивацією тільки протягом перших кількох місяців. В Україні, з одного боку, лікарі пригнічені, а з другого – пацієнт не на першому місці. Ще один аспект цієї проблеми – молоді лікарі потрапляють у середовище, де копіюють модель і принципи поведінки системи, в котрій пацієнт не на першому місці. І тільки гроші вже не врятують ситуацію. В Україні втрачено мораль і цінність професії. Коли в системі цінностей пацієнт із його проблемами не стоїть на першому місці, то скільки б лікарю не заплатили грошей, він все одно буде поганим лікарем.

З точки зору фінансів, штатних, структурних моментів ми маємо досить жорсткий контроль. Але якщо розглянути призначення лікарів, то ми побачимо, що кожен лікар у нашій країні може робити все, що хоче. Лікарі можуть призначати неефективні медикаментозні засоби та засоби з недоведеною дією, використовуються схеми лікування, котрі відсутні в міжнародних стандартах. Зрештою ми маємо ситуацію «скільки лікарів – стільки й думок», котра в цивілізованому світі в принципі не можлива.

Усі медичні працівники використовують паперову документацію, котру можна переписати або доповнити. А якщо станеться якась прикрість, то прокурор або комісія працюють тільки з цими паперовими документами. Чи можливо це змінити? Думаю, так. Для цього треба створити електронний облік всієї діяльності медичного закладу: електронна картка пацієнта, електронний реєстр всіх лікарів даного медичного закладу, за цього кожному з них присвоїти свій ID. У кожного лікаря є список закріплених за ним пацієнтів, у кожного пацієнта – зашифрований діагноз. Завдяки електронному обліку є можливість зрозуміти, кому лікар має право виписувати наркотичні засоби, а кому – ні, в яких випадках були випи-сані потрібні медикаменти, а в яких – ні. Ці всі результати мають входити в електронну базу даних, щоб не було можливості пізніше змінити інформацію. Нам необхідно викоринити презумпцію вини медичних працівників та визнати право на лікарську помилку. Помилки трапляються у всіх медичних закладах світу, але медичні працівники не бояться про них говорити, щоб в подальшому не допускати подібних вчинків. В Україні такі випадки намагаються прикрити, а якщо це не вдалося, винуватцем цього завжди стає лікар. Адже так дуже зручно: знайти «стрілочника» і нічого не змінювати!

Є певні дані, котрі мають бути доступними на рівні регіону. Наприклад, скільки за добу було звернень до поліклінік, скільки з них із ГРЗ, пневмоніями, гіпертонією, інсультами, інфарктами тощо; скіль-

ки пацієнтів обстежено за плату, скільки – безплатно. Ми будемо знати, скільки пацієнтів з цукровим діабетом, паркінсонізмом, хворобою Коновалова-Вільсона нині в регіоні, які медикаменти і в якій кількості їм потрібні. В результаті ми бачимо зовсім іншу картину і головне – в режимі реального часу. Не потрібно буде обдзвонювати керівників ЛПЗ та просити їх терміново надати інформацію. Якщо ми не почнемо з правдивої статистики, правдивої інформації, правдивого розуміння того, що відбувається в галузі, то ми не будемо знати, що нам треба змінювати. З технічної та організаційної точок зору створення і запуск електронної системи обліку – це елементарно. Тобто за наявності незначних інвестицій можна створити електронну базу даних пацієнтів, лікарів, призначень, обліку медикаментів, медичної статистики. Ризик один – це мотивація медичних працівників, які отримують жалюгідні заробітні плати, вносити достовірну інформацію в електронну систему. На це підуть місяці, можливо, роки, але для того щоб пройти певну відстань, необхідно зробити перший крок.

За роки незалежності всі очільники МОЗ України планомірно знищували, досить непогану, на мій погляд, колишню класичну семашківську систему охорони здоров'я, котра успішно функціонувала в СРСР. Знищено фельдшерсько-акушерські пункти (ФАП), дільничні лікарні, багатопрофільні поліклініки, міські лікарні, центральні районні лікарні (ЦРЛ), цехових терапевтів, військово-медичну службу, санаторно-курортну систему, систему диспансерного спостереження. Всі радянські статuti і накази були написані «кров'ю», випробувані десятиліттями праці наших колег. Кожна лікарська ставка була обґрунтована. Кожен штат ЛПЗ був обґрунтований до дрібниць. І ось почалися «реформи», котрі знищили все старе і нічого нового не створили. В Україні не прийнято ходити до лікарів. Ми опитали 100 пацієнтів віком від 50 до 70 років і з'ясували, що тільки 26 з них (26%) відвідують лікаря два і більше разів на рік. Інші до лікарів звертаються, коли виникають ті чи інші проблеми. У нас відсутня культура і умови для відвідування дільничного – сімейного лікаря. Одна з причин – є шанс не отримати ту якість допомоги, на яку розраховуєш. Друга – дуже дорогі брендові ліки та безліч фальсифікатів в аптечному просторі.

Знищено повністю фізіатричну службу (наслідок – туберкульозу в Україні більше ніж в усіх країнах Європи, разом узятих), знищено педіатричну службу (зросла дитяча смертність). Створено сімейну медицину. На Заході сімейний лікар – це людина, яка закриває 95% питань, котрі виникають у населення. В Україні багато років терапія і педіатрія на дільниці вважалась надбанням «невдах», тих, кому не вдалося потрапити у стаціонар або вступити в клінічну ординатуру, аспірантуру.

Думаю, що в період «деструктивних реформ» дуже важливо підтримати хоч якусь дільничну службу. Вона має залишитися, розвиватися, крім того, в неї потрібно вкладати освітні і матеріальні ресурси. Дискусійним залишається питання вузьких фахівців у поліклініках. На мою думку, вони також можуть закрити багато питань в амбулаторних пацієнтів. Якщо наділити достатню увагу освіті і підвищенню рівня кваліфікації терапевтів і педіатрів, деякі питання вузьких фахівців вони зможуть закрити. Але такі фахівці, як хірург, невролог, офтальмолог, ЛОР, дерматолог, травматолог обов'язково мають бути в кожній поліклініці. Важких (стаціонарних) пацієнтів вони будуть направляти на наступні етапи медичної допомоги. Таким чином, стаціонари звільняться від консультацій амбулаторних пацієнтів. Всі дільничні терапевти і педіатри не можуть знати неврологію, офтальмологію, хірургію, гінекологію і т. д.; вони також не можуть вирішувати питання експертизи. Це питання досвіду і практики, а професіоналізм медичного працівника залежить від кількості випадків, котрі йому вдалося вилікувати. Знову ж таки варто зробити електронну статистичну базу поліклініки, і протягом одного року роботи закладу стане зрозуміло, скільки вузьких фахівців потрібно для цієї поліклініки. В 2016 р. в Україні дефіцит лікарів становить понад 30%. Що буде тоді, коли скоротять ставки вузьких фахівців у поліклініках, лікарів швидкої медичної допомоги? В 2017 р. призупинено фінансування, а отже, діяльність 26 науково-дослідних інститутів МОЗ України; розпочато переслідування видатного українського кардіохірурга Б. Тодурова, почалась «реформація» швидкої медичної допомоги. Ця «маячня» представників нового МОЗ України призведе до ГЕНОЦИДУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ!

Позитивним у медицині Заходу є так звані цілодобові відділення невідкладної медичної допомоги (emergency departments), куди ви можете привезти пацієнта, якщо він, наприклад, знепритомнів. Там мають бути професіонали, котрі зможуть оглянути, зробити рентгенівський знімок, призначити, зробити та оцінити лабораторні обстеження, поставити правильний клінічний діагноз, прийняти відповідне рішення і спрямувати до спеціалізованого відділення. Роками ми створювали кардіологічні та неврологічні бригади для надання невідкладної та екстреної медичної допомоги, а нині нам пропонують кваліфікованих, підготовлених лікарів швидкої допомоги замінити на парамедиків.

Проблема полягає в тому, що відділення ангіоневрології, травматології, гінекології, офтальмології, хірургії, кардіології завжди переповнені. Водночас деякі відділення мають половину порожніх ліжок або лікують амбулаторних пацієнтів, у зв'язку з тим, що існує таке поняття, як «ліжко-день», під котре виділяються бюджетні кошти, і працівникам «таких стаціонарів» потрібно заповнити відділення і «роздувати щоки» в зв'язку зі своєю посадою та значимістю. Через це у нас ліжковий фонд в 2,8 разів вище, ніж в середньому по Європі. Відповідно, штат ЛПЗ також роздутий шляхом лікарів-«паразитів» (котрі і не чергують і не ведуть пацієнтів, а займаються організаційною та адміністративною діяльністю). Їхнє скорочення (їх кількість у деяких ЛПЗ сягає 20–40%) могло б оптимізувати затрати на утримання ЛПЗ. Але для цього потрібно зізнатися, що держава не може потягнути охорону здоров'я в тому вигляді, в якому вона перебуває нині. Практичним лікарям варто не заважати в їх професійній діяльності, надати можливість брати активну участь у прийнятті рішень, дати більше свободи в управлінні фінансами та звільнити так званий «медичний планктон».

Медицину варто «звільнити» від тиску чиновників. Лікар має право займатися індивідуальною монопрактикою. Рішення про те, чи достатня у лікаря кваліфікація, чи етично він вчинив, мають приймати не Облздороввідділ або МОЗ України, а такі самі лікарі, представники лікарської фахової спільноти. В Європі є так звані лікарські палати, там сидять досить поважні люди, котрим є що втрачати. Вони колегіально приймають рішення – відповідно до протоколів та стратегій лікування, як наприклад, скільки неврологів потрібно для того чи іншого регіону, розбирають скарги, спірні випадки тощо. Вони займаються цими питаннями з точки зору потреб медицини та інтересів пацієнтів. Звичайно, мають бути й адміністратори, котрі б взяли на себе організацію процесу, речове, продовольче та експлуатаційне забезпечення. Але власно медичними питаннями мають займатися медики – такими є міжнародні норми. Протоколи та алгоритми лікування мають створювати фахівці, відповідно до міжнародних протоколів, але варто враховувати й можливості того чи іншого регіону.

Медичні заклади мають отримати хоча б часткову автономію. Автономізація – це не приватизація, це означає, що головний лікар і колектив ЛПЗ отримують більше свободи розпоряджатися бюджетами, в інтересах цього ЛПЗ, персоналу та пацієнтів. Робота лікаря має приносити задоволення, а не страх. Лікарське товариство має право тією чи іншою мірою розширювати ті чи інші відділення, які приносять користь пацієнтам та ЛПЗ, розпоряджатися фінансами, укладати угоди з державою, що також призведе до значних змін на краще. Кожна людина багато разів подумає, як їй вчинити – щодня вмикати обігрівач чи один раз утеплити вікна. Через це лікарі зможуть розраховувати на зовсім іншу заробітну плату. У нас нині, з позицій бізнесу, всі лікарні збиткові. Але є маса приватних структур, котрі приносять великі гроші, наприклад, аптеки, кафе, магазинчики, діагностичні центри. Вони працюють на лікарняній електроенергії, залучають персонал лікарні, але сам ЛПЗ із цього майже нічого не отримує. Треба шукати нові форми діяльності, наприклад: центри можуть робити безплатні дослідження для пацієнтів ЛПЗ, кількість яких визначається угодою; в комерційних аптеках ввести систему лояльності цін на ліки для тих пацієнтів, котрі лікуються в даному ЛПЗ. На такі зміни мають бути воля і бажання, адже доведеться відмовитися від системи «відкатів». І заробітні плати у медичних працівників мають наблизитися хоча б до заробітних плат у Національній поліції. Щомісяця загальнообране керівництво ЛПЗ має звітувати про зароблені кошти і про те, на які потреби ЛПЗ вони пішли. Ті, кого нині влаштовує стан справ в українській медицині, не хочуть нічого змінювати, хочуть все стабілізувати, як є. Але це не стабілізація, а спроба і далі руйнувати нашу медицину. Варто також зупинити мультицентрові перевірки ЛПЗ, котрі не приносять жодної користі і допомоги, а вкотре забирають «копійку» із жалюгідних заробітних плат медичних працівників; зупинити проведення планових з'їздів та конференцій коштом лікарів базових ЛПЗ.

Таким чином, реформи в медицині мають носити ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНИЙ характер, це питання НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ. Тому реалізація програми виходу з кризи вимагає значних зусиль не тільки кожної людини, але і державних інститутів влади, вчених, однак альтернативи їй немає, адже йдеться про майбутнє УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ. Ми всі пам'ятаємо, якої шкоди для України завдало «куміство Ющенка», «геніальні ідеї інтернаціоналіста Азарова» тощо. Міністерство охорони здоров'я – одне з основних міністерств України, яке має очолювати патріот своєї Вітчизни, фахівець у цій галузі. В іншому разі це призведе до краху галузі і подальшого зубожіння УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тешук В.Й. До питання про реформування медицини в Україні // Наукові записки міжнародного гуманітарного університету: матеріали Другої міжнародної мультидисциплінарної конференції «Чорноморські наукові студії» (13 травня 2016 р.). – Одеса. – С. 206–216.

2. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 4. – С. 19.
3. Пак С.Я. Розвиток державної політики з функціональної та структурної перебудови системи охорони здоров'я на місцевому рівні в Україні / С.Я. Пак // «Актуальні проблеми державного управління на сучасному етапі державотворення» : матеріали V наук.-практ. конф. (27 жовтня 2011 р.) : тези допов. – Луцьк, 2011. – С. 68–70.
4. UNISEF Poverty Reduction Begins With Children, 2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.unicef.org/publications/files/pub_poverty_reduction_en.pdf.
5. Inter Press Service. – 2/05/2001.

В.И. Тещук. Причинно-следственные сопоставления реформирования медицины в Украине. – Статья.

Аннотация. Автор пытается показать последствия множества медицинских реформ, которые привели к краху медицинской отрасли в Украине. Реформы в медицине должны носить общенациональный характер, поэтому реализация программы выхода из кризиса требует усилий государственных институтов власти, ученых.

Ключевые слова: реформа, медицинская отрасль, лечебно-профилактические учреждения.

V. Teshuk. Causal Comparison Reform of Medicine in Ukraine. – Article.

Summary. The author tries to show the consequences of many medical reforms that led to the collapse of the medical industry in Ukraine. Reforms in medicine should be of national character; therefore, the implementation of a program to overcome the crisis requires the efforts of state institutions of power, scientists.

Key words: Reform, medical industry, medical and preventive institutions.

УДК 616.831

В.Й. Тещук,

кандидат медичних наук, доцент,

Заслужений лікар України,

начальник ангіоневрологічного відділення клініки нейрохірургії і неврології,

Військово-медичний клінічний центр Південного регіону України,

полковник медичної служби

м. Одеса, Україна

В.В. Тещук,

лікар-невролог відділення інтенсивної терапії загального профілю,

Центр анестезіології, інтенсивної терапії загального профілю

та екстракорпоральної детоксикації

КП КОР «Київська обласна клінічна лікарня»,

м. Київ, Україна

ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ НЕОТОНУ В КОМПЛЕКСІ З ГІПЕРБАРИЧНОЮ ОКСИГЕНАЦІЄЮ ПРИ ЛІКУВАННІ ІШЕМІЧНИХ ІНСУЛЬТІВ

Анотація. У статті запропоновано комплексний метод лікування: високоефективний метаболічний засіб (неотон) у поєднанні з гіпербаричною оксигенацією (ГБО). Автори описують досвід використання методики у лікуванні гострого ішемічного інсульту (ІІ). Отримані результати дають змогу використовувати запропоноване комплексне лікування в межах «терапевтичного вікна» в неврологічних відділеннях.

Ключові слова: неотон, гіпербарична оксигенація, гостре порушення мозкового кровообігу, ішемічний інсульт, лікування.

Головними медичними та соціальними завданнями сучасної медичної спільноти є зниження смертності та забезпечення високої якості життя населення нашої держави. Актуальність дослідження різноманітних видів церебральної патології та розроблення методів їх лікування не потребують детального обґрунтування. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) визначає смерть людини як загибель мозку, котрий за життя контролює всі найважливіші функції нашого організму. За розповсюдженістю та смертністю цереброваскулярні захворювання (далі – ЦВЗ) займають друге–третє місце серед захворювань населення промислово розвинених країн, призводять не тільки до зменшення тривалості життя населення, але й обмежують соціальну активність людини з огляду на розвиток когнітивних зрушень, зниження здатності індивідууму до мислення, навчання, адекватного сприйняття інформації та прийняття рішень. Одним з основних напрямів у лікуванні гострого порушення мозкового кровообігу (далі – ГПМК) за ішемічним типом (ІТ) є зменшення гіпоксичних уражень головного мозку (ГМ). Гіпоксія призводить до загибелі нейронів та клітин глії як у момент впливу, так і після припинення безпосереднього впливу внаслідок каскаду біохімічних адаптаційних та патологічних реакцій [1]. На жаль, клінічні прояви гіпоксичного ураження центральної нервової системи (далі – ЦНС) можуть проявлятися в більш пізній період, коли вже пройшли морфологічні зміни, коректувати які не завжди вдається. Нервова тканина людини має найбільш високі енергетичні потреби та особливу чутливість до змін енергозабезпечення [2; 3; 4]. Особливої уваги дана проблема набуває у пацієнтів з ГПМК за ІТ у гострому періоді, внаслідок анатомо-фізіологічних особливостей функціонування нервової системи, зокрема її компенсаторних можливостей та її енергообміну. З урахуванням необхідності активації енергетичних, репаративних процесів у ЦНС пацієнтів з ішемічним інсультом (ІІ), особливо при значних гіпоксичних ураженнях, виникла необхідність проведення досліджень, направлених на вивчення енергообміну та способів активації енергетичних, репаративних процесів у ЦНС під час застосування додатково до традиційної терапії неотону в поєднанні з гіпербаричною оксигенацією (далі – ГБО). **Метою** нашої роботи було підвищення якості лікування пацієнтів з ІІ шляхом застосування комплексного лікування (неотон в поєднанні з ГБО) та вивчення ефективності використання даної методики в порівнянні зі стандартним лікуванням.

Матеріали та методи. Нами в умовах ангіоневрологічного відділення (АНВ) клініки нейрохірургії і неврології Військово-медичного клінічного центру Південного регіону (ВМКЦ ПР, м. Одеса) було обстежено 27 пацієнтів (16 чоловіків, 11 жінок), у віці від 45 до 75 років (середній вік склав 59,1±9,3 роки), котрі поступили у протчгом 24 годин після виникнення ГПМК. ІІ був нейровізуалізований у них у басейні середньої мозкової артерії, за допомогою КТГМ та МРТ ГМ. З дослідження виключили пацієнтів із повним регресом неврологічної симптоматики протягом 4–6 годин від моменту поступлення пацієнта у відділення, з геморагічним інсультом та ГПМК у вертебрально-базиллярному басейні, з рівнем артеріального тиску понад 250–260/120 мм рт. ст., з розладами свідомості до рівня коми, з гострою коронарною недостатністю. Лівобічна локалізація осередку ураження головного мозку була у 22 пацієнтів, правобічна – у 5. Протягом 12 годин після початку ГПМК у відділення надійшло 8 пацієнтів; 19 потрапили протягом 12–24 годин від моменту виникнення ішемічного інсульту. До контрольної групи пацієнтів належало 27 пацієнтів, співставних за етіологічними чинниками, термінами госпіталізації, за віком, статтю, локалізацією уражень головного мозку, важкістю стану, за шкалами NIH SS, Rankin. Пацієнтам контрольної групи було призначено плацебо (200 мл фізіологічного розчину внутрішньовенно повільно X 1 раз на добу – 10 діб). Основний гурт пацієнтів отримував неотон 1,0 розчинений в 200 мл фізіологічного розчину внутрішньовенно повільно X 1 раз на добу – 10 діб та сеанси гіпербаричної оксигенації (ГБО) за стандартною методикою (№ 10): при рО₂ в камері 0,15–0,2 Па з експозицією до 50 хвилин [8]. Неотон за хімічною структурою аналогічний природному метаболіту організму фосфокреатину, внутрішньоклітинні запаси котрого за ГПМК швидко виснажуються. Клінічна ефективність неотону зумовлена, головним чином, його гальмівним впливом на процеси деструкції ішемізованих клітин ГМ і кардіоміоцитів та попередженням енергетичного дефіциту в ГМ та міокарді [5; 6; 7]. Застосування ГБО-терапії у комплексі з медикаментозним лікуванням сприяє нормалізації відновних процесів при ГПМК [8]. Всім пацієнтам призначали ацетилсаліцилову кислоту (АСК) в дозі 75–100 мг/добу, гемодилюцію, пентоксифілін. Низькомолекулярні гепарини призначали за необхідністю (загроза ТЕЛА). Засоби з нейротрофічними та модуляторними властивостями не призначалися. З метою об'єктивізації важкості стану, виразності вогнищового неврологічного дефіциту та оцінки динаміки клінічних показників використовували взаємодоповнюючі бальні шкали NIH SS, модифіковану шкалу Rankin та шкалу загального клінічного оцінювання. Ступінь функціонального відновлення оцінювали за індексом Barthell. Неврологічний статус та ступінь функціонального відновлення оцінювали під час надходження пацієнтів (до початку запропо-

нованої комплексної терапії), на 5-ту та 10-ту добу перебування пацієнта в стаціонарі. Деяким пацієнтам проводили контрольну КТГМ або МРТ ГМ, ЕЕГ, УЗДГ+ТКДГ.

Результати та їх обговорення. У момент надходження до лікарні у пацієнтів не було розбіжностей в обсязі осередка ураження головного мозку, котрий становив від 9 до 54 см³. Проведене дослідження підтвердило дані численних досліджень про безпеку запропонованої комплексної терапії. Аналіз результатів лікування ГПМК до 20-ї доби не визначив достовірних розбіжностей між групами обстежуваних пацієнтів. Під час визначення ступеня функціонального відновлення порушених неврологічних функцій спостерігалась тенденція до приросту балів за індексом Barthell в групі пацієнтів, котрі отримували запропоновану комплексну терапію (неотон+ГБО за стандартною методикою). Серед пацієнтів цієї групи до 20-ї доби захворювання у 14 (51,85%) пацієнтів відмічено повний регрес неврологічного дефіциту (варіант малого інсульту: кількість балів по NIH SS з 13,2±4,7 до 0; індекс Barthell>75), водночас у групі пацієнтів, котрі отримували плацебо, аналогічне покращення було відмічено нами тільки в 3 пацієнтів (11,11%). Порівнюючи обидві групи за шкалою загального клінічного оцінювання у пацієнтів, котрі отримували неотон у поєднанні з ГБО-терапією, виявили значну позитивну динаміку регресу неврологічних порушень до 20-ї доби захворювання порівняно з контрольною групою. Оцінка динаміки регресу окремих вогнищевих симптомів виявила достовірне покращення рухової функції на фоні лікування неотоном у поєднанні з ГБО-терапією, а також тенденцію до більш повної корекції розладів чутливості порівняно з групою плацебо. Динаміка морфометричних показників не виявила значимих розбіжностей між групами в прирості об'єму осередка ураження головного мозку з лакунарними та обширними ГПМК. Водночас у більшості пацієнтів, котрі отримували запропоновану нами терапію, з осередком від 9 до 54 см³ виявлено достовірне сповільнення приросту його об'єму на 5-ту добу захворювання порівняно з контрольною групою. Ця тенденція збереглася і до 10-ї доби захворювання та була більш виразною у пацієнтів основної групи. Результати ЕЕГ показали, що у пацієнтів, котрі отримували запропоновану нами комплексну терапію, в 17 (63%) пацієнтів виявлялась тенденція до збільшення потужності альфа-ритму як у вражених, так і в інтактній півкулі (у 4 – 14,8% пацієнтів з групи плацебо). У пацієнтів, віднесених нами до основної групи, зменшився також коефіцієнт міжпівкулевої асиметрії по альфа-ритму. Ці зміни відзначені вже до 5-ї доби захворювання. Аналогічні показники були відзначені в групі плацебо після 10-ї доби захворювання. Під час застосування комплексного лікування (неотон в поєднанні з ГБО-терапією) через 5 та 10 дб ми помітили регрес неврологічного дефіциту, нормалізацію серцевого ритму та покращення церебральної гемодинаміки. Середня лінійна швидкість кровотоку (ЛШК) у всіх пацієнтів під час надходження у внутрішній сонній артерії (ВСА) була в межах (32,8±8,2) см/сек; в середній мозковій артерії (СМА) відповідно (42,0±7,2) см/сек; в основній артерії (40,4±5,6) см/сек. Після проведеного комплексного лікування помічено покращення ЛШК у ВСА до 37,2±7,6 см/сек; в СМА, відповідно, – 46,4±6,4 см/сек, та в базейній основній артерії 43,2±6,4 см/сек. Наявні порушення церебральної гемодинаміки, очевидно, зумовлені порушеннями загальної гемодинаміки. Таким чином, проведені нами дослідження свідчать про те, що практично у всіх хворих основної групи відзначаються ознаки хронічної недостатності мозкового кровообігу, водночас застосування запропонованого комплексного лікування (неотон та ГБО-терапія) значно покращує стан мозкового кровообігу у пацієнтів основної групи. Найкращий клінічний ефект спостерігався у пацієнтів з лакунарними ГПМК та з ураженням мозку (від 9 до 30 см³). Збільшення об'єму ураження дещо знижує терапевтичний ефект засобу та впливає на перебіг захворювання. У пацієнтів з об'ємом ураження понад 50 см³ ефект від лікування був незначним в обох групах. Трьом пацієнтам з об'ємом ураження понад 50 см³ неотон призначався в дозі 2,0 мл неотону на 200 мл фізіологічного розчину внутрішньовенно крапельно X 2 рази на добу (через 12 годин). Попередні спостереження за цими пацієнтами показали, що така доза, по-перше, безпечна, тобто не викликає побічних ефектів, по-друге, відмічена тенденція до більш сприятливого перебігу захворювання. Цей факт свідчить про необхідність корекції дози залежно від важкості ураження мозку та локалізації осередку ураження. Всі пацієнти після проведеного запропонованого нами комплексного лікування (неотон+ГБО-терапія) під час лікування та після виписки зі стаціонару відзначають значний приріст позитивних ефектів та покращення якості життя.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження свідчить про збільшення кількості ГПМК за ішемічним типом на фоні коморбідної патології. Ступінь впливу гіпоксії не можна лише оцінювати за наявністю неврологічного дефіциту, причиною цього, вірогідно, є індивідуальна чутливість ЦНС до гіпоксії та рівень компенсаторних механізмів. Застосування комплексу (неотон, гіпербарична оксигенація) сприяє скороченню термінів інтенсивного лікування пацієнтів із ішемічним типом, попередженню

серцево-судинних ускладнень, скороченню тривалості лікування, покращенню якості життя порівняно з пацієнтами, котрі отримували стандартне лікування. Побічних реакцій на введення неотону та проведення ГБО-терапії ми не спостерігали. Вважаємо за необхідне рекомендувати запропонований нами комплексний метод лікування ГПМК за ішемічним типом. Ранній початок запропонованого комплексного лікування протягом першої доби від появи інсульту сприяє більш повному та швидкому відновленню порушених неврологічних функцій. Отже, на підставі динаміки клінічних проявів органічного ураження головного мозку, редукції патологічних гемодинамічних та електрофізіологічних порушень варто зробити висновок, що запропонований нами комплексний метод лікування дає позитивний ефект, знижує рівень серцево-судинних ускладнень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Mechanism of Increased Tyrosine (TYR Phosphorylation of Calmodulin During Hypoxia in the Cerebral Cortex of Newborn Piglets: The Role of n NOS-Derived Nitric Oxide / [Prakash Mishra, Qazi M. Ashraf, M. Delivoria-Papadopoulos] // *Neurochem. Res.* – 2010. – Vol. 35. – P. 67–75.
2. Механизмы развития и компенсации гемической гипоксии / Под ред. М. Середенко. – К.: Наукова думка, 1987. – 200 с.
3. Карупу В. Электронная микроскопия / В. Карупу. – К.: Вища школа, 1984. – 208 с.
4. Владимиров Ю. Биологические мембраны и незапрограммированная смерть клетки // *Соросовский образовательный журнал.* – 2000. Т. 6. – № 9. – С. 2–9.
5. Kirby R.R., Taylor R.W., Givetta J.M. Handbook of critical care / Second ed.-Lippincott-Raven. – Philadelphia – New York. – 2010. – P. 495–516.
6. Ingwall J., Weiss R. Is the failing heart energy starved? On using chemical energy to support cardiac function // *Circ Res.* – 2004. V. 95. – P. 135–145.
7. Тещук В., Тещук В. Досвід застосування неотону при лікуванні гострих порушень мозкового кровообігу // *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету (Серія: Медицина. Фармація): збірник наукових праць.* – 2012. – Випуск 3. – С. 39–46.
8. Тещук В., Тещук В., Скочко С., Гамма М., Ісраїлова Д., Добренко М. Досвід застосування гіпербаричної оксигенації при лікуванні гострих порушень мозкового кровообігу в умовах ВМКЦ ПР // *Актуальні проблеми транспортної медицини.* – 2012. – № 2 (28). – С. 69–73.

В.И. Тещук, В.В. Тещук. Опыт применения неотона в комплексе с гипербарической оксигенацией при лечении ишемического инсульта. – Статья.

Аннотация. В статье предложен комплексный метод лечения: высокоэффективный метаболический средство (неотон) в сочетании с гипербарической оксигенацией (ГБО). Авторы описывают опыт использования данной методики при лечении острого ишемического инсульта (ИИ). Полученные результаты позволяют использовать предложенное комплексное лечение в рамках «терапевтического окна» в неврологических отделениях.

Ключевые слова: неотон, гипербарическая оксигенация, острое нарушение мозгового кровообращения, ишемический инсульт, лечение.

V. Teschuk, V. Teschuk. Experience in the Use of Neoton in Combination with Hyperbaric Oxygenation in the Treatment of Ischemic Stroke. – Article.

Summary. The article suggests a complex method of treatment: a highly effective metabolic agent (neoton) in combination with hyperbaric oxygenation (HBO). The authors describe the experience of using this technique in the treatment of acute ischemic stroke (AI). The obtained results allow using the proposed complex treatment within the “therapeutic window” in neurological departments.

Key words: neoton, hyperbaric oxygenation, acute disturbance of cerebral circulation, ischemic stroke, treatment.

В.Й. Тещук,
кандидат медичних наук, доцент,
Заслужений лікар України,
начальник ангіоневрологічного відділення
клініки нейрохірургії і неврології,
Військово-медичний клінічний центр Південного регіону України,
полковник медичної служби
м. Одеса, Україна

Н.В. Тещук,
лікар-інтерн (невролог),
Одеський національний медичний університет,
м. Одеса, Україна

СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ НА МЕТОДИ ПРОГНОЗУВАННЯ РОЗВИТКУ ДИСЦИРКУЛЯТОРНОЇ ЕНЦЕФАЛОПАТІЇ У ХВОРИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ІЗ ВЕГЕТАТИВНО-СУДИННОЮ НЕВРІВНОВАЖЕНОСТЮ

Анотація. У статті описуються методи прогнозування розвитку дисциркуляторної енцефалопатії у хворих військовослужбовців із вегетативно-судинною неврівноваженістю.

Ключові слова: дисциркуляторна енцефалопатія, вегетативно-судинна неврівноваженість, ішемічний інсульт.

Щорічно в умовах ангіоневрологічного відділення (далі – АНВ) клініки нейрохірургії та неврології (КНН) Військово-медичного клінічного центру (ВМКЦ) Південного регіону (ПР) проходять стаціонарне лікування понад 400 пацієнтів із гострими порушеннями мозкового кровообігу (далі – ГПМК). ГПМК – це клінічний синдром, котрий характеризується миттєвою появою вогнищевої неврологічної симптоматики та загальнономозкових порушень, які супроводжуються осередковими структурними змінами речовини головного мозку. Протягом останніх 20 років завдяки застосуванню сучасних методів нейровізуалізації (магнітно-резонансної томографії (МРТ) та комп'ютерної томографії (КТ) головного мозку, досліджень судинної системи головного мозку (транскраніальної доплерографії (ТКДГ) та ультразвукової доплерографії (УЗДГ) екстракраніальних судин), біохімічних методів тощо з'явилися нові дані про патофізіологію ГПМК, котрі змінили погляди на стратегію та тактику ведення хворих із мозковим інсультом (МІ). Найбільший вплив здійснила концепція «ішемічної напівтіні – пенумбри» та можливостей «терапевтичного вікна». Більшість наших пацієнтів – це хворі з ішемічним інсультом (ІІ). Дослідження кінця минулого століття вказують на те, що в результаті оклюзії судини або гіперперфузії тканини мозку протягом кількох хвилин відбувається некротична смерть клітин [1; 2; 3]. Але навколо зони інфаркту утворюється зона «пенумбри», в межах котрої нейрони ще не загинули. У клінічній картині конституціональної вегетативно-судинної неврівноваженості (далі – КВСН) тісно переплітаються вегетативно- та психопатологічні прояви. Різноманітні варіанти цього психовегетативного синдрому достатньо описані [7; 8; 9]. Менш глибоко вивчена динаміка вказаного захворювання, зокрема синдрому, котрий ускладнює встановлення прогнозу.

Нами проаналізована клінічна картина КВСН у 200 пацієнтів-військовослужбовців у віці 30–40 років, котрі перебували на лікуванні в клініці нейрохірургії та неврології ВМКЦ ПР з 2000 до 2015 р. включно. В І групі у віці від 30 до 35 років було 22 жінки та 8 чоловіків, від 36 до 40 років – 42 жінки та 30 чоловіків; в II-й групі, відповідно, – 27 і 4 та 47 і 20. Розумовою працею були зайняті 48 жінок та 23 чоловіків першої групи та 54 жінки і 23 чоловіки другої групи. Про спадково-конституціональний генез КВСН судили на підставі даних про вегетативно-дистонічні прояви в дитячому та юнацькому віці; за наявністю ВСН у кровних родичів обстежуваних та за відсутності в них захворювань,

котрі б могли зумовити розвиток симптоматичної вегетативно-судинної неврівноваженості. Протягом останніх дванадцяти років 167 хворих-військовослужбовців перебували під нашим наглядом. У динаміці використовувались клінічні та лабораторні методи дослідження, вивчався соматичний, неврологічний, психічний та ендокринологічний статус.

У результаті обстеження у 78 пацієнтів виявлені початкові прояви ДЕ. Пацієнти І-ї групи виявляли скарги на головний біль, котрий посилювався в кінці робочого дня, але інколи з'являвся після нічного сну. В деяких випадках головний біль посилювався після денного сну, якщо з тієї чи іншої причини сон переривали. У неврологічному статусі відзначалася розсіяна органічна мікросимптоматика: легка анізокорія та неправильна форма зіниць, незначна слабкість конвергенції, асиметрія носо-губних зморшок, у 43 пацієнтів – двобічний симптом Марінеску-Радовичі, у 15 – анізорефлексія колінних відрухів. У психічному статусі відзначалися стійкі анте-депресивні прояви: зниження настрою, втрата радості життя, кваліть, адинамія, порушення сну тощо. При проведенні електроенцефалографії (ЕЕГ) реєструвалась помірна дезорганізація та дизритмія. Під час сфігмоманометрії виявлено нестійкість артеріального тиску (АТ) з добовими коливаннями в середньому на $(22,3 \pm 3,1)$ мм рт. ст. Змінювались і показники реоенцефалографії (РЕГ), частіше спостерігалось підвищення артеріального тону та зниження венозного. Тенденція до вказаних змін судинного тону спостерігалася і під час офтальмоскопії.

В 11 пацієнтів визначалися під час проведення УЗДГ та ТКДГ прояви атеросклеротичного процесу, у 5 пацієнтів – склеротизування судин очного дна, у 7 – гіперліпопротеїнемія II та III типів, у 5 пацієнтів на підставі клінічних, ЕКГ та Ехо КС даних діагностована стабільна стенокардія напруження (у 4 – I-го функціонального класу, в 1 – II).

Аналіз анамнезу, включаючи документальний, у військовослужбовців з КВСН І-ї групи вказав на закономірну прогресивність перебігу їх захворювання з чіткою фазністю змін психічного стану. Спочатку у пацієнтів спостерігалася загальна слабкість, підвищена стомлюваність, котрі мали суб'єктивний характер, зниження настрою. Пацієнти скаржились на біль у різноманітних ділянках тіла, відсутність сил, зниження працездатності та боєздатності. На їх думку, якраз порушення в соматичній сфері знижало попередню ініціативність, пацієнти скаржились на зниження настрою, котрі пов'язували з уявною патологією. Через деякий час депресія превалювала над соматичними скаргами. У пацієнтів порушувалась увага та пам'ять, спочатку – запам'ятовування, потім – відображення, а також – мислення. Таким чином, формувалися початкові ознаки психоорганічного синдрому.

Усі пацієнти даної групи початок захворювання пов'язували з появою головного болю, больових відчуттів у ділянці серця, кінцівок, відчуття запаморочення, наявністю «сітки» перед очима, котрі мали періодичний характер, частіше виникали без видимої на те причини, іноді були спровоковані метеобільністю, фізичним та психологічним навантаженням. Порушень сну за цього, як правило, не спостерігалось, працездатність суттєво не знижувалась. Через кілька років знижувалась концентрація уваги, виникала підвищена стомлюваність, що підтверджувалось проведенням коректурних проб. У деяких пацієнтів з'являлося затруднення засинання, відчуття незадоволення сном, значні коливання АТ із тенденцією до гіпотензії. У деяких пацієнтів на фоні головного болю виникала нудота, блювота, з'являвся ознобopodobний тремор. У 61 (78,2%) пацієнта з 78 обстежуваних вказані загострення, за даними сфігмоманометрії, реовазографії та РЕГ, офтальмоскопії, супроводжувалися посиленням судинної дистонії в основному шляхом зниження тону великих артерій за одночасного наростання тону (спазму) дрібних артерій. Вказані ангіодистонічні кризи (вегетативно-судинні) нерідко провокувалися стомлюванням, недосипанням, однак за цього чіткого закономірного зв'язку появи кризів із певним чинником пацієнти, як правило, не відзначали. З появою кризів погіршувався стан пацієнтів, в міжкризовому періоді наростала астенизація, депресивність. Рівень тривожності, відповідно до даних методу Спілбергера-Ханіна та шкали Гамільтона, був невисокий. Аналіз документального анамнезу показав, що ознаки ДЕ з'являлися не раніше чим через 2–3 роки після виникнення вегетативних кризів. До того часу, у пацієнтів діагностувалися початкові прояви психоорганічного синдрому. Їх скарги на підвищену стомлюваність та зниження пам'яті доповнювали повідомлення родичів пацієнтів про торпідність, ригідність мислення, що було підтверджено даними психологічного обстеження. Провівши якісний та кількісний анамнез виконання завдань за шкалою Векслера, ми визначили зниження пам'яті у пацієнтів І-ї групи, зокрема при виконанні завдань, спрямованих на перевірку логічної пам'яті. Здебільшого втрачалися другорядні деталі розповіді, сюжет пацієнти відтворювали. Відзначалися деякі ускладнення під час виконання «важких асоціацій» VII субтеста шкали Векслера, що свідчило про деяке ослаблення логічно-змістової (асоціативної) пам'яті. Під час обстеження хворих за допомогою коректурної проби показники точності

відповідали $0,51 \pm 0,1$, а затрачений час – $(99 \pm 0,2)$ хв. Після заповнення 1/3 бланку 34% пацієнтів відмовились від подальшого виконання проби, посилаючись на стомлюваність. В останніх кількість помилок збільшувалась мірою виконання проби, що свідчило про виснаження уваги. У пацієнтів даної групи відзначалось ускладнення й під час виконання проб на переключення уваги (таблиці Шульте). Пацієнти I та II груп були рівнозначні за віковим складом, статтю, тривалістю захворювання та характером військової діяльності. Однак у пацієнтів II-ї групи (98 пацієнтів), на відміну від пацієнтів I-ї групи (в яких констатована ДЕ), ані клінічно, ані з допомогою додаткових методів (ЕЕГ, Ехо ЕГ, КТГМ, МРТ ГМ) ознак органічного ураження головного мозку не було виявлено. Артеріальний тонус та АТ у пацієнтів II-ї групи, як і в пацієнтів I-ї групи, були не стійкими, однак добовий розмах коливань АТ в середньому становив $(12,1 \pm 1,1)$ мм рт. ст., що значно менше, ніж у пацієнтів, віднесених до першої групи. Тенденція до венозної гіпотензії була менш виразна у пацієнтів II-ї групи порівняно з пацієнтами I-ї групи. За проведення аналізу реовазографії, РЕГ, УЗДГ, ТКДГ, офтальмоскопії, ЕКГ, Ехо ЕГ, біохімічних досліджень не зареєстровано ознак атеросклерозу.

Динаміка патологічних проявів у пацієнтів II-ї групи відрізнялася від такої самої у представників I-ї групи. Захворювання у пацієнтів другої групи проявлялось вперше не вазовегетативними порушеннями, а невротичними (позрадливість, плаксивість, порушення сну). Головний біль був спочатку непостійним і невиразним, і тільки з часом він набував інтенсивного та стійкого характеру. Часто виникали неприємні відчуття в ділянці серця, дистальних відділах кінцівок, нерідко пацієнти відзначали запаморочення та запаморочення. У пацієнтів наростала тривожність, котра посилювалася з появою вегетативних кризів. За кожної кризи пацієнти другої групи відзначали страх смерті, що супроводжувалось гіпергідрозом, посиленням діурезу. Кризи відповідали терміну «панічні атаки». АТ на плечових артеріях підвищувався на 30–40 мм рт. ст. Різноспрямованості у змінах тонузу великих та дрібних судин не спостерігалось. Метод Спілбергера-Ханіна та шкала Гамільтона виявили високий рівень тривожності. У пацієнтів II-ї групи кризи провокувалися стомленням, недосипанням, стресовими ситуаціями, емоційним напруженням. У ряді випадків вони виникали без видимої на то причини. Ані до настання панічних атак, ані після їх виникнення (спостереження тривало протягом 12 років) розладів пам'яті, ригідності мислення не спостерігалось, про що свідчить відсутність скарг пацієнтів та їх родичів, дані експериментально-психологічних досліджень (шкала пам'яті Векслера, коректурні проби, таблиці Шульте).

Висновки. Таким чином, за тривалого перебігу КВСН може виникнути ДЕ. Різниця за клінічного перебігу КВСН та у прогнозі зумовлюється тим, що механізм виникнення ангіодистонії за спадкової КВСН може бути неоднаковим. Прогнозу за КВСН можуть сприяти аналіз динаміки психопатологічних проявів у пацієнтів. У багатьох пацієнтів перебіг КВСН ускладнюється приєднанням частих вегетативних криз, у деяких пацієнтів перебіг КВСН ускладнюється ДЕ, а отже, транзиторними ішемічними атаками (ТІА), ГПМК, субарахноїдальним крововиливом (САК). У нашій клініці ми з успіхом усуваємо вегетативні кризи та попереджаємо їх виникнення поєднанням застосуванням ноофену 0,25 по 1 табл. X 2 рази на добу всередину; та ламотриджину 0,025 по 1 табл. X 2 рази на добу всередину. Проаналізовані результати вегетативних криз свідчать про значне покращення стану пацієнтів, зменшення кількості кризових ситуацій, значне зменшення їх тривалості, що, у свою чергу, є виправданим методом лікування, тому що скорочуються терміни лікування вищеописаної категорії пацієнтів, зменшуються витрати на лікування та соціальне забезпечення, різко підвищується його ефективність, а це призводить до попередження розвитку ТІА та ГПМК в працездатному віці [9]. ДЕ в основному ускладнюються КВСН, котрі вперше проявляються вазовегетативними порушеннями (а не невротичними) та в подальшому їх перебіг характеризується превалюванням вегетативної дисфункції над психопатологічними порушеннями. Менш вірогідний розвиток ДЕ за КВСН, котрі супроводжуються невротичними симптомами та в подальшому супроводжуються різноманітними проявами тривожного синдрому з виникненням панічних атак.

ЛІТЕРАТУРА

1. Полищук Н.Е., Рассказов С.Ю. Принципы ведения больного в неотложной неврологии и нейрохирургии / Н.Е. Полищук, С.Ю. Рассказов. – Киев, ИВЦ «Деловой контакт» и Независимое агенство научной медицинской информации, 1998. – 82 с.
2. Руденко А.Ю., Луцик У.Б., Руденко А.А. Клініко-інструментальна характеристика ранніх форм судинної патології головного мозку // Сучасні проблеми клінічної та військової неврології (Збірник праць науково-практичної конференції з міжнародною участю, присвяченої 100-річчю заснування клініки неврології Головного військового клінічного госпіталю). – Київ, 1999. – С. 48–50.

3. Виничук С.М., Черенько Т.М. Ишемический инсульт: эволюция взглядов на стратегию лечения / С.М. Виничук, Т.М. Черенько. – К., 2003. – 120 с.
4. Грэм Дж. Хэнки. Инсульт (ответы на Ваши вопросы) / Грэм Дж. Хэнки. – Будапешт, 2005. – 381 с.
5. Матеріали Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.
6. Скворцова В.И. Снижение заболеваемости, смертности и инвалидности от инсультов в Российской Федерации / В.И. Скворцова. – М.: Литерра, 2008. – 192 с.
7. Вопросы и ответы в неврологии: справочник врача / Мищенко Т.С.; под ред. Мищенко Т.С. – К.: ООО Доктор-Медиа, 2012. – 432 с.
8. Вегетативные расстройства: клиника, лечение, диагностика / под ред. А.М. Вейна. – М.: Мед. информ. агентство, 1998. – 752 с.
9. Тещук В.Й., Тещук В.В., Філь Ю.С. Досвід застосування ламотриджину під час лікування симпатико-адреналових кризів // Український вісник психоневрології. – 2006. Том 14, вип. 2 (47). – С. 112–114.

В.И. Тещук, Н.В. Тещук. Современные представления о методах прогнозирования развития дисциркуляторной энцефалопатии у больных военнослужащих с вегетативно-сосудистой неуравновешенностью.

Аннотация. В статье описываются методы прогнозирования развития дисциркуляторной энцефалопатии у больных военнослужащих с вегетативно-сосудистой неуравновешенностью.

Ключевые слова: дисциркуляторная энцефалопатия, вегетативно-сосудистая неуравновешенность, ишемический инсульт.

V. Teshuk, N. Teshuk. Modern ideas about the methods of predicting the development of discirculatory encephalopathy in patients with military vascular imbalance.

Summary. The article describes methods for predicting the development of Discirculatory encephalopathy in patients with a vegetative-vascular unbalance.

Key words: discirculatory encephalopathy, vegetative-vascular imbalance, ischemic stroke.

*Г.Х. Яворська,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри мистецтвознавства
та загальногуманітарних дисциплін
Міжнародний гуманітарний університет,
м. Одеса, Україна*

*Д.М. Сенишин,
лікар,
сmt Східниця, Львівська область, Україна*

ПРОФЕСІОГЕНЕЗ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ

***Анотація.** Автори статті розкривають теоретичні засади професіогенезу медичних працівників. Найбільш сприятливим для процесу є відповідність професійного і особистісного розвитку, коли досягнення професійних вершин одночасно є вершиною розквіту особистості. Враховуючи, що є незалежні і динамічні лінії розвитку інтелектуальної, мотиваційної, емоційної і поведінкової сфер, розгляд цих можливих ліній особистісного професіогенезу автор уточнює стосовно таких позицій: особистість над професією, особистість із професією, особистість без професії.*

***Ключові слова:** професіогенез, професіонал, професіоналізм, медичні працівники.*

Поняття «професіогенез» дедалі частіше використовується сучасними дослідниками професій (зокрема, психологами Є. Єрмолаєвою, В. Рибалко [1; 4] і педагогом Г. Яворською [2; 3]). Під професіогенезом розуміють розвиток особистості, зміни і перетворення її психологічної структури, зумовлені засвоєнням і здійсненням професійної діяльності. Цей процес особистісного розвитку і становлення професіонала від початківця до творця залежить від історичного розвитку системи професій як соціального інституту, від наявних освітніх систем, від соціально-економічних умов здійснення професійної діяльності [2; 3].

Загальною закономірністю професіогенезу є те, що всі його лінії (історична, економічна, інформаційна, особистісна) охоплюють закономірності розвитку особистості як професіонала і вимагають від неї власної активності в розвитку й утворенні психологічної структури, що забезпечуватиме професійну діяльність і особистісну ідентичність, яка її координуватиме. Будь-який індивідуальний професійний розвиток, незважаючи на відмінності в конкретних видах праці (медична, педагогічна, юридична тощо), має за мету формування особистості професіонала як суб'єкта, що має самостійно та якісно виконувати професійні функції з оптимальними психологічними витратами, – це і зумовлює **актуальність** проблеми.

Особистісний професіогенез відбувається за двома напрямками.

Перший напрям здійснюється через формування в особистості внутрішніх засобів професійної діяльності: накопичення спеціальних знань, умінь і навичок, необхідних і достатніх для певної предметної сфери, розвиток таких підструктур особистості, як мотивація професійної праці, професійні риси характеру, здатність до професійного спілкування, рефлексія, інтелектуально-творчі якості, адекватний індивідуальний стиль професійної діяльності залежно від психофізіологічних якостей. У процесі відбувається поступова структурна перебудова особистості і зростає її автономність при вирішенні професійних завдань.

Другий напрям становить засвоєння особистістю зовнішніх (соціальних) засобів професійної діяльності, що супроводжується накопиченням певних соціальних регуляторів у даному професійному співтоваристві; освоєння соціального простору професії, відповідних матеріалів і інформаційних засобів професійної діяльності [4].

Ці два напрями професіогенезу збігаються з процесом формування внутрішньої і зовнішньої професійної ідентичності особистості [5].

Мета статті – обґрунтувати теоретичні засади розвитку професіогенезу медичних працівників.

Професіонал, з нашої точки зору, – це соціально компетентна, психологічно зріла особистість, що відзначається високою професійною майстерністю, яка визначає її спосіб життя, особливий професійно орієнтований, відповідальний світогляд і почуття приєднання до певної професійної спільноти.

Професіоналізм як результат професіогенезу – це інтегративна характеристика професійно зрілої особистості як суб'єкта діяльності, спілкування, праці. Професійна зрілість включає: соціальну зрілість (володіння правовими нормами, засобами спільної професійної діяльності і співробітництва, прийнятими в суспільстві прийомами професійного спілкування тощо), особистісну зрілість (володіння засобами самовираження і саморозвитку, засобами протидії професійним деформаціям особистості), діяльнісну зрілість (володіння на високому рівні професійною діяльністю, засобами самореалізації і саморозвитку особистості в межах професії, здатність до творчих проявів власної індивідуальності) [6].

Професійна ідентичність складається тільки на достатньо високих рівнях оволодіння професією і є результатом узгодження особистістю складних колізій як особистісного, так і професійного розвитку: усвідомлення предмета і умов діяльності (розуміння суті самої професії, її законів), навколишнього соціального і професійного світу, а також себе як професіонала. Професійна ідентичність завершується формуванням індивідуалізованої моделі професійної поведінки, що зумовлює стереотипи поведінки в типових ситуаціях, творчі рішення в непередбачених обставинах, шляхи самореалізації особистості в контексті життєвого і професійного шляху. У структурі професійної ідентичності взаємодіють образ ідеального професіонала і образ самого Я-професіонала [5; 7].

Тільки особистісне проникнення у професію забезпечує розвиток майстерності і піднесення до професійних вершин. Професійна діяльність без особистісного опосередкування насправді призводить до виконання стандартного набору функцій, що руйнуються під час зіткнення з непередбачуваними життєвими та соціальними обставинами. Тільки особистісна професійна ідентичність дає змогу особі зорієнтуватися на ринку праці і правильно оцінити свої шанси, індивідуально зіставити стратегії пошуку професійної освіти, роботи зі своєю особистою цінністю як професіонала.

Професіонал – це особистість, яка володіє нормами професії як у мотиваційному, так і в інструментальному планах, результативно й успішно, з високою продуктивністю та якістю здійснює свою трудову діяльність, відзначається розвинутими професійними перспективами, самостійно будує сценарій свого професійного життя, розвиває свою особистість і індивідуальність засобами професії, протистоїть зовнішнім перешкодам, збагачує досвід професії оригінальним творчим внеском, сприяє підвищенню престижу своєї професії в суспільстві і суспільного інтересу до неї.

Розглянемо особливості взаємодії особистісного і професійного становлення на різних етапах життєвого шляху. Як зазначає Н. Ничкало, на кожній віковій стадії особистісний і професійний розвиток відзначаються своєрідним змістом, певною динамікою і співвідношенням [8]. Особистісний онтогенез є динамічним і насиченим, як у період дитинства, так і в дорослому житті, і старості. Однак про професійний онтогенез із повною визначеністю можна говорити тільки стосовно дорослого життя. На початку професійного онтогенезу особистість вже має певний стартовий рівень психічного та соціального розвитку, що можна визначити як стартовий професіогенетичний стан особистості. Оцінка цього стартового професіогенетичного стану особистості, її відображення в певних критеріях можливе через розкриття і психологічний аналіз головної події професіогенезу – вибору професії.

Особистісний і професійний розвиток взаємозумовлені. З одного боку, риси особистості (потреби, інтереси, рівень домагань, інтелектуальні особливості тощо) суттєво впливають на вибір професії та її подальший професійний розвиток. Вони можуть сприяти досягненню професійної майстерності, творчій самореалізації, а можуть стати на заваді професійному становленню. Таким чином, існують особистісний позитивний професіогенез і особистісний негативний професіогенез.

Особистісний позитивний професіогенез має місце за умови відповідності професії особистісним структурам, у разі досягнення успіхів, майстерності у професійній діяльності, що посилює мотивацію особистого розвитку і сприяє творчому розвитку та саморозвитку особистості засобами професії. Наприклад, у невропатолога, терапевта розвивається спостережливість, професійна увага, зростає креативність, емпатія. У результаті позитивного професіогенезу відбувається посилення особистісних структур і особистості загалом, формується професійний тип особистості з характерною манерою діяльності, поведінки, спілкування, інтересами, позиціями, що дедалі надійніше й успішніше виконує професійні обов'язки, вражає професійне середовище своєрідним професійним стилем, має стабільно високі досягнення, вважається незамінним [2; 3].

У результаті негативного професіогенезу особистість «згасає», деформується. Особа, яка не стала професіоналом (особистість без професійної майстерності), характеризується поведінковими ускладненнями, роздратованістю, конфліктністю, або ж виникає професійна обмеженість, упередженість, нечутливість до інших сфер, окрім професійної діяльності. Негативний професіогенез виникає за умови невідповідності особистості професії, за якої особистісна деформація буде збільшуватися під час тривалих професійних занять.

Професія впливає на процеси сприймання й уваги. Це виявляється у загостренні уваги до об'єктів і явищ, пов'язаних з професією, і зниженні інтересу до всього побічного, що зрештою призводить до однобічності світогляду, обмеженості, професійної упередженості. Від характеру професії людини значною мірою залежить характер її ідеології, духовні надбання, етика, симпатії та антипатії, смаки, звички і весь світогляд. Професія нав'язує людині свою «точку зору», з якою вона сприймає світ явищ і реагує на подразнення. Якщо аптекар сприймає його під кутом зору «унцій», то прокурор сприймає його *sub special* статей кодексу, священник – з точки зору принципів релігії, солдат – дисципліни і воєнної справи [2; 3].

Водночас в окремих випадках професійний розвиток може і випереджати особистісний: людина стає професіоналом із несформованими особистісними рисами. Це є можливим для тих професій, в яких домінуюче значення мають вузькоспеціалізовані професійні знання, уміння і навички технічного рівня (професії з мінімальною навантаженістю відповідальності особистості).

Можна виділити дві групи професій, відповідно до ролі особистості у здійсненні професійної діяльності:

- професії, в яких домінують вузькоспеціалізовані знання, уміння, навички, а вплив особистісних якостей на результат праці мінімальний; людина досягає професійної (інструментальної) майстерності незалежно від зрілості особистості і все одно може вважатися професіоналом;

- професії типу «людина–людина», в яких особистісна зрілість є головною і неодмінною умовою успішного професійного становлення [9].

Отже, є професіогенез, що не зачіпає особистісний розвиток, а є такий професіогенез, що зумовлений розвитком особистості.

Відображення у професійному виборі особистості її психологічної структури сприяє успішному оволодінню професією. Ряд професій на самому початку вимагає певних психологічних властивостей, на основі яких відбувається підбір до певних професійних груп (правоохоронцю потрібна фізична та психічна врівноваженість, педагогу потрібна комунікативна обдарованість, лікарю – психологічна врівноваженість, актору – емоційність тощо) [1; 5; 9]. Люди у разі невідповідності особистісних властивостей вимогам професії погано можуть впоратись з обов'язками, сприймають свою професію як муку, страждають від неї.

Кожне професійне середовище поступово декларує ряд вимог, яким має відповідати особистість, щоб бути визнаною професіоналом. Більшість професійних груп ставить достатньо серйозну кількість бар'єрів і перешкод (іспити, стаж, магістерська робота, дисертація тощо), що не дають змоги легко проникнути в ці групи і сприяють відбору людей із певними бажаними властивостями. В середині професійних груп досягнення вершин, визнання можливе лише за наявності певних психологічних властивостей і їх постійного розвитку.

Результатом впливу професії на особистість є своєрідність психологічного складу представників певних професійних груп, що достатньо усвідомлена суспільним досвідом [1; 2; 3; 5; 9].

Кожна професія – це своєрідне інтерперсональне середовище, тому що професія приваблює людей із певними особистісними установками. Члени кожної професійної групи характеризуються певною подібністю позицій, цінностей, орієнтацій; у типових ситуаціях вони доволі однаково реагують. Чим більше походить особистісна спрямованість людини на інтереси певної групи професіоналів, тим вищими є шанси досягти високої результативності і професійного успіху у цього члена професійної групи.

З огляду на це Дж. Холанд висунув гіпотезу, що існують відповідні типи особистостей, які надзвичайно швидко можуть увійти в своє інтерперсональне середовище, а саме реалістичне, інтелектуальне, соціальне, конвенціональне, підприємницьке, артистичне тощо [10].

Професійна діяльність впливає на бюджет часу людини: певні професії вимагають особливого часу, певної частини доби для виконання професійних обов'язків; планується інший час на власні потреби; від професії похідним є спосіб задоволення потреб, розваги (театр, концерт, казино, ресторан, туристичний похід), спілкування з іншими (вчений спілкується з людьми науки, лікар – із лікарями, виникають

політичні, мистецькі «тусовки», а працівник правоохоронних органів, на жаль, найчастіше спілкується з неблагонадійним контингентом тощо).

Ряд професій (лікар, юрист, вчитель) ставить високі етичні вимоги до поведінки, вимагає збереження професійних, службових таємниць (таємниця слідства, клієнта, лікарська таємниця, таємниця сповіді, таємниця комерційної чи дипломатичної угоди), що зумовлює відповідне ставлення до представників професійних груп, очікування нормативного професійного стилю.

Кожен професіонал, відповідно, створює свій певний професійний і соціальний побут: ученому відповідає лабораторія, художнику – майстерня, бізнесмену – офіс, робітнику – виробничий цех. Існує суспільно практикована територіальна локалізація професійних груп (робітничі та студентські гуртожитки, будинки вчених, літераторів, квартали мистецької богеми).

Однак професійний і особистісний розвиток, незважаючи на їх взаємозумовленість, необхідно розрізняти. У професійному розвитку виявляються внутрішнє середовище особистості, її активність, потреби самореалізації. Вибір і розвиток професійної діяльності – це реалізація певної особистісно визначеної стратегії життєвого сценарію. Високий і масштабний процес професійного розвитку можливий тільки за умови розвитку особистості, що здатна розпізнати наявний стан розвитку своїх властивостей, досягти усвідомлення необхідності змін і перетворень свого внутрішнього світу, здатна на пошук нових можливостей самоздійснення в праці. Але за своєю суттю професійний розвиток охоплює, перш за все, такі особистісні структури, що становлять психологічну основу засвоєння й оволодіння різними видами діяльності і є суттєвими для професійного успіху. Професійний і особистісний розвиток можуть підпорядковуватись і посилювати один одного.

Особистість може використовувати професію для своїх цілей, «підкорити професію» своїй особистості, щоб досягти певного способу життя, матеріального добробуту. У такому разі особистість утверджує себе над професією, виступає сама головною цінністю, дорожить собою як цінністю, а не професією, розглядаючи її як виконання алгоритмів певних професійних завдань, як відповідне виконання професійної ролі, що особистість не обходить. Іншим життєвим випадком є підняття професії як найважливішої цінності, в ім'я якої розгортається і відбувається утвердження своєї особистості в професії, вибудовується і формується особистість – «доростання особистості до професіонала». Динамізм двох ліній розвитку зумовлений невідповідністю структури діючого особистісного «Я» ідеальному професійному «Я».

Найбільш сприятливою для обох процесів є відповідність професійного і особистісного розвитку, коли досягнення професійних вершин є одночасно вершиною розквіту особистості. Враховуючи, що є незалежні і динамічні лінії розвитку інтелектуальної, мотиваційної, емоційної і поведінкової сфер, розгляд цих можливих ліній особистісного професіогенезу має бути уточнений щодо таких позицій: особистість над професією, особистість із професією, особистість без професії.

У цьому плані можуть бути зіставлені різні життєві колізії. Особливий випадок професійного розвитку – «усічення особистості», коли людина використовує свої індивідуальні особливості, що дають їй можливість вибудувати тільки ті моделі професійної поведінки, що призводять до соціальних досягнень, соціально адаптивної поведінки. З іншого боку, цінність особистісного розвитку може бути реалізована і поза професійним розвитком; лозунгом даної життєвої колізії є «не важливо, ким бути, важливо, яким бути». Зрозуміло, типізувати всі можливі співвідношення особистісного та професійного розвитку не просто [О. Деркач, Є. Селезньова, Р. Бернс, В. Агапов].

У професіогенезі можна виділити такі етапи: вибір професії, професійне самовизначення, стадія освіти і підготовки, адаптація до професійної діяльності, професіоналізація, досягнення високої продуктивності, професійна самореалізація. Професійному розвитку властива певна особистісна динаміка, яка поки що досліджена лише фрагментарно, визначає В. Рибалка.

Вибраний нами у дослідженні період професіогенезу зумовлений вибором професії, що є вихідною точкою професіогенезу, головною подією його старту. Вибір професії визначається певними тенденціями особистості, рисами і задатками. Як правило, це життєве завдання вирішується в підлітковому та юнацькому віці (до початку дорослого життя). У виборі професії акумулюється весь досвід особистості з пройдених етапів психічного розвитку.

Особистість, навіть якщо вона має обмежену кількість життєвих планів, буде деякі перспективи щодо майбутнього, і однією з таких життєвих перспектив є професія. Це життєве рішення, що взагалі дає зрозуміти, яке значення має для людини її власне життя. Ця перша серйозна актуалізація творчої сили розвитку людини глибоко описана в науковій літературі Є. Климовим, Г. Костюком, П. Сорочініним, Е. Еріксоном.

Для багатьох людей стан вибору є дуже складним. Особистість, що не змогла зробити професійного вибору, вибору освіти і кар'єри, відчуває себе втраченою, нікому не потрібною, перебуває в душевному розладі. Професійний вибір – це одночасно самовизначення і в інших сферах життєдіяльності в конкретній культурно-історичній ситуації. Важливим аспектом цього вибору є необхідність врахувати розвиток своєї особистості, всі його аспекти, адже за вибір, зроблений підлітком, буде нести відповідальність зріла людина (інша особистість).

Загалом динаміка професійного становлення особистості проходить три стадії: адаптації, становлення, стагнації. У межах дослідження професійної зрілості медичних працівників цю динаміку можна пов'язати з етапом їх професійної підготовки у вищому навчальному закладі (адаптація); пристосування до умов професії на робочому місці (становлення); досягнення найвищих результатів у професійній діяльності (акме) і поступове втрачання професіоналізму (стагнація).

Досягнення яскравого професійного акме, тобто зрілості, як свідчать дослідження, стає можливим завдяки таким особливостям пізнавальної сфери особистості, як активне відображення дійсності і здатність добре орієнтуватися в ній (реалістичне сприймання). Професіонали такого типу зберігають рідкісне вміння одночасно занурюватися в потік життя і бути поза ним, не в'язнути у власних переживаннях, а, зрозумівши їх причини, підніматися над ними. У своїй праці вони демонструють здатність знаходити відповідні для найскладніших ситуацій рішення і здійснювати їх. У сфері ж спілкування професіоналу в стані розквіту властива тенденція встановлення доброзичливих стосунків як в умовах професійної праці, так і поза нею, тенденція утримувати адекватний статус як у великому, так і у малому соціумі. Це ще раз підкреслює, що високий професіоналізм вимагає високої моральної зрілості особистості, яка відзначається відкритістю, чесністю, безпосередністю у вчинках і словах.

Особистісно орієнтований підхід ставить нові завдання під час вивчення проблеми професійного розвитку особистості медичних працівників санаторно-курортних закладів. Це:

– визначення змісту процесу професійного розвитку і розроблення відповідних концептуальних моделей професійного розвитку;

– прийняття до уваги динамічності процесу професійного розвитку і охоплення всього неперервного процесу професійного розвитку особистості від моменту вступу до школи через стадію самостійного і свідомого вибору професії до творчої самореалізації особистості;

– аналіз соціальних умов професійної підготовки та здійснення професійної діяльності в соціальних інститутах професіоналізації, освітніх системах, на ринку професій і соціальних групах, в умовах підприємства тощо.

Отже, означена проблема актуальна і вимагає подальших досліджень у галузі психології праці загалом та медичної психології зокрема.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рибалка В.В. Особистісний підхід у навчанні старшокласників: [Монографія] / В.В. Рибалка. – К., 1998. – 160 с.
2. Яворська Г.Х. Формування соціально-професійної зрілості у курсантів-майбутніх офіцерів міліції: теоретико-методологічний аспект / Г.Х. Яворська. – Одеса: ОДУВС, 2005. – 247 с.
3. Яворська Г.Х. Професіогенез як механізм становлення і розвитку соціально-професійної зрілості майбутнього працівника міліції / Г.Х. Яворська // Наука і освіта: Зб-к праць. – Одеса, 2005. – № 1. – С. 34–44.
4. Ермолаева Е.И. Професіональные качества специалиста в модели его деятельности / Е.И. Ермолаева. – Томск, 1979. – 52 с.
5. Завалишина Д.Н. Психологическая структура способностей. Развитие и диагностика способностей / Д.Н. Завалишина. – М., 1991. – 115 с.
6. Професіональные качества специалиста в модели его деятельности. – Томск, 1979. – 52 с.
7. Кон И.С. Открытие «Я» / И.С. Кон. – М., 1978. – 367 с.
8. Ничкало Н.Г. Професіонально-технічне образование в Украине: проблемы исследований / Н.Г. Ничкало. – К., 1999. – 28 с.
9. Климов Е.А. Психология профессионала: Избр. псих. труды / Е.А. Климов. – М., 2003. – 456 с.
10. Holland I. The Psychology of Vocational Choice. – Waltham Mass., 1996. – 196 p.

Г.Х. Яворская, Д.М. Сенишин. Профессиогенез медицинских работников: теоретические основы. – Статья.

Аннотация. Авторы статьи раскрывают теоретические основы профессиогенеза медицинских сотрудников. Наиболее эффективным для процесса есть соответствие профессионального и личностного развития, когда достижения профессиональных вершин являются одновременно и вершиной расцвета личности. Учитывая, что есть независимые и динамические линии развития интеллектуальной, мотивационной, эмоциональной и поведенческой сфер, рассмотрение этих возможных линий личностного профессиогенеза автор уточняет относительно таких позиций: личность над профессией, личность в профессии, личность без профессии.

Ключевые слова: профессиогенез, профессионал, профессионализм, медицинские сотрудники.

G. Jaworska, D. Senyshyn. Profession genesis of Medical Workers: Theoretical Basis. – Article.

Summary. The author reveals the theoretical basis Profession genesis u health workers health and recreational facilities. Most favorable for the process is matching the professional and personal development, while achieving professional peaks is both the pinnacle of prosperity personality. Given that the development of the individual is an independent and dynamic lines of its intellectual, motivational, emotional and behavioral areas, consideration of the possible lines of personal Profession genesis author clarifies the relative positions of: the identity of the profession, the identity of the profession, a person without occupation.

Key words: Profession genesis, professional, professionalism, medical staff.

Розділ 5

Лінгвістика і викладання мов

---

*Н.М. Гаврилюк,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри української та іноземних мов,
Вінницький національний аграрний університет,
м. Вінниця, Україна*

МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МОВНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ НАВЧАННЯ В СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

***Анотація.** У статті аналізуються проблеми, пов'язані з навчанням студентів економічних спеціальностей читання автентичних текстів. Визначається місце перекладу в процесі навчання читання та розуміння фахової літератури, проаналізовано етапи навчання й окреслено види перекладу, які застосовуються під час навчання розуміння автентичної літератури. Указано типи економічних текстів, які доцільно використовувати. Конкретизовано вимоги до рівня володіння студентами знаннями та вміннями в ознайомлювальному, переглядовому й вивчаючому читанні. Виділено функції читання автентичних текстів. Проаналізовано вправи та завдання, які сприяють реалізації навчання читання автентичних текстів.*

***Ключові слова:** вища школа, автентичний текст, види перекладу, вимоги до знань і вмінь, функції читання автентичних текстів, економічна спеціальність.*

Одним із найважливіших засобів підвищення якості підготовки майбутніх фахівців у вищій школі та невід'ємною частиною навчальної діяльності є вміння працювати з автентичними текстами.

Нині існує чимало досліджень щодо різних аспектів навчання студентів немовних спеціальностей читання іншомовних фахових текстів. Розроблено, зокрема, методику роботи з текстами на банківську тематику, науково-технічними та історичними текстами, патентними документами, з майбутніми фахівцями художньої й технічної графіки, студентами-магістрами аграрних спеціальностей, майбутніми економістами з використанням комп'ютера. Запропоновано методику використання тестового контролю в навчанні читання майбутніми фінансистами, навчання професійно-орієнтованого читання в немовному ВНЗ з використанням інформаційних і комунікаційних технологій, на основі здогадки з розмежуванням текстів за рівнем складності.

Навчання майбутніх фахівців термінологічної лексики іноземною мовою перебуває в центрі уваги багатьох дослідників (О.О. Акулова [4], С.І. Бондар [1], В.Б. Григоров [1], І.І. Єременко [3] Ю.М. Кажан [5], О.О. Спіркіна [6], А.Д. Швейцер [2] та ін.).

Так, С.І. Бондар визначила вплив когнітивних стилів особистості на читання тексту іноземною мовою, обґрунтувавши необхідність формування прийомів читання іншомовного тексту з урахуванням стильових особливостей студентів [1]. Учені займались проблемою навчання іншомовного читання як засобу розширення мовних знань студентів для покращення усного мовлення. Аналіз наукової літератури свідчить про важливість навчання читання джерел іноземною мовою студентів, водночас про недостатнє вивчення проблеми навчання читання професійно-орієнтованих текстів он-лайн, їх аналізу та обробки.

Крім того, науковці вивчали різні аспекти навчання читання. Незважаючи на увагу вчених до зазначеної проблеми, недостатньо дослідженим залишається питання навчання майбутніх економістів читання англomовної фахової літератури. Тому одним із найбільш актуальних завдань навчання англійської мови на технічних та економічних факультетах вищих навчальних закладів є формування в студентів умінь використання іноземної мови для практичної роботи за фахом, підвищення свого професійного рівня й досягнення кар'єрних цілей. Але попри те, що існує велика кількість праць, присвячених теорії і практиці перекладу, реферуванню та анотуванню іншомовної фахової літератури [1; 2], проблема навчання читання автентичних англomовних текстів залишається недостатньо висвітленою, що й зумовлює актуальність обраної теми.

Ураховуючи важливість проблеми формування в студентів економічних спеціальностей навичок читання та перекладу літературних джерел іноземною мовою, метою статті є спроба з'ясувати місце

перекладу в процесі навчання читання й розуміння автентичної літератури студентів економічних спеціальностей.

Для конкретизації вмінь, якими повинні оволодіти студенти економічних спеціальностей, необхідно визначити типи текстів, які доцільно пропонувати майбутнім економістам для читання.

Одним із видів навчальних матеріалів, які сприяють ефективному оволодінню іноземної мови, є автентичні тексти, оскільки автентичність текстів забезпечує природність їх лексичного наповнення, реальні мовні засоби, що їх використовують носії мови, оригінальність слово використання [3].

Студентам економічних спеціальностей варто працювати з такими типами автентичних текстів:

- наукові економічні тексти (монографії, наукові статті, анотації, рецензії);
- тексти професійної економічної діяльності;
- навчальні економічні тексти; тексти непрофесійної економічної діяльності [4, с. 8–9].

У навчальному процесі на молодших курсах доцільно використовувати передусім навчальні економічні тексти, розроблені авторами-носіями мови в автентичних підручниках. Викладачі мають бути готовими до того, що оригінальні фахові тексти можуть спричиняти значні труднощі в студентів, зумовлені структурно-композиційними, лексичними, стилістичними особливостями, а також недостатнім рівнем сформованості в майбутніх економістів англomовної професійно орієнтованої компетентності в читанні. У навчальному процесі доцільно використовувати й так звані умовно автентичні тексти, а за необхідності й адаптовані тексти [5, с. 87].

Система тематично відібраних автентичних текстів передбачає навчання різних видів читання: пошукового, оглядового, ознайомчого та вивчаючого, що сприяє розвитку в студента вміння добре орієнтуватися в різних видах спеціального тексту іноземною мовою й вибирати правильну стратегію читання професійно-орієнтованих джерел залежно від мети читання.

Серед основних видів читання текстів у процесі навчання іноземної мови виділяють такі:

1. Поглиблене читання (“*deep reading*”) (увага звертається на деталі, таким способом читаються, як правило, підручники, наукові тексти).

2. Оглядове читання (“*skimming*”) (читання з метою ознайомлення з книгою, перегляд її змісту).

3. Переглядове читання (“*scanning*”) (швидкий перегляд значного обсягу фахового тексту задля пошуку певної інформації, факту, назви, імені, дати, статистики без читання повного тексту) [6].

На основі аналізу сучасних методичних рекомендацій конкретизовано вимоги до рівня сформованості в майбутніх економістів англomовної професійно орієнтованої компетентності в читанні. Після завершення навчання на здобуття рівня бакалавра студенти економічних спеціальностей повинні знати види читання; структуру наукових економічних текстів (зокрема наукових статей), навчальних економічних текстів, текстів професійної й непрофесійної економічної діяльності. Крім того, вони повинні вміти вибирати стиль і темп читання залежно від його мети й характеру текстів (наприклад, швидко переглядати текст з метою виявлення необхідної чи істотної інформації чи більш уважно читати важливі фрагменти тексту).

Стосовно поглибленого читання (“*deep reading*”): розуміти погляди, ідеї, презентовану інформацію в нескладних фахових текстах; прогнозувати зміст тексту на основі заголовка, вжитих термінів; відстежувати й аналізувати лінію аргументації в нескладному фаховому тексті; встановлювати логічний зв’язок між фактами, закономірностями, подіями; розуміти деталі більш складних фахових текстів із використанням словників.

Стосовно оглядового читання (“*skimming*”) читання: визначати основні ідеї та інформацію в нескладних оригінальних чи адаптованих фахових текстах; розуміти основні положення фахових текстів, складніших у змістовому й мовному аспектах (у т. ч. наукових статей), за умови, що тема знайома читачу й мовлення нормативне (з використанням довідкової літератури); визначати намір автора та комунікативні наслідки висловлювання.

Стосовно переглядового читання (“*scanning*”): ідентифікувати тему, зміст і значущість повідомлень, статей, інструкцій, звітів тощо й визначити, чи варто їх читати уважніше; швидко переглянути фаховий текст, виокремити в ньому важливі смислові фрагменти, щоб потім прочитати їх уважніше.

Основними функціями читання автентичних текстів є такі: збагачення та розширення словникового запасу; тренування й перевірка вивченого лексико-граматичного матеріалу; розвиток усного мовлення шляхом переказу, бесіди та дискусії, а також розвиток смислового сприйняття тексту.

Окрім того, читання автентичних текстів є не лише одним із засобів формування мовленнєвої компетенції студентів економічних спеціальностей, а й сприяє розвитку навичок роботи із сучасними економічними джерелами, наприклад он-лайн джерелами.

Успішність реалізації навчання читання автентичних текстів залежить від правильно підібраних вправ і завдань, послідовності їх застосування на різних етапах навчальної діяльності.

Завдання можуть бути подані у вигляді питань за прочитаним матеріалом, виділення в прочитаному нової або раніше відомої інформації, висловлення власної думки щодо прочитаного, виявлення функціональних особливостей мовних одиниць, мовного аналізу тексту тощо.

Студенти залучаються до підготовки доповідей міждисциплінарного характеру, написання статей іноземною мовою, участі в олімпіадах і конференціях іноземною мовою, а також уживається низка заходів з метою виявлення перспектив використання здібностей молодих учених, стимулювання підвищення їхнього професійного рівня. У процесі навчання іноземної мови студентів-економістів з метою розвитку навичок роботи з автентичними текстами обрано такі методи обробки інформації та аналізу прочитаного матеріалу, як анотування й реферування, що потребують осмислення прочитаного, аналітичних навиків, фіксування основних ідей, даних тощо та створення нового документа. Так, виявилось корисним запропонувати студентам читання статей економічно-політичного характеру на веб-сайтах британських періодичних видань. Реферування автентичних текстів дає змогу сформувати в майбутніх економістів такі вміння: проведення інформаційного пошуку в Інтернеті за заданою проблемою, виділення основної ідеї тексту; розширення словникового запасу, вивчення економічних термінів, фахової лексики; реалізація принципу міжпредметності в процесі навчання іноземної мови.

Читання автентичних текстів економічного характеру сприяє вивченню активної фахової лексики, розвитку критичного мислення, вміння реферувати й аналізувати матеріал.

Для досягнення глибокого розуміння автентичного тексту студентам необхідно накопичити певний лексичний обсяг і знання з традиційної граматики; оволодіти (на базі накопичених знань) умінням «відгадувати» значення незнайомих слів у контексті; мати чітке уявлення про відповідності рідної та іноземної мови і швидко на всіх етапах навчання підбирати відповідні еквіваленти, використовувати різноманітні «кліше», які відіграють важливу роль у стилі наукового мовлення. Для обґрунтування значення перекладу в процесі навчання розуміння тексту дуже важливо порівняння явищ іноземної та рідної мов.

Переклад є також досить ефективним засобом контролю й перевірки розуміння прочитаного, оскільки в науковому тексті зростають вимоги до точності та повноти розуміння отриманої інформації, що підвищує роль перекладу в процесі навчання читання. Досить ефективні для цього вправи на загальне «охоплення» змісту тексту, які разом із перекладом (особливо усним) полегшують і прискорюють перехід до його дійсно безперекладного розуміння. Також подібні вправи допомагають студентам навчитися отримувати загальну інформацію про прочитану монографію, статтю, оскільки не завжди по закінченню курсу досягається мета навчання – безперекладне розуміння іншомовного тексту, що зумовлено іноді низьким рівнем базової підготовки студентів з іноземної мови та недостатньою кількістю годин, наданих на вивчення дисципліни навчальним планом. Ця мета досягається, як правило, в разі подальшої самостійної роботи студентів, якій сприяють отримані під час навчання навички й уміння.

Науковці вважають, що на різних етапах навчання використовуються різні види перекладу.

На першому етапі навчання переважає письмовий переклад, частіше суцільний, ніж вибіркового. Передбачається, що студенти виконують переклад самостійно в позаурочний час, на занятті лише перевіряються (і порівнюються) варіанти перекладу, аналізуються граматичні та лексичні явища, що викликали труднощі під час роботи над текстом. Усний переклад на цьому етапі не превалює. Мета письмового перекладу – привчити студентів до глибокої, вдумливої й ретельної роботи з текстом, словом, граматичними та синтаксичними конструкціями, чому зазвичай не навчають у школі; навчити підбирати найбільш точні еквіваленти рідною мовою, оскільки вдома студент не обмежений часом і має доступ до будь-якої довідкової літератури та словників. Письмовий переклад корисний як для сильних студентів, які мають достатній рівень базових знань із мови, але не навчені отримувати точну інформацію з фахового тексту, так і для слабких студентів, для яких письмовий переклад дає змогу виявити правильне розуміння тексту. Саме тому письмовий переклад інтенсивно застосовується саме на першому етапі і є тією базою, на основі якої будується подальше навчання. Для слабого контингенту студентів рекомендується виконувати суцільний письмовий переклад, оскільки він допомагає виявити індивідуальні прогалини в знаннях кожного з них та автоматизувати різноманітні граматичні й лексичні кліше, типові для наукового стилю.

На другому етапі переважає усний, вибіркового переклад як вид аудиторної роботи та перевірки. Як домашнє завдання доцільно зберігати письмовий переклад. Мета усного перекладу – перевірити уміння й знання, отримані на першому етапі. Усний переклад вимагає швидкої орієнтації в структурі речення, гарного знання лексичного мінімуму, контекстуальної здогадки, швидкого знаходження еквівалентів рідною мовою. Усний переклад близько наближений до безперекладного розуміння тексту й тому осо-

бливо інтенсивно використовується на другому етапі навчання. На цьому етапі в студентів викликають труднощі не весь текст, на відміну від першого етапу, а лише його окремі частини. Саме тому доцільно використовувати вибіркового переклад, як усний, так і письмовий, коли викладач пропонує студентам спеціально підібрані частини текстів, де зустрічаються особливо складні речення.

Отже, методика навчання студентів читання автентичної літератури може бути ефективною, якщо навчання проводиться з урахуванням специфіки перекладу текстів, їх типології та характеру лінгвістичної організації; здійснюватиметься за допомогою прийомів, що допомагають здолати труднощі перекладу, будуть проводитися на основі вправ, спрямованих на формування навичок, необхідних для роботи з автентичними текстами. Тому переклад як засіб навчання читання, контролю та безперекладного розуміння фахової літератури має велике значення в процесі вивчення англійської мови в немовних навчальних закладах. Але він не є єдиним засобом і дає особливо гарні результати в поєднанні з іншими вправами на загальне розуміння змісту. Це спонукає до подальшого дослідження зазначеної проблеми та пошуку ефективних шляхів її вирішення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Григоров В.Б. Как работать с научной статьей : [пособ. по англ. яз.] / В.Б. Григоров. – М. : Высшая школа, 1991. – 202 с.
2. Швейцер А.Д. Теория перевода: Статус, проблемы, аспекты / А.Д. Швейцер. – М. : Наука, 1988. – 214 с.
3. Єременко І.І. Автентичні тексти як ефективний засіб формування іншомовної особистості студента / І.І. Єременко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.psyh.kiev.ua/Єременко_І.І._Автентичні_тексти_як_ефективний_засіб_формування_іншомовної_особистості_студента.
4. Акулова О.О. Типологические характеристики англоязычных учебных экономических текстов : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 / О.О. Акулова. – СПб., 2008. – 22 с.
5. Кажан Ю.М. Методика формування у майбутніх учителів рецептивної лексичної компетенції у процесі навчання німецької мови на базі англійської : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02 / Ю.М. Кажан. – К., 2012. – 360 с.
6. Спіркіна О.О. Особистісно-орієнтований підхід до навчання читання технічних текстів за спеціальністю іноземною мовою у вищих навчальних закладах / О. О. Спіркіна // Науковий вісник Черкаського університету. – 2002. – № 119. – С. 117–122. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/vchu/N119/N119p117-122.pdf.

Н.М. Гаврилюк. Методические особенности формирования речевых компетенций обучения студентов экономических специальностей. – Статья.

Аннотация. В статье анализируются проблемы, связанные с обучением студентов экономических специальностей чтению аутентичных текстов. Установлены актуальные задачи обучения английскому языку на экономических факультетах, которые заключаются в формировании умений студентов использовать иностранный язык для практической работы по специальности, в повышении своего профессионального уровня и достижения карьерных целей. Осуществлен обзор литературных источников, посвященных теории и практике перевода, реферированию и аннотированию иноязычной профессиональной литературы. Определяется место перевода в процессе обучения чтению и пониманию профессиональной литературы, проанализированы этапы обучения и описаны виды перевода, которые применяются при обучении пониманию литературы в оригинале. Указано типы экономических текстов, которые целесообразно использовать. Конкретизированы требования к уровню владения студентами знаниями и умениями в ознакомительном, просмотровом и изучающем чтении. Выделены функции чтения аутентичных текстов. Проанализированы упражнения и задания, которые способствуют реализации обучения чтению аутентичных текстов.

Ключевые слова: высшая школа, аутентичный текст, виды перевода, требования к знаниям и умениям, функции чтения аутентичных текстов, экономическая специальность.

N. Havriliuk. Methods features language competence formation of education students of economic specialties. – Article.

Summary. The article examines problems associated with teaching students of economic specialties to read authentic texts. Urgent tasks of teaching English are established at Faculty of Economics, that are to build skills in foreign language that students can use in their practice professional work in improving skills and achieve career goals. Literature review has been done on the theory and practice of translation, abstracting and annotating foreign language professional literature. The place of translation in teaching to read and understand professional literature, education and stages are outlined, types of translation are used in teaching understanding of authentic literature. Specified types of economic texts should be used. Requirements for the level of student knowledge and skills are concretized. Features of authentic texts reading are highlighted. Exercises and tasks that contribute to the implementation of teaching reading authentic texts are analysed.

Key words: high school, authentic text, types of translation requirements for knowledge and skills, functions reading authentic texts, economic profession.

О.А. Дерев'яно,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ, Україна

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА СТРУКТУРА РЕЧЕНЬ ІЗ ПРЕДИКАТАМИ ДЕБІТИВНОСТІ

Анотація. У статті визначено специфіку дебітивної модальності, її місце в системі інших модальних значень; виділено концепти дебітивності, встановлено їх диференційні семантичні ознаки; проаналізовано структурно-семантичні моделі речень із предикатами дебітивності.

Ключові слова: дебітивна модальність, семантико-синтаксична структура речення, предикат, суб'єкт-каузатор, суб'єкт каузованої дії, об'єкт каузованої дії.

Дебітивність – це різновид модального значення, що виражає приписуваність комусь дії, зумовленої законами, звичаями, традиціями, правилами, обов'язками, інструкціями, внутрішніми потребами чи особистим досвідом мовця, звичайною послідовністю подій тощо. Категорія дебітивності репрезентує вияв об'єктивно-суб'єктивної модальності речення й передається чітко окресленою системою лексичних і синтаксичних засобів. Основними засобами вираження дебітивної модальності в українській мові є модальні дієслова, прикметники та предикативи, які реалізують своє дебітивне значення в складі синтаксичної одиниці – складеного модального присудка; периферію ж становлять інфінітивні та власне дебітивні речення.

Диференційною ознакою семантичної структури речень із предикатами дебітивності є компонент каузації, що має значення примусу суб'єкта до здійснення дії. Продуктивними засобами вираження дебітивної дії є каузативні словоформи «через + Зн. в.», «з + Род. в.», «від + Род. в.», «за + Зн. в.», «за + Ор. в.». Каузативна ситуація в реченнях із предикатами дебітивності охоплює суб'єкт каузації, суб'єкт каузованої дії та об'єкт каузованої дії. Безпосередньо вказують на причину й деякі лексичні засоби в структурі дебітивних конструкцій (ММ типу *вимушений, змушений, доводиться, приходиться*, модальні слова *варто, слід*, модальні предикативи *гріх, сором* і под., що вказують на каузативний зв'язок із певними нормами, традиціями, законами, обов'язками тощо). На основі контекстуального аналізу конструкцій із предикатами дебітивності встановлено основні концепти дебітивної модальності (*доцільності, повинності/норми/зобов'язання, повинності/ідеалу, необхідності/потреби, вимушеності/змушеності змушваності, неминучості/невідворотності*), кожен із яких характеризується набором диференційних сем і засобів їх вираження.

Диференційними ознаками предикатів дебітивності є «інтенційність», абсолютна оцінка «добре»/«погано», «наявність альтернативи в суб'єкта дії», «зумовленість обставинами, певним станом справ», «спрямування в майбутнє» (наявність альтернативного зв'язку), «спрямування в минуле» (зв'язок причини й наслідку), «волевиявлення», «відношення до класу» («люди», «артефакти»), «фактуальність», «намір». Спільною для всіх типів предикатів дебітивності є «інтенційність», інші диференційні ознаки варіюються залежно від типу предиката (доцільності, повинності/норми/зобов'язання, повинності/ідеалу, необхідності/потреби, вимушеності/змушеності і змушваності, неминучості/невідворотності).

Семантика *доцільності* може передаватися двоскладними реченнями (структурна схема N1–VfmodInf), як-от: *Мужик є завше дурний і тому мусить радитися мудрішого* (М. Черемшина) – та однокладними, які репрезентуються такими схемами: PraedmodInf, VfmodInf, Inf, напр.: *З цього слід було починати, молодче* (Д. Міщенко). *Потрібно, хлопці, якомога більше читати* (М. Сиротюк). *Зараз не час розводити теорії* (Ю. Щербак). Семантика *норми/зобов'язання/ідеалу* може репрезентуватися двоскладними (структурні схеми N1–VfmodInf, N1–AdjmodInf, N1–AdjmodcopN5 (Adj5), N1–Vf modcopN5 (Adj5), N1–VfmodInffasInf) та однокладними реченнями (структурні схеми Praedmod, Inf): *Діти мають рости разом* (Є. Гуцало). *Судді повинні битись поруч, коли Батьківщина гине!* (О. Довженко). *Коли ти вже на посаді, то мусиш бути грамотним* (В. Дрозд). *Про живе треба думати* (В. Дрозд).

Семантика *вимушеності (змушеності)* і *змушваності* репрезентується як двоскладними реченнями (структурні схеми: N1–VfmodInf, N1–AdjmodInf, N1–PartI modInf, N1–Vdebitiv – *Рід їхній постій-*

но **мусить захищатися** від інших родів (Д. Міщенко). **Ми змушені були робити** час від часу зупинки (Ю. Збанацький). **Сам, не впоравшись з повстанням, утік у Варшаву, відсиджується у столиці, а ти вгамовуй хлопів, як хочеш** (В. Чемерис) // ... змушений (я) вгамовувати хлопів...), так й односкладними (VfmodInf, Praedmod, Inf, Part3modInf, Inf – **Знову доведеться** – в котрий раз – **ночувати** в сніговому ліжку (В. Малик). **Їх [жінок] треба було забалакувати** майже до втрати свідомості (П. Загребельний). **Їм було наказано запрягати** коней у воза (В. Земляк). **Ти не порахувався з законами. Тож і розплачува- тися** тобі тепер за посадника (Д. Міщенко) // ... тож і доведеться тобі тепер розплачуватися).

Семантика **необхідності/потреби** може передаватися двоскладними реченнями (структурні схеми N1–VfmodInf, N1–Vfmod, N1–Adjmod) та односкладними (схеми Praedmod, PraedmodInf, N3–PraedmodInf, Inf, NegmodGen(Inf)), напр.: **Тут має стояти** Семеншина хата (М. Черемшина). **Ми ва- шої землі не потребуємо** (Н. Рибак). **На Україні за всяку ціну треба знайти** нафту (М. Стельмах). **Закріпити** ділянки за бригадирами, щоб кожен відповідав за свою ділянку (Ю. Мушкетик). **Усе, що взяли донині, <...> немає потреби тягти** з собою (Д. Міщенко).

Семантика **неминучості/невідворотності** передається двоскладними реченнями (структурні схе- ми N1–VfmodInf, N1(cop)Adjmod, N1–PraedmodInf) та односкладними (схеми Inf, VfmodInf, PraedmodInf, Part3Inf), як-от: **Кого має знайти** напасть, то й дома **захопить** (М. Черемшина). **Січа неминуча** (Д. Міщенко). **Чому бути, того не минувати** (В. Чемерис). **Тих, хто йде до перемоги, не вражають ніякі стріли, а кому судилося померти, того смерть знайде і в теплій постелі, під боком** (В. Малик). **Їм приречено самим Христом бути** в покорі у західних королів та імператорів (Н. Рибак).

Центральною синтаксею семантико-синтаксичної структури елементарного простого речення з дебітивною модальністю є предикат дебітивності з властивою йому здатністю сполучатися з іншими словами, мати певну кількість відкритих позицій, які можуть або мають заповнюватися одиницями від- повідної семантичної природи. Валентні потенції предикатів дебітивності різні, бо на глибинному рівні в структурі реченнєвої синтагми може простежуватися від одного (**Слід подумати**) до шести актантів (напр., у предикатах руху, які позначають орієнтоване щодо початкового й кінцевого пунктів перемі- щення через якийсь шлях або простір, що його здійснює суб'єкт: **Тобі доведеться машиною привезти** матері продуктів з міста до села).

Відповідно до лексичного наповнення та синтаксичної сполучуваності предиката, розмежуємо **облігаторні** синтаксеми (суб'єктні, об'єктні, адресатні, каузативні), **напівоблігаторні** (інструментальні) в елементарному простому реченні та **факультативні** (адвербіальні) в ускладненому простому реченні.

Речення з дебітивною модальністю діляться на **односуб'єктні** і **двосуб'єктні**, позиційна структура яких цілком відрізняється. Так, у реченнях із каузативними дієсловами змушуваності типу **змушувати, примушувати, наказувати**, на відміну від речень із предикатами вимушеності (**мати, мусити**), експлікується біль- ше ніж одна ситуація, а позицію підмета займає не суб'єкт вимушеності (як це спостерігаємо в реченнях із модальними дієсловами **мати, мусити**), а суб'єкт-каузатор чи обставина-каузатор, що змушують суб'єкта каузатії виконувати якусь дію, яка займає дуплексивну позицію. Цей суб'єкт посідає у формальній структурі речення позицію прямого об'єктного поширювача, вираженого знахідним відмінком. Наприклад, у реченні **Казимир вдруге змушував її жити...** (Г. Колесник) іменний компонент **її** має подвійне значення, оскільки поєднує в собі значення об'єкта впливу каузатії й суб'єкта каузованої дії. У цьому прикладі суб'єкт голов- ного предиката (S1) впливає на суб'єкт (S2) залежного предиката, репрезентованого інфінітивом, так що S2 виконує дію, передбачену суб'єктом головної предикації. Отже, структурно просте речення, крім основного, має додаткове предикативне ядро, тобто містить дві ситуації: перша позначає реальну каузуючу дію, а друга – ірреальну каузовану дію, суб'єкт якої позначається іменником або займенником непрямого відмінка, а сама дія – об'єктивним інфінітивом. Отже, компоненти **її й жити** (тобто «вона повинна жити») – це компоненти, позначені вторинною предикацією, семантично і граматично зумовлені основною предикацією.

Суб'єкт дебітивної дії здебільшого позначається називним відмінком (у двоскладних реченнях) або давальним відмінком суб'єкта (у безособових реченнях). Оскільки агентивний іменник у давальному відмінку є потенційним виконавцем дії предиката дебітивності, він є облігаторним компонентом рече- ння. Суб'єкт повиннісної дії може також виражатися родовим відмінком із прийменниками **у (в), для** та орудним відмінком із прийменником **між**. Напр.: **Хитрості в цих людей не повинно бути** (М. Стельмах). **Між ними не повинно було лишатися нічого не з'ясованого** (П. Загребельний). Суб'єктом доцільної, повиннісної, необхідної дії є переважно іменники, що позначають особу або групу осіб; назви осіб за професією, родом занять, за соціальним статусом; абстрактні іменники; іменники – назви соціуму, орга- нізацій, установ; збірні іменники; зооніми.

У реченнях із модальним предикатом неминучості **бути** обов'язково вживається суб'єктний детермінант, у позиції якого використовуються іменники, що позначають абстрактні поняття, які вказують на негативні явища дійсності: *війна, біда, горе, нещастя, сварка* тощо; явища природи: *вітер, буря, гроза, шторм, завірюха, хуртовина, метелиця, дощ, злива, град* і под.; позитивні особистісно-соціальні події в житті людини: *заручини, весілля* тощо. Напр.: **Бути бурі шаленій, а січі великій, кривавій** (Д. Міщенко) // *Обов'язково, неминуче буде буря шалена*. У реченнях із модальними предикативами *неминучості/невідворотності*, вираженими пасивними безособовими формами на **-но, -то** (*приречено, призначено, суджено*, фразеологізмом *на роду написано* тощо), позицію суб'єкта-каузатора займають абстрактні, міфічні чи сакральні назви в орудному відмінку: *доля, природа, Христос*, які вимагають суб'єктно-об'єктного члена в давальному відмінку як пасивного компонента зумовленої дії. Напр.: *Самою природою призначено нам рід наш продовжувати* (з преси).

У реченнях із модальним предикатом *змушваності* суб'єктом-каузатором є абстрактні іменники, що позначають явища, властивості, поняття, процеси, пов'язані з відчуттями й почуттями (*відчуття, образа, неспокій, горе, хвилювання, страх, неволя* тощо); іменники зі значенням процесів мовленнєво-мисленнєвої діяльності людини (*думка, згадка, промова* тощо); іменники, що позначають явища природи, натурфакти (*ніч, день, зима, сніг, злива* тощо); іменники, що позначають зовнішні подразники (*крик, постріл, посвист, дзвінок, укол* тощо); маніфестанти (*тіло, душа, серце*) тощо.

Обов'язковим компонентом семантико-синтаксичної структури речень із предикатом дебітивності може бути адресат. Так, на глибинному рівні мінімальна структурна схема речень із дієсловами 'давання' виглядає як S–R–O–A, де R – дія, виконувана суб'єктом [S], яка через сильнокеровану правобічну валентність позначає об'єкт [O], передаваний адресату [A]. Адресат здебільшого позначається іменником чи означальним займенником. Напр.: *І кожному вказівку дай, кожному розкажи* (В. Дрозд) // ... *змушений дати*.

Обов'язковим актантом предиката дебітивності є об'єкт дебітивної дії, зокрема у трикомпонентних семантичних структурах, які включають *суб'єкт* доцільної (повиннісної, вимушеної, необхідної, неминучої) дії, складений *предикат* доцільної (повиннісної, вимушеної, необхідної, неминучої) дії й *об'єкт* доцільної (повиннісної, вимушеної, необхідної, неминучої) дії. Напр.: *Мені не личить казати неправду* (Д. Міщенко). *Селянин має отримати свій наділ* (М. Стельмах). ... *Мусила Ганка шукати пропажу* (Є. Гуцало). *Старому завтра солону зранку возити* (В. Захарченко). Семантико-синтаксична структура першого речення прогнозує обов'язкове вживання об'єкта доцільної дії, другого – об'єкта повиннісної дії, третього – об'єкта вимушеної дії, а четвертого – об'єкта необхідної дії.

Прямий об'єкт, що вживається при формі дебітива, виражений як знахідним відмінком, так і родовим, напр.: *Турми їм дай, волю їм дай! А цурки на шиї не хочете?..* (Д. Міщенко). *Горілки дістань, наїдків дістань...* (В. Кулаковський).

У більшості випадків відмінок непрямого об'єкта зумовлюється семантико-синтаксичною валентністю інфінітива (напр.: *дбати про кого, що?, захищати від кого? від чого?*), як-от: *Адже ми маємо дбати ще і про розум нашого племені* (В. Земляк). *Він мусить і захищати їх від навали чужинців* (Д. Міщенко).

Інструментальна синтаксема відзначається унікальністю, оскільки у валентній структурі одних лексем вона є обов'язковою, а в інших – факультативною. Так, для повноти реалізації свого семантичного обсягу лексеми *обдаровувати, винагороджувати, виплачувати, освітлювати* тощо вимагають інструментального компонента, як-от: *В цій Русі зараз навіть цар мусить освітлювати свій палац восковою свічкою* (М. Стельмах), тоді як для одиниць лексико-семантичної групи дієслів фізичної дії інструментальна синтаксема є бажаною, але не обов'язковою. Інструментатив, що виражається конкретно-предметними іменами зі значенням знаряддя праці в орудному відмінку, увиразнює вимушеність ситуації, напр.: *Завтра вранці наші ворота будуть облиті дьогтем і їм доведеться шкребти їх ножем* (Г. Тютюнник), чи підсилює *необхідність/потребу*, як-от: *Рабів, якщо вони допускають провину, треба вчити батогоми* (В. Малик).

Речення з предикатами дебітивності передбачають необмежену кількість детермінантів, як-от: *Данилович змушений був в однім спіднім вистрибувати вночі з чигиринського замку і до ранку тремтіти від холоду й ляку в копиці сіна на околиці Чигирини* (В. Чемерис). *Марійка сама себе питала: <...> що примушувало її [матір] цілі ночі просиджувати в лабораторії з лупою в руках над купкою колосків або зерна?* (О. Донченко).

Як бачимо, семантична структура речень із предикатами дебітивності формується залежно від семантичного типу предиката й реалізації його семантико-синтаксичної сполучуваності в структурних

моделях. Центральною синтаксевою речень із дебітивною модальністю є предикат дебітивності. Відповідно до лексичного наповнення предикатів дебітивності, розмежовуємо облігаторні, напівоблігаторні та факультативні компоненти речення. Речення з дебітивною модальністю діляться на односуб'єктні та двосуб'єктні, позиційна структура яких відрізняється. У двосуб'єктних конструкціях експлікується більше від однієї ситуації; позицію підмета займає суб'єкт-каузатор, що змушує суб'єкт каузації виконати дебітивну (доцільну, необхідну, вимушену, неминучу) дію, яка займає дуплексивну позицію.

О.А. Деревянко. Семантико-синтаксическая структура предложений с предикатами дебитивности. – Статья.

Аннотация. В исследовании определяются специфика дебитивности, ее место в системе модальных значений; выделены концепты дебитивности, установлены их дифференциальные семантические признаки; проанализированы структурно-семантические модели предложений с предикатами дебитивности.

Ключевые слова: дебитивная модальность, семантико-синтаксическая структура предложения, предикат, субъект-каузатор, субъект каузуированного действия, объект каузуированного действия.

O. Derevianko. Semantic-Syntactic Structure of the Sentences with Debitive Predicates. – Article.

Summary. The article highlights the specific character of the category of debitivity, its place in the system of other modal meanings. Debitive concepts, their differential semantic features as well as structural-semantic models of the sentences with debitive predicates have been singled out.

Key words: debitive modality, semantic-syntactical structure of the sentence, predicate, subject-causator, subject (object) of causative action.

УДК 811.111.38.42

N. Zhorniak,

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Lviv Polytechnic National University,
Lviv, Ukraine*

THE STYLISTIC ROLE OF PARAGRAPH IN ARTISTIC PROSE (ON THE EXAMPLE OF SINCLAIR LEWIS'S "BABBIT")

Summary. The paper considers the issue of a paragraph as stylistic means in artistic prose. Different approaches to the term "style" are dwelt upon. Syntactical stylistics is the main conductor of emotions in the written type of language, so, correspondingly, any change of form will inevitably cause a slight modification of meaning. Sinclair Lewis's novel "Babbit" was chosen to illustrate how a paragraph performs its stylistic role in prose. The results of the novel's text analysis showed that a paragraph belongs both to linguistic and logical category. The main peculiarities in developing paragraphs in different styles were analyzed. Most typical models of paragraphs built on different principles used in the novel were singled out.

Key words: style, syntax, artistic prose, paragraph, stylistics, stylistic device.

A paragraph is a graphical term used to denote a group of sentences marked off by indentation at the beginning and a break in the line at the end. But this graphical term has come to mean a distinct portion of a written discourse showing an internal unity, logical in character. Actually, the paragraph as a category is half linguistic, half logical. As a logical category it is characterized by coherence and relative unity of the ideas expressed, as a linguistic category it is a unit of utterance singled out by purely linguistic means: intonation, pauses of various lengths, semantic ties which can be disclosed by scrupulous analysis of the morphological aspect and meaning of the component parts, etc. It is generally known that the logical aspect of an utterance will always be backed up by purely linguistic means causing an indivisible unity of extra-linguistic and intralinguistic approach [1].

Bearing this in mind, some linguists do not draw a mark of demarcation between the logical and the linguistic analysis of an utterance, because the paragraph is a linguistic expression of a logical arrangement of thought [3].

Paragraph structure is not always built on logical principles alone, as is generally the case in the style of scientific prose. While developing paragraphs in newspaper style, other requirements are taken into consideration. For instance, psychological principles, in particular the sensational effect of the communication and the grasping capacity of the reader for quick reading. Considerations of space also play an important part. This latter consideration sometimes overrules the necessity for logical arrangement and results in breaking the main rule of paragraph building, i.e. the unity of idea. Thus a brief note containing information taken from an international covenant on economic, social and cultural rights is crammed into one sentence, it being in its turn a paragraph:

“Recognizing that, in accordance with the Universal Declaration of Human Rights, the ideal of free human beings enjoying freedom from fear and want can only be achieved if conditions are created whereby everyone may enjoy his economic, social and cultural rights, as well as his civil and political rights”.

Paragraph building in the style of official documents is mainly governed by the particular conventional forms of documents (charters, pacts, diplomatic documents, business letters, legal documents and the like). Here paragraphs may sometimes embody what is grammatically called a number of parallel clauses, which for the sake of the wholeness of the entire document are made formally subordinate, whereas in reality they are independent items.

Paragraph structure in the belles-lettres and publicistic styles is strongly affected by the purport of the author. To secure the desired impact, a writer finds it necessary to give details and illustrations, to introduce comparisons and contrasts, to give additional reasons and, finally, to expand the topic by looking at it from different angles and paraphrasing it. He may, especially in the publicistic style, introduce the testimony of some authority on the subject and even deviate from the main topic by recounting an anecdote or even a short story to ease mental effort and facilitate understanding of the communication [7].

The length of a paragraph normally varies from eight to twelve sentences. The longer the paragraph is, the more difficult it is to follow the purport of the writer. In newspaper style, however, most paragraphs consist of one or perhaps two or three sentences.

Paragraphs of a purely logical type may be analysed from the way the thought of the writer develops. Attempts have been made to classify paragraphs from the point of view of the logical sequence of the sentences. Thus in manuals on the art of composition there are models of paragraphs built on different principles [2]. These types are widely used in the novel under study:

1) from the general to the particular, or from the particular to the general. For example:

“There is character in spectacles – the pretentious tortoise-shell, the meek pince-nez of the school teacher, the twisted silver-framed glasses of the old villager. Babbitt’s spectacles had huge, circular, frameless lenses of the very best glass; the ear-pieces were thin bars of gold. In them he was the modern business man; one who gave orders to clerks and drove a car and played occasional golf and was scholarly in regard to Salesmanship. His head suddenly appeared not babyish but weighty, and you noted his heavy, blunt nose, his straight mouth and thick, long upper lip, his chin overfleshy but strong; with respect you beheld him put on the rest of his uniform as a Solid Citizen” (p. 83).

2) on the inductive or deductive principle. For example:

“The Babbitt’s house was five years old. It was all as competent and glossy as this bedroom. It had the best of inexpensive rugs, a simple and laudable architecture, and the latest conveniences. Throughout, electricity took the place of candles and slatternly hearth-fires. Along the bedroom baseboard were three plugs for electric lamps, concealed by little brass doors. In the halls were plugs for the vacuum cleaners, and in the living-room plugs for the piano lamp, for the electric fan. The trim dining-room (with its admirable oak buffet, its leaded-glass cupboard, its creamy plaster walls, its modest scene of a salmon expiring upon a pile of oysters) had plugs which supplied the electric percolator and the electric toaster. In fact there was but one thing wrong with the Babbitt house: It was not a home” (p. 49).

3) from cause to effect, or from effect to cause. For example:

“He stopped smoking at least once a month. He went through it like the solid citizen he was: admitted the evils of tobacco, courageously made resolves, laid out plans to check the vice, tapered off his allowance of cigars, and expounded the pleasures of virtuousness to everyone he met. He did everything, in fact, except stop smoking” (p. 101).

4) on contrast, or comparison. For example:

“The difference between a light man like Sam Doppelbrau and a really fine character like Littlefield was revealed in their appearances. Doppelbrau was disturbingly young for a man of forty-eight. He wore his derby on the back of his head, and his red face was wrinkled with meaningless laughter. But Littlefield was old for a

man of forty-two. He was tall, broad, thick; his gold-rimmed spectacles were engulfed in the folds of his long face; his hair a tossed mass of greasy blackness; he puffed and rumbled as he talked; his Phi Beta Kappa key shone against a spotty black vest; he smelled of old pipes; he was altogether funeral and archidiaconal; and to real-estate brokerage and the jobbing of bathroom-fixtures he added an aroma of sanctity” (p. 37).

So the paragraph is a compositional device aimed either at facilitating the process of apprehending what is written, or inducing a certain reaction on the part of the reader. This reaction is generally achieved by intentionally grouping the ideas so as to show their interdependence or interrelation. That is why the paragraph, from a mere compositional device, turns into a stylistic one. It discloses the writer’s manner of depicting the features of the object or phenomenon described. It is in the paragraph that the main function of the belles lettres style becomes most apparent, the main function, as will be shown below, being emotive.

The paragraph in some styles, such as scientific, publicistic and some others generally has a topic sentence, i.e., a sentence which embodies the main idea of the paragraph or which may be interpreted as a key-sentence disclosing the chief thought of the writer. In logical prose the topic sentence is as a rule placed either at the beginning or at the end of the paragraph depending on the logical pattern on which the paragraph is built. In the ‘belles-lettres style the topic sentence may be placed in any part of the paragraph. It will depend on how the writer seeks to achieve his effect. For example:

“Epochal as starting the car was the drama of parking it before he entered his office. As he turned from Oberlin Avenue round the corner into Third Street, N. E., he peered ahead for a space in the line of parked cars. He angrily just missed a space as a rival driver slid into it. Ahead, another car was leaving the curb, and Babbitt slowed up, holding out his hand to the cars pressing on him from behind, agitatedly motioning an old woman to go ahead, avoiding a truck which bore down on him from one side. With front wheels nicking the wroughtsteel bumper of the car in front, he stopped, feverishly cramped his steering-wheel, slid back into the vacant space and, with eighteen inches of room, manoeuvred to bring the car level with the curb. It was a virile adventure masterfully executed. With satisfaction he locked a thief-proof steel wedge on the front wheel, and crossed the street to his real-estate office on the ground floor of the Reeves Building” (p. 115).

In this paragraph the topic sentence is placed at the beginning. It expresses the main idea of the whole utterance generalising it. The rest of the sentences develop and extend the idea. This type of paragraph is called loose. This type of paragraph is mostly used at the beginning of each chapter. There are two more types of paragraphs – balanced and periodic [5].

Balanced paragraphs are based on parallelism. They are usually used in contrastive descriptions. When the topic sentence is placed at the end of the paragraph this type is called periodic. This type of paragraphs is the most prolific in the novel under study. The main device which is used here is suspense. Suspense is a compositional device which consists in arranging the matter of a communication in such a way that the less important, descriptive, subordinate parts are amassed at the beginning, the main idea being withheld till the end of the sentence or a paragraph [1]. Thus the reader's attention is held and his interest kept up. Sentences of this type are called periodic sentences, or periods. Their function is to create suspense, to keep the reader in a state of uncertainty and expectation.

Suspense always requires long stretches of speech or writing. This device is effective in more than one way, but the main purpose is to prepare the reader for the only logical conclusion of the utterance. It is a psychological effect that is aimed at in particular. The end of an utterance is a special emphatic part of it. Therefore if we keep the secret of a communication until we reach the end, it will lead to concentration of the reader's or listener's attention, and this is the effect sought.

For example, here is Babbitt’s considerations about drinking too much:

“He was even surer about it the morning after, when he was trying to be grave and paternal with his daughters at breakfast. At noontime he was less sure. He did not deny that he had been a fool; he saw it almost as clearly as at midnight; but anything he struggled, was better than going back to a life of barren heartiness. At four he wanted a drink. He kept a whisky flask in his desk now, and after two minutes of battle he had his drink. Three drinks later he began to see the Bunch as tender and amusing friends, and by six he was with them... and the tale was to be told all over” (p. 391).

So, suspense arouses a state of uncertainty usually with anxiety or expectation as to the possible conclusion of the utterance, thus producing a psychological effect.

According to I. Galperin, suspense, due to its partly psychological nature (it arouses a feeling of expectation), is framed in one sentence, for there must not be any break in the intonation pattern [3]. Separate sentences would violate the principle of constant emotional tension which is characteristic of this device. However, other

authors, such as V. Maltzev is of a different opinion. He believes that we may speak about periodic paragraph when the topic-sentence is deliberately reserved for the final position [quoted in 8].

However, paragraph building in belles-lettres prose generally lacks unity, inasmuch as it is governed by other than logical principles, two of the requirements being emotiveness and a natural representation of the situation depicted [4].

Hence it is sometimes impossible to decide which sentence should be regarded as the topic one. Each syntactical whole of several combined into one paragraph, may have its own topic sentence or be a topic sentence. In other words, there are no topic sentences in emotive prose as a rule, though there may be some paragraphs with one due to the prevalence of the logical element over the emotional or the aesthetic.

REFERENCES

1. Куровская Е.В. Синтаксис и стилистика : автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Е.В. Куровская. – К., 1982. – 25 с.
2. Carter R. Language and Creativity: The Art of Common Talk / R. Carter. – London : Routledge, 2004. – 255 p.
3. Galperin I.R. Stylistics / I.R. Galperin. – М. : Higher school, 1977. – 376 p.
4. Heines J. Introducing Stylistics / J. Heines. – London : Routledge, 1992. – 288 p.
5. Language, Literature and Critical Practice: Ways of Analyzing Text / ed. by David Birch. – London : Routledge, 2005. – 284 p.
6. Leech G. Language in Literature: Style and Foregrounding / G. Leech. – London : Pearson Education, 2008. – 222 p.
7. Lewis S. Babbitt / S. Lewis. – М. : Foreign Languages Publishing House, 1962. – 456 p.
8. Skrebnev Y.M. Stylistics of the English Language / Y.M. Skrebnev. – М. : 1986. – 224 p.

Н.Є. Жорняк. Стилiстична роль абзацу в художнiй прозi (на прикладi роману Синклера Льюїса «Бєббiт»). – Стаття.

Анотацiя. У статтi розглядається абзац як стилiстичний засiб у художнiй прозi. Проаналiзовано рiзнi пiдходи до термiна «стиль». Синтаксична стилiстика є основним провiдником емоцiй у письмовому типi мови, тому, вiдповiдно, будь-яка змiна форми неминуче викликатиме певну змiну сенсу. Для iлюстрацiї прикладiв того, як синтаксис виконує стилiстичну роль у прозi, обрано роман Синклера Льюїса «Бєббiт». Результати аналізу тексту роману показали, що абзац належить як до лiнгвiстичної, так i до логiчної категорiї. Проаналiзовано основнi особливостi побудови абзацiв у рiзних стилях. Найбiльшi типовi моделi абзацiв, побудованих на рiзних принципах, що використовуються в романi, виокремлено.

Ключовi слова: стиль, синтаксис, художня проза, абзац, стилiстика, стилiстичний засiб.

Н.Е. Жорняк. Стилистическая роль абзаца в художественной прозе (на примере романа Синклера Льюиса «Бэббит»). – Статья.

Аннотация. В статье рассматривается абзац как стилистическое средство в художественной прозе. Проанализированы различные подходы к термину «стиль». Синтаксическая стилистика является основным проводником эмоций в письменном типе речи, поэтому, соответственно, любое изменение формы неизбежно будет вызывать определенное изменение смысла. Для иллюстрации примеров того, как синтаксис выполняет стилистическую роль в прозе, избран роман Синклера Льюиса «Бэббит». Результаты анализа текста романа показали, что абзац относится как к лингвистической, так и к логической категориям. Проанализированы основные особенности построения абзацев в разных стилях. Наиболее типичные модели абзацев, построенных на разных принципах, используемых в романе, выделены.

Ключевые слова: стиль, синтаксис, художественная проза, абзац, стилистика, стилистическое средство.

Abay Kairzhanov,
Dr.Sc. Philology, Professor at the Chair of Turkic Language Studies,
Department of International Relations,
L. Gumilev Eurasian National University,
Astana, Kazakhstan

Aigerim Boldrikova,
the student of the Faculty of International Relations,
L. Gumilev Eurasian National University,
Astana, Kazakhstan

MILLENNIUMS AROUND THE BLACK SEA (TURKISMS IN ISLAND DIALECTS AND ETHNIC TAMGAS)

Summary. *In this article the author investigates the Turkisms functioning in the Russian dialects of Odessa region and identifies the source languages and intermediate languages, with which there was a diffusion and dispersion in the recipient language.*

Key words: *acculturation, denotative and connotative meaning, intermediate language, source language, recipient language, tamga, diffusion, dispersion.*

In October 2011, at the Second International Karpenkovsky readings at the Odessa National University after I.I. Mechnikov, I received a gift from Y.N. Stepanov a fundamental work of the scientists authoring team of the Russian language Department – a two-volume “Dictionary of Russian dialects of Odessa region”, published in 2000 – 2001, in “Astroprint” publishing house edited by Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine Y.A. Karpenko at the expense of a Japanese professor Susumu Uemura [10].

Analysis of vocabulary entries of both volumes showed that there are many Turkisms in the dictionary, most of which are not included in other explanatory dictionaries of Russian dialects, despite an adequate development of these words in everyday speech of Russian village residents of Odessa region.

Modern science knows that even at the turn of two eras the northern Black Sea region was under the power of Scythian tribal alliances. It is believed that the word “Scythian” (Σκυθης) was “invented by the Greeks to designate all nomads, regardless of their ethnic origin (Scythian=barbarian)” [16, p. 122]. Z. Gasanov believes that this understanding is based on the writings of Herodotus [17]. However, in the Assyrian sources and the Genesis there is mentioned an ethnonym “guz”, so the word “Scythian” is not a false word, introduced by the ancient Greeks, but the name of a certain union of tribes. In addition, Herodotus refers to the works of his predecessors, such as the writings of Aristeeas. Aristeeas says that the Scythians had to retreat in the fight against Issedonians and, ended up within the lands of the Cimmerians, seized their possessions [17, IV, 16]. Z. Gasanov believes that the best option to read the word “skiff” as “skuzes”. He also believes that there is another option: by the Assyrian and Babylonian sources “ashguz” [16, p. 124]. I.M.Diyakonov identifies the word “skiff” and the Assyrian word “ishkuzay”. He offers a version: in Oriental sources the Scythians were called “ash-guzai, as-guzan” [18]. It is known that in the ancient Turkic language a lexeme “ash” has the following meanings: “to cross, to move, to overcome, to shift” [2, p. 62]. Indeed, “The monument in honor of Kül-Tegin” provides information on “ash-kyrgyz” people. Then it turns out that the Ashguz are the Guz people, who managed to cross the mountains, that is, overcame any hills and ended up in the Northern Black Sea region and within Transcaucasia, and then some part of the Guz were within the Crimea, and even moved to Asia Minor.

I.M. Dyakonov’s and Z.Gasanov’s reasoning can be confirmed by the analysis of tamga signs of Bosphorus Kingdom. Here is a complicated tamga of one of the Bosphorus kings, Sauromates II [14].

This tamga consists of 3 simple ones 1.

There is met a close talass runa –

2. there is an identical ancient Turkic (according to E. Triyarsky), Ossetic, Mongolian (according to H.Pearl), Crimean from Yevpatoriya, Kazakh and Nogai (according to V.I. Philonen-

ko) tamga [19]. 3. In addition, the following tamga can be marked out; it designates “Chomich” (“spoon”). Another complicated tamga also consists of three parts. But the tamga of Sauromates II is identical to the following “sarmat” signs: (14); (15) (according to Y. Solomonik). So, the simple tamgas show us what ethnic groups and tribes inhabited within the Northern Black Sea region. By the way, this tamga is called “khalka” (“circle”). It was found in Asanchi and Omurchi in Romania. It is met almost throughout the all Great Steppe: the Nogais, the Kazakh zhuzes, the Karakalpaks, the Kyrgyz, the Turkmen, the Bashkirs, the Magyars, the Mongols, and the Crimean Tatars. So, the tamga of Sauromates II shows that the population of Bosphorus was very colorful in its ethnic composition.

Here is historical information. Sauromates II ruled Bosphorus in 174/157–210/211 AD. During his reign, he was able to win over the Scythian kingdom (about 193 AD), and conquered the Scythians of the Crimea, and joined mountainous Crimea to his state, that is populated by the Tatars. In addition, the Bosphorus fleet managed to neutralize the pirates into the Black Sea, which contributed to the development of trade with the cities of the South Black Sea [21]. In order to unite all ethnic groups into a powerful integrity to resist the aggression of the Great Roman Empire, an analyzed complex tamga was created at Sauromates’s II dictation, which served as a symbol of unity of Bosphorus peoples. I.S. Svetsitskaya indicates that “Ethnic differences in Bosphorus kingdom were very strong. Along with the Greeks there were the Scythians (the tribes speaking in the language of Iranian branch of Indo-European family (...), as well as the Tatars in the Crimea), the Meotians, the Cinds at the Azov Sea and the Kuban area, probably related to later Abkhazian-Circassian peoples” [22, p. 349]. That was the position of the official Soviet historical science in the recent past that with all the forces was fighting with Pan-Turkism. According to them, there were not any Turkic-speaking tribes in the northern Black Sea region, but there were small disparate ethnic groups of non-Turkic origin. However, a complex tamga of Sauromates II indicates completely different evidence, that the northern Black Sea region was anyway inhabited by numerous Turkic tribal unions.

At the beginning of 3 century AD this region becomes dependent to the Hun confederation that incorporated both the Ostrogoths, and the Antes. In the VI–VIII centuries AD these lands were included in the Great Turkic khanate. In the XI century, this vast territory became part of the Western Dasht-i-Kipchak. The Eastern Slavs called the dwellers of steppes as the Polovtsians, and the Europeans – as the Kumans. In the XIII century, these lands were conquered by Batu and Munch, and became part of the Golden Horde. It is this land that the northern branch of the Silk Road passed through. Along this trade route there appeared settlements, where radhanite-merchants brought their goods, moving to the east coast of the Crimea, to the capital of West Dasht-i-Kipchak city Sugdag (modern Sudak) [1]. There were carried out foreign-Slavic language relations, including the Slavic-Turkic. The materials of analyzed vocabulary reflect the rudiments of those relations that characterize the old investigation and consequences of ancient acculturation. This process was a long and constant, permanently lasting for 14 centuries. This is also indicated by the authors of modern “Idiographical dictionary of Turkisms in Russian language” [8]. Turkic words penetrated not only into Slavonic, but also in other languages (e.g. the languages of Romano-Germanic super-ethnos), though it occurred in different historical periods.

Numerous Turkic tribes were living within the territory of the Northern Black Sea region in ancient times, in the early and late Middle Ages. This is evidenced by a tamga of a peculiar Turkic clan, found in ancient tombs in the Crimea, Romania and the Northern Black Sea region. Let us note that these are simple tamgas (base), which are considered to be the most ancient in origin. It is them that symbolized a totem animal, which was a mythical ancestor of a clan or tribe.

So, tamga is met almost throughout the territory of the forest-steppe zone of the Great Steppe, from the big bend Yashil Ugyuz and to the eastern spurs of the Carpathians. This tamga belonged to Kazakh tribes: Dulats, Baiuly (Thana, Kyzylkurt), and Kozha. It was discovered, for example, in kabristane (cemetery) from Omurchi (Romania) and in the tombs of Yevpatoria (Gezlev) [14]. In addition, this tamga was widespread among Oguz tribes (bayati) in the Crimea, and in Kosho-Tsaidam among the ancient Turks of the VI–VIII centuries.

The tamga belonged to the Magyars, the ancient inhabitants of Omurchi, in Yevpatoriya and in the south of modern Kazakhstan.

The tamga belonged to the Yenisei Kyrgyz, as well as to tribal alliances of the Northern Black Sea region.

Two tamgas   belonged to the tribes of the Talas valley, Orkhon, Yenisei and the Northern Black Sea region.

The tamga ✕ belonged to the residents of Talas, Yenisei, Orkhon, Yevpatoriya. In addition, they are found in Hungary lands and within the territory of the Northern Black Sea region. And this number could be continued, but a rigid framework of the article does not allow us to go beyond our presentation [15].

Lexical Turkisms of an analyzed dictionary reflect ancient period of acculturation of Slavic-Turkic language relations. As far back as in Chinese chronicles we find the first mention of a powerful tribal alliance of the Antes, settled in the western spurs of the Tian Shan [1]. Turkic tribal unions inhabited nearby the Antes. We, subjecting the works of ancient authors - Aristophanes, Pliny, Ptolemy and Mila to examination, determined that Turkic-speaking tribal alliances included the Koms (Cumans, Comans, Khoamans) [5]. Apparently, in this terra interium there was laid the beginning of acculturation between the speakers of Proto-Slavic language and the language of the ancient Oguz-Kipchak tribal alliances. So, G.K. Rakhimzhanova, analyzing the works of Y. Kurilovich and M.K. Kokobayev, writes that the Slavic word *tyn* was borrowed by the Ostrogoths until 2 century AD [9, p. 34–35]. Compare, in the “Dictionary of Russian dialects of Odessa region” [hereinafter - DRDOR]. *tyn* – “fence of reeds, branches” (Vasilievka village, Trotskoye village, Mirnoye village, Nikolaevka village, Russkaya Ivanovka village) [10, Vol. 2, p. 232]. Apparently, the word *tyn* was borrowed from the ancient Turkic language, as later it underwent a semantic shift in the language and acquired a metaphorical meaning – “to calm down, to take a rest” [2, p. 567]. It is also common in Arkhangelsk, Olonetskih, Vyatskih dialects, in Cossacks dialects of Gorkaya liniya.

The word *kut* of the carriers of Odessa Russian dialects has two meanings: “1) Corner, angle. 2) An honorable place at home, a red corner” [10, Vol. 1, p. 276]. In the Cossack hut in Gorkaya Liniya at the entrance, usually on the left, there is a big stove, the mouth of which to the front wall. The space between the mouth of a stove and the front wall is called *kut*. *Kut* is usually lightened by two windows: the side, from the street, and the front window. The word *kut* is widespread in modern Vologda, Yaroslavl, Perm, Arkhangelsk (*kut*) and Siberian dialects; in Cherepovets, Don (*kutok*) and Russian dialects in Lithuania (*kut*). This lexeme represents a corner at all; in Tula – a holy corner in the house, and in Odessa - a red corner [6, p. 147–148]. This lexeme and its concept were borrowed from the Turkic not only Slavic. Semantic tracing of the word is found in some middle Greek words, for example, *kantos* (“angle of an eye”). Apparently, this is a consequence of acculturation in the times of the Turkic khanate (VI–VIII centuries AD) or in an earlier era of the Hun confederation, when in the IV century AD Turkic-speaking peoples (the Huns and the Dinlins-Kipchaks) together with the Antes and the Ostrogoths were on the borders and within the Eastern and Western Roman Empire. During this period, the whole forest-steppe of Eurasia was ruled by the Nomads: from the great bend Yashil-ugyuz (Great Yellow River) in the East to Bosphorus and Catalaunian fields of Western Europe [1].

The proto-Turkic language had several homonyms of *qut*. The first set of the word – “soul; life force; spirit” [2, p. 471]. For example, a text extraction from “The Legends of Oguz-Kagan” (the monument of the XIII century, stored in the National Library in Paris, the collection of Paul Pelliot): “мен сенге башумны *күтүмны* бере мен – ‘I give you my head, [and] my soul’”. *Kut* is found in a pair combination - *qut-vaxšik*, meaning “spirit; mythical creature”. Compare this combination in the text from the “Big hymn in honor of Mani”, kept in the Berlin collection by A.Lekok “устунки алтынкы тенгриларнин онги, онги *күм* вахишкларнын усталзун тенгридем *күчляри* – ‘let divine forces raise over and under the gods and all *spirits*’.” In ancient Kipchak, Kyrgyz and Kazakh languages the word *kut* has a denotative meaning – ‘to guard, protect’, fixed in “Codex comanicus” [13]. Apparently, during the proto-Turkic era a substantive *kut* meant any ritual object, performing the function of a talisman.

Now let us consider the second set of meanings of a lexeme *kut* – “happiness, blessing, grace, wellbeing; fortune, success; happy lot” [2, p. 471]. In the ancient “Book of revelation and reasoning” of the X century [7], we find the following: “*коркма темуи күм берзей мен темуи* – He said: Do not be afraid! I will give [you] grace”. In addition, in the sutra of “Golden brilliance” we find a combination of lexemes: *qut qolunč* (“prayer”) and *qut qolunmaq* (relig. “striving for bliss”). Probably, in the ancient Turkic language we have a semantic tracing from Sanskrit – *pranidhāna* (“aspiration to sacral bliss”).

Thus, linguistic comparisons enable us to make the following generalizations. In the times of Turkic khanate (VI–VIII c.) a lexeme – *kut* was borrowed by the Antes. They used it in a sacral practice to appease, soothe the souls of dead ancestors, and to do that they did not only prepare a special room in the house *kut* (*kut*, *kutok*), but also made a special ritual dish – *kutya* – from rice or other cereals, mixing with raisins, honey, and then had it at funeral repast. By the way, we do not agree with Charles du Cange’s opinion and those of his ilk, that a lexeme *kut* was borrowed by the Slavs from the Byzantine language – *κοκκία* (“beans”) or *κόκκος* (“grain”). It is difficult to explain the laws of phonetic transition of the sound [k] into [t]. In fact, the sound [k] would be [ch],

but this did not happen, because this lexeme represents the oldest relations of proto-Slavs with Turkic peoples (Komans) at the turn of two eras, when, for example, the Antes were on their “first” ancestral home in western spurs of the Tian Shan. In the pre-Christian period in Slavic dwellings *kut* is a holy (red) corner, which stores the life-force, isomorphically associated with pagan deities, and a place in the house where the whole multigenerational family come together to gain grace. Heavenly grace, happiness, wellbeing penetrate into *kut* through lighting from the street and farmstead. After 988 the concept of opposition “Tengri-Umai – Bielbogh – Ak Kudai (Svarog, Dazhbog) – Mother-earth (Chernobog – Kara Kudai)” was exposed to the ruthless annihilation, and the resulting gap was gradually filled with categorical world religions – Islam and Christianity.

Thus, in the proto-Turkic mythology *kut* is a supernatural life force. This force had to be begged for from the upper tier of Tengri deities (Svarog and Dazhbog) and the deities of middle world (animistic and pantheistic spirits - Ydyk Yer-Sub). *Kut* is a place in Cossacks’s dwelling and a talisman of family wellbeing (a holy corner) as well, and with the help of *kutya* they wanted to protect themselves from disease, and from death, which could send the souls of dead ancestors.

Turkisms-locatives *лан* and *майдан* are used frequently in the northern Black Sea region. In DRDOR the word *лан* (“field”) has a widespread use in the villages of Odessa region [10, Vol. 1, p. 281]. In Kazakh language there are homonyms: *алай* - 1) “area; small area”; 2) doubt in the heart, anxiety, concern” [4, p. 46]. The residents of Russian and Ukrainian villages in Odessa region use the word *майдан* to designate a “square”. This Turkism entered the Ukrainian literary language [10, Vol. 1, p. 294]. Vasmer M. and Radloff W. indicate that this lexeme is taken from Kipchak language and has the meaning – “a smooth, empty place” (*mādan; maidan*) [11, Vol. 2, p. 559; 13].

There were developed three different opinions with regard to an origin of the word *магазин*. Some scientists believe that it came through German mediation (*Magasin*) from the French language (*magasin*). The others point to a Dutch origin: *magazijn (magazeya)* [11, Vol. 2, p. 554–555]. F. Mikloshich believes that this word was initially understood by the Romanic and Germanic languages from the ancient Turkic language (*мағаз*) [12]. Thus, into the Slavic languages it gets from Turkish by French and German mediation. It is possible that the process of adoption took place in parallel; because today it is difficult to overcome the phenomenon of range aberration in this matter. In Russian dialectal speech of the inhabitants of the Odessa region villages a word *магазин* means: 1) “storage, grain storage room”; 2) “honeycomb” [10, Vol. 1, p. 293].

The word *баушка* with a stress on the first syllable is used, apparently, only by the Russians of Northern Black Sea region in the meanings: 1) “cellar add-on”; 2) “vault”; 3) “summer kitchen” [10, Vol. 1, p. 33-34]. In Russian dialects a word *баушка* appeared from Kipchak *baş* – “head”. This was due to frequent commercial transactions when buying cattle (*Башка канча берүпчән? How much do you ask for head?*) [11, Vol. 1, p. 139].

Turkisms, naming objects that were used by the Slavs during trade relationships indicate primarily on existing economic relations between the Slavs and Turks. Borrowing the words of superconcept “man”, denoting qualities, condition and human behavior, social relationships, show, above all, the acculturation process that occurred between the Slavic and Turkic peoples in a close proximity or cohabitation.

In DRDOR there are given Turkisms: *байбак, байлык, бастрюк, бельбек, кабаниха* and others. Let us compare. In the Odessa region Russian dialects there are homonyms *байбák*: 1. “A lazy man”. 2. “a paddle” [10, Vol. 1, p. 23]. In Karaite language *baidbax* – “a steppe marmot, sloth (bad)”; in Kipchak *bajbak* – “a marmot”. M. Vasmer believes that the meaning of “lazy” is earlier than “a marmot”, a zoonym is secondary and formed on the basis of a metaphor [11, Vol. 1, p. 107]. *Байлык* – 1) “forced labor, duty”; 2) “obligation” [10, Vol. 1, p. 24]. In Kazakh the word *байлык* has polysemantic. Its figurative meanings – “wealth; state”; “property” [4, p. 114]. Denotative meaning underwent annihilation; there were saved meanings formed due to semantic shift. Apparently, the carriers of Odessa Russian dialect managed to keep its meaning lost in modern Turkic languages. *Байстриук (байстриук, бастрюк)* – “Ukrainian, degenerate; illegitimate child” [10, Vol. 1, p. 24]. A related word occurs in Polish – *bastard* – where it was borrowed from the Middle High Germanic dialect – *Bastard* [11, Vol. 1, p. 132]. In Odessa Russian dialectal speech under the influence of metaphorization, the word *байстриук (байстриук, бастрюк)* acquired an additional terminological meaning – “maize’s stepson”. So, the villagers of Demidovo of Berezovsky district say: “У кукурузы три раза на лето байстриуки обламывают” [10, Vol. 1, p. 24]. Compare, in Kazakh language the meaning of a lexeme *бастыру* – “nipping smb., smth.” [4, p. 128]. It is “nipping” that is a “grain of first meaning” (concept) of Ukrainian and Russian dialect word *байстриук (байстриук, бастрюк)*. *Бельбék* – “a fool, blockhead” [10, Vol. 1, p. 36]. Perhaps this word is derived from Kipchak *bilmäs* “he will not know” (< *bilmäk*) [11, Vol. 2, p. 149]. *Кабаниха* “a fat woman” [10, Vol. 1, p. 246]. Derived from the word *кабан*, which in turn came from Kipchak, where *кабан* – “a wild boar, (wild) pig, hog”, as well as “stack, rick” [11, Vol. 2, p. 149].

The Turkisms discussed in the previous paragraph are used in live speech of the Russians of Black Sea region, showing bygone traces of ancient acculturation. These words are entered into the flesh and blood of the Slavs and used for pejorative assessment of human behavior within the opposition “good – bad”.

Now let us look at the Turkisms in the analyzed dictionary designating everyday objects. Some of these words are missing in the “Dictionary of Russian folk dialects”, as used locally only by the Russians of Odessa region. **Баба́й** – “a wooden peg on a boat board for fastening a rope” [10, Vol. 1, p. 20]. There is no a word with such a meaning in Turkic languages. **Бара́н** – “shaft; drum” [10, Vol. 1, p. 28]. This word is used with this meaning throughout the Russian villages of Odessa region. It is interesting, that M.Sh. Musatayeva and L.Y. Shelyakhovskaya [8, p. 136] noted two meanings of a word *баран* – 1) “a male sheep”; 2) “an ancient battering tool, ram”. **Баи́тарма́к** – “thick wooden pitchforks” [10, Vol. 1, p. 34]. This word is in use only in the rural areas of Odessa region. In the “Dictionary of Russian folk dialects” it is not fixed. It is a compound word, formed by combining Kipchak words *baş / баи* (“head”) and *tarmaq / тармак* (“offshoot”). This original tool is designed for gathering ears during threshing. **Саман** – “clay mortar with an admixture of cut straw” [10, Vol. 2, p. 152]. The word is spread outside the Northern Black Sea region and designates dried bricks made of clay mortar with straw addition. Borrowed from Kipchak language in which *saman* – “straw” [11, Vol 3, p. 552]. **Чуми́чка** – “ladle, skimmer” [10, Vol. 2, p. 279]. Formed from *чум* “scoop, dipper”, first fixed in ancient literacy in 1328. In Kipchak language *čömič* – “skimmer” [11, Vol 4, p. 381] used for kneading and pouring koumiss. Let us note that *чумичка* is also used today by the sailors of the Black Sea Fleet as a ladle, skimmer for pouring food into aluminum bowls. Let us note that “чомич” (“spoon”) was indicated with a special sign-tamga:

These tamgas are found in Omurchi (Romania). There is a high frequency of use in the area. Imre Baski shows in his study that this mark is fixed at a cemetery in Omurchi 7 times. The same sign is found in Yevpatoriya, in the Crimea, as well as Hungary lands and Mongolia [15].

Кили́м – “carpet” [10, Vol. 1, p. 258]. Compare: *килем* in Kazakh language – “a fleecy carpet” [11, p. 423]. **Баи́маки** – “slippers” [10, Vol. 1, p. 34]. Borrowed from Turkish, Chagatai languages: *başmak* – “shoe, sole”. The frequency of the lexeme in Russian language has been increasing since the XVI century. This word is found in the inventory of the property of Ivan the Terrible (1582) [11, Vol. 1, p. 139]. **Казан** – “a large copper for cooking” [10, Vol. 1, p. 248]. It is found everywhere in Odessa region. Borrowed into Russian from Kipchak: *kazan* – “cauldron” [11, Vol. 2, p. 159]. **Казан** – “utensils for cooking” [10, Vol. 1, p. 247]. This word with this meaning is found only in Voznesenka Pervaya village of Artsyzsky region. In Turkic languages, the word is used for calling ancient Turkic title of supreme power – *Каган*. The word was borrowed into Old Russian language during the era of Kievan Rus (*каганъ*), Khazaria and Byzantine Empire, into middle Greek (*χαγάνος*). A related word is preserved in Avar language – *chacanus*. However, in Turkic language the title name was borrowed from Chinese language: *Ke* (great) + *kuan* (ruler) [11, Vol. 2, p. 155]. **Бакы́р** – “three-liter can” [10, Vol. 1, p. 25]. In one of Kipchak dialects *baqyr* – “a bucket” [4, p. 117]. Apparently, here the topic is about a copper bucket or a can.

These and other Turkisms of the “Dictionary of Russian dialects of Odessa region”, denoting household goods, actively function in Russian dialect speech of Odessa region.

Apart from the analyzed groups of Turkisms, in the lexicon of Russian dialects of Odessa region there are Turkisms – phytonyms, used only in the region of North-Western Black Sea Region. **Арнау́тка** – “spring wheat cultivar” [10, Vol. 1, p. 18], and light wheat cereal from its grains. M. Vasmer fixes the word meaning *арнаут* with a meaning “an Albanian”, pointing to Turkish mediation in borrowing: *arnaut*. On the basis of borrowed from Turkish *арнаут* there is formed a word *арнаутка* meaning “wheat grade with firm seeds” [11, Vol. 1, p. 88]. Vasmer also points out that in the XVI century Ivan Peresvetov used a toponym *Ornyauskaya land*. **Кабáк** – “pumpkin” [10, Vol. 1, p. 246]. M. Vasmer used another meaning, borrowed from Kipchak (*kabak*) – “type of grass” [11, Vol. 2, p. 148]. **Каву́н, кау́н** – “watermelon” [10, Vol. 1, p. 247]. It is believed that it is borrowed from Kipchak and Turkish languages: *Каун, Каун* (“melon”). In Kipchak language it means “watermelon, cantaloupe” [11, Vol. 2, p. 154]. **Курáй** – “weeds” [10, Vol. 1, p. 274] from Kipchak *Kurai* – “a plant *Salsola kali*” [11, Vol. 2, p. 422], prickly weeds that can grow in arid zone. These and other phytonyms-Turkisms fixed in DRDOR, have a high frequency of use in Russian dialectal speech of Northern Black Sea region.

Unfortunately, it is impossible to describe all thematic groups of Turkisms represented in the “Dictionary of Russian dialects of Odessa region”. It seems necessary to extirpate the following thematic groups of Turkisms out of this dictionary by continuous sampling: pragmatonyms (**раки́я** – “plum vodka”, **булгу́р** –

“wheat porridge”, *бастр* – “low-grade sugar”, *каларма* – “mutton, stewed with hot spices” and etc.); zoonyms (*товар* - 1) “a herd of cows”, 2) “leather for shoes”; *табун* – “a group of horses”; *бузгай* – 1) “bull-sire”, 2) figurative, “thundercloud”, 4) “locomotive”; *баба́* – “pelican”, etc.); clymatonyms (*абазá* – “south-east wind”) and some other thematic groups.

In the present work we are focusing on: drawing the attention of researchers to the problem of linguistic acculturation that took place in ancient times and the Middle Ages in the Northern Black Sea region. The Slavs were between Turkish and Crimean-Tatar language elements in the south and Kipchak language in the north-east. It is here that there was a specific Slavic-Turkic isogloss, operating in the conditions of active development of mastering foreign words as a result of diffusion, and then dispersion in the recipient language. Many Turkisms mastered by the Slavic languages in ancient and medieval times, today are perceived by native Russian speakers, in particular, its island dialects, as age-old.

REFERENCES

1. Gumilyev L.N. Ancient Rus and the Great Steppe : 2 books / L.N. Gumilyev. – M. : DI-DIK, 1997.
2. Ancient Turkic Dictionary. – L., 1969. – 567 pages.
3. Charles du Cange. Glossarium mediae et infimae graecitatis. – Lugduni, 1688.
4. Kazakh-Russian Dictionary / edit. R.G. Syzdykova, M.M. Kopylenko and others. – Almaty, 2002. – 1008 pages.
5. Kairzhanov A.K. The Kipchaks (comans, cumans, koms, khoamans) in the context of ancient geographical tradition / A.K. Kairzhanov // Eurasian University Press. Issue: linguistics, philology. – 2000. – № 3. – P. 145–146.
6. Kairzhanov A.K. Milky Way of Eurasia / A.K. Kairzhanov. – Astana : ENU after L.N. Gumilyev, 2004.
7. Kairzhanov A.K. Īrq bitig // A.K. Kairzhanov. Byzantinism and Kievan Rus mentality. Reflections on the steppe road. – Kiev: Printing house Dom Dmitrya Burago, 2012. – P. 233–251.
8. Musatayeva M.Sh. Ideographical Dictionary of Turkisms in Russian language / M.Sh. Musatayeva, L.A. Shelyakhovskaya. – Almaty, 2006. – 266 pages.
9. Rakhimzhanova G.K. Turkisms in Russian newspaper text: dissertation. ... Candidate of philological sciences – Astana : ENU after L.N.Gumilyev, 2004. – P. 185.
10. Dictionary of Russian Dialects of Odessa Region: 2 volumes / Executive editor Y.A. Karpenko, S. Uemura. – Odessa : Astroprint, 2000–2001.
11. Fasmer M. Etymological dictionary of Russian language: 4 volumes / M. Fasmer. – M., 1964 – 1973.
12. Miklosich F. Die turkischen Elemente in den sudost – und osteuropaischen Sprachen, I–II, Nachtrag I, II (DWA, № 34 (1884); № 35 (1885); № 38 (1890)).
13. Radloff W. Das turkische Sprachmaterial des Codex comanicus / W. Radloff. – St. Petersburg – Riga – Leipzig, 1887.
14. Olkhovskiy V.S. Tamga (to a sign function) // Historical and Archaeological almanah. – Armavir, 2001. Imre Baski. Tamgas and ethnic names (contribution of tamga-signs in ethnogenesis of the Tatars). – Budapest, 1997.
15. Amanzholov S. Questions of dialectology and history of Kazakh language. – Part 1. – Almaty, 1959; Pearl H. A study of ethnogenesis of the Mongolian tribes by exploring their clan symbols (in Mongolian language). – Ulaanbaatar, 1975; Philonenko V.I. Tamgas of Tatar cemeteries in Yevpatoriya. – Simferopol, 1928. – 22 pages; Baski Imre. Tamgas and ethnic names (contribution of tamga-signs in ethnogenesis of the Tatars). – Budapest, 1997.
16. Ghasanov Z. Royal Scythians: ethnolinguistic identity of “Royal Scythians” and ancient Oguz. New York: Publishing House, 2002. – P. 122–130.
17. Herodotus. History. L., 1972. – IV. 6.
18. Dyakonov I.M. History of Media / I.M. Dyakonov. – M.-L., 1956.
19. 19 Triarysky E. Tamgas of Turkic tribes from Bulgaria: UAJG. 47. 1975. – P. 189–200; Pearl H. A study of ethnogenesis of the Mongolian tribes by exploring their clan symbols (in Mongolian language) / H. Pearl. – Ulaanbaatar, 1975; Philonenko V.I. Tamgas of Tatar cemeteries in Yevpatoriya / V.I. Philonenko. – Simferopol, 1928. – 22 pages.
20. Solomonik E.I. Sarmatian signs of Northern Black Sea region / E.I. Solomonik. – Kiev, 1959.
21. Gaidukevich V.F. Bosporan kingdom / V.F. Gaidukevich. – M.-L., 1949.
22. Svetsitskaya I.S. Macedonia, Greece and Northern Black Sea region during the Hellenistic / I.S. Svetsitskaya // History of the Ancient World: Prosperity of ancient societies. – 3-rd edition, revised and completed. – M. : Head editor of oriental literature, 1989. – P. 349.

А. Каиржанов, А. Болдрикова. Тысячелетия вокруг Черного моря (тюркизмы в островных говорах и этнических тамгах). – Статья.

Аннотация. В статье исследуются тюркизмы в островных говорах Северного Причерноморья и определяются языки-источники (на материале этнических тамг) и языки-посредники, при помощи которых произошла диффузия и дисперсия в язык-реципиент.

Ключевые слова: аккультурация, денотативное и коннотативное значения, язык-посредник, язык-источник, тамга, диффузия, дисперсия.

А. Каіржанов, А. Болдрікова. Тисячоліття навколо Чорного моря (тюркізми в острівних говорах і етнічних тамга). – Стаття.

Анотація. У статті досліджуються тюркізми в острівних говорах Північного Причорномор'я й визначаються мови-джерела (на матеріалі етнічних тамг) і мови-посередники, за допомогою яких відбулися дифузія та дисперсія в мову-реципієнт.

Ключові слова: акультурація, денотативне й конотативне значення, мова-посередник, мова-джерело, тамга, дифузія, дисперсія.

УДК 37.091.33(076)

О.В. Кміть,

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри мов і методики їх викладання,
Чернігівський національний педагогічний
університет імені Т.Г. Шевченка,
м. Чернігів, Україна

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ НА ОСНОВІ КОНТЕКСТНОГО ПІДХОДУ

Анотація. У статті визначено напрями й технології застосування контекстного підходу до процесу формування професійно-комунікативної компетентності майбутнього вчителя англійської мови початкової школи й обґрунтовано доцільність проведення контекстного навчання на основі кейс-технології.

Ключові слова: англійська професійно-комунікативна компетентність, учитель англійської мови початкової школи, контекстний підхід, технологія "Case study".

Одним із актуальних завдань вищої педагогічної школи є підготовка компетентного, гнучкого, конкурентоспроможного фахівця для роботи в умовах школи, що динамічно змінюється, підготовка спеціаліста, здатного ефективно і творчо здійснювати професійну діяльність. У контексті сучасних потреб у педагогічних кадрах, які забезпечують на високому рівні іншомовну освіту школярів, проблема формування професійної, зокрема професійно-комунікативної, компетентності вчителів англійської мови початкової школи набуває особливої важливості. Проте наявність об'єктивних і суб'єктивних причин, що зумовлюють недостатню ефективність традиційного навчання майбутніх педагогів, спонукає до пошуку більш дієвих технологій формування професійно-комунікативної компетентності названих фахівців. Одним із важливих шляхів вирішення зазначеної проблеми є посилення практичної спрямованості навчання, поєднання теоретичної та практичної підготовки майбутніх учителів англійської мови початкової школи. Це завдання може бути вирішене за допомогою контекстного підходу до навчання, який забезпечує природний зв'язок набутих знань із майбутньою професійною діяльністю.

Наукове обґрунтування основних концептуальних положень контекстного навчання здійснено А.А. Вербицьким. Їх апробація в навчальному процесі вищої школи дала вченому змогу переконливо довести, що стратегічним напрямом інтенсифікації або активізації навчання є не збільшення обсягу наданої інформації, прискорення процесів її засвоєння, а створення дидактичних і психологічних умов осмисленості учіння, включення до нього студента на рівні не лише інтелектуальної, а й особистісної й соціальної активності.

За визначенням автора концепції, контекстне навчання – це форма активного навчання, призначена для застосування у вищій школі, зорієнтована на професійну підготовку студентів і реалізована за допомогою системного використання професійного контексту, поступового насичення навчального процесу елементами професійної діяльності [1, с. 25]. Контекстне навчання спирається на теорію діяльності Л.С. Виготського [2], відповідно до якої засвоєння соціального досвіду здійснюється в результаті активної діяльності суб'єкта, що ґрунтується на таких принципах:

- 1) психолого-педагогічному забезпеченні включення студента в навчальну діяльність;
- 2) послідовному моделюванні в навчальній діяльності студентів цілісного змісту, форм та умов професійної діяльності спеціалістів;
- 3) проблемності змісту навчання та процесу його розгортання в навчальному процесі;
- 4) адекватності форм організації навчальної діяльності студентів цілям і змісту освіти;
- 5) головній ролі спільної діяльності, міжособистісної взаємодії та діалогічному спілкуванні суб'єктів освітнього процесу (викладача і студентів, студентів між собою);
- 6) методично обґрунтованому поєднанні нових і традиційних педагогічних технологій;
- 7) урахуванні індивідуально-психологічних особливостей і кроскультурних (сімейних, національних, релігійних, географічних тощо) контекстів кожного студента [3, с. 12].

Теоретичними джерелами теорії контекстного навчання слугують поняття контексту як умови для усвідомлення змістоутворювального впливу майбутньої професійної діяльності студента на процес і результати його навчальної діяльності, діяльнісний підхід до навчання, теоретичне узагальнення різноманітного досвіду використання форм і методів активного навчання.

В основу концепції контекстного навчання покладено ідею про якісні відмінності в перебігу основних процесів щодо формування змісту, форм, методів і засобів професійної й навчальної діяльності, які можуть створювати реальні перешкоди для оволодіння фаховою діяльністю в рамках традиційного навчання. Щоб навчальна інформація, запропонована студенту, одержала статус знання, яке є осмисленим відображенням дійсності, вона повинна засвоюватися в контексті майбутньої професійної діяльності. Організація активності студентів відповідно до закономірностей переходу від навчальних текстів, знакових систем як матеріальних носіїв минулого досвіду до професійної діяльності, яка реалізується в умовах, що динамічно змінюються й тому кожного разу нових, має спільний характер і становить зміст того, що А.А. Вербицький називає знаково-контекстним (контекстним) навчанням [1, с. 43].

У навчанні на основі контекстного підходу метою діяльності студента стає не опанування системи інформації й тим самим основами наук, а формування здібностей до виконання професійної діяльності. Інформація посідає структурне місце мети діяльності студента лише до певного моменту. Згодом ця інформація повинна застосовуватися для вирішення завдань у певних професійних ситуаціях. Основною одиницею роботи студента й викладача в контекстному навчанні стає не «порція інформації», а ситуація предметної та соціальної невизначеності й суперечності. Система проблемних ситуацій дає змогу розгорнути діалектично суперечливий зміст навчання в динаміці й тим самим забезпечити об'єктивні передумови формування теоретичного і практичного професійного мислення. Змістом контекстного навчання є не лише предметна сторона майбутньої професійної діяльності, задана за допомогою системи навчальних завдань, моделей і ситуацій, а і її соціальний бік, відтворений різними формами спільної діяльності та спілкування. За допомогою моделювання предметного й соціального змісту майбутньої професійної діяльності через відтворення реальних фахових ситуацій забезпечуються умови трансформації навчальної діяльності студента у професійну діяльність спеціаліста. Реалізація динамічної моделі діяльності студентів передбачає просування від власне навчальної діяльності через квазіпрофесійну й навчально-професійну до власне професійної діяльності [4; 5].

Отже, контекстний підхід дає можливість створити умови для взаємопроникнення навчальної та професійної діяльності як способу досягнення професійної компетентності. Цей підхід забезпечує здійснення навчального процесу в контексті майбутньої професійної діяльності за допомогою відтворення у формах і методах навчальної діяльності студентів реальних зв'язків і стосунків, вирішення конкретних професійних завдань.

Метою статті є визначення напрямів і технологій застосування контекстного підходу до процесу формування англомовної професійно-комунікативної компетентності у студентів – майбутніх учителів англійської мови початкової школи.

Услід за О.М. Солововой під іншомовною професійно-комунікативною компетентністю ми розуміємо:

- інтегральну властивість особистості, що синтезує загальну культуру спілкування та її вияви у професійній діяльності;
- інтегрований компонент комунікативної та професійної компетентності, який передбачає володіння мовою і професійно-орієнтовним мовленням на варіативно-адаптивному рівні, а також на рівні вільного ділового спілкування;
- готовність і здатність до оволодіння предметними, науковими знаннями у професійному спілкуванні [6, с. 35].

Згідно з контекстним підходом, формування англомовної професійно-комунікативної компетентності студентів здійснюється під час власне навчальної діяльності академічного типу, квазіпрофесійної, навчально-професійної діяльності в межах усіх організаційних форм навчання й передбачає широке використання таких технологій, як проблемна лекція, лекція-візуалізація, лекція-прес-конференція, практичних занять – дискусій, презентацій проєктів, ділових, рольових ігор, виконання репродуктивно-творчих і творчо-пошукових завдань, самостійної роботи, а також виконання завдань педагогічної практики та підготовки й написання курсових і кваліфікаційних робіт.

Аналіз наукових робіт із проблеми контекстного підходу до навчання англомовного спілкування показав, що для його реалізації в основному пропонуються ігрові (рольові, ділові ігри), проєктні, інтерактивні технології. Однак недостатньо дослідженим виявляється питання застосування кейс-технології для здійснення контекстного навчання англійської мови. Використання вказаної технології, на нашу думку, може сприяти ефективному формуванню професійно-комунікативної компетентності майбутніх учителів.

Технологія “Case study” виникла в середині ХХ століття в стінах Гарвардської школи бізнесу й отримала широке застосування в підготовці фахівців економічного та юридичного профілів. Згодом почалося впровадження названої технології у професійно-спрямоване навчання іноземної мови. Теоретичні і практичні положення щодо використання кейс-технології розроблені закордонними вченими: Е. Монтер, М. Лідере, Дж. Еракін, М. Норфі. “Case Study” є надзвичайно популярною технологією навчання в зарубіжних вищих навчальних закладах і відіграє важливу роль у набутті знань і формуванні навичок та вмінь студентів.

Технологія кейсів визначається як «студентоцентрована» діяльність, що забезпечує застосування теоретичних положень у процесі вирішення практичних завдань. Кейс – це єдиний інформаційний комплекс, що складається з трьох частин: інформації, потрібної для ситуаційного аналізу, опису конкретної проблемної ситуації, практичних завдань.

Сутність технології навчання “Case study” полягає в тому, що студентам видається набір навчальних матеріалів, укладених у папку (кейс), і пропонується в результаті знайомства з навчальними матеріалами осмислити зміст проблемної ситуації та запропонувати свій варіант її розв’язання на основі вже набутих знань, навичок і вмінь. Як правило, проблема не має однозначного вирішення. На заняттях з англійської мови робота з кейсами передбачає вдосконалення мовленнєвих навичок і вмінь студентів у результаті участі в обговоренні проблемної ситуації [7, с. 170].

Кейс, що застосовується на заняттях із дисциплін іншомовного циклу для студентів, які здобувають кваліфікацію вчителя англійської мови початкової школи, повинен відповідати таким вимогам:

- мати чітко визначену мету;
- мати відповідний рівень складності;
- бути актуальним;
- ілюструвати типові професійні ситуації в навчанні англійської мови молодших школярів;
- сприяти розвитку аналітичного мислення студентів;
- заохочувати студентів до англомовного спілкування;
- мати декілька варіантів вирішення.

Уважають, що кейси можуть бути «мертвими» та «живими». «Мертві» кейси містять усю необхідну для аналізу інформацію. Щоб «оживити» кейс, необхідно заохотити студентів до пошуку додаткової інформації для подальшого аналізу.

Модель організації занять із дисциплін англомовного циклу на основі технології “Case Study” складається з трьох етапів. Організаційний етап передбачає пояснення викладача про характер роботи з матеріалами кейсу, знайомство студентів з його змістом. На основному етапі здійснюється детальне вивчення студентами матеріалів кейсу, вироблення позиції із запропонованої проблеми, розробка плану презентації результатів проведеного аналізу, прийняття рішення стосовно обговорюваної проблеми. Завершальний етап включає виступи студентів-лідерів підгруп, обговорення проблеми, коментарі викладача щодо оцінки роботи учасників, виконання письмового завдання за результатами обговорення [7, с. 171–172].

До переваг застосування кейс-технології в контекстному навчанні англійської мови студентів належать такі:

- забезпечення розвитку професійно-комунікативної компетентності, мовленнєво-мисленнєвих процесів і їх реалізація в мовленнєвому спілкуванні студентів шляхом організації проблемного навчання;
- створення відповідних умов для освітньої автономії студента;
- сприяння активізації та інтенсифікації навчального процесу й забезпечення реалізації інтелектуальних, пізнавальних і комунікативних здібностей студентів;

- забезпечення різноманітності форм взаємодії міжособистісного спілкування;
- забезпечення впливу на психічну й соціальну структуру особистості;
- формування навичок роботи в команді, навичок презентації;
- стимулювання інтересу до навчання.

Отже, реалізація контекстного підходу за допомогою кейс-технології створює низку сприятливих можливостей для формування англійської професійно-комунікативної компетентності майбутніх учителів англійської мови початкової школи:

- функціонування динамічної моделі просування студентів від власне навчальної діяльності через квазіпрофесійну та навчально-професійну до власне професійної діяльності дає їм змогу бути суб'єктами професійної освіти;
- оптимальне співвідношення індивідуальних і колективних форм роботи забезпечує результативне засвоєння знань і набуття мовленнєвих навичок і вмінь;
- проблемно-пошуковий характер пізнавальної діяльності студентів і широке використання на заняттях професійних ситуацій сприяє оптимізації навчального процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: Контекстный подход / А.А. Вербицкий. – М. : Высшая школа, 1991. – 208 с.
2. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Л.С. Выготский. – М. : Педагогика-Пресс, 1996. – 536 с.
3. Вербицкий А.А. Формирование познавательной и профессиональной мотивации студентов / А.А. Вербицкий, Т.А. Платонова. – М. : Научно-исследовательский институт высшей школы, 1986. – Вып. 3. – 40 с.
4. Вербицкий А.А. Контекстное обучение и становление новой образовательной парадигмы / А.А. Вербицкий. – Жуковский : МИМ «Линк», 2000. – 41 с.
5. Семенова Е.С. Формирование профессиональной компетентности будущих учителей иностранного языка на основе контекстного подхода : автореф. дисс. ... канд. пед. наук / Е.С. Семенова. – Йошкар-Ола, 2007. – 25 с.
6. Соловова Е.Н. Методическая подготовка и переподготовка учителя иностранного языка: интегративно-рефлексивный подход : [монография] / Е.Н. Соловова. – М. : ГЛОССА-ПРЕСС, 2004. – 336 с.
7. Щукин А.Н. Современные интенсивные методы и технологии обучения иностранным языкам : [учебное пособие] / А.Н. Щукин. – М. : Филоматис, 2008.

Е.В. Кмить. Формирование профессионально-коммуникативной компетентности будущего учителя английского языка начальной школы на основе контекстного подхода. – Статья.

Аннотация. В статье определены направления и технологии применения контекстного подхода к процессу формирования профессионально-коммуникативной компетентности будущего учителя английского языка начальной школы, а также обоснована целесообразность проведения контекстного обучения на основе кейс-технологии.

Ключевые слова: англоязычная профессионально-коммуникативная компетентность, учитель английского языка начальной школы, контекстный подход, технология “Case Study”.

O. Kmit. Formation of Primary English Teacher’s Professional Communicative Competence by Means of Context Approach. – Article.

Summary. In the article the trends and technologies of the context approach application to the formation of future Primary English Teachers’ professional communicative competence are determined. The necessity of the context teaching on the basis of “Case Study” is substantiated.

Key words: English professional communicative competence, Primary English Teacher, context approach, technology “Case Study”.

К.В. Коротич,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
м. Харків, Україна

ЗМІНИ В КОНЦЕПТІ РОДИНА ЗА РАДЯНСЬКИХ ЧАСІВ (НА МАТЕРІАЛІ ДИТЯЧОЇ ПРЕСИ Й ЛІТЕРАТУРИ)

Анотація. У статті виявлено зміни в репрезентації концепту РОДИНА на матеріалі радянських читанок для дошкільників і журналу «Малятко». З'ясовано, що на поняттєвому рівні структури цього концепту в радянський час з'явилося ідеологічно зумовлене значення, а на образному – численні нові метафори та порівняння ідеологічного характеру.

Ключові слова: мовна особистість дошкільника, концепт, значення, метафора, порівняння.

Для сучасної науки й соціуму дуже важливим є питання формування особистості дитини, зокрема її мовного складника, що має велике значення як для всього суспільства, так і для кожної людини.

Мовна особистість, за Ю.М. Карауловим, має три структурні рівні: 1) вербально-семантичний, що відображає ступінь володіння повсякденною мовою; 2) когнітивний, на якому відбуваються актуалізація й ідентифікація знань та уявлень, котрі притаманні певному соціуму загалом і кожній мовній особистості зокрема й формують концептуальну та мовну картини світу; 3) прагматичний рівень, пов'язаний із задоволенням діяльнісно-комунікативних потреб особистості [8, с. 56]. У розвідці у фокусі нашої уваги перебуває насамперед когнітивний рівень мовної особистості дошкільника, а саме концепт РОДИНА як його важливий репрезентант, оскільки цей концепт, беззаперечно, посідає особливе місце в концептуальній і мовній картинах світу дитини, а на матеріалі української мови є ще недостатньо вивченим. Так, у вітчизняній лінгвістиці ґрунтовні дослідження цієї теми у функційно-семантичному та лінгвоетнокультурологічному аспектах належать В.Б. Яковлевій і В.І. Кононенку. В.Б. Яковлева в дисертаційній роботі «Вербалізація концепту сім'я в українській мовній картині світу» визначила склад лексико-семантичної групи сім'я як засобу вираження однойменного етнокультурного концепту й розглянула особливості його мовного вираження в художній літературі кінця XVIII – першої половини XIX ст. (на матеріалі творів І.П. Котляревського, Г.Ф. Квітки-Основ'яненка й Т.Г. Шевченка) [20]. В.І. Кононенко в монографії «Концепти українського дискурсу» серед інших виділяє й концепт РОДИННІСТЬ та аналізує внутрішню форму слів *рід*, *родина*, *родинність* тощо, деякі особливості їх семантики, слововживання й пов'язані із цими лексемами культурні та релігійні уявлення українців, здійснюючи це на матеріалі Словаря української мови, упорядкованого Б.Д. Грінченком, творів художньої літератури XIX ст. – першої половини XX ст. і фольклорних текстів [9, с. 200–210]. Тематичну групу, що об'єднує найменування членів родини, докладно вивчали в діахронії А.А. Бурячок та О.В. Кровицька. А.А. Бурячок детально розглянув назви, що позначають спорідненість, на матеріалі староукраїнської й сучасної української мов (як літературної, так і її діалектів) із погляду утворення, динаміки розвитку та функціонування одиниць цієї тематичної групи [2]. У полі зору О.В. Кровицької перебували склад, структура, семантика й особливості словотворення назв членів сім'ї в українських пам'ятках XVI–XVIII століть [11, с. 50–55]. У руслі лінгвокультурології та міжкультурної комунікації виконано статті А.О. Рижкіної, у яких окремі вияви концепту СІМ'Я побіжно розглянуто крізь призму української й китайської мов і культур, виявлено своєрідність лінгвальної репрезентації цього концепту в українській мові на рівні імені концепту та синонімів до нього порівняно з англійською й китайською мовами [13; 14]. Крім того, у багатьох філологічних працях теж наявні елементи аналізу концепту РОДИНА, але переважно на рівні окремих спостережень або не з лінгвістичного погляду, що робить нашу розвідку актуальною, адже в полі зору вчених практично не перебувають зміни в когнітивних структурах і їх мовних виявах, що виникали під впливом ідеології.

Тому мета роботи, покликаної заповнити одну з лакун у вивченні цього концепту, полягає в тому, щоб виявити зміни в концепті РОДИНА, які з'явилися за радянської доби, на матеріалі читанок для дошкільників і журналу «Малятко». Ми опрацювали сім збірників [3; 4; 5; 7; 12; 18; 19], виданих протягом

1951–1989 рр. (на жаль, раніші аналогічні хрестоматії нам не відомі) і рекомендованих для читання дошкільникам, і тексти щомісячного журналу для дошкільнят «Малютко» (М) за 1960–1990 рр. Крім того, ми порівняли тексти, розміщені в цих збірниках і часописі, з творами класиків української літератури й народною творчістю, насамперед казками, колисковими і творами календарно-обрядового циклу (щедрівками, колядками, веснянками тощо), можливими для прослуховування дітьми в дорадянський час.

Концепт услід за О.С. Кубряковою розуміємо як термін, що слугує для пояснення одиниць ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, яка відображає знання та досвід людини, оперативну змістову одиницю пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи й мови мозку, усієї картини світу, квант знання [10, с. 89–90]. Концепт має шарувату структуру, і ці шари є результатом культурного життя різних епох [17, с. 44]. Сьогодні в науці існує чимало поглядів і щодо структури концепту, і стосовно його визначення, на яких ми докладно не зупиняємось, оскільки цим аспектам уже присвячено значну кількість праць. Зокрема, за С.Г. Воркачовим, основними складниками концепту є такі: поняттєвий, до якого належить дефініція; образний, що фіксує метафори, і значущий, котрий визначається місцем, яке посідає ім'я концепту в мовній системі, й охоплює його етимологічні та асоціативні характеристики [6, с. 4–5].

Отже, ім'я аналізованого нами концепту – слово *родина*, у якого є кілька взаємопов'язаних значень, що мають відмінності в лексикографічних працях різного часу. Так, у Словарі малоросійського, или юго-восточнорусского языка... П.П. Білецького-Носенка слово *родина* витлумачено так: «Родня. Родственникъ. Родственница. <...> По-польски: родзина» [1, с. 314]. У Словарі української мови, упорядкованому Б.Д. Грінченком, подано значення «рідня, рідні» та «сімейство» [15, с. 28]. Натомість в академічному Словнику української мови налічуємо вже 6 значень. За ним, крім двох названих, зафіксованих у попередніх лексикографічних працях, маємо ще одне поетичне та кілька термінологічних, а також (що найважливіше в контексті нашої проблеми) переносне, яке за радянської доби часто мало ідеологічний характер: «група людей, народів, націй, згуртованих дружбою, спільною діяльністю, спільними інтересами» [16, с. 593–594]. Крім того, до цієї семми подано фразеологізм *чуття єдиної родини* зі значенням «нерозривна єдність, дружба радянських людей, народів, націй», що виник за радянського часу й був проілюстрований у словнику прикладом із «Матеріалів XXIV з'їзду КП України»: «Натхнені ідеями радянського патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму, благодійним чуттям єдиної родини, українські митці вписали немало сторінок у літопис дружби радянських народів-братів» [16, с. 594].

Сам концепт РОДИНА репрезентований у проаналізованих нами читанках і журналі для дошкільників тематичною групою, до якої належать назви людей, об'єднаних заснованою на шлюбі або кровною спорідненістю. Це насамперед одиниці, які перебувають у ядрі (*мама, мати, матуся, батько, тато, діти, дітки, син, дочка, брат, братик, сестра, сестричка, дід, дідусь, баба, бабуся, внучка* тощо), і конституенти, що функціонують на різних рівнях периферії. Не диференціюючи в цій статті поділ за рівнями периферії, відзначмо, що до неї належать передусім найрізноманітніші зменшувально-пестливі найменування членів родини (напр., *синок, доня, донька, донечка, дочечка, матінка, татусь, татко, батечко, бабуня, дядечко, сестриця, братусь, внученька, діточки, дітоньки, дитя, дитятко, маленя* та ін.), лексеми, що відображають сімейні ролі, меншою мірою актуальні для дошкільників (напр., *чоловік, жінка, дружина*), і слова й словосполучення, які традиційно мають негативні асоціації в дитячих творах (*мачуха, рідна дочка, нерідна дочка*). Усі ці одиниці зазвичай уживаються в прямому значенні, називаючи тих чи інших членів родини.

Водночас радянські читанки для дошкільників насичені текстами, у яких слова *батько, мати, діти, онук, внук* уживаються в переносному значенні, означаючи спорідненість не внутрішньосімейну за кров'ю чи набуту внаслідок шлюбу або всиновлення, а спорідненість між вождем/партією і народом: «**Ми – Леніна щасливі внуки**, / *ми ленінцями хочем бути!*» (І. Нехода «Ми – Леніна щасливі внуки» [12, с. 52]); «**Дорогий наш батьку Ленін**, / *А ми твої діти*, / *Розцвіли ми в Батьківщині*, / *Як рожеві квіти*» (Українська народна поетична творчість [12, с. 53]). Такі переносні вживання наявні в текстах, пропонованих уже дітям другої молодшої групи, тобто 3–4 років. Надалі словесні штампи на зразок *Леніна онуки* (чи іншого вождя) фіксуємо в текстах усіх вікових груп: наприклад, для середньої групи (4–5 років): «*У малят, у малят / Радості багато: / Листопад, листопад – / Ну й чудове свято! <...> / Всюди чуть, всюди чуть / Співи-перегуки, / То ідуть, то ідуть / Леніна онуки*» (В. Кириленко «Леніна онуки» [12, с. 92]); «*Бо пісня ця у нас – одна, / Хоч різні в ній слова. / Про батька Сталіна вона, / І всяк її співа*» (М. Пригара «Брати» [4, с. 39]).

Крім ідеологічних метафор із таким типом перенесення, фіксуємо й порівняльні звороти, покликані показати так зване батьківське ставлення до дітей чергового партійного лідера: «*Вийде Сталін на*

парад, / Буде нас вітати. / **Він для всіх, для всіх малят – / Нече рідний тато!**» (І. Нехода «На Жовтневе свято» [4, с. 35]); «**Гриць об'їде далекі краї, – / Він машину свою парову / Поведе з України в Москву, / У столицю, де Сталін його / Привітає, мов сина свого**» (П. Воронько «Машиніст» [4, с. 15]).

Наступними новими (порівняно з дорадянським періодом) і водночас надзвичайно вживаними тропами в літературі для дошкільнят є порівняння та метафори, які ґрунтуються на уподібненні республік і їх населення до родини загалом і брата й сестри/братів і сестер зокрема, що часто спостерігається навіть в одному контексті (наприклад, для старшої групи (5–6 років): «**Міцна родина бойова – / Навіки дружбою старою / Здружились Київ і Москва, / Як брат із любовою сестрою**» (М. Упенник «Міцна родина» [12, с. 140]); «**І ниви, і води, / Й гіганти заводи – / Це ти, Україно, / Це ти! / У дружбі з Москвою – / Своєю сестрою, / Як сонце, / Красуйся, / Цвіти!**» (І. Нехода «Україно, цвіти!» [12, с. 140]); «**Чуємо тебе ми / Біля серця близько, / Сестро наша рідна, / Сторона Російська!**» (В. Бичко «Сестро наша рідна» [12, с. 141]); «**Сьогодні іменини / У дружній родині – / В п'ятнадцяти республік, / В п'ятнадцяти сестер.** <...> / В Радянському Союзі / Усі народи друзі, / Усі брати – / І я, і ти!» (Т. Коломієць «Пісня дружби» [12, с. 143]); «**У дружній сім'ї Радянських республік Білорусію називають синьою сестрою**» [М. – 1987. – № 4. – С. 1].

Традиційне уподібнення Батьківщини до матері зазнає в радянському дискурсі певної корекції: звичне порівняння доповнюється розширеним розумінням Вітчизни не як рідної української землі, а як усього СРСР, що підкреслює ідеологічний епітет *радянський* у сполученні зі словами *Батьківщина*, *Вітчизна*: «**І шлють усі хвалу й привіт / Улюбленій країні, / Своїй, милішій за весь світ / Радянській Батьківщині!**» (Н. Забіла «Найдорожча в світі» [3, с. 273]); «**... І завжди стояти, / В труді і в бою, / За рідну Радянську / Країну свою!**» (Н. Забіла «Жовтневе свято») [М. – 1982. – № 11. – С. 1]; «**Комсомольці були героями і на відбудові країни, і в боротьбі проти фашистів. Для рідної Вітчизни вони ніколи не шкодували ні сили, ні життя**» [М. – 1979. – № 6. – С. 2].

Крім порівнянь і метафор, що акцентують родинні зв'язки, спостерігаємо зміни й на рівні сполучуваності. Це передусім об'єднування в одному смислового ряду (однорідних членів) слів, які позначають членів сім'ї старших поколінь, знов-таки з іменем партійного лідера, що створює враження єдності, підкреслюваної, крім того, як у наступному контексті, єднальним сполучником *і* та підрядною частиною мети: «**Під рідним цим знаменом / Колись боровся Ленін / І наші праїди, діди: / Щоб сяло сонечко завжди!**» (М. Познанська «Є прапорець у мене» [12, с. 142]). Тяглість поколінь і спільність ідейних цінностей проєктуються першими рядками цього вірша, де фігурують старший брат і його молодший братик чи сестричка: «**Є прапорець у мене: / Приніс його мій брат! / А в брата є знамено, / Ходив з ним на парад. / Знамено ніс він у руці / Під сонечком ясним. / І всі маленькі прапориці, / Як мак, цвіли під ним!**» [12, с. 142].

Показовим є розширення сполучуваності прикметника *рідний*, що поєднується в радянських творах уже не тільки з лексемами, які позначають кровну спорідненість, близькість за духом, звичками, місцем народження (на кшталт *рідна хата*, *рідна оселя*, *рідна земля*, *рідна мати*, *рідна мова*, *рідне село*, *рідний край* тощо), а й зі словами іншого характеру (на зразок *рубіж* у значенні «державний кордон»): «**Для оборони на кордонах / Тримаєм вірних сторожів: / Стрімкі, прославлені ракети / На варті рідних рубежів**» (Г. Бойко «Ракетники» [12, с. 152]); чи знов-таки з іменем чергового вождя: «**Раз-два, ліва-права, / В ногу, дошкільнята! / Ми в колонах ідемо / На Жовтневе свято. / В нас у кожного букет, / Всі ми з прапорами. / Рідний Сталіна портрет / Майорить над нами**» (І. Нехода «На Жовтневе свято» [4, с. 35]); «**Рідний Ілліч із портрета всміхається, / Дивиться ніжно на нас...**» (М. Ісаковський «Дитяча пісня про Леніна» [5, с. 67]). Лексема *рідний* може вживатися й окремо, у ролі звертання: «**Я пісню про Сталіна склала, / Слова в ній дзвінкі, голосні. / Спасибі вам, рідний, спасибі / За щастя, за радісні дні**» (М. Познанська «Я пісню про Сталіна склала» [4, с. 41]). Крім того, показовим є ідеологічне розширення вживання прикметника *рідний* у значенні «4. В якому народився, виріс хто-небудь або який пов'язаний з чийсь місцем народження» [16, с. 557]: «**У кожного з нас є рідне місто чи село, є рідна вулиця, рідний дім. Але є в нашій країні місто, рідне всім радянським людям. І називається воно – Москва**» [М. – 1981. – № 1. – С. 3].

Тексти в хрестоматіях розташовано в показовому порядку: вони не тільки розміщені за певними темами, а й містять повтори мовних засобів і сюжетів як у власній структурі, так і в сусідніх текстах, що посилює можливий вплив на маленьких слухачів цих творів: «**Це наш рідний Ленін / Дивиться на нас, / Ясними очима / З нами привітаєсь. / Це наш рідний Ленін, / Щастя він нам дав, / В мирі й дружбі жити / Всім заповідає**» (Г. Гриненко «Наш Ленін» [3, с. 42]); «**Хто це дивиться на мене / Із портрета на стіні? / Це Ілліч, наш рідний Ленін, / Усміхається мені**» (М. Познанська «Ленін» [3, с. 42]).

Й останньою, зафіксованою нами важливою рисою є зміна ролей та образів деяких членів родини, що, звичайно ж, відображає й мова творів про них на рівні частотності функціонування, контекстуального вживання та зміни сполучуваності. Так, батько постає як людина, котра могла брати участь у війні і/або є представником певної професії, яку оберуть собі і його сини, батько є засновником трудової династії, якщо послуговуватися тогочасними газетними штампами, що відображають відповідний соціальний стереотип: «*За штурвалом – наші тата. / Доц їм, буря – ніпочім! / Ех, скоріше б виростати / І на зміну стати їм!*» (Д. Головка «Виростаємо на зміну» [3, с. 184]); «*Золотом дзвенить врожай, / Буде добрий коровай. / Я із гордістю дивлюся / На зерно і на татуса. / Бо ж, як він і вся сім'я, / Хліборобом буду я*» (І. Чопей «Хліборобом буду я» [3, с. 186]).

Старший брат так само є зразком для наслідування для молодших братів і сестер, займається суспільно корисною діяльністю й/або служить в армії та надихає на це молодших: «*Є у мене старший брат, / Він у нас тепер солдат*» (І. Кульська «Про брата» [12, с. 55]); «*Листа Катруся узяла, / Зрадила: – Від Петра! / Спасибі! Це мій старший брат, / А я – його сестра. / Він прикордонник, наш Петро, / Сержант, неабихто*» (Л. Компанієць «Кордони наші – на замку») [М. – 1973. – № 2. – С. 1]. Цікаво, що у творах другої молодшої групи лише констатують статус брата й розповідають про його діяльність, а у творах для середньої групи вже простежується сценарій дій молодшого брата, котрий також прагне бути військовим, як у вірші В. Бичка «Іде брат мій в армію»: «*Іде брат мій в армію посеред зими... / Братику мій, братику, ти й мене візьми!*» [12, с. 94].

Цікавою є родинна роль діда щодо онуків: дідусі в радянських текстах для дітей стають не стільки символом життєвої мудрості й працьовитості, скільки уособлюють пам'ять про революцію (до речі, як іноді й батько), громадянську чи німецько-радянську війну та є зразком для наслідування доблесті в бою й виконання військового обов'язку захищати Батьківщину, для чого використовуються порівняння та позитивно оцінені епітети, що позначають риси, потрібні майбутньому солдатові: «*Ви сміливі і завзяті, / Як в минулім – дідусі. / Буде ворог пам'ятати / Ваші подвиги усі!*» (Д. Головка «Виростаємо на зміну» [3, с. 183]); «*Ми Жовтень великий / Святкуєм щороку, / Бо Жовтень відкрив нам / Широку дорогу: / Лежить перед внуками / Сонячний шлях, / Дідами й батьками / Здобутий в боях!*» (Н. Забіла «Жовтневе свято») [М. – 1982. – № 11. – С. 1].

Зрідка образами старшого й молодшого поколінь однієї родини послуговуються в радянському дискурсі для створення контрасту між безпекою, яку забезпечують брати, батьки та дідусі дітям і жінкам, і небезпекою, у якій водночас перебувають старші чоловіки: «*Пише татко доні: / «Служу на кордоні, / На кордоні я служу, / Батьківщину бережу». / Пише доня татові, / Воїну-солдатові: / «Я малюю квіти, сад. / В синім небі гуси...»*» (А. М'ястківський «Пише татко доні» [3, с. 184]).

Як бачимо, у концепті РОДИНА порівняно з дорадянським періодом відбулися суттєві зміни як на поняттєвому рівні, що виявилось у виникненні ідеологічно зумовленого нового значення, так і на образному, де нові частотні метафори та порівняння ідеологічного характеру могли справляти значний вплив на несформовану дитячу особистість унаслідок закладених у них моделей стосунків. Крім того, відзначаємо, що мовна репрезентація концепту РОДИНА в радянських читанках для дошкільників є подібною до його вияву в загальному енкратичному дискурсі того часу, оскільки тексти для дітей відображають ті самі владні настанови, але простішими, відповідними дитячому сприйняттю мовними засобами.

Перспективним уважаємо подальше дослідження змін, які відбулись у важливих для дитячої мовної картини світу концептах за радянського часу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білецький-Носенко П. Словник української мови / П. Білецький-Носенко ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні ; підготував до видання В.В. Німчук. – К. : Наук. думка, 1966. – 424 с.
2. Бурячок А.А. Назви спорідненості і свояцтва в українській мові / А.А. Бурячок. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1961. – 148 с.
3. Веселка: книга для читання в дошкільних закладах / упоряд.: В.Д. Крушинська, Л.В. Кремсал, Л.В. Гураш. – К. : Рад. шк., 1989. – 384 с.
4. Вірші для дошкільників. Вибрані твори українських радянських поетів. – К. : Рад. шк., 1951. – 60 с.
5. Вірші, казки, оповідання для дітей дошкільного віку. – К. : Рад. шк., 1965. – 247 с.
6. Воркачев С.Г. Сопоставительная этносемантика телеономных концептов «любовь» и «счастье» (русско-английские параллели) : [монография] / С.Г. Воркачев. – Волгоград : Перемена, 2003. – 164 с.
7. Жовтнева пісенька : зб. оповідань, віршів та пісень для дошкільного віку. – К. : Веселка, 1964. – 48 с.
8. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – 7-е изд. – М. : Изд-во ЛКИ, 2010. – 264 с.

9. Кононенко В. Концепти українського дискурсу : [монографія] / В. Кононенко. – К. – Івано-Франківськ : Плай, 2004. – 248 с.
10. Краткий словарь когнитивных терминов / [Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина] ; под общ. ред. Е.С. Кубряковой. – М. : Филол. ф-т МГУ им. М.В. Ломоносова, 1996. – 198 с.
11. Кровицька О. Назви осіб в українській мовній традиції XVI–XVIII ст. Семантика і словотвір / О. Кровицька. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – 213 с.
12. Пролісок: книга для читання в дошкільних закладах. – 2 вид., перероб. і доп. – К. : Рад. шк., 1982. – 304 с.
13. Рижкіна А.А. Міжкультурна комунікація на прикладах концепту «сім'я» в китайській та українській мовах / А.А. Рижкіна // Актуальні проблеми філології : матеріали Міжнар. науково-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 8–9 листоп. 2013 року). – Херсон : Гельветика, 2013. – С. 101–104.
14. Рижкіна А.О. Концептуальний аналіз репрезентації концепту «сім'я» в китайській, англійській та українській мовах / А.О. Рижкіна // Вісн. Дніпропетр. ун-ту. Серія «Мовознавство». – 2014. – Вип. 20. – Т. 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://movoznavstvo.com.ua/зміст-журналу/мовознавство-2014-том-2/концептуальний-аналіз-репрезентації/>.
15. Словарь української мови : в 4 т. / упоряд., з додатком власного матеріалу Б. Грінченко. – К. : Вид-во Академії наук Укр. РСР, 1959. – Т. IV : Р–Я. – 1959. – 564 с.
16. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1977. – Т. 8 : Природа – Ряхтливий. – 1977. – 928 с.
17. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю.С. Степанов. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
18. Травнева пісенька: вірші, пісні, інсценівки, оповідання, ігри для дошкільного віку. – К. : Дитвидав УРСР, 1961. – 42 с.
19. Хай буде мир : збірник віршів та оповідань для дошкільного віку. – К. : Дитвидав УРСР, 1963. – 42 с.
20. Яковлева В.Б. Вербалізація концепту сім'я в українській мовній картині світу : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В.Б. Яковлева. – Х., 2008. – 19 с.

Е.В. Коротич. Изменения в концепте СЕМЬЯ в советское время (на материале детской прессы и литературы). – Стаття.

Аннотація. В статті описані зміни в репрезентації концепта СЕМЬЯ на матеріалі радянських книг для читання для дошкільників і журналу «Малютко». На понятійному рівні структури цього концепта в радянське час з'явилось ідеологічно обумовлене значення, а на образному – численні нові метафори і порівняння ідеологічного характеру.

Ключевые слова: мовна особистість дошкільника, концепт, значення, метафора, порівняння.

K. Korotych. Changes in a Concept the FAMILY in Soviet Period (on Material of the Children's Press and Literature). – Article.

Summary. In article the author described changes in representation of a concept the FAMILY on material of the Soviet books for reading for preschool children and the “Malyatko” journal. The author revealed that in Soviet period ideologically caused meaning appeared at the conceptual level of structure of this concept, and numerous new metaphors and similes of ideological character appeared at the figurative level.

Key words: language identity of the preschool child, concept, meaning, metaphor, simile.

Ю.Г. Косенко,
викладач кафедри іноземних мов,
Сумський національний аграрний університет,
м. Суми, Україна

ІГРОВІ ВПРАВИ ЯК НАВЧАЛЬНИЙ ПРИЙОМ

Анотація. У статті розкриваються й аналізуються основні аспекти використання інформаційно-комунікативних технологій у процесі вивчення української мови як іноземної на прикладі навчальних ігор, під час яких відбувається реальна або штучно сформована комунікація.

Ключові слова: візуалізація, інноваційні прийоми навчання, мовна ситуація, мультимедійна презентація, навчальна гра.

Початок ХХІ століття характеризується впровадженням інформаційних комп'ютерних технологій (далі – ІКТ). Жодний напрям наукових досліджень зараз не може існувати без цифрових засобів комунікації. У зв'язку з цим змінюються навіть методи викладання іноземних мов. Зараз будь-який навчальний матеріал має супроводжуватися мультимедійними презентаціями, оскільки молодь прагне пізнавати нове. Унаочнення реалій допомагає набагато краще засвоювати навчальний матеріал.

У наш час зразок комунікативної поведінки можна зустріти де завгодно саме завдяки ІКТ. З одного боку, це полегшує викладання української мови як іноземної, з іншого, навпаки, – ускладнює, оскільки досить складно одночасно поєднувати традиційні та інноваційні прийоми навчання. Тільки професіоналізм викладача допомагає правильно підбирати цікавий матеріал.

Створення штучних мовних ситуацій, заміна реалій під час виконання творчих або пошукових завдань, показ візуального ряду сприяють кращому запам'ятовуванню вивчених лексем. Принцип візуалізації навчальних об'єктів сконцентровує увагу іноземних студентів протягом усього заняття. Вони уважно слідкують за слайдами, осмислюючи значення кожного слова.

Динаміка розвитку ІКТ дивовижна. У наш час існує безліч способів зворотного зв'язку, хоча ще зовсім недавно про таку можливість комунікації не можна було й мріяти. Створення умов комунікації є складним завданням для викладача особливо із застосуванням ІКТ. Сприйняття інформації через малюнок відбувається в кілька разів швидше, ніж звичайним способом.

Наприклад, якщо змоделювати мовну ситуацію на прийомі в лікаря або в реєстратурі, то для виконання такого завдання не обов'язково йти до лікарні. Для цього достатньо лише одного малюнку із зображенням лікаря й пацієнта, щоб розіграти діалог між ними.

Діалог «У лікаря».

Лікар: Доброго ранку! Що Вас турбує?

Пацієнт: Доброго ранку! Мене турбує головний біль, слабкість, біль у ділянці серця.

Лікар: Як довго Ви перебуваєте в такому стані?

Пацієнт: Уже 3 дні. Спочатку думав, що біль мине, але, на жаль, стало тільки гірше.

Лікар: Які ліки Ви приймали?

Пацієнт: Я випив «Цитрамон-Дарниця» від головного болю та «Корвалол» від болю в серці.

Лікар: У Вашому стані цього недостатньо та, як Ви знаєте, самолікування ніколи до добра не приводило. Тому зараз ідіть зробіть кардіограму й рентген серця, а потім зі знімком прийдете знову до мене. Після того, як я подивлюся результати рентгену, скажу, як далі Вам лікуватися.

Пацієнт: Дякую, лікарю. До побачення!

Лікар: До побачення!

«Навчальна гра – засіб оптимізації навчального процесу в цілому та інтелектуальної активності студентів зокрема. Ефективність формування, розвитку і вдосконалення комунікативно-мовленнєвих умінь підвищується за умови систематичного використання навчальних ігор в рамках традиційного навчання, спрямованості їх змісту на вирішення навчальних завдань, готовності викладача до проведення гри і студентів до участі в ній» [1, с. 83].

Досить цікавим навчальним ігровим завданням є гра під назвою «Намалюй і розкажи». За правилами цієї гри іноземний студент малює частину тіла людини й називає її. Зображення людини можуть малювати декілька студентів або один. Головне, щоб після виконання цього завдання вся група знала назви частин тіла людини. Потім викладач пропонує намалювати пару до цього малюнка, тобто хлопця або дівчину.

Візуалізація допомагає краще засвоювати навчальний матеріал, оскільки під час малювання студент бачить і має можливість одночасно промовляти те, що він намалював. Особливо це доречно, коли справа стосується граматики, адже інколи складно навчити іноземного громадянина одразу лексики та граматики. Однак за допомогою унаочнення реалій це виходить набагато легше. Наприклад, під час вивчення однини та множини, *рук – рки, ног – нги, плець – плці, щок – щки, ко – ці, плеч – плчі* тощо. Під час виконання вправи повинен бути мовний коментар від викладача, оскільки в однині та множині в деяких словах наголос і написання відрізняються.

Протягом заняття студенти-іноземці не тільки знайомляться з лексикою, пов'язаною з частинами тіла людини, а й із одягом, оскільки наступним завданням буде пропонуватися намалювати одяг для хлопчика та дівчинки й назвати його українською мовою.

Принцип візуалізації об'єктів має супроводжуватися майже на кожному занятті, оскільки це позитивно впливає на засвоєння та повторення навчального матеріалу. Зокрема, показ мультфільмів або фільмів українською мовою формує всі мовні компетентності студентів-іноземців.

Мультимедійні презентації особливо в гумористичному вигляді яскраво показують реальні комунікативні ситуації. Наприклад, вивчаючи тему «Органи людини», можна запропонувати подивитися іноземним студентам мультфільм, у якому людина перебуває в різних життєвих ситуаціях, і як її органи при цьому реагують: на іспиті, коли серце калатається від хвилювань, або коли студент знаходиться на останній парі та відчуває, що вже зголоднів, або в лікарні, коли головний біль дає про себе знати тощо.

Технологічність відкриває додаткові можливості для вивчення іноземних мов. Зараз будь-яку комунікативну поведінку можна трансформувати на заміну найнезвичніших ролей, коли в лікарні студенти можуть бути лікарями, пацієнтами тощо. У підсумку можна студентам запропонувати скласти розповідь-враження від створеної комунікативної ситуації.

Досить складне завданням для викладача – навчити іноземців розмовляти українською мовою на початковому етапі її вивчення. Адже саме розповідь є показом того, що в них починають правильно формуватися вміння та навички говоріння. Пропонуємо приклад створення розповіді іноземного студента про себе. Для цього викладач спочатку ставить запитання у вигляді інтерв'ю, а потім студент відповідає і зі своїх відповідей складає власну розповідь.

1. Як Вас звати?

Мене зати Фатіх.

2. Скільки Вам років?

Мені 18 років.

3. Звідки Ви приїхали?

Я приїхав із Туреччини.

4. Де Ви зараз живете?

Зараз я живу в місті Суми.

5. Яку мову Ви вивчаєте?

Я вивчаю українську мову.

6. У якому університеті та на якому факультеті Ви навчаєтеся?

Я навчаюся в Сумському національному аграрному університеті на підготовчому факультеті.

7. Яка у Вас є родина?

У мене є велика родина.

8. Скільки у Вас братів і сестер?

У мене 3 брати й 5 сестер.

9. Де вони навчаються?

Вони навчаються у школі та університеті.

10. Ким і де працюють Ваші батьки?

Мій тато працює лікарем у лікарні, а мама не працює. Вона домогосподарка.

11. Що Вам подобається робити?

Мені подобається читати книги та співати пісні.

12. Про що Ви зараз мрієте?

Я зараз мрію навчитися швидко говорити українською мовою.

13. Ким Ви плануєте стати після закінчення університету?

Я планую стати інженером після закінчення університету.

14. Де б Ви хотіли працювати в майбутньому?

Я хотів би працювати в майбутньому в Туреччині.

Мене звали Фатіх. Мені 18 років. Я приїхав із Туреччини. Зараз я живу в місті Суми. Я вивчаю українську мову. Я навчаюся в Сумському національному аграрному університеті на підготовчому факультеті. У мене є велика родина. У мене 3 брати і 5 сестер. Вони навчаються у школі та університеті. Мій тато працює лікарем у лікарні, а мама не працює. Вона домогосподарка. Мені подобається читати книги та співати пісні. Я зараз мрію навчитися швидко говорити українською мовою. Я планую стати інженером після закінчення університету. Я хотів би працювати в майбутньому в Туреччині.

Роздатковий матеріал на заняттях також відіграє важливу роль у вивченні української мови як іноземної. Залучення візуального ряду у вигляді малюнків одягу, фруктів та овочів тощо створює атмосферу спілкування, оскільки, переглядаючи картинки, іноземці називають лексеми й обмінюються своїми традиціями та культурами. Зокрема, іноземні студенти дізнаються, що манго в Україні не вирощують, хоча в їхніх країнах його експортують дуже багато.

Усі ігри мають будуватися від простого до складного. Пропонуємо розглянути різноманітні ігри з використанням ІКТ.

1. Гра називається «Поєднати слова». За правилами ігрового завдання, праворуч розташовані 10 слів, а ліворуч в іншому стовпчику знаходяться малюнки. Студент повинен обрати слово з потрібним малюнком. Йому потрібно правильно вибрати курсором слова українською й англійською мовами, щоб правильно виконати це завдання. Якщо студент неправильно виконав завдання, то потрібно, щоб він повторив спробу ще раз, але при цьому вказати, як він упорався із завданням: погано, задовільно, добре, дуже добре, чудово, бездоганно. Зелене світло – це правильна відповідь, червоне – неправильна.

2. Наступна гра під назвою «Згадай». Спочатку студент бачить 5 нових слів із перекладом українською, але через 20 секунд залишається тільки один стовпчик з англійським перекладом, і студент сам повинен згадати та вписати в правий стовпчик переклад українською мовою. Тобто студент повторює це завдання й, отже, запам'ятовує нову лексику. Кожен 5 нових слів змінюються, і студент змушений їх запам'ятати так, як вони періодично повторюються в 5 нових.

3. Приклад наступної гри. Студент бачить два розділи: «Верхня частина тіла» й «Нижня частина тіла». У студента у 2-х стовпчиках неправильно розташовуються слова, тобто лексика подана з помилками. Студент повинен сам правильно перемістити слова, щоб у стовпчиках правильно були розташовані лексеми.

4. На екрані потрібно відтворити правильний вигляд вивчених слів, наприклад, *урчка – ручка, пір-дучник – підручник* тощо. До речі, таку навчально-тренувальну гру не завжди підтримують методисти, тому що більшість із них вважає недоречним показ неправильних форм слів іноземним студентам.

5. Ігрова вправа під назвою «Вставити пропущені букви р чи л». Наприклад, *вик...адач, сест...а, под...уга, к...ючиця, їда...ья* тощо.

6. У наступному ігровому завданні пропонується з наведеного набору літер утворити і надрукувати лексеми, що вивчалися на уроці: *и, п, с, а, н – спина; т, в, і, ж, у – живіт; я, о, с, в, о, л, с – волосся; ч, о, л, б, ч, я, и – обличчя; і, б, р, і, д, д, я, д, п, о – підборіддя; и, я, ш – шия* тощо.

7. У цьому завданні потрібно поставити замість крапок пропущені слова, наприклад, *моя мама ... радіо; я ... книгу; ти завжди ... телевізор; наші студенти ... українською мовою* тощо.

8. Гра «Хто більше» проводиться в групі, де кожен студент по черзі називає лексеми з обраної викладачем теми, виграє той, хто найбільше зможе підібрати слів.

Тести є також невід'ємним атрибутом у викладанні української мови як іноземної. Продемонструємо приклади з теми медичної лексики:

1. Система, яка об'єднує серце й судини, по яких циркулює кров: а) лімфатична; б) кровносна; в) нервова.

Який із органів потребує кисню більше, ніж інші органи: а) нирки; б) серце; в) мозок.

Скелет людини нараховує кісток: а) більше ніж 100; б) більше ніж 200; в) більше ніж 300; г) більше ніж 400.

У живій кістці людини міститься води: а) 10%; б) 50%; в) 80%; г) 70%.

Яка кількість ребер є в тілі людини?: а) 12; б) 15; в) 24; г) 10.

Найдовша й наймасивніша кістка скелету людини: а) стегнова; б) плечова; в) тазова; г) лопатка.
 Які відростки відходять від тіла нервової клітини? а) аксон; б) дендрит; в) нейробласт; г) рецептор.
 Кінчик язика найчутливіший до: а) солодкого; б) кислого; в) солоного; г) гіркого.
 Середній шар серця – це: а) міокард; б) ендокард; в) епікард; г) перикард.
 До верхніх дихальних шляхів зараховують: а) носову порожнину; б) бронхи; в) глотку; г) трахею.
 У якому відділі дихальної системи утворюється звук?: а) глотка; б) бронхи; в) трахея; г) гортань.
 Структурно-функціональною одиницею легені є: а) ацинус; б) альвеола; в) бронхіола; г) артеріола.
 До жіночих статевих гормонів належать: а) естрогени; б) андрогени; в) прогестини.
 До чоловічих статевих гормонів належать: а) естрогени; б) андрогени; в) прогестини.
 До органів, що виводять сечу, належать: а) сечоводи; б) нирки; в) сечівник; г) сечовий міхур.
 Який із органів потребує кисню більше, ніж інші органи: а) нирки; б) серце; в) головний мозок.
 Основою будови всіх еукаріотичних організмів є: а) тканина; б) клітина; в) орган.
 Наука, що вивчає будову та функції клітин, називається: а) гістологією; б) ембріологією; в) цитологією.
 Частина тіла, яка має певну форму, будову й виконує певну функцію називається: а) тканина; б) орган; в) судина.
 Ріст кісток у процесі індивідуального розвитку припиняється до: а) 12 років; б) 16 років; в) 18 років; г) 24 років.
 Отже, у наш час спостерігається динамічний процес ІКТ. Використання гри як навчального прийому передбачає введення мовного матеріалу (фонетики, лексики, граматики), його закріплення й активізацію в усному (монологічному, діалогічному) та писемному мовленні, а також контроль його засвоєння іноземними студентами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мова, історія, культура у лінгвокомунікативному просторі : збірник наукових праць / уряд. Л.В. Біденко. – Суми : Сумський державний університет, 2016. – Вип. 3. – 252 с.

Ю.Г. Косенко. Игровые упражнения как учебный прием. – Статья.

Аннотація. В статті розкриваються і аналізуються основні аспекти використання інформаційно-комунікативних технологій при вивченні українського мови як іноземної на прикладі навчальних ігор.

Ключевые слова: візуалізація, інноваційні методи навчання, мультимедійна презентація, навчальна гра, технологічність.

Yu. Kosenko. Playing exercises as a training reception. – Article.

Summary. The article reveals and analyzes the main aspects of the use of information and communication technologies in the study of the Ukrainian language as a foreign language in the example of educational games.

Key words: visualization, innovative methods of teaching, multimedia presentation, teaching game, manufacturability.

Kh.V. Kudrynska,
assistant

Ivan Franko National University of Lviv,
Lviv, Ukraine

THE ANALYSIS OF THE USAGE OF JARGON WORDS IN THE NOVEL BY ANTHONY BURGESS “A CLOCKWORK ORANGE” AND ITS UKRAINIAN TRANSLATION DONE BY OLEKSANDR BUTSENKO

Summary. *The article is devoted to the studying of usage of jargon words in the novel “A Clockwork Orange” written by Anthony Burgess and its Ukrainian translation done by Oleksandr Butsenko. While reading “A Clockwork Orange” one can mentally transfer himself to the world of young criminals speaking awkward and at times not understandable language. Dealing with Nadsat, a kind of jargon created by the author, the translator trying to produce a proper Ukrainian translation of specific fictional jargon invented by the author of the book, rendered the original expressiveness and abstractness of the characters’ speech by means of various slang units.*

Key words: *slang, dialect, fictional words, jargon, transliteration, expressiveness.*

“A Clockwork Orange” is written in an artificial language that owes something to Russian but most of all to Burgess’s uninhibited experimentation with language. It also contains influences from Cockney rhyming slang and the King James Bible, the German language and some words of unclear origin. Published in 1962, Anthony Burgess’s “A Clockwork Orange” is set in the future and narrated by fifteen-year old Alex in Nadsat – a language invented by the author of the book, Anthony Burgess. Nadsat is a mixture of Russian, English and American slang. It is basically English with some borrowed words from Russian. Even the name Nadsat is taken from the Russian numeric suffix equivalent to the English – teen (ex. seventeen).

The very *nadsat* was frequently used in the novel meaning *teenagers*. With *nadsat* being a key word in Anthony Burgess’ creativity it was essential for a translator to find an equivalent which will render all the meanings implied and will possess the same stylistic properties. The word is a completely new coinage and has never been used before which means that it does not have an exact correspondence in the Ukrainian language. Anthony Burgess suggested the following translation:

Example 1

*“It was **nadsats** milking and coking (nadsats were what we used to call the teens)...” [4, p. 2].*

*“Навколо хіяляли молоко і кокаїнилися **запелюшники** (по-нашому, це ті, кого звичайно називають підлітками)...” [1, p. 2].*

The word *запелюшник* has not been registered in any dictionary which means that it sounds strange and unusual for the Ukrainian audience as well as the original *nadsat* does for English speaking people.

In producing his dialect, Burgess relied heavily on the phonetics (sounds) of the Cyrillic words rather than their actual English translations. For example, one Nadsat term which may seem like an English composition, «horrorshow» actually stems from the Russian word for good – *khorocho*. In this same manner many of the Russian loan words became something of an English- Russian hybrid, with Russian origins, but English spellings and pronunciations. When studying the application of this process, we find that Nadsat occasionally takes on new and entertaining meanings such as the Russian word for people – *lyudi*, being transliterated into English «lewdies». However, many of Burgess’ loan words, such as *devochka* (woman) and *droog* (friend) maintained both their relative spelling and meaning over the course of translation.

Language, specifically Nadsat, has several important functions in this work. First, it works as a literary device that seeks to temporarily alienate the reader from the world of the protagonist-narrator. We are initially barred from making moral judgments of Alex and his friends because we aren’t sure of what they are doing; we are shielded and removed from some of Alex’s brutality against others. Second, since Nadsat draws its inspirations from Russian and Cockney English, it tells us about the author’s political message. In Burgess’ time, Russia was a seriously repressed totalitarian state, and Alex’s fictional British world is not much different.

As it was already mentioned the book contains a lot of Russian words. Hence, the translator faces a huge problem while dealing with this novel – how these elements should be reproduced in the target language. In case

he leaves the Russian words as they are the original abstractness will be lost since such slang units are widely used in the Ukrainian language. In the following analysis an attempt will be made to find out what methods the translator applied to solve this problem.

In order to reproduce American-Russian jargon and all fictional words used by the author the Ukrainian translator Oleksandr Butsenko applied two methods. He sometimes transliterated fictional words into Ukrainian (if such words were considered to be “strange” for the Ukrainian reader). According to famous linguist V. N. Krupkov, transliteration is the writing of words of one language using the characters of another [2, p. 74]. But the very researcher for the translation of jargon words suggested either to find similar Ukrainian jargonism, or to interpret the meaning by using descriptive method of translation. Oleksandr Butsenko has chosen another way of rendering jargonisms into Ukrainian. Here are some examples:

Example 2

- 1) “...and you may, o my brothers, have forgotten what these **mestos** were like...” [4, p. 4];
- 2) “...ви, братва, мабуть, уже й забули, що воно таке, оті **мєста**...” [1, p. 5].

Example 3

- 3) “...but there was no law yet against prodding some of the new **veshches**...” [4, p. 4];
- 4) “...але закон тоді ще не заборонив нові **вєщї**...” [1, p. 5].

Example 4

- 5) “...with lights bursting all over your **mozg**.” [4, p. 7];
- 6) “...яскраві спалахи осявали ваш **мозг**.” [1, p. 6].

Another way of rendering Anthony Burgess’s specific language by the Ukrainian translator was the usage of Ukrainian slang.

The most widely used word that we may come across through the whole story is the word *droog*. It was borrowed from Russian, meaning *close friend*. The Ukrainian language possesses an exact correspondent variant – the word *друг*. But in the original text the word *droog* makes the characters’ speech expressive, strange and unusual, while its Ukrainian equivalent is a neutral one, deprived of any expressiveness. Oleksandr Butsenko decided to substitute it with a slang word *кент*. Such decision for this translation was a really good choice. Dictionary of Ukrainian jargon words “Короткий словник жаргонної лексики української мови”, under the publication of Ukrainian researcher of jargonisms Lesya Stavvyts’ka, provides the following definition:

Кент – приятель (synonyms provided to the word *кент*: другар, корифан) [3, p. 62].

Example 5

“There was me, that is Alex, and my three **droogs**, that is Pete, George, and Dim” [4, p. 5].

“Ми, тобто я, Алекс, і три мої **кенти** – Піт, Джордж й Дим, сиділи в молочному барі.” [1, p. 6].

Френд and *кент* are very close in meaning and have the same level of expressiveness. Yet, according to the dictionary of slang the word *кент* means *friend* only in criminal circles. Logically the translator could have used transliterated equivalent of the English word *droog* – *френд*. Taking into consideration social status of main characters of the novel Oleksandr Butsenko made the right choice rendering the word *droog* as *кент*. The main characters of the novel represent a group of teenagers. Their lifestyle consists of walking down the streets, drinking alcohol, jeering at ordinary people. While reading those stories about their achievements: beating somebody or stolen something, the reader, who of course knows English, will not perceive rendering of the word *френд* in this context. These children gather together just to do something bad, only to have a fun. They are not friends, they are rather companions in doing horrible things. As young heroes of the story are considered to be criminals the word *друг* will not be appropriately used in the Ukrainian translation. As we speak about colloquial speech, the only advice for English speaking Ukrainian readers is not to mix the jargon word *кент* and the English word *cant*:

cant – special words used by a particular group of people, especially in order to keep things secret (informal, synonym is *slang*) [5, p. 215].

Separate attention deserves translation of parts of the human body done by Oleksandr Butsenko. Such words as: *mouth*, *head*, *hands* and *legs* are transformed into: *rot*, *gulliver*, *rookers* and *nogas*. In the original text these words produce quite a humorous effect because they sound strange to Anglophone world. To achieve similar effect in Ukrainian version the translator had to find some expressive equivalents in order to avoid neutrality. The best solution was to apply various slang and jargon units and expressions. Therefore, while reading “Механічний апельсин” such words can be found:

- 1) *лапи*, *лапки* stand for *rookers*;
- 2) *насть* stand for *rot*;
- 3) *копита*, *ходулі* stand for *nogas*.

Perhaps, using Russian words, mostly unknown to the native speakers of the English language the author relied greatly on the intuition of the readers or their understanding of the context. Such solution was not always correct. For example, words as *лани*, *копита* can be distinguished by the reader. Direct usage of these words is when they concern animals. If such words are used towards the people, the style of conversation and attitude of the speaker is already understandable. In informal brutal speech such words are widely spread. What concerns the word *ходулі*, situation is a bit different and this word may cause some misunderstandings for the reader.

Yet, some words were provided with an explanation or English equivalent given in brackets. Thus another problem appears for a translator trying to reproduce each word used in the original and at the same time to avoid tautology.

Example 6

“...cleaning out the old rot with my *yahzick* or *tongue*...” [4, p. 7];

“...очищаючи *болталом*, *цебто язиком*, *насть*...” [1, p. 6].

The first variant with *yahzick* corresponding to a neutral word *язик* and *tongue* being its exact equivalent sounds like a tautology, but only for the Ukrainian speaking audience. In order to avoid this tautology the translator needed to substitute any neutral word with an expressive one. Thus, *yahzick* becomes *болтало* and *tongue* remains *язик*.

Sometimes Oleksandr Butsenko translated word unit from the sentence without paying attention to explanation of a given word provided in brackets.

Example 7

“So that I had one in the shape of a spider, Pete had a *rooker* (a hand, that is), Georgie had a very fancy one of a flower, and a poor Dim had a very hound-and-horny one of a clown’s *litso* (face, that is).” [4, p. 27].

“Я мав формочку у вигляді павука, Піт – у вигляді *ладоні*, Джорджі – дуже химерну, у вигляді квітки, а сердега Дим мав жлобську латку у вигляді блазенського *ліца*.” [1, p. 25].

Judging from this example we can make a conclusion that one and the same fictional word mentioned in the original may have different translations (e.g.: *rooker* – *ладоні*). That is a commendable work of the Ukrainian translator as he tried not to repeat himself. And, on the other hand, he as well tried to preserve the same meaning in all sentences given in different chapters. With the help of synonyms he managed to preserve the author’s idea.

In order to make his speech exotic, expressive and unusual the author applied different methods. The next example will illustrate the usage of rhyming.

Example 8

“...and as I still felt *shagged* and *fagged* and *fashed* and *bashed* and my glazzies were stuck together real horroshow with sleepglue, I thought I would not go to school.” [4, p. 30].

“...а що почувався ще *висотаним*, *витолоченим* і *розбитим*, не в змозі розклепити після сну повіки, то вирішив не йти до школи.” [1, p. 29].

The original rhyming was obviously lost. As one may notice there are four adjectives in the source text and only three of them in the target. *Shagged*, *fagged* and *bashed* have their correspondents in the translation as long as their meanings are well defined, denoting different levels of tiredness or brokenness:

shagged – very tired (spoken, not polite) [5, p. 1506];

fagged – extremely tired (informal) [5, p. 562];

bashed – very tired (informal) [5, p. 108].

The meaning of the word *fashed* is not quite clear. Probably the writer used it only to create a general picture with two pairs of words rhyming with each other. One can feel the efforts of Oleksandr Butsenko to reproduce this rhyming in the Ukrainian language since adjectives *висотаний* and *витолочений* are constructed in accordance with the same morphological patterns. Unfortunately, these efforts were not very successful. Yet the proper rhyming was successfully used in some others sentences. Although the rhyming was not used by the author in the original sentence, the translator tried to use it in the Ukrainian variant of the sentence.

Example 9

“The stereo was on and you got the idea that the *singer’s goloss* was *moving* from one part of the bar to another...” [4, p. 46].

“Ввімкнули стерео і виникло враження, ніби *голос співачки-чувачки перелетаєт* з одного кутка бару в інший...” [1, p. 45].

The neutral noun *singer* was translated as *співачка-чувачка*. *Чувак* is a widely used slang word, denoting a boy or a man, and *чувачка* is its derivative, meaning a girl or a woman. Lesya Stavyts’ka claims that this word originated from Gipsy’s *чхаво* which is used to denote a boy or a young man (not Gipsy). On the one hand,

instead of *співачка-чувачка – ксевка-співачка* could be used (in the meaning of *дівчина-співачка*). The word *ксевка* sounds more peculiar for Ukrainian reader. On the other hand, Oleksandr Butsenko is the author of the translation and he may use those ways of translation that on his opinion are proper. Ukrainian researcher of jargonisms L. O. Stavvys'tka suggests the following jargon equivalents to the word *girl*.

Дівчина – ксевка, чеханка, дрючка [3, p. 49].

One more peculiarity can be traced in this sentence. One can notice that the exotic word *goloss* corresponds to a neutral *голос*, while the verb *was moving* became *перелетаєт*. The translator simply transferred the expressiveness from one word to another but he achieved the main task: the emotional coloring of the original text was preserved.

Successfully was done the translation of another Anthony Burgess's coinage which originated from Russian. Namely, the verb *viddy* was frequently used in the novel. Oleksandr Butsenko was even more creative than the author and provided the readers with several variants of translation, depending on the context. Here are the examples.

Example 10

"Oh, just keep walking," I said, "and viddy what turns up, O my little brothers." [4, p. 50].

*"Та так, пройдемося, братва, **позуримо**, що трапиться по дорозі."* [1, p. 49.]

In the second example the word *vidded* has another translation:

"...and we backed out lovely and nobody vidded us take off." [4, p. 67].

*"...ми гарненько виїхали задком, і ніхто нас **не засьок**."* [1, p. 66].

The writer used the same word in two different sentences, yet their meanings do not completely coincide. In the first example *viddy* (*видеть* or *бачити*) means *look, check* or *find out*, while in the second example the meaning *to notice* is actualized. Obviously, both meanings imply person's ability to sense, to see the world with the help of eyes, but the translator noticed the slight difference between the two words in question and managed to reproduce it in the Ukrainian text with the help of synonyms. Such solution is laudable as the translator once again tried not to repeat himself. He tried to diversify his translated work for the reader not to feel bored all the time finding the same untraditional words. By using synonyms Oleksandr Butsenko represented jargon words and possible equivalents to them.

According to Longman Dictionary of Contemporary English the verb *to see* has the following meanings:

- 1) notice;
- 2) notice sth is true;
- 3) ability to see;
- 4) find out information;
- 5) understand [5, p. 1483].

Oleksandr Butsenko tried to employ the richness of Ukrainian language and managed to find synonymic slang units to reproduce difference in meanings, while in the original all components of meaning correspond to the only verb – *viddy*.

Example 11

"This window had iron bars in front of it, like the house was a prison, but we could viddy nice and clear what was ittying on." [4, p. 42].

*"На вікні були металеві ґрати, як у в'язниці, одначе ми добре все **просікли**."* [1, p. 41].

"...and I vidded right at once what to do." [4, p. 86].

*"...і раптом **врубiлся**, що треба робити."* [1, p. 84].

Having analyzed the selected sentences and their Ukrainian translation it is possible to conclude that Oleksandr Butsenko completed his task quite successfully. He managed to reproduce the stylistic coloring of the original text in the Ukrainian language though it was very complicated to find the exact equivalents which would render the writer's intention.

Summing up, it should be noted that in accordance with Ukrainian linguist V. N. Krupkov, in translating spoken language, mainly two directions should be followed – either to seek for a similar Ukrainian word or to interpret or clarify meaning, using descriptive translation [2, p. 126]. The Ukrainian translator of the analysed novel "A Clockwork Orange" written by Anthony Burgess used both ways of possible translations giving Ukrainian equivalent or trying to explain in other words. The research proved that most of jargon words used in the text of the novel were translated into Ukrainian by adequate Ukrainian colloquialisms, though omitted in some cases as well as in some instances the translator rendered the non-stylistically marked utterances by means of slang words, highly emotive and expressive colloquialisms and equivalents he coined himself to introduce originality and to draw the readers' attention.

REFERENCES

1. Берджес Е. Механічний апельсин / Е. Берджес; [пер. з англ. О.Буценко]. – Львів : Кальварія, 2000. – 192 с.
2. Крупков В.Н. В творческой лаборатории переводчика / В.Н. Крупков. – М., 1976. – 190 с.
3. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови / Л. Ставицька. – К. : Критика, 2003. – 336 с.
4. Burgess A. A Clockwork Orange / Anthony Burgess. – London : W.W. Norton & Company, 1986 – 192 p.
5. Dictionary of Contemporary English / [new edition]. – London : Pearson-Longman, 2005. – 1928 p.

Х.В. Кудринська. Аналіз використання жаргонної лексики в романі Е. Берджеса «Механічний апельсин» та його українському перекладі, виконаному О. Буценко. – Стаття.

Анотація. Стаття присвячена дослідженню використання жаргонних слів у романі Е. Берджеса «Механічний апельсин» та його українському перекладі, виконаному О. Буценко. Роман подумки переносить читача у світ молодих злочинців, які спілкуються дивною, а іноді й незрозумілою мовою. Маючи справу з Надсат, свого роду жаргоном, створеним автором, перекладач намагається здійснити правильний український переклад вигаданого жаргону, запропонованого автором книги, передаючи виразність й абстрактність мови персонажів за допомогою різного роду сленгових одиниць.

Ключові слова: сленг, діалект, вигадані слова, жаргон, транслітерація, виразність.

К.В. Кудринская. Анализ жаргонной лексики в романе Э. Берджеса «Механический апельсин» и его украинском переводе, выполненном А. Буценко. – Статья.

Аннотация. Статья посвящена изучению использования жаргонных слов в романе Э. Берджесса «Заводной апельсин» и его украинском переводе А. Буценко. Роман мысленно переносит читателя в мир молодых преступников, которые общаются на, порой, непонятном языке. Используя Надсат, своего рода жаргон, созданный автором, переводчик пытается произвести правильный украинский перевод выдуманного жаргона, предлагаемого автором книги, передавая оригинальную выразительность и абстрактность речи персонажей посредством различных сленговых единиц.

Ключевые слова: сленг, диалект, вымышленные слова, жаргон, транслитерация, выразительность.

УДК 378.046

С.О. Мірошник,
старший викладач кафедри іноземної філології,
Національний авіаційний університет,
м. Київ, Україна

КОМПОРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ПІДГОТОВКИ ПЕРЕКЛАДАЧІВ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ ТА ІСПАНІЇ

Анотація. У статті здійснено компаративний аналіз підготовки перекладачів у вищих навчальних закладах України та Іспанії. Розглядаються особливості університетської підготовки перекладачів, характеризуються її структура, зміст й пріоритети, здійснюється аналіз позитивних та негативних аспектів професійної підготовки перекладачів в університетах України та Іспанії.

Ключові слова: компаративний аналіз, дистанційна освіта, інформаційно-комунікаційні технології, між-культурна комунікація.

Розвиток сучасного суспільства в умовах високої якості навчання потребує збільшення кількості знань та вмінь у випускників вищих навчальних закладів. Вивчення іноземної мови давно вже стало невід'ємною частиною навчальної програми будь-якого вищого навчального закладу. Тому в контексті нових цивілізаційних викликів все більше країн світу використовує ці знання як рушійну силу суспільного прогресу. Для суттєвого підвищення конкурентоспроможності європейської системи науки і вищої освіти у світовому вимірі, підвищення її ролі в суспільних перетвореннях європейські країни прийняли рішення поглиблювати інтеграційні процеси в галузі науки й освіти, консолідувати зусилля наукової та освітянської громадськості, а також урядів країн із метою здійс-

нення процесу зближення та гармонізації систем освіти країн Європи [1, с. 4]. Цей процес дістав назву Болонського.

Вступ Європи до Болонського процесу зумовив внесення радикальних змін у сферу освіти. А інтеграція України в європейський освітній простір призвела до зростання попиту на вивчення іноземних мов. Це зумовило реформування професійної підготовки майбутніх перекладачів до висококваліфікованої професійної діяльності. Урахування зарубіжного досвіду в цій сфері професійної освіти надасть можливість покращити якість професійної підготовки перекладачів у вищих навчальних закладах України. Огляд розвитку програм підготовки фахівців у сфері перекладу у світовому контексті і детальний аналіз ситуації на сучасному етапі їх функціонування сприятимуть вирішенню проблеми вдосконалення програм та технологій навчання перекладачів в Україні й адаптації їх до вимог світового освітнього простору.

Перекладацькі дисципліни є невід'ємною складовою значної частини програм підготовки фахівців за різними напрямками освіти. З 90-х років ХХ століття програми підготовки перекладачів стали активно відокремлюватись від загальних програм мовної спеціалізації. Таким чином, професійна підготовка майбутніх перекладачів в університетах багатьох країн світу здійснюється за двома основними типами навчальних програм: програмами повної вищої освіти з тривалістю навчання зазвичай 5 років та послідовним здобуттям ступенів (освітньо-кваліфікаційних рівнів) бакалавра, магістра (в Україні – бакалавра, спеціаліста, магістра); магістерські програми, що функціонують незалежно від бакалаврських і передбачають 2 (рідше 1) роки навчання для студентів, які вже отримали ступінь бакалавра у відповідній галузі знань.

Перша схема підготовки переважає в багатьох європейських країнах (напр., Іспанія, Австрія, Німеччина), у Туреччині домінують бакалаврські програми з терміном навчання 4 роки. В інших країнах світу широко розповсюджені самостійні магістерські програми підготовки перекладачів (Франція, США, Велика Британія). Така ситуація пояснюється інтенсивним вивченням іноземних мов у рамках нефілологічних програм підготовки фахівців.

Хоча Іспанія є одним із ініціаторів й активних учасників процесу європейської інтеграції в галузі освіти, країна досить обережно реформує власну систему вищої освіти в умовах Болонського процесу, прагнучи зберегти свої національні освітні традиції. Реформаційні процеси в Іспанії, спрямовані на підвищення якості та конкурентоспроможності її вищої освіти у світі та розширення мобільності студентського та викладацького складу, дали вже певні результати. У 1998 р. в Рамковий закон про вищу освіту були внесені зміни, які закріпили мінімум необхідних вимог для реалізації Болонської декларації, надавши їм статус таких, що доповнюють національну освітню систему. Тим самим вищим навчальним закладам Іспанії було надане право вибору системи підготовки студентів як за класичним іспанським, так і за новим європейським варіантом підготовки бакалаврів та магістрів [2, с. 62].

Новим для вищої освіти Іспанії стало запровадження ступеня бакалавра і магістра (майстра) в загальноєвропейському розумінні, яке стикається з низкою проблем та супроводжується дискусіями в самій країні. У вищій школі Іспанії відбуваються структурні зміни, розробка й апробація нових підходів, моделей, технологій підготовки майбутніх фахівців, зокрема перекладачів.

Для досягнення високої мобільності студентів, що є основною вимогою Болонської декларації, бакалаврські перекладацькі спеціальності в Німеччині мають подібні навчальні плани й програми. Бакалаврські програми розділені на цикли (гуманітарний, соціальний, економічний, професіональний) і розділи (фізична культура, навчально-виробнича практика, державна атестація).

Кожен цикл має базову обов'язкову частину й варіативну (профільну), яка визначається вишем. Саме варіативна частина повинна надати можливість студентам отримати поглиблені знання та навички для успішної професійної діяльності і підготувати їх до продовження навчання в магістратурі. В основі навчання лежить загальнофілологічна освіта з двох іноземних мов, яка доповнюється семінарами з перекладу та введенням в одну із галузей спеціалізації (техніка, право, природничі науки, медицина, економіка) та із загальнолінгвістичних та культурологічних дисциплін. У всіх університетах пропонуються комп'ютерні курси й дисципліни з інформаційних технологій. Процес навчання не такий академічний, як у вітчизняних вузах, більш гнучкий та орієнтований на індивідуальні потреби та інтереси студентів, що відповідає потребам європейського ринку праці і враховує сучасні та майбутні практичні завдання, з якими стикатимуться студенти у своїй подальшій професійній діяльності. Бакалаврський іспит складається з письмової бакалаврської роботи і з усного випускного іспиту.

Для вступу до магістратури обов'язкове не лише отримання ступеня бакалавра в галузі перекладу, а й складання вступного іспиту, що підвищує рівень магістерської перекладацької освіти. Характерною

ознакою незалежних магістерських спеціальностей є їх профільна спеціалізація. Вони спрямовані на задоволення конкретних потреб ринку перекладацьких послуг і передбачають наявність спеціалізованих дисциплін, що дають змогу додатково отримати необхідні знання у сфері майбутньої професійної діяльності. Програми підготовки магістрів-перекладачів передбачають два етапи навчання. Перший етап навчального процесу включає загальні дисципліни (як правило, основи письмового та усного перекладу). На другому етапі передбачено вивчення спеціалізованих дисциплін, які залежать від обраного напрямку підготовки.

Багато спеціалістів та адміністрації навчальних закладів не цілком задоволені існуючою моделлю освіти, яка не повністю відповідає потребам сучасного інформаційного суспільства. Часто можна почути критичні думки про втрату якості освіти і недостатню привабливість підготовки перекладачів в університетах. Панує думка про те, що під час навчання перекладачів потрібно більше уваги приділяти дисциплінам спеціалізації, оскільки сьогодні перекладачі витісняються з ринку праці спеціалістами з інших галузей знань зі знанням іноземної мови чи з додатковою кваліфікацією з транслаторики. Усе частіше висловлюються думки, що як у бакалаврських програмах, так і в магістерських філологічні дисципліни не повинні домінувати над спеціальними й загальномовними предметами, дисциплінами з транслаторики та культурології. В іспанських університетах більше уваги приділяється новим вимогам до професійної діяльності перекладача чи вже сформованим сферам діяльності, таким як локалізація програмного забезпечення, міжкультурна, технічна кореспонденція, соціальне представництво, міжкультурний менеджмент конфліктних ситуацій; а також підготовці студентів до особливих умов і вимог естафетного (ретрансляційного) перекладу, широкому впровадженню нових мовленнєвих технологій та іншим допоміжним засобам, формуванню і розвитку навичок групової роботи.

Переклад – відтворення оригіналу усного або письмового повідомлення (у широкому значенні цього слова) засобами іншої мови зі збереженням єдності змісту та форми. Перекладач (у широкому розумінні) – проміжна ланка в комунікації, необхідність в якій виникає у випадках, коли коди, якими користуються джерело й адресат, не збігаються; у вузькому значенні – людина, яка професійно займається перекладом [2, с. 4]. Отже, переклад – цілісне передавання змісту того, що було висловлено, перекладаються не слова, граматичні конструкції чи інші засоби мови оригіналу, а думки та зміст оригіналу. Тому під час професійної підготовки перекладачів в Іспанії відбувається послідовна адаптація навчання перекладу до вимог інформаційного суспільства, що розвивається, яка охоплює такі моменти:

1) акцент на професійну спеціалізацію і підготовку майбутніх перекладачів у рамках каталогу додаткових спеціальностей, що постійно розширюється та актуалізується;

2) розширення пропозиції навчальних дисциплін у сфері інформаційних технологій, ознайомлення студентів із технічними можливостями комунікаційних технологій із метою як найкраще підготувати студентів до вимог і наслідків політичної та наукової глобалізації;

3) акцент на науковому характері навчання перекладу завдяки введенню дисциплін із транслаторики, міжкультурної комунікації, мовознавства;

4) викладання, яке орієнтоване на мовні типології та універсалії, щоб забезпечити подальшу спеціалізацію з конкретної мови і культури, поглиблення рівня знань із мовних дисциплін.

Сьогодні від посередника очікується наявність знань, умінь та навичок, які безпосередньо не пов'язані з професією перекладача: самостійне складання текстів (не тільки кореспонденції чи протоколів, а й технічних, науково-популярних, публіцистичних), оцінка, рецензування текстів, створення адаптованих версій програмного забезпечення (локалізація), редагування текстів, опрацювання текстів для подальшого машинного перекладу, опрацювання машинного перекладу, консультації не лише з мовних питань, а й із краєзнавчих та міжкультурних аспектів і т.д. Тому в іспанській системі підготовки перекладачів у професійний профіль включені найрізноманітніші види професійної діяльності. Вимоги до професійного перекладача дуже різнобічні. Майбутній перекладач повинен володіти широкими фоновими знаннями, прогресуючою компетенцією в рамках рідної та іноземної мов, знаннями з теорії та стратегій перекладу, знаннями та навичками у сфері аналізу завдань перекладу, аналізу початкового тексту, навичками створення тексту на мові перекладу та його макета, володіти методами необхідної інформації, включаючи самостійну роботу з термінологією, знаннями про особливості професійної діяльності мовного посередника.

Програми навчання в університетах Іспанії, які готують перекладачів, базуються на вже сформованій загальномовній компетенції студентів, яка в подальшому вдосконалюється в процесі навчання май-

бутніх перекладачів. На думку іспанських дидактиків та методистів, недопустимою є ситуація, коли основна мовна компетенція не сформована до початку навчання в університеті і що така ситуація є результатом розповсюдженої думки про те, що для професії перекладача, насамперед, важливими є знання іноземної мови. Як результат, дуже часто відсутня координація між заняттями із дисциплін спеціалізації та заняттями з усного і письмового перекладу, де ці набуті спеціальні знання повинні застосовуватися на практиці.

Особлива увага в іспанській системі навчання спеціалістів з усного та письмового перекладу приділяється тестуванню на професійну профпридатність студентів для професії перекладача, тому що майбутні перекладачі повинні мати ряд особистісних якостей: особливе логічне мислення, здатність до аналізу; креативність, яка є необхідною у створенні кінцевого тексту, а також під час перекладу складних текстів, у разі, коли звичайних стратегій перекладу недостатньо; інтуїцію, тобто безпосереднє, повне, не обгрунтоване розуміння і впізнання; усвідомлену критичну позицію, здатність до самокритики; здатність швидко адаптуватися до нового виду діяльності, готовність постійно навчатись чомусь новому, що пов'язано з постійною вмотивованістю та зацікавленістю в навколишньому світі; високу готовність і здатність до комунікації, що передбачає гарне мовлення, відкритість, уміння аргументувати.

Для перевірки рівня мовленнєвої компетенції багато навчальних закладів увели різноманітні форми письмових та усних тестів, наприклад завдання на синонімію, антонімію, перефразування, резюмування й інші трансформаційні завдання, завдання на розпізнання помилок та написання творів. Таким чином перевіряється загальна мовленнєва компетенція, асоціативна пам'ять, індуктивні мовленнєві здібності.

Підсумовуючи вищесказане, слід зазначити, що позитивним аспектом у підготовці майбутніх перекладачів в університетах Іспанії, на наш погляд, є чітка орієнтація процесу навчання на сьогодишні і майбутні практичні завдання, з якими студенти зіткнуться у своїй професійній діяльності. Це, зокрема, чітка професійна орієнтація магістерських програм та надання бакалаврськими програми загальнофілологічної освіти. Зміст навчальних програм на перекладацьких спеціальностях відповідає потребам європейського ринку праці й глобалізаційним процесам, тому що вони містять всі дисципліни, вивчення яких приводить до формування перекладацької компетенції. Перевага практичних занять, відносно невисокий процент теоретичних дисциплін, їх оптимальне узгодження, професійний досвід перекладачів викладацького складу забезпечують студентам високі шанси на ринку праці. Для України важливо максимально ефективно використати дані позитивні аспекти іспанського досвіду функціонування системи підготовки майбутніх перекладачів.

Система освіти України перебуває на етапі реформування. Впровадження нової Концепції організації підготовки магістрів в Україні суттєво вплине на процес професійної підготовки перекладачів у вищих навчальних закладах. Перехід до двоступеневої системи освіти з освітньо-кваліфікаційними рівнями «бакалавр» та «магістр» створить необхідність перегляду та корегування навчальних програм підготовки фахівців і перекладацьких спеціальностей. Як показує зарубіжна практика, чільне місце в системі підготовки перекладачів мають посідати саме програми профільної орієнтації, оскільки вони розроблені для підготовки кваліфікованих фахівців, здатних задовольнити потреби в професійному перекладі конкретних сегментів ринку перекладацьких послуг.

Слід зазначити, що зацікавленість у перекладацькій професії прослідковується з ранніх етапів розвитку цивілізованого суспільства. Програми професійної підготовки перекладачів у світовому контексті мають тенденцію до профільної спеціалізації. Основними їх типами є: програми повної вищої освіти та незалежні магістерські програми спеціалізованого характеру. Важливим досягненням перекладацьких програм є залучення до навчального процесу профільних дисциплін, що дають змогу отримати необхідні знання в галузі спеціалізації. Вагомий внесок у процес удосконалення якості освіти робить розвиток вмінь застосування комп'ютерної техніки під час професійної діяльності. Для України важливо переглянути навчальні програми підготовки перекладачів з урахуванням світових тенденцій до спеціалізації перекладацької діяльності та максимально ефективно використати позитивні аспекти зарубіжного досвіду функціонування системи підготовки фахівців з освітньо-кваліфікаційними рівнями бакалавра, магістра, зокрема досвіду Іспанії, що посідає чільне місце серед провідних країн із високим рівнем підготовки кваліфікованих фахівців перекладацької галузі. Огляд розвитку програм сучасних тенденцій підготовки фахівців у сфері перекладу у світовому контексті і детальний аналіз ситуації на сучасному етапі їх функціонування сприяли б вирішенню проблеми вдосконалення програм та технологій навчання перекладачів в Україні й адаптації їх до вимог світового освітнього простору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Отрощенко Л.С. Реформування вищої освіти Німеччини у контексті Болонського процесу / Л.С. Отрощенко // Сучасні тенденції розвитку освіти в Україні та за кордоном : зб. матеріалів Міжн. науково-практич. конф. Наукові праці. Серія : Педагогіка, психологія і соціологія. – Донецьк, 2009. – Випуск 5 (155). – С. 62–66.
2. Полупанова Е. Инновации в высшем образовании западных стран: организационный уровень / Е. Полупанова // Alma Mater. – 2005. – № 3. – С. 35.

С.А. Мирошник. Компаративный анализ подготовки переводчиков в высших учебных заведениях Украины и Испании. – Статья.

Аннотация. В статье рассматривается компаративный анализ подготовки переводчиков в высших учебных заведениях Украины и Испании. Рассматриваются особенности университетской подготовки переводчиков, характеризуются ее структура, содержание и приоритеты, производится анализ позитивных и негативных аспектов профессиональной подготовки переводчиков в университетах Украины и Испании.

Ключевые слова: компаративный анализ, дистанционное образование, информационно-коммуникативные технологии, межкультурная коммуникация.

S. Miroshnyk. Comparative analysis in preparation of translators in higher education institutions of Ukraine and Spain. – Article.

Summary. The article deals with comparative analysis, main steps, structure, substance, analysis of positive and negative aspects in preparation of translators in higher education institutions of Ukraine and Spain.

Key words: comparative analysis, remote education, informative and communicative technologies, intercultural communication.

УДК 811.161.2'42

І.Г. Мірошніченко,
старший викладач кафедри іноземних мов,
Дніпропетровський національний університет
залізничного транспорту імені академіка Всеволода Лазаряна,
м. Дніпро, Україна

ГРАФІЧНІ ЗАСОБИ ПОБУДОВИ СТИСЛОГО ТЕКСТУ В УКРАЇНСЬКОМУ МЕДІАДИСКУРСІ

Анотація. У статті аналізуються види графічних засобів, використовуваних в українському мас-медійному дискурсі, їхній прагматичний та семантичний потенціал у різних медіажанрах, роль у формальній та інформаційній структурах стислого тексту.

Ключові слова: мас-медійний дискурс, стислий текст, компресія інформації, графічні засоби мовної компресії, медіажанри.

Український мас-медійний дискурс став предметом активних наукових досліджень на початку ХХІ століття завдяки тим глобальним змінам, які в ньому відбулися, і тій важливій ролі в суспільстві, яку він виконує. Завдяки революційним зрушенням, які принесли комп'ютерні та телекомунікаційні технології, вітчизняні ЗМІ вийшли на новий рівень інформування, що привело за собою оновлення всіх застосовуваних методів та підходів. У широкому колі розвідок, присвячених презентації інформації в українському медіадискурсі, прискіплива увага приділяється медіатекстам як основній формі передачі повідомлень. Багато вчених сходяться на ідеї про те, що найбільшого поширення наразі набирають короткі за об'ємом, структурно згорнуті, лаконічні тексти з насиченим інформаційним змістом, які в лінгвістиці отримали термін «стислий текст» (далі – СТ) [4]. Як і будь-якому текстовому утворенню, СТ притаманні завершеність, самостійність, інтертекстуальність, комунікативно-прагматичний потенціал, певний набір мовного інструментарію, що дозволяє виокремити його як текстовий жанр, основними категоріями якого виступають інформативність та структурна стислість.

Зважаючи на прагматичну мету СТ, що може виражатися в економії зусиль для створення тексту; заощадження площі, яку займає текст на сторінці газети, на екрані комп'ютера, на рекламному банері; економію часу на сприймання тексту реципієнтом; пришвидшення процесу запам'ятовування інформації; привернення уваги читача; емоційний вплив; передачу найбільш суттєвої інформації, – продуцент повинен приділити особливу увагу доборові графічних, лексичних, синтаксичних, стилістичних засобів, які сприятимуть вирішенню поставленого завдання.

Важливе місце в стисненні формальної структури тексту належить графічним засобам подачі інформації. Їх роль у друкованому тексті наразі активно вивчають такі вчені-лінгвісти, як О. Грищева [1], Х. Кафтанджигєв [2], Т. Крутько [3], О. Панченко [4], Н. Собченко [5], Т. Сурікова [6] А. Феррас [7] та інші.

Досліджуючи стислі тексти в сучасному дискурсі українських мас-медіа та систему лінгвістичного інструментарію, який використовується для згорнення семантично-формальної структури тексту, ми звернули увагу на той факт, що в українському мовознавстві налічується мало праць, присвячених питанням графічної компресії інформації в різних типах дискурсу. Звідси й мета статті – аналіз системи графічних засобів, які застосовуються в стислих текстах українського медіадискурсу. У нашій розвідці ми прагнемо розв'язати такі завдання: 1) охарактеризувати спектр засобів графічної компресії в мас-медійному дискурсі; 2) з'ясувати прагматичний потенціал цих засобів у стислих текстах ЗМІ; 3) визначити роль графіки в СТ на матеріалі українськомовних медіатекстів.

У СТ, як у творові з особливими прагматичними завданнями в медіадискурсі, поєднується велике різноманіття лінгвістичних способів, спрямованих зменшити об'єм тексту без кількісної втрати інформації. До таких методів учені зараховують семантичні, морфологічні, лексичні, синтаксичні й графічні засоби конденсації інформації та згорнення структури мовних одиниць повідомлення.

За нашими дослідженнями, графемний рівень мовної компресії реалізується в українських ЗМІ за допомогою таких засобів: використання загальноприйнятих умовних буквених скорочень та позначень із різних галузей знань та сфер людської діяльності; буквено-цифрових скорочень; оказіональних скорочень; використання цифрових позначень чисел замість числівників; графічних виділень; специфічного застосування розділових знаків.

Загальноприйняті **умовні скорочення та позначення** з різних галузей знань та сфер людської діяльності активно використовуються в стислих мас-медійних текстах, що не лише скорочує площу, зайняту повідомленням, але й полегшує процес читання: *см* < сантиметр, *м/с* < метрів за секунду, *кг* < кілограм, *м* < метр, *грн* < гривня, *кв. м.* < квадратний метр, *кВт* < кіловат, *мм* < міліметр. Це багаточисленна категорія позначень, які можна розподілити на групи відповідно до типу їх утворення: буквених скорочень без розділових знаків буквених скорочень із розділовими знаками.

До **буквених скорочень без розділових знаків** ми уналежнюємо загальноприйняті скорочення, відомі кожному пересічному обивателю, такі як: *млн.* < мільйон, *хв.* < хвилина, *год.* < година, *грн.* < гривня, *пт.* < п'ятниця. Серед **буквених скорочень із розділовими знаками** слід виокремити кілька видів відповідно до тих розділових знаків, які вживаються в даному графемному утворенні:

1) буквені скорочення з крапкою (*сх.* < схід (сонця), *зах.* < захід, *трив.* < тривалість (дня), *тел.* < телефон, *ст.* < стаття, *м.* < місто, *обл.* < область, *вул.* < вулиця, *кім.* < кімната, *в.о.* < виконувач обов'язків тощо);

2) буквені скорочення з дефісом або похилою рисою (*ч-б* < чорно-білий, *б-р* < бульвар, *пр-т* < проспект, *з/п* < заробітна плата, *т/ф* < телефон, *х/ф* < художній фільм, *т/с* < телевізійний серіал);

3) буквені скорочення з одночасним використанням різних розділових знаків (*півд.-схід.* < південно-східний).

Зазначені види скорочень суттєво згортають формальну структуру стислого тексту та полегшують процес його сприйняття завдяки тому, що читач володіє фоновими та загальними знаннями, які стоять за такими позначеннями.

До **буквено-цифрових скорочень** ми зараховуємо словотвори із цифрами та словами або частинами слів: *32-річний*, *4-й* < *четвертий*, *у 2013-му*, *20-те місце*, *13-літня*, *202-га (річниця)*, *200-літровий (контейнер)*. Ось як, наприклад, виглядає кількісний склад речення стислого тексту (в даному випадку – короткої замітки) з буквено-цифровими скороченнями: *Створили 2008-го як альтернативу традиційним валютам* («Газета по-українськи», № 90 від 10.11.15, с. 13), в якому порядковий числівник *дві тисячі восьмого* замінено буквено-цифровим еквівалентом *2008-го*, що дало змогу скоротити довжину висловлювання на 10 графем та 2 пробіли (всього на 12 позицій).

Оказіональні скорочення виникають внаслідок творчої роботи укладача стислого тексту, коли в мові не існує загальноприйнятих та поширених умовних скорочень та позначень, але має бути досягнена прагматична мета скоротити площу, яку займає повідомлення. За такої умови в стислих мас-медійних текстах з'являються okazіоналізми, які почасти походять від загальноновживаних слів, що сприяє швидкому розумінню їх у контексті:

- 1) у гороскопі: *спр.* < сприятливий (день), *неспр.* < несприятливий (день);
- 2) в анонсі фільму: *реж.* < режисер, *у гол. рол.* < у головних ролях;
- 3) в оголошенні: *заг. пл.* < загальна площа, *жит. пл.* < житлова площа, 5к кв. < п'ятикімнатна квартира;
- 4) в анонсі новини: *На ст. м. «Золоті ворота» людина впала під потяг* (соцмережа Facebook, сторінка «Єдність»), де *ст. м.* < станція метро.

Прагматизм спонукає використовувати в стислих текстах цифрові позначення чисел замість числівників, що яскраво проявляється в мас-медійному дискурсі. Крім того, що цифри дають можливість зменшити кількісний склад повідомлення, вони ще й скорочують час, витрачений на читання числової інформації, що полегшує сприймання тексту читачем. Порівнявши графемну довжину цифрового позначення та відповідного числівника, ми можемо переконатися в значному раціоналізмі цього підходу викладення інформації, який існує від початку обігу різних видів ЗМІ: *950 патрульних склали присягу в Дніпропетровську 17 січня* («Газета по-українськи», №6 від 19.01.16, с. 4). У наведеному реченні заміна цифрових позначень 950 та 17 на числівники *дев'ятсот п'ятдесят* та *сімнадцятого* (*Дев'ятсот п'ятдесят патрульних склали присягу в Дніпропетровську сімнадцятого січня*) не лише призвела б до збільшення кількості графем на 28 одиниць, що становить 49%, але й ускладнила б процес читання тексту, бо людина швидше сприймає цифру, ніж написаний складений числівник. Тому цифрові заміни числівників використовуються в різних жанрах мас-медійного дискурсу: замітках, гороскопах, анонсах, прогнозах погоди, заголовках тощо: 1) *Під час її презентації учні 7 класу Межівської СЗШ І-ІІ ступенів аграрного ліцею-інтернату дізналися про великодні традиції краю та цікаві традиції інших країн – про те, як святкують у Європі та Америці* («Вісті Придніпров'я», № 23 від 5.04.16, с. 4); 2) *15 000 українців щороку гинуть від рук власних чоловіків, заявляє Ірина Луценко, нардеп від БПП* («Газета по-українськи», № 95 від 27.11.15, с. 5); 3) *Протягом ефіру з 08.00 до 10.00 повторював, що люди не відчують духу Різдва* («Газета по-українськи», № 103 від 25.12.15, с. 8).

На графічному рівні компресії в стислому мас-медійному тексті відіграють особливу роль **графічні виділення**, коли всупереч мовним нормам у слові виділяється іншим шрифтом (або протилежним розміром літер) якась його частина, що несе в собі смислове навантаження. Так, у заголовку *КАСКАд невдоволення* («Україна молода» №158 від 11-12.12.2015, с. 3) виділене слово *каска* натякає на протести шахтарів, одночасно входячи в структуру слова *каскад*, яке співвідноситься з рівнем невдоволення робітників вугледобувної галузі. В іншому заголовку із загального фону великих літер випадає кілька букв, написаних маленькими, що створює мовну гру: *ПАНдемічний ГРИП* («Український тиждень», № 45 від 6-12.11.2009, с. 14), – де *пандемічний* перетворюється на *панічний*. Хоча маніпулювання різними видами шрифту й не зменшує обсяг тексту, як, наприклад, умовні скорочення, зате розширює його семантичне поле, вносить імпліцитний зміст, що сприяє розгортанню інформаційного плану повідомлення, що повністю відповідає прагматиці СТ у ЗМІ. Крім того, виділення шрифтом (а інколи шляхом підкреслення прямою лінією) допомагає читачеві зосередити увагу на найголовнішому та сприяє зоровому запам'ятовуванню важливої інформації: *Енергоефективність економіки в Україні ВДВІЧІ-ВТРИЧІ менша, ніж у розвинених країнах* («Український тиждень», №43 від 25-31.10.2013, с. 16). Прочитавши заголовок *Принципова умова* («Україна молода», №153 від 1.12.15, с. 11), читач буде заінтригований, не розуміючи, де шукати сіль висловлювання – в якійсь *умові* чи у *мові*; лише ознайомившись із лідом, де розповідається про спроби нашого співвітчизника отримати паспорт без написів російською, він зрозуміє, що *принципова умова* – у *мові*. Така гра шрифтом одночасно і скоротила заголовок, і додала йому інтриги, і створила інтерес у реципієнта. Слова, утворені за допомогою різноманітних графічних виділень, у мовознавстві ще не знайшли свого однозначного терміна й визначаються вченими як графічні okazіоналізми, графічні каламбури, слова-кентаври тощо. Лінгвісти трактують їх як неологічні утворення і сходяться в тому, що «графічні okazіоналізми створюються за допомогою газетної графіки, шрифтів, виділень, ілюстрацій, типографських знаків і знаків пунктуації» [6, с. 89].

Серед графічних засобів стиснення тексту слід назвати й **специфічне, що виходить за рамки мовної норми, використання розділових знаків**, яке в кожному окремому випадку має власне семантичне навантаження, що виводить реципієнта висловлювання за межі надрукованого, задіює певний

асоціативний ряд або фонові знання, тим самим розширюючи кордони повідомлення. Також незвична розстановка розділових знаків додає напруги в тексті: 1) *(САМО)КРИТИЧНИЙ ПОГЛЯД НА ІСТОРІЮ* («Кіно-Театр», №5 за 2014, с. 17); 2) *«Обмежене» вшанування* («Україна молода», №153 від 1.12.15, с. 2); 3) *Гловацький. Людина з надією*. («Кіно-Театр», №5 за 2014, с. 4).

Серед застосовуваних у СТ графем доволі часто зустрічаються позначення, які не належать до власне лінгвальних: € < євро, + < плюс, ° C < градус Цельсія, \$ < долар, ☉, ☼, ♂, ♀ тощо. Такі економні засоби дають змогу заощадити площу повідомлення, полегшити його декодування реципієнтом, посилюють атракцію вислову, сприяють легкому запам'ятовуванню інформації, несуть у собі певний естетичний потенціал: 1) *«Є ІДЕЯ» (реклама банківського кредиту)*; 2) *«☼ Сх. 05.46 Зах. 20.18 Трив. дня 14.32 • Зах. 20.22 Сх. 6.35 Новий місяць 14 серпня»* («Вісті Придніпров'я» № 62 від 06.08.2015, с. 18).

Часто в одному тексті поєднуються різні види графічних скорочень, що дає змогу значно скоротити формальну структуру повідомлення, при цьому абсолютно не змінивши інформаційний план його вираження: 1) *Україна в листопаді імпортувала 1,1 млрд. куб. м природного газу, з них 65% надійшло з території Європи* («Україна молода», №154 від 2.12.15, с. 6); 2) *В 1/4 фіналу Ларссон зустрінеться з переможницею зустрічі між 8-м номером «посіву» американкою Луїзою Чіріко та іспанкою Ларрою Арруабарреною* (ukrinform.ua); 3) *«Кредити до 300 тис. грн. Мінімальний %. Надійно. Швидко. Тел. 0(95) 045 31 61»* («Газета по-українськи», № 93 від 20.11.15, с. 31). Поєднання різних графічних засобів компресії в одному тексті відповідає вимогам прагматики медіадискурсу та стислого тексту: забезпечити найвищий рівень інформативності тексту, використавши при цьому найменший можливий кількісний набір мовних засобів, оформлених у раціональну форму та чітко спрямованих на досягнення комунікативної мети.

Засоби скорочення тексту на графічному рівні в мас-медійному дискурсі активно вживаються в більшості жанрових різновидів стислого тексту: коротких замітках, звітах, хроніках, дайджестах, заголовках, анонсах, програмах (телебачення, кіно, театру і т. д.), прогнозах погоди, рекламі, оголошеннях, слоганах. Роль графіки в СТ полягає в першу чергу в згорненні структури повідомлення та зменшенні обсягу тексту, згущенні інформаційного плану повідомлення, приверненні уваги споживача медіапродукту, створенні певного емоційного та маніпулятивного впливу, в реалізації підходів до естетики тексту.

Отже, графічні засоби компресії в СТ українського мас-медійного дискурсу володіють значним потенціалом для згорнення площі, яку займає текст; слугують способом задоволення запитів читачів на лаконізм та стислість подачі матеріалу, що скорочує час на його сприймання; виконують атрактивні та естетичні функції. Подальші дослідження вимагають комплексного підходу до аналізу стислих текстів у вітчизняному мас-медійному дискурсі та їх лінгвальних і паралінгвальних особливостей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гришцева Е. Элокутивный аспект изучения графической окказиональности в современной лингвистике: к постановке проблемы / Е. Гришцева // Вестник военного университета. Научное обеспечение подготовки военных гуманитариев. – 2011. – № 2(26). – С. 82–87.
2. Кафтанджиев Х. Тексты печатной рекламы / Х. Кафтанджиев. – М.: Смысл, 1995. – 73 с.
3. Крутько Т.В. Англомовна реклама у віртуальному просторі: дис. ... канд. філол. Наук: 10.02.04 / Т.В. Крутько. – Рівне: РІСКСУ, 2006. – 216 с.
4. Панченко Е.И. Лингвистика сжатого текста (на материале современного русского языка): дис. ... д-ра филол. Наук: 10.02.02 / Е.И. Панченко. – Днепропетровск: ДГУ, 1998. – 380 с.
5. Собченко Н.С. Графические окказионализмы рекламного дискурса / Н.С. Собченко // Мова. – 2013. – № 20. – С. 189–192.
6. Сурикова Т.И. Про заплату из зарплаты: графические окказионализмы: удачи и неудачи / Т.И. Сурикова // Журналистика и культура русской речи. – 2002. – № 1. – С. 87–93.
7. Ferraz Martínez A. El lenguaje de la publicidad / Antonio Ferraz Martínez. – Madrid: ArcoLibros, 1993. – 72 p.

И.Г. Мирошниченко. Графические средства построения сжатого текста в украинском медиадискурсе. – Статья.

Аннотация. В статье анализируются виды графических средств, используемых в украинском масс-медийном дискурсе, их прагматический и семантический потенциал в разных медиажанрах, роль в формальной и информационной структурах сжатого текста.

Ключевые слова: масс-медийный дискурс, сжатый текст, компрессия информации, графические средства языковой компрессии, медиажанры.

I. Miroshnychenko. Graphic Means of Compressed Text Structure in Ukrainian Mass Media Discourse. – Article. Summary. The aim of this article is to analyse graphic means of compressed texts in Ukrainian mass media discourse, determine their pragmatic and semantic potential in different media genres, and their role in formal and information structure of the compressed text.

Key words: mass media discourse, compressed text, information condensation, graphic means of linguistic compression, media genres.

УДК 811.131

*Л.І. Морошану,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри перекладу та мовознавства,
Міжнародний гуманітарний університет,
м. Одеса, Україна*

ІТАЛІЙСЬКІ ЗАПОЗИЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ СФЕРИ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

Анотація. Розглядаються італізми в українській мові, що належать до сфери образотворчого мистецтва. Виділяються такі тематичні групи, як «поняття образотворчого мистецтва»; «жанри образотворчого мистецтва»; «декоративне мистецтво»; «способи і прийоми зображення»; «предмети зображення»; «види орнаменту»; «назви інструментів»; «назви фарб і матеріалів».

Ключові слова: італійська запозичена лексика, тематична група, образотворче мистецтво.

Італійська лексика протягом століть запозичувалася європейськими мовами в ті областях, де італійці домоглися найвищих успіхів – музика, образотворче мистецтво, гастрономія, мореплавання, комерція. Як пише видатний італійський мовознавець Лука Серіані, «експансія італійської мови пояснюється виключно її власним культурним престижем в моді, в мистецтві, в комерції, в кухні; (...) і зараз, наприклад, у двох основних словниках німецької мови більше половини музичних термінів є італійськими. Те ж – в області архітектури, літературної критики, реклами» [1, с. 458].

Щоб оцінити роль італійської мови у світі, потрібно насамперед звернути погляд у минуле, коли, починаючи з Відродження, Італія протягом декількох століть представляла один із центральних полюсів європейської культури.

Метою нашої роботи є вивчення італійської за походженням лексики в українській мові, що відноситься до образотворчого мистецтва, з точки зору сфер її функціонування.

Об'єктом розгляду в даній статті є запозичена італійська лексика в українській мові, що відноситься до сфери образотворчого мистецтва.

Джерелом фактичного матеріалу для нашого дослідження стали словники іншомовних слів. Матеріал був зібрав методом суцільної вибірки. Досліджуваний нами пласт лексики розглядається в семасіологічному плані.

Розподіл іншомовних лексем за тематичними групами є важливою характеристикою однієї зі сторін функціонального статусу – сфери вживання. Віднесення до функціональної сфери дає можливість судити про направлення мовних контактів.

У сфері, що відноситься до образотворчого мистецтва, можна виділити такі тематичні групи (ТГ) італізмів: поняття образотворчого мистецтва; жанри образотворчого мистецтва; декоративне мистецтво; способи і прийоми зображення; предмети зображення; види орнаменту; назви інструментів; назви фарб і матеріалів.

Розглянемо докладніше кожен тематичну групу.

Так, до ТГ «поняття образотворчого мистецтва» відносяться:

1) *колорит* – гармонійне поєднання кольорів та їхніх відтінків у творі живопису; характерна особливість художнього твору, а також епохи, місцевості тощо [2] – іт. *colorito*, від лат. *color* – «колір»;

2) пастозність: 1) «у техніці олійного живопису – значна товщина, «рельєфність» фарбового шару» [2; 5]; 2) «властивість пластичності нерозрідженої фарби зберігати форму, надану пензлем» [5], від іт. *pastoso* «м'який, тістоподібний».

До ТГ «жанри образотворчого мистецтва» відносяться такі лексеми:

1) **ведута** – «разновид пейзажного жанру, що склався в Італії у 18 ст. Основою в. є точна перспектива побудови, що дає змогу вірогідно відобразити конкретну місцевість (звичайно міський пейзаж)» [4] – іт. *veduta* «вигляд, вид»;

2) **карикатура** – 1) «сатиричний або гумористичний малюнок загостреного критично-викривального характеру»; 2) перен. «смішне наслідування, перекручування оригіналу» [2] – іт. *caricatura*, від *caricare* «перевантажувати, перебільшувати»;

3) **марина** – «твір пейзажного живопису, в якому зображено морський краєвид» [2; 5] – іт. *marina* від лат. *marinus* «морський»;

4) **мініатюра** – 1) «живописні зображення, що прикрашали та ілюстрували середньовічні рукописи у вигляді заставок або на всю сторінку»; 2) «твір образотворчого мистецтва невеликого розміру, що відзначається особливо тонкою технікою виконання» [2] – з іт. *miniatura*, від лат. *minium* «сурик»;

5) **мозайка** – 1) «зображення або візерунок зі смальти, кольорового каменю, керамічних плиток, які закріплюють на цементі або спеціальній мастиці безпосередньо на стіні чи на площині, яку декорують»; 2) «вид мистецтва – складання мозаїчних картин» [2] – іт. *mosaico*.

До ТГ «декоративне мистецтво» відноситься: **гірлянда** – «прикраса з квітів, гілок тощо, сплетених у вигляді довгої низки; узор, орнамент такої форми» [4] – іт. *ghirlanda*.

До ТГ «способи і прийоми зображення» відносяться:

1) **акварель** – «прозора фарба (звичайно на рослинному клеї), яка розводиться водою; живопис цією фарбою» [4] – іт. *acquerello*; першоджерело: лат. *aqua* «вода»;

2) **акватинта** – 1) «ручний спосіб виготовлення друкованої форми у вигляді заглибленої гравюри на металі»; 2) «різновид гравюри, заснований на травленні кислотою вкритої тонким шаром асфальту або каніфолі металевої платівки, на яку голкою нанесено зображення» [2] – іт. *acquatinta*, від *acquaforte* «офорт» і *tinto* «забарвлений, тонований»;

3) **аквафорта** – «те саме, що й офорт» [3] – іт. *acquaforte*;

4) **ала-прима** – «техніка олійного живопису швидкими сміливими мазками, що дає змогу завершити картину за один сеанс, до висихання фарб» [СІС-Д] – іт. *alla prima*;

5) **альсеко** «настінний живопис по сухій штукатурці» [3] – іт. *al secco* «по сухому»;

6) **альфреско** – «техніка настінного живопису по сирій штукатурці» [4] – від іт. *al fresco* «по свіжому, по вогкому»;

7) **графіто** – «техніка декоративного оздоблення стін будівель» [4] – іт. *graffito*;

8) **контрапост** – «зображення фігури людини, при якому положення однієї частини тіла контрастно протиставлене положенню іншої» (напр., верхня частина тулуба зображена в повороті, нижня – фронтально [2] – від іт. *contraposto* «протилежність»;

9) **мецо-тинто** – «вид гравюри на металі, призначеної для глибокого друку; відрізняється глибиною й оксамитовістю тону, багатством і тонкістю світлотіньових ефектів» [2] – іт. *mezzotinto*, букв. «відтінок»;

10) **міллефіорі** – «спосіб декорування виробів художнього скла дрібними скляними кусочками, вплавленими в основну форму» [4] – від іт. *mille fiori* «тисяча квітів»;

11) **патина** – «наліт різноколірних відтінків (від зеленого до брунатного) на поверхні виробів з бронзи, міді, літуні, що виникає через корозію металів або створюється штучно» [2]; «дуже тонка плівка різноманітних відтінків (від зеленого до темно-коричневого) на поверхні виробів з міді, бронзи, латуні, що виникає через корозію металів або створюється штучно» [4] – іт. *Patina*;

12) **сграфіто** – 1) «спосіб декоративного оздоблення стін продряпуванням шарів штукатурки»; 2) «спосіб двоколірної декоративної обробки керамічних виробів зшкрібанням у певних місцях кольорового лицьовального шару, яким спочатку була вкрита поверхня виробу; художній твір, виконаний таким способом» [4] – іт. *Sgraffito*;

13) **сфумато** – «прийом в образотворчому мистецтві: пом'якшення обрисів постатей і предметів, яке дає можливість передати повітря, що їх оточує» [2] – іт. *sfumato* «букв. зниклий, як дим».

До ТГ «предмети зображення» відносяться:

1) **мадонна** – 1) «назва Богородиці в католицькій релігії, а також її зображень в образотворчому мистецтві»; 2) «застаріле звертання до заміжньої жінки в Італії» [4] – від іт. *madonna*, з *mia donna* «моя пані»;

2) *путті* – «в 15-18 ст. зображення маленьких хлопчиків (часто з крилами), амурів, янтолів у живописних, скульптурних або графічних композиціях» [4] – іт. *putti*, мн. від *putto* «немовля, дитина»;

3) *торс* 1) «тулуб людини», 2) «скульптурне зображення тулуба людини» [4] – іт. *torso*.

До ТГ «види орнаменту» відносяться *арабески* – 1) «складний орнамент з геометричних і стилізованих рослинних візерунків, переважно з арабськими написами»; 2) «невеликий музичний твір, примхливий і невимушений за характером» [2] – від іт. *arabesco* «арабський».

До ТГ «назви інструментів» відносяться:

1) *стека* – «дерев'яний або кісний інструмент – паличка, яким скульптор користується при ліпленні» [4] – іт. *stecca*;

2) *трафарет* – 1) «платівка з картону, металу тощо, в якій прорізано малюнки, літери чи цифри, за допомогою якої можна швидко робити відбитки на чомусь»; 2) переносно «зразок, вислів, що його надто часто наслідують, повторюють» [2] – іт. *traforetto*, зменш. від *traforo* «свердлення, проколювання».

До ТГ «назви фарб і матеріалів» відносяться:

1) *акварель* «прозора фарба (звичайно на рослинному клеї), яка розводиться водою»; «живопис цією фарбою» [4] – іт. *acquerello*; першоджерело: лат. *aqua* «вода»;

2) *пластилін* «пластична маса з глини й деяких домішок для ліплення скульптурних ескізів, невеликих моделей, зокрема для занять дітей» [2] – іт. *plastilina*;

3) *сієна* «коричнева фарба» [3; 4] – від назви міста Сієни (*Siena*) в Італії;

4) *смальта* «кольорове непрозоре скло, що його застосовують у мозаїці» [2] – іт. *smalto* «емаль».

У таблиці 1 представлено кількісний склад італізмів сфери «образотворче мистецтво» в українській мові.

Таблиця 1

Кількісний склад італізмів сфери «образотворче мистецтво» в українській мові

Назва ТГ	Кіль-ть	%%
Сфера «образотворче мистецтво»	55	100 %
1) поняття образотворчого мистецтва	4	7,3 %
2) жанри образотворчого мистецтва	20	36,4 %
3) декоративне мистецтво	1	1,8 %
4) способи і прийоми зображення	14	25,4 %
5) предмети зображення	3	5,5 %
6) види орнаменту	1	1,8 %
7) назви інструментів	6	10,9 %
8) назви фарб і матеріалів	6	10,9 %

Найбільш представницькою в кількісному відношенні є ТГ «жанри образотворчого мистецтва», в якій налічується 20 лексем, тобто 36,4% від загальної кількості лексики даної сфери.

У ТГ «способи і прийоми зображення» налічується 14 лексем, або 25,4% у загальному обсязі даної сфери італійських запозичень.

Далі, в порядку спадання, слідує тематичні групи «назви інструментів» і «назви фарб і матеріалів» – по 6 лексем, тобто 10,9% у загальній кількості розглянутих запозичень.

Найменше в кількісному плані представлені тематичні групи «поняття образотворчого мистецтва» (4 одиниці, або 7,3%), «предмети зображення» (3 одиниці, або 5,5%). ТГ «декоративне мистецтво» і «види орнаменту» представлені по одній лексемі, або 1,8%.

ЛІТЕРАТУРА

1. Seriani L. La lingua nella storia d'Italia. – Roma, Società Dante Alighieri, 2002. – С. 454–460.
2. Морозов С.М., Шкарапута Л.М. Словник іншомовних слів / С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. – Київ : Наукова думка, 2000. – 662 с.
3. Скопненко О.І., Цимбалюк Т.В. Сучасний словник іншомовних слів / О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк – К. : Довіра, 2006. – 789 с.
4. Словник іншомовних слів / За ред. акад. АН УРСР О.С. Мельничука. – Вид. 2, випр. і доп. – Київ, Гол. ред. Української Радянської енциклопедії АН УРСР. – 1985. – 966 с.
5. Словник іншомовних слів / За ред. О.С. Мельничука. – Київ : Гол. ред. Української Радянської енциклопедії АН УРСР, 1974. – 774 с.

Л.И. Морошану. Итальянские заимствования в украинском языке сферы изобразительного искусства. – Статья.

Аннотация. Рассматриваются итальянизмы в украинском языке, которые принадлежат к сфере изобразительного искусства. Выделяются такие тематические группы, как «понятие изобразительного искусства»; «жанры изобразительного искусства»; «декоративное искусство»; «способы и приемы изображения»; «предметы изображения»; «виды орнамента»; «названия инструментов»; «названия красок и материалов».

Ключевые слова: итальянская заимствованная лексика, тематическая группа, изобразительное искусство.

L. Moroshanu. Italian borrowings in the Ukrainian language of the sphere of fine arts. – Article.

Summary. The article describes the Italian borrowed lexicon in the Ukrainian language, which belong to the sphere of fine arts. The following thematic groups are distinguished: „the concept of fine art”; „genres of fine art”; „decorative art”; „ways and methods of the image”; „objects of the image”; „types of ornament”; „names of instruments”; „the names of paints and materials”.

Key words: italian borrowed lexicon, theme group, fine arts.

В.И. Рыжих,
кандидат филологических наук, доцент,
доцент кафедры германских и восточных языков,
Международный гуманитарный университет,
г. Одесса, Украина

ИСТОРИЯ И ОСОБЫЕ СВОЙСТВА АРАБСКОГО ЯЗЫКА

***Аннотация.** Арабский язык, являясь основным действующим языком афразийской макросемьи, занимает особое место в языкознании. Рассмотрение основных этапов развития этого языка и его уникальных свойств имеет важное значение для разрешения проблемы возникновения языков в целом.*

***Ключевые слова:** исламский период, письменные памятники, трехбуквенный корень, семитские языки, ислам.*

Историю арабского языка можно условно разделить на несколько периодов.

Древнейший, или архаичный, период отсчитывается от времени выделения арабского языка из северо-западной ветви семьи семитских языков. По глоттохронологии семитолога А.Ю. Милитарева, время выделения арабского языка относится приблизительно к середине III тысячелетия до н. э. Этот период не представлен какими-либо языковыми материалами и может быть реконструирован только гипотетически [1, с. 6].

Древнеарабский период (IX – VII вв. до н. э.) – период первых языковых данных, встречающихся в письменных памятниках соседних цивилизаций Ассирии-Вавилонии, у античных авторов, в письменных памятниках южноаравийской цивилизации.

Раннеарабский период – период появления первых эпиграфических текстов начинается с первых веков н. э. и продолжается вплоть до середины VII в. н. э., т. е. до появления первой письменной фиксации Корана.

Самыми старыми надписями на арабском языке являются так называемые лихьянские. Они были найдены в оазисе Эль-Ула (в северном Хиджазе) и относятся приблизительно ко II – I вв. до н. э. Надписи эти короткие и обрывочные, не все в них ясно. Но все же по ним можно судить, что они написаны по-арабски на одном из окраинных диалектов.

К несколько более поздней эпохе принадлежат сафские надписи, названные так по местности Сафа, неподалеку от Дамаска. Они нацарапаны на скалах (так называемые граффити). Язык их несколько отличается от диалекта Хиджаза. Как сафские, так и лихьянские надписи начертаны алфавитом, представляющим собой видоизмененный южноарабский.

К VI в. относятся две надписи, начертанные алфавитом северно-арабским, близким к «куфической» форме. Это Забадская надпись, относящаяся приблизительно к 512 г. и найденная в развалинах церкви в Забаде (недалеко от Халеба), и Харранская надпись, составленная в 568 г. и найденная в Харране (около Дамаска). Язык их северноарабский, но несколько отличается от языка относящихся к тому же периоду произведений бедуинской поэзии, дошедших до нас. Так, например, падежные флексии в языке этих надписей уже были утеряны или, по крайней мере, близки к исчезновению [2, с. 37–38].

«Первой книгой на арабском языке был Коран. Он был составлен после смерти пророка Мухаммеда по собранным записям отдельных фрагментов речей (откровений) пророка, а также по отрывкам, хранимым в памяти. Произошло это в правление халифа Омара (около 651 г.)» [2, с. 39].

При характеристике доисламского периода следует отметить, что он не отмечен никакими письменными памятниками на арабском литературном языке. Древнейший или архаичный период реконструирован по глоттохронологии гипотетически, древнеарабский период установлен по языковым данным соседних цивилизаций, когда еще не было арабского литературного языка в его современном понимании, а раннеарабский период не содержит памятников, относящихся действительно к арабскому литературному языку.

Исламский период начинается с середины VII в., и его можно разделить на следующие периоды:

- раннеклассический период, выработка литературно-письменной нормы арабского языка;
- классический период, развитие и расцвет всех литературных жанров арабского языка (IX – XVIII вв.);

– новый период (конец XVIII в. – до середины XX в.), когда происходит процесс формирования того языка, который мы называем «современный литературный арабский язык», в противопоставлении «классическому»;

– современный период – от середины XX в. по настоящее время, период дальнейшей модернизации литературного арабского языка.

В течение последних двух периодов складываются две формы существования арабского языка: литературно-письменная и устно-разговорная. Первая форма – общая для всех арабских стран, а вторая представлена местными диалектами. Такая ситуация характеризуется как диглоссия, т. е. двуязычие [1, с. 6–7].

Рассуждая об истории возникновения и развития арабского языка, необходимо обратить внимание и на его некоторые особые свойства. Исследователи отмечают, прежде всего, стройность и завершенность всей грамматической системы арабского литературного языка с самого начала его возникновения с появлением Корана. Другим уникальным свойством арабской грамматической системы является наличие трехбуквенного корня, так как мы вряд ли найдем другой язык, в котором корень слова был бы четко определен двумя, тремя или четырьмя буквами.

В арабском трехбуквенном глаголе огласовку средней коренной буквы принято называть типовой гласной. Этот гласный звук в перфекте позволяет дифференцировать глаголы по степени активности. Если типовой гласной является а, глагол указывает на активное действие, например «писать», «идти», «бить», «ломать». Если типовой гласной является и, глагол указывает на какое-то временное, преходящее свойство, например «быть печальным», «быть радостным», «слушать», «быть больным». Если типовой гласной является у, глагол обозначает какое-то постоянное качество, например «быть большим», «быть красивым», «быть смелым», «быть безобразным». Такая дифференциация глаголов свойственна только семитским языкам и свидетельствует о высокой степени организации и системности языка. Причем наиболее последовательно это проявляется в арабском языке [2, с. 209]. В других семитских языках эта система уже нарушается. Например, в иврите в глаголах, обозначающих постоянное качество, вместо типовой гласной у стали употреблять *ō*, в глаголах, обозначающих временное свойство, вместо типовой гласной и, стали употреблять *ē*, причем сохранилось это лишь в форме 3-го лица в некоторых глаголах, в остальных личных формах употребляется гласный а [2, с. 209].

Отмеченные здесь свойства арабского литературного языка – лишь часть тех уникальных свойств, которыми обладает арабский язык. Однако уже эти свойства, наряду с фактом отсутствия каких-либо данных о постепенном становлении и развитии грамматической системы, подводят нас к выводу о том, что арабский язык возник уже в готовом виде с высокоразвитой грамматической системой, которая не могла сформироваться сама в результате какого-либо неуправляемого процесса.

Таков краткий обзор лишь некоторых аспектов арабского литературного языка, который можно было бы продолжить, но сказанного достаточно для того, чтобы сделать вывод о том, что такая высокоорганизованная система арабского языка не могла сформироваться в результате эволюции. Таковую систему должны были создать целенаправленно и с высокой степенью профессионализма в области филологии, однако никакой информации об авторах или авторе этой системы в истории не сохранилось.

«<...>некоторые авторы, преимущественно нефилологи, часто обращались к вопросу божественного или конвенционального (обусловленного) происхождения языка, а именно языка собственно арабского, поскольку в вопросе происхождения арабский язык и язык вообще не разграничивались» [3, с. 359]. Эта точка зрения профессора В.С. Рыбалкина ценна тем, что проблему возникновения арабского языка он объединяет с проблемой возникновения языка вообще. Именно поэтому автор отмечает: «Исследование средневековых арабских памятников по языкознанию как источника для воссоздания общей теории и истории арабского языка – задача огромная по своему охвату и предполагает участие значительного научного потенциала и длительного времени» [3, с. 52].

В этой связи интересно отметить, что на момент захвата территории Сирии и Месопотамии арабы «вступили в контакт с носителями более высокой культуры, поскольку покоренные ими народы, вошедшие в состав мусульманской империи, уже имели Священное Писание. Так как арабы тогда еще не осознавали филологических задач, возникает вопрос, каким образом достаточно рано они стали обладателями столь тонкой дисциплины как филология и весьма обстоятельной грамматической теории. С надлежащей точностью ответ на этот вопрос до сих пор не сформулирован и представляет немало затруднений для историков науки» [3, с. 55].

Первые грамматики появились в VIII в., и они были созданы для истолкования Корана для иранцев и других неарабов. К тому времени Коран уже существовал. Считалось, что язык Корана является совершенным арабским языком и поэтому он должен быть образцом, от норм которого нельзя отступать. И действительно, в Коране, ставшем первой книгой на арабском языке, язык представлен уже в завершенном и даже совершенном виде. Коран, наряду с существовавшей тогда устной бедуинской поэзией, и стал основой для разработки грамматической системы. Возникли два направления в грамматике, или две грамматические школы. Одно направление, басрийское, было основано басрийцем Халилем и его учеником Сибавейхи. Грамматика Сибавейхи под названием «Аль-Китаб» послужила основой для всех последующих грамматических работ. Основателем другого направления, «куфийского», был ал-Кисайи и его ученик Ферра. Эта школа была несколько менее педантична, чем басрийская» [2, с. 39]. Дальнейшее развитие грамматической системы арабского литературного языка зафиксировано в многочисленных трудах известных арабских грамматистов. Но, по-прежнему, остается много вопросов о событиях VII в., когда существовала бедуинская поэзия и уже появился Коран. Век возникновения ислама, арабского халифата и развитие новой мусульманской культуры остается для филолога и истории белым пятном. В географическом отношении это белое пятно приходится на центральную часть Аравийского полуострова. Для сокращения границ этого пятна в настоящее время появляются новые возможности: открытие археологических и эпиграфических материалов с окраинных территорий Аравии. Вместе с тем важно отметить, что феномен арабского языка представляется его историку в том, что первые литературные памятники арабского языка (Коран, предания о пророке, поэзия) являют нам развитый язык с устойчивым грамматическим строем и богатой лексикой, со сложившимися жанрами поэтических произведений, сакральных и административных текстов [1, с. 8].

Те, кто занимался исследованиями истории арабского языка, до сих пор не смогли найти той самой точки отсчета, с которой начался арабский язык, источников, которые могли бы стать основой для создания такого уникального языка и такой своеобразной письменности. Все эти вопросы остаются объектом исследования многих филологов.

Вот что по этому поводу пишет профессор В.С. Рыбалкин: «Когда арабы заинтересовались своим языком, сказать трудно. Вероятно, этот интерес возник у них в связи с разработкой системы письма, которая была создана до ислама, но каких-либо сведений о лингвистических студиях арабов той эпохи в источниках не сохранилось. Следует вообще отметить, что наука располагает весьма скудными материалами для восстановления картины становления арабской лингвистической системы» [3, с. 103].

Таким образом, те загадки и белые пятна, которые проявляются при исследовании истории арабского языка, ученые пытаются прояснить, анализируя сам язык: как в процессе жизнедеятельности могли появиться отдельные звуки, буквы, речь и т. д. Но есть еще один вектор для размышлений и исследований – религия. Нас не может не интересовать, как появился Коран – первая книга на арабском языке.

В исламе принято считать: «Откровение, посланное Пророку Мухаммаду, столь совершенно в своем словесном воплощении, идеально пригодном для восприятия сердцем, столь тщательно и заботливо запечатлено в Книге, что исказить его уже невозможно, а посему и в истинности священных слов сомневаться не следует. Это откровение ниспосылалось Пророку на протяжении двадцати трех лет и собрано ныне в Книге, известной как *Священный Коран*. Мусульмане верят, что священные слова арабского текста Корана<...>пребывают в неизменности своей с тех пор, как были ниспосланы они Пророку; от них ничего не убавлено, к ним ничего не прибавлено, они не исказились и не менялись с того времени, как Мухаммад, обретя Откровение, начал свое служение в VI веке н. э.» [4, с. 8].

К этому мы можем лишь добавить, что текст Корана действительно не изменился с тех пор, как появился в абсолютно совершенном с грамматической точки зрения виде. Более того, сам арабский язык с того времени также не пострадал. Конечно, в лексическом отношении определенные перемены произошли: исчезали одни слова, появлялись другие, но грамматическая система и даже терминология, используемая в первых трудах по грамматике, сохраняются до сих пор в трудах современных грамматистов. Если мы проанализируем грамматические системы других языков за этот же период, то обнаружим весьма значительные изменения. Арабский язык за всю историю своего существования практически не пострадал. На это уникальное свойство арабского языка, безусловно, необходимо обратить внимание современным исследователям.

Вот таким, возможно, не совсем обычным образом белые пятна, обнаруженные в научных исследованиях, заполняются религией, которую, по нашему мнению, нельзя игнорировать, а, наоборот, при необходимости сосредоточивать усилия на подсказанных религией направлениях. В данном случае не-

обходимо найти причины описанных здесь событий, выяснить реальную, а не вымышленную историю описанного здесь периода. Открытие новых, неизвестных ранее страниц истории человечества поможет пролить свет и на такую важнейшую проблему, как возникновение языков. С другой стороны, определенные открытия в языкознании могут указать на какие-то неизвестные до сих пор события или на новые даты, когда произошли эти события.

ЛИТЕРАТУРА

1. Белова А. Введение в арабскую филологию / А. Белова. – М.: Институт востоковедения РАН, 2003. – 68 с.
2. Гранде Б. Введение в сравнительное изучение семитских языков / Б. Гранде. – 2-е изд., репринтное. – М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1998. – 439 с.
3. Рыбалкин В. Арабская лингвистическая традиция. Истоки, творцы, концепции / В. Рыбалкин. – К.: Феникс, 2000. – 358 с.
4. Максуд Р. Ислам / Р. Максуд. – Пер. с англ. В. Новикова. – М.: «Издательство ФАИР», 2008. – 304 с.

V.I. Ryzhikh. Історія й особливості властивості арабської мови. – Стаття.

Анотація. Арабська мова, будучи основною дійовою мовою афразійської макросім'ї, займає особливе місце у мовознавстві. Розгляд основних етапів розвитку цієї мови та її унікальних властивостей має важливе значення для вирішення проблеми виникнення мов загалом.

Ключові слова: ісламський період, писемні пам'ятки, трілітерний корінь, семітські мови, іслам.

V. Ryzhikh. History and special features of the Arabic language. – Article.

Summary. The Arabic language, being the main active language of the Afrasian macro family, occupies a special place in linguistics. Consideration of the main stages of the development of this language and its unique properties is important for solving the problem of the emergence of languages in general.

Key words: Islamic period, written monuments, three-letter root, Semitic languages, Islam.

*Л.В. Романюк,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов професійного спрямування,
Донецький національний університет імені Василя Стуса
м. Вінниця, Україна*

*Т.В. Русановська,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов,
Кіровоградський національний технічний університет
м. Кропивницький, Україна*

КРИТЕРІЇ ВІДБОРУ АВТЕНТИЧНИХ МАТЕРІАЛІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ СТУДЕНТІВ НЕМОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Анотація. Стаття присвячена визначенню критеріїв відбору автентичних матеріалів у процесі навчання іноземної мови студентів немовних спеціальностей в курсі «Іноземна мова за професійним спрямуванням». У роботі аналізуються різні класифікації відбору автентичних матеріалів, які сприяють формуванню соціокультурної та комунікативної компетентності майбутніх фахівців немовних спеціальностей.

Ключові слова: автентичні матеріали, студенти немовних спеціальностей, класифікація, критерії відбору.

Задля досягнення успіху в кар'єрному зростанні сучасні фахівці будь-якої галузі мають володіти іноземною мовою, що є однією з головних умов сьогодення. У роки європейської освітньої інтеграції дедалі більше уваги у вищих закладах освіти приділяється розвитку методики викладання дисципліни «Іноземна мова за професійним спрямуванням», тобто розвитку у студентів немовних спеціальностей практичного оволодіння іноземною мовою та здобуттю навичок професійного спілкування в іншомовному середовищі.

Потреба у володінні іноземною мовою зростає щодня, зростає також і потреба в новітніх методах, прийомах та засобах навчання, орієнтованих на формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців немовних спеціальностей у процесі професійно-спрямованого спілкування. Такий підхід передбачає не стільки знання лексичних одиниць, граматичних структур, правил вживання лексико-граматичних конструкцій, скільки передбачає знання про країну, мову якої вивчається, її культуру, вербальні і невербальні етичні норми. У цьому контексті постає необхідність використання автентичного матеріалу, який ефективно сприяє успішному оволодінню іноземною мовою. Автентичний матеріал є одним з тих засобів вивчення іноземної мови, який оптимізує навчальну діяльність та сприяє подальшій мотивації у студентів немовних спеціальностей.

Актуальність цієї статті зумовлюється потребами, вимогами суспільства до сучасного рівня володіння іноземною мовою майбутніми фахівцями немовних спеціальностей, розвитком автентичності у навчанні, впровадженням автентичних матеріалів у навчальний процес вишів, з одного боку, та недостатнім рівнем дослідження проблеми використання цих засобів, з іншого.

Як у зарубіжній, так і вітчизняній методиці викладання іноземних мов питання ефективності використання автентичних матеріалів періодично висвітлюється в методичній літературі, але завдяки своїм властивостям цей засіб навчання становить певний інтерес.

Незважаючи на розроблення окремих аспектів проблеми, наявні дослідження не сприяють цілісному її розв'язанню. Серед вітчизняних вчених та методистів найвагоміші праці з проблеми автентичних матеріалів у методиці викладання іноземних мов належать Г. Мільруд, О. Носонович, Г. Вороніної, С. Ніколаєвої, Н. Гез, Т. Гусак та ін. Варто зазначити, що в зарубіжній методиці зазначене питання розглядалося більш детально. Про це свідчать праці Т. Адамса, Дж. Джебхарда, Л. Міллера, Дж. Річардса, Дж. Шермана, Б. Томлінсона, М. Бріна, Д. Тейлора, Дж. Джой.

Незважаючи на це, більшість праць зосереджено на проблемі використання автентичного тексту у процесі навчання іноземної мови, розроблено критерії відбору таких текстів, методичні рекомендації щодо роботи над ними на різних етапах навчання. Проте, беручи до уваги різноманітність автентичних матеріалів, які ще не було висвітлено у методичній та науковій літературі, стає очевидним, що дане питання потребує подальшого дослідження. Більш того, поняття «автентичні матеріали» не є однозначним та викликає різні дискусії.

Метою статті є визначення критеріїв відбору автентичних матеріалів у процесі навчання іноземної мови студентів немовних спеціальностей на курсі «Іноземна мова за професійним спрямуванням».

Перш ніж визначити критерії критеріїв відбору автентичних матеріалів на заняттях з іноземної мови за професійним спрямуванням для студентів немовних спеціальностей, нам потрібно теоретично обґрунтувати ключові поняття нашої статті, а саме «автентичні матеріали» та «неавтентичні матеріали».

«Автентичний» у перекладі з грецької (*authenticos*) означає «справжній, оригінальний». У методичці викладання іноземних мов автентичність розуміють як використання автентичного (справжнього, оригінального) матеріалу в процесі навчання. Натомість, автентичність має двозначну природу, тому в методичній літературі є безліч визначень цього поняття, та поняття «автентичний матеріал» є підставою для подальшого дослідження цього явища.

Т. Гусак та Т. Гужва вважають, що не існує загального визначення автентичності. Перш за все, автентичність – це ряд умов, різноманітних видів автентичності. Вчені наголошують, що всі складові елементи заняття (тексти, фонограми, навчальні завдання, атмосфера на уроці, навчальна взаємодія) мають свої специфічні критерії, які надають можливість відрізнити автентичне від не автентичного [2, с. 38].

Дещо іншої думки Т. Адамс, який розрізняє автентичні матеріали від неавтентичних наступним чином. Автентичні матеріали – це матеріали, що було створено з метою спілкування у реальному світі; вони можуть мати неправильний зачин, або незакінчені речення; такі матеріали є корисними у вдосконаленні комунікативних аспектів мовлення. Неавтентичні матеріали створені спеціально для навчання, вони містять штучну мову, правильно оформлені речення, структуру, але є дуже корисними під час навчання граматичного матеріалу [6, с. 4].

Деякі вчені схоже досліджують це питання, інші трактують його зміст, використовуючи власні дослідження, власний досвід, досвід інших. Чимало вітчизняних та зарубіжних методистів зацікавлені у розробленні класифікацій та умов використання автентичних матеріалів в сучасній освітній системі.

Автентичні матеріали сприяють реалізації принципу новизни у навчальному процесі, а їх зміст забезпечує створення інформаційної бази, збагачення лексичного та граматичного мінімуму.

Іншою властивістю автентичних матеріалів є те, що вони можуть вдало урізноманітнити заняття та зробити його набагато цікавішим та сучаснішим. Головне, щоб матеріали, що використовуються на уроці, відповідали інтересам та потребам студентів, та були значущими для них [7, с. 71].

Прикладами автентичних матеріалів як засобів навчання іноземних мов можуть бути мапи, меню, розклади, туристичні брошури, інформаційні листівки, рецепти, об'яви, пісні, уривки з теле- та радіоновини, листи, казки, інтерв'ю, уривки зі щоденників підлітків, анекдоти, різноманітні статті, країнознавчі тексти. Усі вищезгадані матеріали можна поділити, у свою чергу, на дві великі групи: *письмові та усні*.

Докладну класифікацію залежно від змісту, функцій у реальному середовищі і за тематикою пропонує К. Кричевська, яка поділяє всі автентичні матеріали на кілька груп, залежно від сфер спілкування:

1. *навчально-професійна сфера спілкування*: рекламні проспекти навчальних центрів, програми освіти у різних навчальних закладах, об'яви з приводу роботи, календар учня, розклад уроків, різноманітні навчальні матеріали з іноземної мови, статті з газет, журналів;

2. *соціально-культурна сфера спілкування*: репродукції художніх творів, рекламні проспекти, довідники з ілюстраціями визначних місць, афіші спектаклів, концертів, фестивалів, запрошення, програми екскурсій, лотерейні квитки;

3. *побутова сфера спілкування*: предмети побуту та їх ілюстрації, схеми-плани усіх видів транспорту, рахунки для сплати різних послуг, інструкції, пам'ятки до застосування побутових приладів;

4. *торгово-комерційна сфера спілкування*: рекламні проспекти товарів, запрошення-реклама, меню, рецепти національних страв, талони на придбання різних видів товарів;

5. *сімейно-побутова сфера спілкування*: матеріали листування (листи, листівки, телеграми, запрошення), візитні картки, бланки вітальних листівок;

6. *спортивно-оздоровча сфера спілкування*: реклама оздоровчих та спортивних центрів/комплексів, афіші масових спортивних змагань, рекламні проспекти лікувальних засобів та заходів [3, с. 14–15].

Запропоновані вище засоби навчання науковець об'єднує у поняття «прагматичні матеріали». На думку вченого, прагматичні матеріали є дуже цікавими для студентів, натомість, іноді можуть поступатися звичайним тестам із підручників за обсягами країнознавчої інформації.

Дослідивши попередній досвід науковців, ми визначаємо поняття «*автентичні матеріали*» як матеріали, які створені носіями мови, що вивчаються, можуть бути використані у навчанні, які сприяють формуванню комунікативної та соціокультурної компетентності.

У контексті дослідження нам варто визначити, як у методиці навчання іноземних мов трактується поняття «критерії відбору», – це основні ознаки матеріалу, за допомогою яких оцінюється доцільність чи недоцільність його використання з певною навчальною метою [1, с. 33].

У методиці навчання іноземних мов до засобів навчання висуваються певні вимоги, які стосуються й автентичних матеріалів, що виступають саме у такій ролі на занятті з іноземної мови за професійним спрямуванням. Таким чином, автентичні засоби навчання мають:

1) виступати в матеріальній формі і виконувати свою основну функцію – забезпечувати реалізацію діяльності вчителя і діяльності учня у навчальному процесі з іноземної мови;

2) бути орієнтованими на цілі навчання, тобто сприяти досягненню цілей у процесі навчання іноземних мов;

3) бути інструментами реалізації методів і прийомів, що застосовуються у навчальному процесі, і забезпечувати управління діяльністю вчителя і діяльністю учня;

4) відповідати сучасним досягненням методики навчання іноземних мов і забезпечувати реалізацію новітніх технологій [4, с. 55–56].

Окрім того, відбираючи автентичні матеріали, важливо враховувати вподобання студентів (що їм подобається більше: слухати іншомовні діалоги, читати, писати чи говорити іноземною мовою), те, що є найважчим для студентів (розуміння мови на слух, зв'язні висловлювання, читання, письмо, тощо), рівень загального розвитку студентів, наявність матеріально-технічної бази, яку викладач має у своєму розпорядженні.

Критерії відбору автентичних матеріалів Е. Носонович та Р. Мільруд називають параметрами автентичних матеріалів, які є одночасно їх структурними ознаками: композиційна автентичність (змістова та формальна цілісність тексту, міцні логіко-граматичні зв'язки між його складовими елементами); лексико-фразеологічна автентичність (застосування лексичних одиниць, типових для природного мовлення носіїв мов); граматична автентичність (використання притаманних мові граматичних структур); функціональна автентичність (природність відбору лінгвістичних засобів для вирішення мовленнєвого завдання); культурологічна автентичність (насиченість країнознавчою інформацією); автентичність національної ментальності (урахування міжкультурних відмінностей); інформативна автентичність (зміст тексту повинен бути цікавим для студентів та відповідати їх віковим та індивідуальним особливостям); ситуативна автентичність (природність ситуації, що пропонується як навчальна ілюстрація); реактивна автентичність (здатність викликати у студентів автентичний емоціональний, розумовий та мовленнєвий зворотний зв'язок) [5].

Структурна особливість пов'язана з особливостями побудови автентичного матеріалу, логічністю, його змістовою та формальною цілісністю. Добирання лексики та фразеологізмів відіграє важливу роль у досягненні автентичності висловлювання. Граматична автентичність пов'язана з використанням в усному та писемному мовленні притаманних мові граматичних структур. Функціональна автентичність відображає природний відбір лінгвістичних для тієї чи іншої ситуації спілкування.

Ф. Мішан стверджує, що інтереси студентів та їх потреби є найвагомішими факторами, що впливають на відбір автентичних матеріалів. Вчений пропонує такі критерії визначення автентичності матеріалів у контексті їх створення для вивчення іноземних мов: походження та авторство тексту, оригінальна комунікативна та соціокультурна мета автентичного матеріалу, оригінальність контексту, навчальна діяльність (на основі автентичного матеріалу), сприйняття та ставлення до тексту тих, хто навчається, та пов'язана з цим професійна діяльність [8, с. 26].

Однією з основних переваг використання автентичних матеріалів є те, що вони відображають культуру іншої країни, знайомлять із традиціями та звичаями, відображають мовленнєву картину того чи іншого народу. Саме тому, велике значення у відборі автентичних матеріалів має визначення національно-культурного компонента змісту цих матеріалів. До критеріїв його відбору належать: культурологічна та країнознавча цінність, типовість, загальновідомість, орієнтація на сучасну дійсність, чітка диференціація з рідною культурою, тематичність та функціональність.

Таким чином, нами запропоновано критерії відбору автентичних матеріалів для студентів немовних спеціальностей у процесі навчання курсу «Іноземна мова за професійним спрямуванням»: ситуативність (можливість використання вміщеної в текст інформації для моделювання типових ситуацій спілкування), ілюстративність (здатність матеріалу ілюструвати певні поняття, категорії і полегшувати студентам їх розуміння), пізнавальна цікавість (в інформативному та в соціокультурному, країнознавчому плані), доступність (порівняна, змістовна простота матеріалу), методична та лінгвістична цінність (насиченість матеріалу мовними професійно спрямованими одиницями), а також автентичність, інформативність, тематичність, комунікативність, функціональність, новизна.

Безперечно, критерії відбору автентичних матеріалів стосуються, перш за все, їх змісту, який має відповідати інтересам та потребам студентів різних спеціальностей, відображати соціокультурні реалії іншомовного суспільства. Крім того, викладачеві вишу варто враховувати сумісність цілей заняття з автентичним матеріалом, пізнавальну та мотиваційну цінність. Різноманіття підходів до поданої проблеми, а також велика кількість критеріїв відбору автентичних матеріалів вимагають ретельного вивчення з боку викладача якості та доречності використання автентичних матеріалів для студентів немовних спеціальностей.

Перспективи подальшого дослідження використання автентичних матеріалів у процесі навчання іноземної мови студентів немовних спеціальностей в курсі «Іноземна мова за професійним спрямуванням» ми вбачаємо у детальній характеристиці змісту автентичних матеріалів для студентів кожної спеціальності зокрема.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бочкарьова О. Критерії відбору автентичних аудіотекстів для навчання майбутніх вчителів англomовного професійно спрямованого аудіювання / О. Бочкарьова // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. – 2006. – № 11. – С. 33–40.
2. Гусак Т. Методична автентичність при вивченні іноземних мов / Т. Гусак, Е. Гужва // Рідна школа. – 2007. – № 2. – С. 38–40.
3. Кричевская К. Прагматические материалы, знакомящие учеников с культурой и средой обитания жителей страны изучаемого языка / К. Кричевская // Иностранные языки в школе. – 1996. – № 1. – С. 13–17.
4. Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах: Підручник / С. Ніколаєва. – К.: Ленвіт, 1999. – 320 с.
5. Носонович Е. Критерии содержательной аутентичности учебного текста / Е. Носонович, Р. Мильруд // Иностранные языки в школе. – 1999. – № 2. – С. 7–12.
6. Adams T. What Makes Materials Authentic? (ERIC Document Reproduction Service No. ED 391389). – 1995. – 8 p.
7. Senior R. Authentic responses to authentic materials / R. Senior // English Teaching professional. – 2005. – № 38. – P. 71.
8. Mishan F. Designing Authenticity into Language Learning materials / F. Mishan. – Portland, OR, USA: Intellect. – 2005. – 330 p.

Л.В. Романюк, Т.В. Русановская. Критерии отбора аутентичных материалов в процессе обучения иностранному языку студентов неязыковых специальностей. – Статья.

Аннотация. Статья посвящена определению критериев отбора аутентичных материалов в процессе обучения иностранному языку студентов неязыковых специальностей в курсе «Иностранный язык профессиональной направленности». В работе анализируются разные классификации отбора аутентичных материалов, которые способствуют формированию социокультурной и коммуникативной компетентности будущих специалистов неязыковых специальностей.

Ключевые слова: аутентичные материалы, студенты неязыковых специальностей, классификации, критерии отбора.

L. Romaniuk, T. Rusanovska. The Authentic Materials Selection Criteria in the English Teaching Process of Non-linguistic Students. – Article.

Summary. The given article deals with the recognition of authentic materials selection criteria in the English teaching process of non-linguistic students during the course „English for Specific Purposes”. The different classifications of authentic materials developing sociocultural and communicative competence of future non-linguistic professionals have been analyzed.

Key words: authentic materials, non-linguistic students, classification, selection criteria.

*О.Е. Синявская,
кандидат филологических наук
преподаватель кафедры иностранных языков,
Киевский национальный университет технологий и дизайна,
г. Киев, Украина*

ТРАДИЦИИ И НОВАТОРСТВО В ГРАФИЧЕСКОМ ОФОРМЛЕНИИ КОММЕРЧЕСКИХ НАИМЕНОВАНИЙ

Аннотация. Статья посвящена анализу графического оформления коммерческих наименований в дореволюционный, советский и современный периоды. Рассматриваются основные способы выделения и оформления номинаций в каждый исторический период, а также прослеживаются определенные линии преемственности в этой области.

Ключевые слова: коммерческое наименование, графическое оформление, шрифт, перцептивно сильные зоны, иноязычная лексика, нейминг.

Оформление коммерческих номинаций служит целям выделения названия товара, привлечения внимания потенциального потребителя к именуемому товару, создания целостного образа товара в рамках концепции его позиционирования. По справедливому замечанию П. Фридрих, коммерческое название является «ядром большинства рекламных сообщений» [12]. Поэтому коммерческая номинация, как одна из центральных частей рекламы, как правило, выделяется в основном тексте различными способами.

Исследованием проблем, касающихся особенностей графического оформления коммерческого наименования, занимались такие ученые: Л. Бессонова, К. Веркман, В. Кричевский, В. Курушин, Л. Литвинюк, Ж. Патернотт, В. Победин, Д. Эйри и др. В круг их интересов попали различные вопросы, связанные с изучением особенностей графического уровня: исследование истории возникновения и развития графических знаков, создание их классификации; разработка методов и способов разработки эффективного графического дизайна логотипов; раскрытие практических аспектов формирования системы графической идентификации бренда; проектирование и создание визуальных сообщений и др.

Сравнительное изучение графики коммерческих номинаций дореволюционного, советского и современного периодов позволит определить особенности оформления наименований товаров в различные исторические периоды и проследить специфические и универсальные черты в использовании графических средств для выделения коммерческих названий, как в рамках рекламных сообщений, так и при их самостоятельном функционировании.

Основным требованием при графическом оформлении коммерческого наименования является одновременное совмещение оригинальности и легкости визуального восприятия названия. Ежедневно потребители получают большое количество информационных сообщений о различной продукции, поэтому их коммерческие наименования должны отличаться друг от друга графическим оформлением для того, чтобы привлечь внимание потенциального покупателя. Однако недостаток времени, наличие большого количества рекламных сообщений и товаров значительно влияют на специфику восприятия адресатом коммерческих наименований: он не будет тратить время и силы на то, чтобы расшифровать сложно оформленные, замысловатые начертания, а отдаст предпочтение товару, имеющему более простое и легкое для прочтения название.

Коммерческое наименование чаще всего располагается в перцептивно сильных зонах – в начале или в центре рекламного сообщения. Согласно исследованию, проведенному Я. Романенко, наименование марки товара «в 88,6% случаев расположено перед уникальным торговым предложением» [10, с. 147]. Прекогнитивное расположение названия товара в рекламном тексте объясняется тем, что таким образом коммерческая номинация сразу привлекает внимание адресата к рекламируемому объекту, а последующая рекламная информация уже напрямую ассоциируется с номинацией товара. С этим фактом связано также наличие рекламных сообщений, в которых коммерческое наименование рекламируемого объекта упоминается несколько раз, что не только привлекает внимание потребителя, но и способствует запоминанию названия товара реципиентом.

Одной из стратегий разработки графического облика именованного является акцентирование внимания на его узнаваемости. Это часто достигается за счет использования одинаково оформленного названия с помощью всевозможных носителей рекламы (в журналах и газетах, на рекламных плакатах, телевидении, чашках, кепках, футболках и т. п.) и на самом товаре на протяжении этапа его рекламирования. Коммерческое наименование должно быть оформлено таким образом, чтобы каждый потребитель смог без проблем идентифицировать именуемый товар лишь по внешнему виду его названия. В случае если рекламируется известный потребителю бренд, чье имя «говорит само за себя», в рекламном объявлении может использоваться только коммерческое название товара, часто вместе со слоганом и/или изображением именуемого продукта.

Выделение коммерческого наименования часто достигается благодаря использованию отличного от основного рекламного текста шрифта, написания жирным шрифтом, курсивом, заглавными или строчными буквами, употребления различных графических и цветовых эффектов. Среди основных требований к шрифтовому выделению названий можно назвать следующие: читабельность (четкость, ясность и простота графических форм); целесообразность (органическая связь гарнитуры шрифта с основным содержанием рекламного сообщения); гармоничность (взаимосвязь отдельных элементов шрифта) [8, с. 75–78].

Для увеличения эффективности восприятия коммерческого наименования при его оформлении большое значение играет колористическое решение, в котором выполнено название. В случае рационального использования цветное оформление является довольно сильным средством прагматического воздействия и привлечения внимания потенциального потребителя. Перечень рекомендаций при выборе колоративов для оформления номинаций довольно широк, однако основные сводятся к тому, что цвет должен быть естественным, ненавязчивым и отвечать общей рекламной концепции позиционирования товара, поскольку в графическом дизайне, как и в изобразительном искусстве, главным условием при выборе цвета является соблюдение законов гармонии [5].

Промышленная революция середины XIX в. повлекла за собой увеличение количества производителей, что привело к возникновению конкуренции между изготовителями однотипных товаров, для которых коммерческое наименование продукта стало одним из важнейших инструментов в борьбе за внимание потребителя. Это способствовало мобилизации номинатором всех уровней языковой системы, в том числе и графического, для создания эффективного названия товара. Н. Паршук отмечает: «Дореволюционная реклама раннего периода печаталась тем же шрифтом, что редакционные материалы, сплошным текстом, различные способы выделения информации не использовались. В поздний дореволюционный период наиболее эффективным средством донесения до потребителя важной для рекламодателя информации служило выделение разным шрифтом частей текста, а также написание ключевых слов с новой строки» [7, с. 33]. В качестве таких ключевых слов в рекламных текстах XIX в. выступают наименования товаров и имена производителей.

В дореволюционных рекламных объявлениях зафиксированы различные способы графического выделения коммерческого наименования товаров. Так, названия рекламируемых продуктов зачастую были выполнены заглавными буквами и выделены жирным шрифтом. Также наблюдается оформление наименования с помощью шрифтов, стилизованных под рукописные, которые на фоне стандартных выгодно отличали название, создавая атмосферу живого общения с реципиентом за счет имитации текста, написанного от руки. Различное шрифтовое выделение способствовало эффективному запоминанию наименования.

Черно-белая ориентация газет дореволюционного периода не позволяла использовать полноценное цветное оформление сообщений, однако с целью привлечения внимания к номинации читателей в газетных рекламных сообщениях часто использовался прием выворотки – инверсия цвета текста и фона, то есть написание названия белыми буквами на черном фоне. Зафиксирован пример использования белых полос на черных буквах, который можно считать прототипом эффекта создания бликов, активно используемого в современной графике. В рекламных сообщениях дореволюционного периода наблюдается подчеркивание (иногда даже двойное) при выделении номинации. При этом коммерческое название обычно находилось в перцептивно сильных зонах – в начале или в центре объявления, благодаря чему оно могло восприниматься как главная часть рекламного текста. Иногда использовалось нестандартное (полукругом, лесенкой, на каком-либо объекте и т. п.) по отношению к основному рекламному тексту расположение коммерческой номинации. Для лучшего запоминания рекламируемого товара его название в сообщении могло упоминаться несколько раз.

В объявлениях дореволюционного периода можно наблюдать использование всех имеющихся вариантов шрифтов в рамках одного сообщения. Это объясняется стремлением рекламистов выделить не только коммерческое наименование и имя производителя, но и все максимальное количество информации. В одном небольшом объявлении могло употребляться до 10 видов шрифта, что затрудняло восприятие сообщения [1, с. 50]. Однако, как отмечает Н. Паршук, в связи со сравнительной новизной явления периодической печати и меньшей интенсивностью информационного потока в то время «вероятность привлечения внимания потенциальных потребителей к рекламному объявлению была высокой вне зависимости от сложности восприятия текста» [7, с. 34].

Наиболее разнообразно графическое оформление коммерческого наименования представлено в рекламных плакатах, где можно зафиксировать использование прописных букв, жирного выделения, оконтуривания и многих других способов привлечения внимания потребителей. В 1914 г. русский экономист И. Кулишер подчеркивал вездесущность рекламы, отмечая: «В одном случае реклама пользуется газетой и под этим видом проникает в дом; в другом случае она помещается на бюваре или календаре и заставляет нас смотреть на нее, когда мы сидим за письменным столом. Она принимает форму плакатов, которые мы вынуждены читать, и гуляя по улицам, и проезжая в трамваях, и сидя в театре во время антрактов (на занавесе!); новейшая техника освещения идет на службу к рекламе – аршинные буквы плакатов переливаются разноцветными огнями» [4, с. 12].

В отличие от газетных сообщений, плакатный формат рекламных объявлений предполагает, помимо шрифтового, еще и цветное выделение номинаций. Заливка названия цветом может быть сплошной и градиентной. Определенный объем наименованию, который поднимает его над общим фоном, придает использование тени. Также на плакатной рекламе активно употребляется нестандартное расположение коммерческой номинации (полукругом, лесенкой и т. п.), привлекающее внимание потребителя. Интересным является прием создания многоплановой рекламы за счет расположения названия на различных объектах – газетах, вывесках и т. п., изображенных на плакате.

При расположении коммерческого имени непосредственно на именуемом товаре (этикетках напитков, обертках конфет, пачках сигарет и т. д.) также наблюдаются различные способы выделения названия, как с помощью цвета, так и посредством шрифтовых вариаций: использование прописных букв, стилизованного под рукописный шрифта, орнаментального шрифта и т. п.

Особенностью коммерческого нейминга дореволюционного периода является то, что в качестве наименования товара довольно часто выступало имя производителя товара. Оно специально выделялось в рекламном сообщении различными способами и зачастую перенимало на себя все функции коммерческого названия.

Графическое оформление заимствованных дореволюционных наименований в некоторой степени позволяет проследить степень их освоения русским языком на тот период. Иноязычные лексемы, как правило, передавались кириллическим алфавитом (например, вино «*Демисекъ*», кондитерские изделия «*Бонъ-Вояжъ*», «*Фрамбуазъ*»). Написание подобных номинаций часто допускало вариативность (например, ср. «*А.Г. Атовмянь*» / «*Жамка м'ятна крупная*», «*Весенний шоколадъ*» / «*Гадательный шоколадъ*», «*Монпансье*» / «*Вальсъ Монпансье*», «*Ноазеттъ*» / «*Нуазетъ*»), поскольку специально разработанных орфографических норм для передачи данных заимствованных слов еще не было выработано. При их написании чаще всего руководствовались фонетическим принципом, вследствие чего и возникала определенная вариативность.

Графическое оформление советских коммерческих наименований унаследовало многие черты дореволюционного: коммерческие наименования особо выделялись в рекламных текстах с помощью различных шрифтов, жирного начертания, стилизованного под рукописный шрифта, прописных букв и т. д. Как и в предыдущий период, в советских объявлениях использовались разнообразные шрифты, при этом, как отмечает Н. Паршук, в связи с увеличением печатной площади и совершенствованием технической базы типографий количество шрифтов возросло [7, с. 80], часто ключевые слова, в том числе и наименования товаров, были выделены другим шрифтом и написаны с новой строки. Большинство рекламных объявлений сопровождалось изображением рекламируемого товара, в качестве которого часто использовались фотографии продуктов, придающие рекламе большую реалистичность.

Государственная монополия на рекламную и коммерческую деятельность в ранний советский период во многом обусловила характер оформления рекламы и продукции того времени. Так, послереволюционные упаковки товаров и их номинации были выполнены преимущественно в красных оттенках, поскольку красный являлся главным цветом революции и правящей в то время партии большевиков; на

товарах часто изображались основные действующие лица революции и ее символы: революционеры со знаменами, трудящиеся, пятиконечные красные звезды, серп и молот, а также различные образы, символизирующие достижения в области науки, техники, культуры (дельтаплан, книги, архитектурные сооружения и т. д.).

Основным направлением в искусстве раннего советского периода, одобренным государственной властью, являлся конструктивизм, в русле которого работали многие рекламные агентства: «Связь», «Промреклама», «Мосторгреклама» и др. Этот стиль основывался на поиске новых форм и композиционных решений, в которых подчеркивалась простота геометрических фигур, убиралось все вычурное, мещанское. Особенно ярко конструктивизм проявился в плакатном творчестве того времени, которым занимались В. Маяковский, Д. Моор (Д. Орлов), А. Родченко. Главной чертой их работ было единство стиля изображения и текста, в котором доминировал лаконизм, четкость, предельная упрощенность и геометрия форм.

Монопольный характер советского государства по отношению к коммерческой и рекламной деятельности привел к тому, что в центре внимания рекламного объявления находились не сами названия товаров, а их видовые перечисления. Коммерческие наименования при этом располагались на изображениях самих товаров. Это свидетельствовало о том, что советские рекламисты стремились прорекламировать не конкретный товар, а учреждение, распространяющее или изготавливающее определенную продукцию, постулируя, таким образом, многообразие товаров и их широкий выбор. Важность наличия самого товара, а не его определенного коммерческого наименования в советской рекламе, подчеркивалась с помощью частого использования строчных букв при оформлении номинации продукта, что нарушало квалификацию коммерческого названия как имени собственного и низводило его в ранг нарицательных обозначений.

Несмотря на перечисленные выше особенности, коммерческие наименования в рекламных объявлениях СССР часто специально выделялись и оформлялись на фоне основного текста. Так, названия товаров зачастую были выполнены с помощью прописных букв, стилизованного под рукописный шрифта, приема выворотки. В советской графике начали использоваться приемы нестандартного изображения букв наименований с помощью ассиметричного масштабирования и архаичного начертания. Эффект объемной номинации достигался благодаря приему наложения букв друг на друга и использованию тени. Внимание потребителей к наименованию привлекало также неоднократное упоминание названия в рекламном сообщении и его нестандартное расположение.

Спектр графических решений при оформлении коммерческих номинаций сегодня значительно расширился в связи с возникновением качественно новых полиграфических и дизайнерских возможностей. В современных условиях высокого спроса на продукцию графического дизайнера проблема оформления коммерческого наименования, которое соединяло бы в себе такие качества, как оригинальность и простота, легкость визуального восприятия, приобрела особое значение. Так, если в развитии современного печатного рекламного текста прослеживается «тенденция к упрощению контуров шрифта для все более легкой узнаваемости букв» [2, с. 15], что обусловлено экономией времени для восприятия рекламного сообщения реципиентом, то этот же мотив привел к тому, что при оформлении коммерческих наименований, наоборот, наблюдается использование так называемых акцидентных гарнитур, направленных на выделение имени и привлечение к нему внимания адресата. М. Тинкер считает: «На качество буквенного айстоппера, в первую очередь, влияют размер букв, простота контура, характер засечек, заполняющих пробелы между буквами, отмечая верхний и нижний пределы роста литеры, соединяя часть слова в горизонтальном направлении, пробел внутри контура, оттенок, наличие отличительного признака в буквах» [6]. Выделение коммерческого наименования в рекламном тексте может производиться за счет использования жирного шрифта, написания заглавными буквами или строчными буквами, употребления различных гарнитур и эффектов.

В период разработки шрифтов с помощью компьютера, как отмечает О. Буковецкая, набирает силу тенденция к использованию «неправильных», рукописных, начертаний иногда даже в ущерб читаемости названия [2, с. 15]. В нейминге фиксируется использование так называемых декоративных шрифтов, многие из которых появились сравнительно недавно. Среди них можно выделить большую группу шрифтов, стилизованных под рукописные, количество которых значительно увеличилось по сравнению с предыдущими историческими периодами. Используя такие шрифты, оформитель пытается подчеркнуть уникальность названия и создать впечатление, что написанное адресовано конкретному потребителю.

Достаточно распространены сегодня коммерческие названия, созданные с помощью шрифтов, которые воспроизводят архаическое начертание, например готических или «древнерусских» букв. Важную роль при этом играет адекватное начертанию употребление орфографических правил и лексики для создания целостного образа рекламируемого товара. Эти шрифты также способны оказать достаточно сильное ассоциативное воздействие, которое значительно варьируется в зависимости от возраста, профессиональной деятельности, политических взглядов реципиента и т. п.

В последнее время наблюдается частое выделение коммерческих наименований с помощью различных эффектов: использование шрифта с полыми буквами, приема выворотки, поворота осей букв относительно базовой линии, оконтуривания; ассиметричного масштабирования; изменения формы контура (шероховатость букв, расплывающиеся, сгорающие, стекающие в виде капель знаки), выделение отдельных букв номинации.

Специфическим для современного графического уровня стало появление 3D-эффектов, которые активно используются при выделении коммерческого имени. В современном оформлении наименований активно используются и псевдотрехмерные эффекты, которые предполагают создание впечатления объема с помощью: тени, которая придает названию объем и поднимает его над фоном, отражения и объемных букв.

При оформлении коммерческого наименования активно используются различные цветовые эффекты: градиентные и текстурные заливки, орнаменты, просвечивание сквозь буквы элементов фотографических изображений и т.д., которые часто сочетаются с другими эффектами, в особенности трехмерными. Привлечение внимания к коммерческому имени может осуществляться за счет нестандартного расположения названия.

В условиях перегруженности информационного пространства потребитель должен с первого взгляда идентифицировать необходимый ему продукт, в чем, несомненно, графическое оформление товара играет немаловажную роль. При разработке современных рекламных объявлений создатели пытаются подчинить общей идее рекламы все ее элементы, в том числе и графический образ коммерческих наименований рекламируемых товаров. Постоянство в оформлении и его предопределенность общей концепцией позиционирования постепенно вырабатывают у потребителя устойчивые ассоциативные связи между визуальным решением и конкретным товаром. Так, за счет стабильности в оформлении определенного названия продукта в рекламных сообщениях и роликах, на самом товаре и других рекламных носителях (футболках, кепках, чашках, брелоках и т. п.) многие товары и их названия превратились в успешный бренд, узнаваемый потребителем с первого взгляда.

Специфические черты графического уровня современного нейминга проявляются при оформлении иноязычных номинаций. Часто используется передача русских номинаций в латинской графике, например «*Berloga*» (водка), «*Drova*» (водка), «*Kalinka*» (водка), «*Katerina*» (кофейные напитки), «*Zolotoe Nasledie*» (конфеты). Поскольку выпускаемые под данными наименованиями товары, как правило, реализуются на территории стран СНГ, можно предположить, что при создании подобных названий номинатор преследует прагматическую цель, пытаясь привлечь внимание потенциального покупателя с помощью иноязычной лексики. Таким образом у потенциального потребителя можно вызвать ассоциации, связанные с заграничной (а значит, более качественной) продукцией, и придать своему товару большую престижность.

В последнее время набирает силу тенденция написания иноязычных названий не латинским алфавитом, а русским (вино «*Дольче Вита*», водка «*Мон амур*», коктейль «*Джангл Джус*», минеральная вода «*Аква Лайн*», молочные продукты «*Милк Тайм*», пиво «*Гер Рус*», кофе «*Тайм*», сок «*Реал*», чай «*Брекфаст тайм*»). С одной стороны, это позволяет в определенной степени приблизить коммерческое наименование к русскоязычному потребителю. С другой стороны, подобное написание также свидетельствует о том, что лексика, используемая в качестве названия, довольно активно используется в повседневной речи носителя языка. В современном нейминге можно зафиксировать также явление гибридизации – «создание имен, состоящих из лексических или морфологических элементов двух или более языков» [9, с. 46]. В русских коммерческих номинациях наблюдается использование как целых иноязычных компонентов (вино «*Пьянкофф*», водка «*Медофф*»), так и отдельных букв (минеральная вода «*Чистоган*). В связи с этим Е. Земская полагает: «Все более распространяющийся вид игры с иноязычностью – манипулирование двумя алфавитами, кириллическим и латинским, используется как средство привлечения внимания, создание особой выразительности» [3, с. 520].

Таким образом, в современном нейминге используются различные средства графического оформления коммерческого наименования, унаследованные от предыдущих исторических периодов. Многие

способы выделения названий характерны именно для современного состояния развития графической системы за счет появления компьютерной и 3D графики. При оформлении коммерческих наименований современные дизайнеры и неймеры, как отмечает Н. Стадильская, опираются как на научные разработки, так и на проверенные опытом «знания закономерностей воздействия на человека иконических зрительных образов, пространства, света и цвета» с целью создания оригинальных и в то же время легких для восприятия наименований [11, с. 159].

ЛИТЕРАТУРА

1. Агронский В. Шрифты в рекламных сообщениях: Лекции / В. Агронский. – М.: РГГУ, 2004. – 288 с.
2. Буковецкая О. Дизайн текста: шрифт, эффекты, цвет / О. Буковецкая. – Изд-во: ДМК, 1999. – 304 с.
3. Земская Е. Язык как деятельность: Морфема. Слово. Речь / Е. Земская. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 688 с.
4. Кулишер И. Реклама и ее роль в области завоевания новых рынков / И. Кулишер // Русская мысль. – 1914. – № 6. – Раздел «В России и за границей». – С. 12.
5. Лазарчук А. Удосконалення графічного дизайну логотипів у комунікативному просторі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://naub.ua.edu.ua/2014/udoskonalennya-hrafichnoho-dyzajnu-lohotypiv-u-komunikatyvnomu-prostori-ukrajiny>.
6. Название как коммуникативно-предметное поле товара [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://privetstudent.com/referaty/marketing-referaty/885-nazvanie-kak-kommunikativno-predmetnoe-pole-tovara.html>.
7. Паршук Н. Вербализация побудительной интенции в русском рекламном тексте : дис... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Н. Паршук. – Киев, 2008. – 270 с.
8. Писаренко Т. Основы дизайна: учеб. пособие/ Т. Писаренко, Н. Ставнистый. – Владивосток: ТИДОТ ДВГУ, 2005. – 112 с.
9. Подольская Н. Словарь русской ономастической терминологии/ Н. Подольская. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Наука, 1988. – 192 с.
10. Романенко Я. Рекламный текст как объект лингвистического исследования : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Я. Романенко. – М.: РГБ, 2007. – 293 с.
11. Стадильская Н. Товарные знаки в языке и внеязыковой действительности Великобритании и США : дис. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Н. Стадильская. – Пятигорск, 2014. – 367 с.
12. Friedrich P. English in Advertising and Brand Naming: Sociolinguistic Considerations and the Case of Brazil / P. Friedrich // English Today. – 2002. – 71 (183), July. – P. 21–28.

О.Є. Синявська. Традиції та новаторство в графічному оформленні назв. – Стаття.

Анотація. Стаття присвячена аналізу графічного оформлення комерційних назв у дореволюційній, радянський та сучасний періоди. Розглядаються основні способи виділення та оформлення номінацій протягом кожного історичного періоду, а також простежено певні риси спадкоємності в цій області.

Ключові слова: комерційна назва, графічне оформлення, шрифт, перцептивно сильні зони, інішомовна лексика, неймінг.

O. Sinyavskaya. Tradition and innovation in graphic design of commercial names. – Article.

Summary. The article is devoted to the analysis of graphic design of commercial names in pre-revolutionary, Soviet and modern periods. The main ways of nominations graphic design in each historical period are considered, and also certain lines of continuity in this area are traced.

Key words: commercial name, graphic design, printing type, perceptually strong zones, foreign words, naming.

О.О. Смольницька,
кандидат філософських наук,
старший науковий співробітник відділу української філології,
Науково-дослідний інститут українознавства
Міністерства освіти і науки України,
м. Київ, Україна

ШОТЛАНДСЬКО-АНГЛІЙСЬКА ЛІНГВОМІФОЛОГІЧНА КАРТИНА СВІТУ: ВИБРАНІ БАЛАДИ РОБЕРТА БЕРНСА І ДЖОНА КІТСА У ЗІСТАВЛЕННІ З КЕЛЬТСЬКИМИ СТРУКТУРАМИ

***Анотація.** У статті порівнюються балади Р. Бернса “The Lass That Made The Bed To Me” і Дж. Кітса “La Belle Dame Sans Merci”. З метою комплексного аналізу наводяться шотландська народна балада “Tam Lin” і балада ірландської поетеси Е. Карбері “The Love-Talker”. Обрані тексти об’єднані наскрізними персонажами і подібними сюжетами. Застосовуються лінгвістичний, перекладознавчий, культурологічний, поетологічний, компаративний методи.*

***Ключові слова:** переклад, балада, скотс, кельти, міф, сюжет, феїрі.*

Вітчизняне перекладознавство збагачується увагою до шотландистики (започаткованої практиками-перекладачами І. Франком, М. Лукашем [2] та ін.). Зокрема, це праці М. Новикової [6, с. 86–93], О. О’Лір, М. Стріхи [12], С. Трош (Сластьон), Е. Тулуп, переклади і аналіз балад М. Новиковою, М. Стріхою [11; 12], О. О’Лір [12], О. Смольницькою [9; 10] та ін. Проте багатий матеріал фольклорної і писемної літератури, яка вимагає перекладу українською, а також неоднозначна лінгвістична картина у Шотландії (діалекти, говори і говірки, визначення статусу мови скотс [7; 12, с. 172–173]) створюють перспективи для нових досліджень у цьому річчсі, зокрема у лінгвістичному, гендерологічному, міфологічному, психологічному, контекстуальному та іншому аспектах (наприклад, важливий метод аналізу словникових дефініцій), що зумовлює актуальність обраної теми.

Мета статті – проаналізувати шотландську (у баладі Р. Бернса “The Lass That Made The Bed To Me” в українських перекладах [1; 2]) і англійську (у баладі Дж. Кітса “La Belle Dame Sans Merci” в українських перекладах [4; 5]) лінгвоміфологічну картину світу. Основа аналізу – оригінали. Відповідно, мета передбачає такі **завдання**: 1) схарактеризувати практичне значення шотландистики в українському освітньому процесі; 2) описати мовну картину Шотландії; 3) порівняти з обраними текстами шотландську народну баладу “Tam Lin” і баладу ірландської поетеси Е. Карбері “The Love-Talker”, створені на подібні міфосюжети – як приклад кельтського мислення. Для комплексного аналізу застосовано приклади ірландських скел (cağ).

У викладацькому процесі шотландистика перспективна як лінгвокультурологічний феномен (причому важливе залучення аудіо- і візуальних матеріалів – наприклад, мапи говірок, діалектів і мов Шотландії). Лексика, яка віддзеркалює національні реалії, а також фольклорна, історична тощо, у компаративному аспекті може порівнюватися з українськими діалектизмами, регіоналізмами тощо (наприклад, гуцульськими: експеримент, здійснений М. Лукашем при перекладі Р. Бернса та ін.). Як етнокультурний матеріал аналізована балада Р. Бернса цікава мовленнєвим етикетом (що ввібрав у себе певні ознаки куртуазності), а також асоціативним рядом. Відновлення тексту (заповнення лакун, або творче дописування зачину чи інших фрагментів) аудиторією може відбуватися за схемою міфосюжету – на основі традиційних наративів, аналогічних фольклорних ситуацій, архетипових структур. Зокрема, теоретичною допомогою можуть виступити праці В. Проппа («Історичне коріння чарівної казки»), Дж. Кемпбелла («Тисячолікий герой») тощо. Міфологічний фактаж – інформація про клан феїрі (fairų, [10]) – сприятиме розвитку компаративного мислення, що може виражатись участю у грі «Вгадай персонажа». Компаративний аналіз з українською міфологією та фольклорними оповідками (як-от про зустріч смертного з мавкою, нявкою) доповнить комплексні уявлення студентської аудиторії.

Опорними термінами є: міф, символ, переклад, архетип, образ, сюжет, міфосюжет, балада, фрейм, мікроконтекст, макроконтест, тунель реальності (reality tunnel), ментальність, асоціативний ряд.

Перспективне порівняння кельтських персонажів і закодованих у баладах сюжетів з українськими – від фольклору (бувальщин, легенд) до традицій романтизму і неоромантизму. Для розширеної компаративістики (для іноземної аудиторії) можна застосувати аналогічні історії зі скандинавського, південнослов'янського, тюркського, латиноамериканського, китайського (про перевертнів) фольклору тощо.

У мисленневому аспекті в перекладознавстві важлива така особливість. Описаний в аналізованих текстах кельтський персонаж сприймає ситуацію за допомогою фреймів (стійких структур), які не усвідомлюються; у глибшому розумінні його свідомість виразно архетипова, побудована на інтуїції, бінарних опозиціях і цим нагадує гуцульську, бойківську тощо. Таким чином, експеримент М. Лукаша – відтворення діалектизмів героїв Р. Бернса гуцульськими лексемами – виправданий і орієнтований не так на форму, як на зміст, колективне несвідоме. Відповідно, можна стверджувати про тунель реальності, завдяки якому конкретний герой сприймає реальність – причому і в лінгвістичному аспекті.

Варто зазначити, що мовна картина Шотландії досить строката через історію (пікти, скотти, скандинави – норвежці чи норвеги, англійці, бритти). Так, із трьох некорінних народів, що осіли у Британії, найвпливовішими виявилися скотти [14, с. 194], які створили «одну з найдавніших держав Північної Європи і єдине кельтське королівство з чіткою, централізованою і незалежною політичною організацією» [14, с. 194]. Нижньошотландська мова (скотс), яка була долинною і потіснила гельську (збережену у гірських районах), являє собою цікавий феномен: германська в основі, раніше вона сприймалась як діалект англійської, проте система скотс і саме явище цінної літератури, створеної нею, змушує сумніватися в другорядності такої мови. Як і Україна, Шотландія дуже неоднорідна в лінгвокраїнознавчому аспекті, її мовна карта являє собою приклад різноманітних діалектів, говорів, говірок і навіть акцентів, тобто явища vernacular [16]. Також варто враховувати існування сучасної скотс і Old Scots (у збережених баладах та інших джерелах): Older Scots поширена з XII ст. до початку XVIII ст., а потім починається Modern Scots [15].

Аналізовані балади, попри їхню незалежність одна від одної, об'єднані спільним джерелом – кельтським фольклором. (Докладніший міфологічний, перекладознавчий і компаративний аналіз балад Р. Бернса і Дж. Кітса, у тому числі на українському матеріалі: [8]). Спільна фабула: маскулітний герой перебуває у путі (бернсівський заблукав у негоду), випадково зустрічає загадкову жінку (у Бернса – діву, lass, maid, у Кітса – lady, a faery's child [3, р. 641]), але далі наявні розбіжності: у першому випадку незнайома пропонує герою нічліг і фактично рятує (“By my gude luck a maid I met” [1]; gude=good), а у другому після ночі кохання у гроті герой опиняється на самоті [3]), тобто випадок можна розглядати як галюцинацію (недарма ключовий момент у Кітса – сновидіння, в якому лицар бачить занапащених «прекрасною безжальною дамою» смертних [3, р. 642]). Безпритульний лицар, мандрівник, який не має прихистку і блукає саме восени [3, р. 640] (на Самайн – кельтський початок зими), нагадує архетипи, аналізовані К. Юнгом. Отже, Анімус утратив Аніму й відчуває власну неповноцінність.

В обох текстах герой потрапляє з простору до замкнених меж. У Р. Бернса це хатина, кімната нагадує шлюбні покої. У Дж. Кітса грот не такий однозначний – і не тільки тому, що не викликає асоціацій із хатнім затишком. Річ у тім, що фейрі (аналогічно – ірландські сіди; правильнішою є форма «ши») живуть саме в пагорбах («ноу»), що поділяються на дві умовні частини – зовнішню («шийн», печеру, грот) і внутрішню – («бру», або «тулмен», залу зі стелею). Пагорби відкриваються напередодні особливих свят: Купали, Бельтайну тощо. Тоді смертний може потрапити до чарівного світу, але є ризик лишитися там назавжди. У Р. Бернса імпліцитний символ – тепло, у Дж. Кітса – холод.

Шотландський контекст. Блукання маскулітного персонажа у краю пагорбів (гір) і залежність від Прекрасної Дами, яка належить до фейрі, нагадує куртуазних героїв, а також проаналізовану нижче баладу «Тем Лін» (проте в останній смертний прагне звільнитися з волі злої Аніми і досягає успіху). Інша популярна народна балада, «Томас Лермонт з Ерсілдуна» (або «Томас Римач», перекладена О. О'Лір, у вітчизняних студіях аналізована М. Новиковою, Е. Тулуп), не така трагічна, бо духовний зв'язок смертного співця і пророка та безсмертної Аніми (королеви фей) гармонійний, герой свідомий того, що одного разу буде покликаний іншим світом. Натомість, Кітс не пропонує компромісу. Його герой, можливо, фізично не мертвий, але й повноцінно не живий, його блідість (*palely; a lily on the brow; on the cheeks a fading rose* [3, р. 640–641]) і холод – ознаки переходу до світу ілюзій (у міфології – царства фейрі). Ретроспективний аналіз свідчить, що шотландські народні балади часто створені на сюжети зустрічі смертної жінки і безсмертного (фейрі – Лицаря-ельфа, привида, демона тощо). Так, цікава балада «Тем Лін» (“Tam (Tamas) Lin”, конгеніально перекладена О. О'Лір – у розширеному варіанті, зі струнким сюжетом; мені належить коротший – С.О.), де смертна дівчина Дженет зустрічає викраденого фейрі Тема Ліна, причому

початок балади подібний до сюжетів Р. Бернса і Дж. Кітса. Проте у цих авторів сюжети розгортаються пізніше, а шотландська народна балада досить швидко пропонує характеристику фантастичного персонажа і кульмінацію: «О панни в золотих вінцях, / І наближатись вам / Нема чого до Картерго, – / Тем Лін-бо юний там. // Бо дев'ять срібних бубонців / На поясі його / І панною ще жодна з пани / Не вийшла з Картерго» [13, с. 1]. Порушивши табу (убравшись у зелене – колір фейрі, як пояснює перекладачка, – і навідавшись у Картерго, де зриває ружі), прекрасна Дженет стає жертвою Тема Ліна і вагітніє від нього, а далі (вочевидь, на Бельтайн) рятує від королеви фей, яка мала принести пеклу в данину викраденого нею від людей героя. Цікаво, що обидві зустрічі Тема Ліна з Дженет відбуваються через порушення дівчиною табу, а у баладах Р. Бернса і Дж. Кітса не смертний викликає фейрі (необережною поведінкою), а сама фейрі являється людині. Аналогічна ситуація в ірландській літературі.

Ірландський контекст. Е. Карбері (Ethna Carbery, 1866–1902), автонім якої Анна Джонстон (Anna Johnston), була ірландською журналісткою, письменницею, поетесою. В оригіналі перекладений вірш називається “The Love-Talker” (дослівно «Любовний балакун»). У ньому описаний ірландський демонологічний персонаж – ганконер (gankoner, Gancanagh), або ген-канна (Gean-cannah) – відомий у фольклорі ельф-спокусник. Прибирає образ привабливого чоловіка і захоує дівчат у себе чарівною грою на флейті (відомо, що жоден смертний не може не підкоритися музиці фейрі). Після першого ж побачення ганконер назавжди зникає, а спокушена нещасна невдовзі вмирає від горя. Ім'я цього ельфа приблизно означає «той, хто тишить гарними словами», «підлесник». Побачити ганконера можна в тернових кущах або серед братків чи дзвіночків. Узагалі всі привабливі долини, які вважаються місцем збору нечистої сили, – вітцівщина ганконера. Недарма лірична героїня зустріла його у вузькій долині в горах. О. О'Лір вважає, що цей ельф схожий на українського перелесника. Отже, є можливість у майбутньому порівняти твір Е. Карбері з «Лісовою піснею» Л. Українки та бувальщинами.

Схожі сюжети можна знайти в ірландських сагах (скелах, scel). У скелі «Жахлива (неприродна) смерть Мирхертаха, сина Ерк» (“Aided Muirchertaig Meic Erca”) король Мирхертах зустрічає сіду Сін, поводить ірраціонально (що взагалі притаманно ірландському фольклору), вступає з нею у зв'язок і гине від її помсти, проте кінцівка нестандартна, бо сіда покохала ворога і після його загибелі пішла у монастир. За ірландською скелою про Федельм Яснокоосу, цю героїню безнадійно покохав з першого погляду один смертний (уміння миттєво викликати почуття без жодного слова зі свого боку – фатальна риса кельтських міфологічних істот, яка перейшла до демонологічних «нащадків» –фейрі). Але сіда пройшла, не сказавши чоловіку ні слова, бо він був старим і потворним. Тоді нещасний вирізьбив магичні знаки, скропив їх власною кров'ю і наслав на Федельм те саме безнадійне почуття, яке мав до неї, а сам умер у лісі, і ніхто навіть не знав імені цієї людини. Ці сюжети перейшли у фольклор, на якому, зокрема, базований згаданий вірш Е. Карбері. Зустрічі смертного з неприродними жіночими істотами та його подальший ірраціональний (через магію) поведінці, згубна для нього самого, зміні особистості присвячена й шотландська легенда про Макбета, на основі якої В. Шекспір створив свою трагедію. У приватному повідомленні О. О'Лір припускає, що потворна зовнішність макабричних відьом зумовлена впливом християнізації, а сіди та інші жіночі фейрі переважно прекрасні, спокусливі. До того ж, відьма – вирождена шаманка, жриця, божество, тобто сакральна постать. Отже, кельтський фольклор має багато паралелей.

Таким чином, спільними рисами кельтських персонажів у розглянутих текстах Дж. Кітса і Е. Карбері є приналежність до потойбічного світу, поєднання Еросу і Танатосу (останнє начало виявляється в холоді – тіла і льоду, який оточує грот – у Кітса; чи не натяк це на трупну температуру?). У Р. Бернса холод описано як зовнішній, ворожий герою до зустрічі з Анімою, зрозуміло, що це інший простір: “When Januar’ wind was blawing cauld, / As to the north I took my way, / The mirksome night did me enfauld, / I knew na where to lodge till day” [1] (причину подорожі не названо). «Дикість» природи виявляється в описі емоцій неземних героїв. Прикметно, що всі ірреальні персонажі тут безіменні (за винятком Тема Ліна, але він – смертний; також виняток – сіди у розглянутих ірландських скелах – з огляду на історичність творів), натомість, ці герої та героїні мають евфемізми – La Belle Dame Sans Merci та Love-Talker. Порівняно до цих персонажів героїня Бернса більш земна (через хатній затишок), проте не менш загадкова. Спільною є модель: зустріч із божеством, порушення табу (спокуса), неплатонічне кохання, болісна розлука з об'єктом і можлива смерть героя. У цьому переліку лише балада «Тем Лін», побудована як ініціаційна, звершується щасливо: Дженет повертає батька своєї майбутньої дитини до світу людей. Але така розв'язка, вочевидь, мотивується тим, що Тем Лін за походженням – не фейрі. Отже, компаративний аналіз підтверджує архетиповість і наявність бінарних опозицій в архаїчній

кельтській свідомості, закодованій у різних текстах, безпосередньо не пов'язаних один з одним, проте побудованих на спільних мотивах, паттернах і навіть лексемах, що дає змогу створити цілісну систему таких творів. Незважаючи на те, що балада Дж. Кітса належить англійській літературі, архетипи, закодовані у цьому творі романтизму, виразно кельтські (як і в Р. Бернса) через спільне джерело, що помітно навіть у застосованих лексемах. Робота має також практичне значення, зокрема, у курсах із лінгвокраїнознавства Англії, Шотландії та Ірландії, перекладознавства, компаративістики, спецкурсу з української міфології тощо.

Додаток 1. Etna Carbery. The Love-Talker. I met the Love-Talker one eve in the glen, / He was handsomer than any of our handsome young men, / His eyes were blacker than the sloe, his voice sweeter far / Than the crooning of old Kevin's pipes beyond in Coolnagar. // I was bound for the milking with a heart fair and free – / My grief! my grief! that bitter hour drained the life from me; / I thought him human lover, though his lips on mine were cold, / And the breath of death blew keen on me within his hold. // I know not what way he came, no shadow fell behind, / But all the sighing rushes swayed beneath a fairy wind / The thrush ceased its singing, a mist crept about, / We two clung together – with the world shut out. // Beyond the ghostly mist I could hear my cattle low, / The little cow from Ballina, clean as driven snow, / The dun cow from Kerry, the roan from Inisheer, / Oh, pitiful their calling – and his whispers in my ear! // His eyes were a fire; his words were a snare; / I cried my mother's name, but no help was there; / I made the blessed Sign: then he gave a dreary moan, / A wisp of cloud went floating by, and I stood alone. // Running ever thro' my head is an old-time rune – / “Who meets the Love-Talker must weave her shroud soon” / My mother's face is furrowed with the salt tears that fall, / But the kind eyes of my father are the saddest sight of all. // I have spun the fleecy lint and now my wheel is still, / The linen length is woven for my shroud fine and chill, / I shall stretch me on the bed where a happy maid I lay – / *Pray for the soul of Máire Og at dawning of the day!* [2, p. 16–17].

Додаток 2. Етна Карбері, «Ганконер» (поетичний переклад О. Смольницької, 2013). Надвечір ген-канну я стріла там, де діл гірський, / Гарнішим був над усіма, красивий і стрункий. / За терну був чорнішим зір, а голос – ніби чар, – / Так навіть Кевін не зігра на весь наш Кулнагар. // І я поранена була, вчарована в красі – / О горе! сили зустріч ця виснажує усі; / Та чи людина він – його вуста як лід скував, – / І подих смерті він приніс, коли мене обняв. // Якою стежкою прийшов? – бо тіні він не мав, / Але тремтіли комиші, які цей чар гойдав, / І вітер подув припинив, дрозда замовкнув спів, / Ми обіймалися міцніш, коли світ вниз летів. // Але в примарній цій мані я вчула рев корів: / Корівки з Балліна, яка біліша за снігів, / І з Керрі бурої, і всіх покинутих корів, – / Даремно кликали вони! – його сильніший спів. // В його очах вогонь горів, слова полон несли; / Я матір кликала свою – де поміч серед мли? / Перехрестилась я – а він так люто застогнав, / Неначе хмара, розчинивсь – мов поряд не стояв. / І раптом всі згадала я повір'я давнини: / «Як ген-канну зустріла ти – тчи льолю до труни». / Моєї матінки лице усе тепер в сльозах, / Але найгірше – це печаль у батькових очах. / Я пряла шерсть, але тепер нитки лляні пряду: / У льолю цю мене вберіть, нещасну молоду. / Я ляжу в постіль, і в сльозах прощається рідня – / За душу Майре Ог моліть ви Господа щодня! [3].

ЛІТЕРАТУРА

1. Бернс Р. Діва, яка постелила мені ложе (“The Lass That Made The Bed To Me”), 1795 / Р. Бернс / Пер. з шотл. діалекту О. Смольницька. – 2014. – 3 с. (З неопублікованого архіву О. Смольницької).
2. Бернс Р. Пригода / Р. Бернс // Лукаш М. Від Боккаччо до Аполлінера / Переклади / М. Лукаш / Ред. упоряд., авт. передм. М. Москаленко. – К. : Дніпро, 1990. – С. 178–180.
3. Карбері Е. Ганконер / Е. Карбері / З англійської ірландської поезії. Переклади О. Смольницької [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://alarum.16mb.com/2014/05/z-anglomovnoyi-irlands-koyi-poeziyi/>
4. Кітс Дж. La belle dame sans merci / Дж. Кітс / Пер. В. Мисика // Кітс Дж. Поезії. – К. : Дніпро, 1968. – С. 122–124.
5. Кітс Дж. La Belle Dame Sans Merci / Дж. Кітс / Пер. з англ. О. Смольницька. – 2013. – 3 с. (З неопублікованого архіву О. Смольницької).
6. Новикова М. Міфи та місія / М. Новикова. – К. : Дух і літера, 2005. – 432 с.
7. Смольницька О. Відтворення багатозначних концептів при перекладі в сучасній українській шотландистиці (на прикладі анонімого ламенту “Quhen Alysandyr oure kyng was dede”, XIII ст., рання скотс) / О. Смольницька // Тенденції та перспективи розвитку викладання іноземних мов в інноваційному суспільстві : зб. наук. праць IV регіональної наукової конференції, 25–26 листопада 2016 р., Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара, факультет української й іноземної філології та мистецтвознавства, кафедр іноземних мов для гуманітарних спеціальностей. – Дніпро : ЛІРА, 2016. – С. 101–106.

8. Смольницька О. Компаративний аналіз балади Роберта Бернса “The Lass That Made The Bed To Me” (1795) з джерелами кельтського фольклору і вибраними баладами Джона Кітса та Редьярда Кіплінга / О. Смольницька // Науковий вісник Миколаївського національного університету. Серія «Філологічні науки (літературознавство)». – 2017. – № 1 (19).
9. Смольницька О. Проблема відтворення архетипних реалій вибраних англійських і шотландських балад у сучасному українському перекладознавстві (на прикладі автоперекладів) / О. Смольницька // Актуальні проблеми філології та перекладознавства : зб. наук. праць / ред. кол.: Ю. Бойко, О. Ємець, Л. Белехова та ін. – Вип. 11. – Хмельницький : ХНУ, 2016. – С. 107–113.
10. Смольницька О. Філософські засади поезії Ред'ярда Кіплінга в українознавчому аспекті (на матеріалі малодослідженої лірики) / О. Смольницька // Сучасний Кіплінг – нові акценти інтерпретації: матеріали конференції. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2014. – С. 36–42.
11. Стріха М. Від перекладача. Три старовинні балади / М. Стріха / Англійські та шотландські балади / Пер. з англ. М. Стріха // Всесвіт. – 2016. – № 1–2. – С. 10.
12. Стріха М., О'Ліп О. «Пісні шотландського Пограниччя» та їхнє українське відлуння / М. Стріха, О. О'Ліп // Сучасність. – 2012. – Ч. 7–8. – С. 170–178.
13. Тем Лін / Пер. з мови скотс О. О'Ліп. – 7 с. (На правах рукопису).
14. Федосов Д. Рожденная в битвах: Шотландия до конца XIV века / Д. Федосов. – М. : ИВИ РАН, 1996. – 235 с.
15. Dictionary of the Scots Language. Dictionar o the Scots Leid [Electronic resource]. – Available at: <http://www.dsl.ac.uk/>
16. Scottish Vernacular Dictionary [Electronic resource]. – Available at: <http://www.firstfoot.com/dictionary>.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Burns R. The Lass That Made The Bed To Me (1795) / R. Burns // Complete Works. – Available at: <http://www.robertburns.org/works/523.shtml>.
2. Carbery E. The Love-Talker / E. Carbery // The Four Winds of Eirinn: Poems by Ethna Carbery. (Anna MacManus.) by Ethna Carbery [aka Mrs. S. MacManus, A. Johnston] (1866 – 1902). Complete Edition, Edited by Seumas MacManus. – Dublin: M. H. Gill And Son, Ltd. Jas. Duffy And Co., Ltd. 1906. – P. 16–17.
3. Keats J. La Belle Dame Sans Merci. A Ballad / John Keats // The Penguin Book of English Verse / Ed. by P. Keegan. – P. 640–642.

О.А. Смольницкая. Шотландско-английская лингвомифологическая картина мира: избранные баллады Роберта Бернса и Джона Китса в сопоставлении с кельтскими структурами. – Статья.

Аннотация. В статье сравниваются баллады Р. Бернса “The Lass That Made The Bed To Me” и Д. Китса “La Belle Dame Sans Merci”. Для комплексного анализа приводятся шотландская народная баллада “Tam Lin” и баллада ирландской поэтессы Этны Карбери “The Love-Talker”. Избранные тексты объединены сквозными персонажами и подобными сюжетами. Применяются лингвистический, переводоведческий, культурологический, поэтологический, компаративный методы.

Ключевые слова: перевод, баллада, скотс, кельты, миф, сюжет, феяри.

O. Smolnytska. The Scottish-English linguistic and mythological world concept: the selected ballads by Robert Burns and John Keats in the comparing to the Celtic structures. – Article.

Summary. The article compares ballads by Robert Burns “The Lass That Made The Bed To Me” and John Keats “La Belle Dame Sans Merci”. The Scottish folk ballad “Tam Lin” and the ballad by the Irish poet Etna Carbery “The Love-Talker” are given for complex analysis. The selected and chosen texts are united because of characters and similar plots. The linguistic, translation studies, cultural studies, poetological, comparative methods are used.

Key words: translation, ballad, Scots, Celts, myth, plot, fairy (faery).

Розділ 6
Філософія, гуманітарне знання,
мистецтвознавство

Н.В. Венцель,
викладач кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін,
Комунальний заклад «Житомирський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти» Житомирської обласної ради,
м. Житомир, Україна

ЕКОНОМІЧНА ВІДСТАЛІСТЬ ЯК АТРИБУТИВНА ОЗНАКА ГЛОБАЛІЗАЦІЙНОЇ КРИЗИ СУЧАСНОСТІ

***Анотація.** У статті досліджено проблему залежності економічної відсталості найменш розвинутих країн світу та її взаємозв'язок із демографічною, продовольчою, екологічною й іншими глобальними проблемами людства в країнах «третього світу».*

***Ключові слова:** економічна відсталість, постіндустріальне суспільство, глобальна криза, країни «третього світу».*

Проблема економічної відсталості країн тісно пов'язана з демографічною, продовольчою, сировинною, енергетичною, екологічною та іншими глобальними проблемами людства. Натепер в умовах постіндустріального інформаційного суспільства феномен економічної відсталості набуває нових якісних складників. Хоча значна частина країн «третього світу», особливо в Африці на південь від Сахари, ще не вступила навіть у період індустріалізації й перебуває в перехідній стадії від традиційного суспільства до індустріального, проблема економічної відсталості таких країн в умовах збереження їх нерівноправного становища у світовому господарстві може призвести до глобального зростання бідності, загрози голоду, розповсюдження пандемій, зростання непрогнозованих міграційних процесів і поширення екстремізму й тероризму.

Про значну різницю в суспільному та економічному розвитку різних країн світу свідчать результати Доповіді про людський розвиток у 2015 році. У 2014 році 1% людей володіли 48% світового багатства, а у 2016 році, за прогнозами ПРООН, ця частка мала зрости до 50%, що вказує на посилення нерівності багатих і бідних верств населення. При цьому лише 27% населення світу було охоплено всебічним соціальним захистом [1]. Натомість мільярд людей були зайняті роботою в первинних галузях (сільське господарство, рибальство, лісове господарство), а відтак вони проживають за межею бідності.

Офіційний термін, який уживається ООН щодо країн, для яких характерний дуже низький рівень життя, – найменш розвинуті країни. До їх переліку включають у разі, якщо ВВП на душу населення в країні становить менше ніж \$ 750 на рік. Причинами відсталості таких країн є громадянські та зовнішні військові конфлікти, природні катаклізми, корупція, зовнішні борги. У відсталих країнах більша частина населення не може харчуватися відповідно до встановлених стандартів, оплачувати своє проживання, отримувати належну медичну допомогу, здійснювати профілактичні заходи для відновлення й підтримання здоров'я, оплачувати здобуття своєї або дитячої освіти. У зв'язку із цим саме низький рівень освіти продукує відсутність нових підприємств, що, у свою чергу, спричиняє безробіття, а це не дає можливості задовольнити потреби населення та зумовлює слабкий розвиток економіки.

Зарахування країн до «третього світу» або країн, що розвиваються, чи до найбідніших країн не має чітко встановлених правил і критеріїв. Воно відбувається за доступною статистичною звітністю ООН та інших міжнародних інституцій і не вважається оцінкою розвитку конкретної країни. Хоча належність країн до «третього світу» й базується на економічних показниках, вона має суб'єктивний характер. Зауважимо, якщо в 1971 році до списку таких країн входило 24 країни, то у 2011 році – 48 країн.

Для цих країн характерна проблема масової бідності, адже в них проживає майже третина населення планети, що визначає її як глобальну, і досить часто її називають проблемою подолання малорозвинутих країн або країн, що розвиваються. Бідність – комплексне, соціальне явище, яке має економічне, культурне та психологічне коріння, її особливості пов'язані з історичними умовами розвитку країни. Для подолання економічної відсталості й бідності держава повинна задіяти механізми контролю за цінами на основні споживчі товари та послуги. Це робиться, щоб додаткові кошти, які з'являються в населення внаслідок підняття заробітної плати, не були знівельовані інфляційними процесами та не змусили людину обмежувати себе ще більше у витратах на продукти й ліки.

При цьому не варто забувати, що постійне зростання цін на продукти харчування поставило на межу прірви багато країн. За даними Food and Agriculture Organization of the United Nations, у 22 країнах світу вже сьогодні недоїдає більше однієї третьої населення [2]. Брак продуктів харчування й води може призвести, а подекуди уже призвів до масових заворушень, революцій і військових конфліктів. Люди готові втікати від посухи й голоду куди завгодно. У свою чергу, розвинуті країни стають плацдармом для неконтрольованих міграційних потоків і тероризму. При цьому стали норми європейського гуманізму не дають більшості громадян континенту ігнорувати той факт, що 1,2 млрд. інших людей перебувають на межі страшної голодної смерті.

Але оскільки нестача продуктів харчування зумовлена економічною відсталістю таких країн, то ця ситуація покращиться не скоро. Натепер тільки для жителів Йемена, за даними ООН, потрібно \$ 2,1 млрд. допомоги на харчування. Йеменці, жителі країни, яка вважається однією з найбідніших арабських країн, опинились у такому стані в результаті збройного конфлікту між урядовими військами та групою «Аль Хусі». По всій земній кулі військові конфлікти й терористичні акти заважають сільському господарству, виробництву продуктів харчування, систематично руйнують місцеві базари, де люди могли б придбати їжу. Бойові дії змушують мільйони людей залишати свої домівки, що призводить до надзвичайних ситуацій і голоду, оскільки переміщені особи зазвичай не мають засобів до існування. Варто зауважити, що не тільки глобальна загроза голоду може бути причиною великого військового конфлікту, а й нестача води. Свого часу Індія порушила угоду 1960 року з Пакистаном щодо використання води річки Інд. Цей конфлікт у перспективі може призвести до повномасштабної війни між двома ядерними державами.

На сучасному етапі розвитку людство у зв'язку з обмеженістю природних ресурсів має контролювати приріст населення, оскільки зростання кількості населення ще більше поглиблює загострення проблем економічної відсталості й бідності. Щосекунди на Землі народжується 21 людина й помирає 18 чоловік. Отже, щодня людство збільшується на 250 тис. людей, у рік – на 90 млн. Найбільше демографічний приріст спостерігається в країнах «третього світу», а відтак і прірва, яка відділяє їх від «клубу золотого мільярда» щороку стає ширшою.

Соціально-філософське дослідження феномена економічної відсталості вказує й на інший парадокс у суспільно-економічному розвитку сучасного глобалізованого світу. Якщо для країн «клубу золотого мільярда» нагальною проблемою стало хронічне переїдання й огрядність, то більше трьох мільярдів людей у країнах, що розвиваються, потерпають від недоїдання, а 1,2 млрд. із них постійно голодують. Серед 4,4 млрд. людей, які становлять населення «третього світу», три п'ятих проживають в умовах, які не відповідають навіть мінімальним санітарним вимогам. Рано чи пізно все людство має вирішити проблему надмірної народжуваності через обмеженість ресурсів планети. Важливу роль у подоланні демографічної кризи мають відігравати економічні заходи, а саме: ліквідація економічної відсталості, підвищення доходів, рівня життя, покращення доступності освіти для дітей і молоді, використання ненасильницьких методів демографічного регулювання, що враховують національні й релігійні традиції, наявність доступної та професійної медицини.

У свою чергу, диспропорції демографічного розвитку зумовлюють сучасні глобальні міграційні процеси. Рішення про міграцію виникають переважно через економічні фактори, серед яких – високі податки та незначна заробітна плата, неможливість реалізуватися на ринку праці, тому що в країні, з якої виїжджають, високий рівень безробіття. В епоху глобалізації одним із важливих чинників, який впливає на виникнення міграційних процесів, є доступ до інформації, завдяки якому ймовірно мігранти зрозуміли не лише те, наскільки вони бідні, а й те, що це становище можна змінити, виїхавши до розвинутої держави. З іншого боку, в економічно розвинутих країнах відслідковується одночасне скорочення народжуваності та збільшення тривалості життя, що як окремо взятий фактор не несе значної загрози світу. Проте економічна прірва, яка постійно збільшується між розвинутими країнами та країнами «третього світу», може загострити конфлікт між бідним Півднем і багатого Північчю. Адже постійне значне зростання кількості населення в країнах «третього світу» призводить до поглиблення економічної відсталості, яка в умовах відсутності вільних земель, обмеженості й вичерпності природних ресурсів, збільшення неадекватності води, продуктів харчування, житла, поширення хвороб, епідемій, бідності, безробіття, виникнення міжнародних збройних конфліктів тягне за собою формування значних міграційних потоків, які орієнтовані на економічно розвинуті країни, проте можуть стати ними не контрольовані.

Цілком очевидно, що прагнення здолати економічну відсталість зумовлює й неминучі екологічні проблеми, які, у свою чергу, загострюються в умовах зростання кількості населення та збільшення в

його складі частки бідних громадян. Варто відмітити, що проблема екологічної кризи є актуальною як для розвинутих, заможних країн, так і для країн «третього світу». При цьому аналіз світової екологічної кризи, розвитку економічних і демографічних подій свідчить, що саме найменш розвинуті країни надалі будуть визначати екологічну ситуацію на планеті. У країнах, що розвиваються, навколишнє природне середовище є основою їх життєзабезпечення, адже більшість населення зайнята в сільському, лісовому, рибному господарствах, які є основними галузями економіки цих країн. Природні ресурси стають об'єктами інтенсивної експлуатації як населенням, яке через свою бідність може використовувати лише примітивні засоби господарства, що призводить до повного вичерпання природних ресурсів, так і державою та економічними структурами, для яких таке використання ресурсів є найбільш доступним і легким способом накопичення капіталу. Тому в багатьох країнах, що розвиваються, екологічне напруження зумовлене саме тим, що для інтеграції у світову економіку обрана стратегія сировинного приросту.

Більшість країн «третього світу» натеper перебувають у перехідній стадії від традиційного суспільства до індустріального. Саме цій стадії характерні використання брудних технологій, підвищений попит на природні ресурси, висока матеріаломістка та енерговитратна економіка. При цьому така індустріалізація відбувається в надзвичайно короткі строки.

У 2015 році за комплексне дослідження в галузі споживання, бідності і благополуччя присуджено Нобелівську премію з економіки Ангусу Дітону – вченому з Принстонського університету США. Відповідно до досліджень А. Дітона, процес формування глобальної нерівності розпочався 250 років тому й сьогодні він перетворюється на великі проблеми. Тоді окремі регіони світу почали випереджати в розвитку інші, це призвело до сучасної нерівності [3, с. 20]. На сучасному етапі це зумовлює те, що найменш розвинуті країни потерпають від демографічної, екологічної кризи й терористичних загроз.

Під час дослідження проблеми економічної відсталості не варто недооцінювати вплив на цей феномен політичного розвитку людського суспільства. Існування тоталітарних режимів, національного, релігійного та соціального гноблення значно звужують можливості економічного, інтелектуального й соціального розвитку.

Отже, економічна відсталість як атрибутивна ознака глобалізаційної кризи сучасності набуває все більшої складності та актуальності. У процесі переходу до етапу глобалізації країни, що розвиваються, опинилися в однакових умовах із країнами світового економічного авангарду, але при цьому з набагато меншою їх готовністю до відкритої повномасштабної конкуренції. При цьому поглиблення економічної відсталості цих країн стало складовою частиною світових суперечностей, які зачіпають життєві інтереси всього людства. Проблема економічної відсталості, яка виявляється в повній або майже повній відсутності сучасної промисловості, надзвичайно низькому рівні доходів і неспроможності забезпечити необхідний мінімум потреб населення, кількість якого постійно зростає, може призвести до глобального зростання бідності, безробіття, голоду, демографічної кризи, екологічної деградації, неконтрольованих міграційних потоків, тероризму та розповсюдження пандемій у всіх країнах. Цілком зрозуміло, що подолати економічну відсталість, яка є однією з основних і важливих причин деградації навколишнього середовища й бідності країн «третього світу», без підвищення темпів економічного зростання неможливо. При цьому, з одного боку, стабільна економіка сприятиме вирішенню продовольчих, екологічних, демографічних та інших проблем, створюючи сприятливі умови для залучення необхідних ресурсів у ці сфери. Проте, з іншого боку, неконтрольоване нарощування економічного потенціалу загрожує посиленням екологічного напруження, антропогенного тиску на світову екосистему, демографічною кризою, поглибленням сировинної та енергетичної проблем. З огляду на важливість і глобалізаційний характер проблеми економічної відсталості країн, що розвиваються, світова спільнота змушена здійснювати пошук нових наукових і практичних засобів для її вивчення й вирішення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Human Development Report 2015 Work for Human Development [Electronic resource]. – Access mode : http://hdr.undp.org/sites/default/files/2015_human_development_report.pdf.
2. Food and agriculture data FAOSTAT provides free access to food and agriculture data for over 245 countries and territories and covers all FAO regional groupings from 1961 to the most recent year available [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.fao.org/faostat/en/#home>.
3. Дитон А. Великий побег: Здоровье, богатство и истоки неравенства / А. Дитон ; пер. с англ. А. Гуськова. – М. : Изд-во Института Гайдара ; Фонд «Либеральная Миссия», 2016. – 368 с.

Н.В. Венцель. Экономическая отсталость как атрибутивный признак глобализационного кризиса современности. – Статья.

Аннотация. В статье проанализированы причины отсталости наименее развитых стран мира, проведено исследование связи демографической, продовольственной, экологической и других глобальных проблем человечества с проблемой экономической отсталости в странах «третьего мира».

Ключевые слова: экономическая отсталость, постиндустриальное общество, глобальный кризис, страны «третьего мира».

N. Ventsel. Economic backwardness as an attribute feature of the globalization crisis of our time. – Article.

Summary. In the work the major reasons of backwardness of the least developed countries of the world have been analyzed. A study of the dependence and connection of demographic, food, environmental and other global problems of mankind with the problem of economic backwardness in the countries of the third world has been conducted. Conclusions about the necessity to find out new scientific and practical tools for studying and solving the problem of economic backwardness have been made.

Key words: economic backwardness, post-industrial society, global crisis, countries of the third world.

УДК 37.06

К.В. Джемдзера,
кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри
педагогіки і психології (дошкільної та корекційної),
Рівненський державний гуманітарний університет,
м. Рівне, Україна

К.І. Молчанович,
магістрант кафедри
педагогіки і психології (дошкільної та корекційної),
Рівненський державний гуманітарний університет,
м. Рівне, Україна

КУЛЬТУРА СПІЛКУВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЯК ТЕОРЕТИЧНА ПРОБЛЕМА

Анотація. У статті проаналізовано сутність культури спілкування дітей дошкільного віку. У результаті вивчення праць, присвячених проблемам культури спілкування, особливостям спілкування дошкільників, культури спілкування дітей дошкільного віку, доведено доцільність розуміння досліджуваного явища в контексті засвоєння духовно наповненого комунікативного досвіду.

Ключові слова: культура, спілкування, культура спілкування дітей дошкільного віку, духовність, комунікативний досвід.

Сучасний стан розвитку науки характеризується помітною активізацією досліджень проблеми спілкування. Посилення інтересу вчених до цієї проблеми зумовлене зростанням її практичної значущості в контексті забезпечення розвитку особистості в умовах інтенсифікації комунікативних процесів і водночас підвищенням рівня конфліктності в суспільстві. У зв'язку з цим набуває великого освітнього значення завдання підвищення культури спілкування особистості.

Безумовно, це питання стає одним із пріоритетним для дошкільної освіти, яка має «гнучко реагувати на сучасні соціокультурні запити» [3, с. 4] і, відповідно до освітньої лінії «Дитина в соціумі» Базового компонента дошкільної освіти, сприяти формуванню «у дітей навичок соціально визнаної поведінки, вміння орієнтуватись у світі людських взаємин, готовності співпереживати та співчувати іншим» [3, с. 6].

Значущість проблеми формування культури спілкування спричинила посилення наукового інтересу вчених до різних її аспектів: сутності культури спілкування (О. Даниленко, В. Малахов, І. Мачуська),

змісту і способів її формування (Л. Волченко, Г. Загадарчук, Г. Потиліко), удосконалення мовленнєвої культури (Л. Лучкіна, К. Климова), підвищення комунікативної культури (І. Тимченко), формування комунікативних умінь особистості (М. Ісаєнко, І. Москаленко).

Питанням формування культури спілкування дошкільників приділяли увагу О. Дуброва, Л. Дурандіна, М. Ільяшенко, Г. Лаврентьєва, Л. Лідак, С. Тесленко, О. Яницька. Важливі відомості щодо специфіки виконання зазначеного завдання в дошкільних навчальних закладах містяться у працях учених, присвячених характеристиці особливостей спілкування дітей дошкільного віку (Л. Артемова, М. Басова, З. Богуславська, Л. Галігузова, М. Лісіна, О. Пісарєва, А. Рузська, Є. Смирнова, Г. Смольникова).

Аналіз праць щодо досліджуваної проблеми засвідчив існування різних поглядів на сутність культури спілкування загалом і культури спілкування дітей дошкільного віку зокрема.

Метою статті є уточнення сутності культури спілкування дітей дошкільного віку.

Результати досліджень проблеми культури спілкування дають змогу констатувати наявність досить широких меж в інтерпретації цього феномена. Так, наприклад, О. Даниленко та Б. Паригін дотримуються думки про те, що культура спілкування є необмеженою у своїх виявах. Відтак, як переконана О. Даниленко, явище культури спілкування охоплює всі (гуманні й антигуманні) прийняті спільнотою й персоніфіковані особистістю способи та засоби спілкування [6].

Водночас у науковому обігу мають місце праці, в яких сутність культури спілкування особистості визначається в контексті її наповнення просоціальним (гуманістичним, моральним, аксіологічним, духовним тощо) змістом (В. Кудрявцева, Л. Лідак, І. Мачуська, Г. Потиліко, Г. Чайка, Т. Чмут, О. Яницька).

При цьому варто зауважити, що дослідження проблеми культури спілкування особистості пов'язані з виявлення сутності таких явищ, як культура і спілкування, складність і багатозначність яких і спричиняють появу численних інтерпретацій досліджуваного феномена. Тому, на нашу думку, варто погодитись із запропонованою вченими логікою наукових пошуків, спрямованих на вивчення досліджуваного феномена в єдності двох сторін (культури і спілкування) й тлумачення його сутності залежно від прийнятого трактування кожної з них.

У результаті вивчення праць із проблеми культури (А. Арнольдов, В. Библер, С. Головка, Ю. Давидов, І. Зязюн, К. Іванова, М. Каган, В. Келле, В. Лихвар, Е. Маркарян, В. Межуєв, Л. Могильний, В. Муляр, Ю. Плиска, Є. Подольська, А. Сенченко, В. Стьопін, В. Тугаринов, А. Флієр) нами констатовано, що дослідники аналізують це явище в досить широких параметрах вияву в людському житті: від його визначення як виду життєдіяльності людини й людства до звуження його сенсу як сфери суто ідеального життя, відображеного в ідеології, духовності.

Підтвердженням викладеної думки є інтерпретація сутності культури, представлена в Українському педагогічному енциклопедичному словнику, в якому вона визначається в найширшому розумінні – як «сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які відображають досягнутий рівень розвитку суспільства й людини і втілюються в результатах продуктивної діяльності»; у дещо вужчому сенсі – як сфера духовного життя суспільства; у найвужчому значенні – як «рівень освіченості, вихованості людей, а також рівень оволодіння якоюсь галуззю знань або діяльності» [4, с. 248].

Аналіз наукових робіт зазначених авторів засвідчив, що культура:

- є соціокодом, презентованим у різноманітних знаннях, нормах, навичках, ідеалах, зразках діяльності й поведінки, ідеях, віруваннях, цілях, ціннісних орієнтаціях тощо, що уможливує фіксацію надбіологічних програм «людської життєдіяльності (діяльності, поведінки і спілкування)» та забезпечує відтворення і зміну (генерування нових програм) соціального життя в усіх його виявах (В. Стьопін [21, с. 42–43]);

- є відкритою, багатозначною, динамічною, поліфункціональною системою, утвореною такими компонентами, як матеріальні й духовні цінності, соціокультурні норми, способи організації поведінки і спілкування (А. Арнольдов [2, с. 13]);

- існує в різноманітних параметрах людського буття (М. Каган [9]), якому вона надає суто людського смислу і значення (І. Сухина [21, с. 120]), забезпечує передачу втіленої в культурних формоутвореннях людської сутності (С. Кострюков [19, с. 391–392]);

- функціонує в різних формах, у тому числі у формі комунікативної діяльності (А. Флієр [23, с. 145]);

- сконцентрована в соціальному досвіді людства (Л. Могильний [13]);

- є механізмом «трансляції соціального досвіду через соціалізацію та інкультурацію особистості, а також мотивації її до виявів власної соціальної активності» (А. Флієр [23, с. 123–124]);

- постає у трьох взаємопов'язаних вимірах (когнітивному, ціннісному та регулятивному), які утворюють простір для функціонування численних культурних феноменів [18, с. 29].

Варто підкреслити, що у співвідношенні «людина – суспільство» культура суспільства є сховищем сукупного досвіду, з якого кожний черпає власний досвід, формуючи свою особистісну культуру й поповнюючи суспільну скарбницю в силу своїх можливостей. Тобто, як стверджує О. Рудницька, культура особистості є результатом засвоєння нею культурних надбань як узагальненої ознаки змістового наповнення життєдіяльності, стилю і способу життя [19, с. 49]. Отже, у цьому співвідношенні людина може бути її продуктом і водночас виробником, носієм, творцем і розповсюджувачем культурних здобутків. Тобто культура спілкування особистості виявляється в тому, наскільки людина оволоділа мистецтвом спілкуватись.

Вивчення наукових робіт щодо проблеми спілкування (Б. Ананьєв, Г. Андрєєва, М. Богданова, М. Каган, Н. Казаринова, В. Куніцина, О. Леонтьєв, М. Лісіна, Б. Ломов, Л. Лучкіна, А. Москаленко, В. Мясичев, М. Обозов, Л. Орбан-Лембрик, С. Рубінштейн, Б. Паригін, В. Погольша, В. Семиченко) стало підставою для висновку про те, що спілкування:

- можна розуміти в широкому сенсі як «увесь спектр зв'язків і взаємодії людей у процесі духовного і матеріального виробництва, спосіб формування, розвитку, реалізації та регуляції соціальних відносин і психологічних особливостей окремої людини, що здійснюється через безпосередні чи опосередковані контакти, в які вступають особистості та групи» (Л. Орбан-Лембрик [15, с. 167]);

- у міжособистісному аспекті «може виступати водночас і як процес взаємодії індивідів, і як інформаційний процес, і як ставлення людей один до одного, і як процес взаємовпливу один на одного, і як процес їхнього співпереживання та взаєморозуміння один одного» (Б. Паригін [16, с. 178]);

- є двостороннім процесом, кожна сторона в якому виявляє активність і є його суб'єктом (І. Лісіна [122, с. 9]);

- залежить від якості ставлення суб'єктів спілкування один до одного (В. Мясичев [14, с. 216]);

- зумовлене особистісними якостями суб'єктів спілкування (інтелектуальними можливостями, змістом мотивів і почуттів, силою волі особистості (Б. Ананьєв [1, с. 65], її компетентністю у сфері спілкування: набутими знаннями, уміннями, способами, засобами й формами організації комунікативної поведінки [11, с. 480]).

Отже, варто погодитись із Н. Казариною, В. Куніциною та В.М. Погольшею, що спілкування в міжособистісному аспекті є складним процесом предметної й інформаційної взаємодії між людьми, що відбувається «з допомогою засобів мовленнєвого та немовленнєвого впливу ..., в результаті якого виникає психологічний контакт і певні відносини між учасниками» [11, с. 12].

Викладене засвідчує, що культура спілкування в найзагальнішому розумінні представлена обсягом накопиченого людством досвіду спілкування (комунікативного досвіду). Культура спілкування особистості представлена обсягом засвоєного нею комунікативного досвіду, а її рівень залежить від сформованості певних когнітивних, афективних і поведінкових програм, які уможливають реалізацію міжособистісних контактів, забезпечують певну якість відносин і результативність взаємодії між людьми.

Тоді можна погодитись із думкою, висловленою О. Даниленко, про доцільність виокремлення педагогічного значення поняття «культура спілкування», яке охоплює «тільки ті форми поведінки, які відповідають моральним нормам, естетичним уявленням» [6, с. 13]. Відтак можна вважати, що в педагогічному сенсі культура спілкування є презентованою тією частиною комунікативного досвіду, який є відповідним просоціальним цілям і завданням виховання особистості.

Оскільки виховання, як слушно стверджує З. Черуха, є механізмом «творіння духовності» [25, с. 364], то педагогічне значення культури спілкування бачиться доцільним тлумачити в духовних вимірах духовно-розумного, морально-духовного та духовно-естетичного буття [4, с. 280].

У цьому контексті видається доцільним аналізувати культуру спілкування особистості щодо: 1) комунікативної компетентності – поєднання системи знань стосовно спілкування, оцінок комунікативних подій і засобів продуктивної реалізації комунікативної діяльності; 2) моральності спілкування – втілення змісту моралі у свідомість і комунікативну поведінку особистості, що надає морального характеру її регуляції та уможливує застосування гуманістичних способів комунікативної діяльності; 3) естетичності спілкування – орієнтації комунікативної поведінки на естетичні ідеали, що забезпечує естетичну оцінку комунікативних подій та естетичні (відповідні нормам моралі й приписам етикету) способи комунікативної діяльності.

Викладене може бути підставою для визначення сутності культури спілкування особистості як *індивідуального результату засвоєння та реалізації наповненого духовним змістом комунікативного дос-*

віду, що виявляється в компетентності, моральності, естетичності комунікативної поведінки і становить основу для гуманістичних стосунків із людьми.

Відтак культура спілкування особистості постає як складне особистісне утворення, що охоплює знання стосовно спілкування, спрямованість на його регулювання на основі моральних норм та етикетних приписів і вміння продуктивно реалізовувати комунікативну поведінку.

Відповідно, видається доцільним розв'язання проблеми формування культури спілкування особистості в її педагогічному осмисленні в напрямі забезпечення процесу передачі духовного змісту суспільного досвіду спілкування, що базується на фундаментальних духовних цінностях Істини (Знання), Добра й Краси та уможливує вироблення налаштованості на гуманістичні засади в міжособистісних взаєминах із людьми.

Звісно, кожна із цих духовних сфер набуває особливого змісту залежно від особливостей спілкування дошкільників, що, як стверджують О. Пісарєва [17] і Г. Смольнікова [20], виявляються передусім у такому:

- спроможності до позаситуативно-ділового спілкування;
- сприйнятті дорослого партнера зі спілкування як суб'єкта, який має належний досвід, високі моральні якості, моральні переваги, може допомогти й оцінити досягнення дитини, що є для неї є критерієм правильності оцінювання дитиною іншого або її самооцінки;
- посиленні потреби спілкуватись із однолітками та наявності інтересу до однолітків, відображеного у формі наслідування або конкуренції;
- можливості передбачати й ураховувати можливу реакцію партнерів зі спілкування;
- здатності привернути до себе увагу;
- здатності обґрунтовувати свої думки та висловлювати їх у різних формах: прохання, оцінки, розпорядження, доручення тощо.

Водночас варто підкреслити той факт, що спілкування дошкільників є дещо утрудненим унаслідок обмеженості вербального ресурсу. Воно виникає переважно внаслідок потреби в ігровій діяльності, є емоційно забарвленим, зумовленим взаємними симпатіями дітей, що виникають на основі позитивної оцінки особистісних якостей (веселий, добрий) і здібностей один одного до певного виду діяльності. При цьому їхні комунікативні контакти з однолітками нерідко вирізняються певною ненормованістю й несумісністю з усталеними шаблонами (наприклад, у них можуть мати місце передражнювання, кривляння), превалюванням індивідуальних дій над діями у відповідь партнеру-дошкільнику, вдаванням до сперечання, нав'язування своєї волі, вимог, наказів, обмежень [20, с. 15].

Відповідно, у запропонованих дослідниками тлумаченнях культура спілкування дошкільників характеризується передусім виконанням дитиною норм і правил спілкування з дорослими та однолітками, певним ставленням до них (повагою й доброзичливістю), наявністю належного словарного запасу, ввічливою (нормовідповідною) комунікативною поведінкою [7; 8; 24].

Так, згідно з переконаннями А. Желан, культура спілкування дошкільника базується на повазі до суспільства загалом і до кожної окремої людини зокрема, ставленні до них як до самого себе. У зв'язку з цим автор наголошує на необхідності формування культури мовлення дітей, їх привчання до дотримання та відтворення у спілкуванні моральних та етикетних норм, використання ввічливих слів, виявлення привітності, чемності, толерантності [8, с. 22]. При цьому, як слушно підкреслює дослідниця, рівень сформованості культури спілкування дитини вимірюється не так її підпорядкованістю вимогам з боку дорослих, як її спроможністю до самостійного морального вибору особистісно значущих способів і регулятивів комунікативної поведінки. Адже, за її словами: «Найголовніше, що потрібно пам'ятати і розуміти як вихователю, так і батькам, це те, що будь-який прояв ввічливості з боку дитини повинен керуватися добрими думками й почуттями, бути для неї усвідомленою необхідністю та потребою, а не засобом отримання похвали чи уникнення покарання. Тому мета виховання культури спілкування полягає в готовності дитини самостійно приймати моральні рішення та відповідно діяти» [8, с. 22].

У зазначеному контексті культура спілкування дитини, на думку О. Дубрової, є складним особистісним утворенням, «що охоплює знання етичних норм і правил міжособистісної взаємодії та спілкування, позитивне емоційне ставлення до цих процесів і вміння їх самостійно конструктивно долучати, бути їх учасниками» і характеризується сформованістю таких особистісних якостей, як «ввічливість ..., уміння володіти емоціями та адекватно реагувати на емоційні стани іншого, передавати свої емоції (вербальними і невербальними засобами), не лише слухати, а й чути співрозмовника, доброзичливість ..., товариськість» [7, с. 8].

На думку Л. Черевко, основою культури спілкування є гуманне ставлення до людини, що виявляється завдяки таким якостям, як відвертість, довіра, дружелюбність, увічливість і тактовність. Остання визначається як уміння «зрозуміти почуття і настрої оточуючих, поставити себе на їхнє місце, уявити, яку емоційну реакцію викликають в інших наші вчинки і слова» [24, с. 68].

Отже, викладене дає змогу стверджувати, що в педагогічному розумінні культура спілкування дошкільників, що формується в результаті засвоєння духовно наповненого комунікативного досвіду, є складним особистісним утворенням, яке охоплює знання про способи його реалізації, готовність дотримуватись моральних норм та етикетних приписів, спроможність використовувати й збагачувати вербальний ресурс, продуктивно реалізувати комунікативну поведінку, взаємодіючи з дітьми й дорослими на гуманістичних засадах.

Перспективними надалі видаються дослідження, спрямовані на пошук ефективних шляхів формування культури спілкування дошкільників і їх диференціацію залежно від рівнів вікового розвитку та особистісних досягнень кожної дитини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды : в 2 т. / Б.Г. Ананьев ; под ред. А.А. Бодалева, Б.Ф. Ломова. – М. : Педагогика, 1980. – Т. 2. – 1980. – 288 с.
2. Арнольдов А.И. Социалистическая культура: теория и жизнь / Л.И. Арнольдов. – М. : Политиздат, 1984. – 174 с.
3. Базовий компонент дошкільної освіти / [наук. керівник: А.М. Богущ ; авт. кол-в: А.М. Богущ, Г.В. Беленька, О.Л. Богініч, Н.В. Гавриш та ін.]. – К. : Видавництво, 2012. – 26 с.
4. Васянович Г.П. Збірка наукових праць / Г.П. Васянович. – Львів : Норма, 2006. – С. 132–408.
5. Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник / С.У. Гончаренко. – 2-е вид., доп. й випр. – Рівне : Волинські обереги, 2011. – 552 с.
6. Даниленко О.И. Культура и общение : [учебное пособие] / О.И. Даниленко. – Л. : ЛГИК, 1989. – 98 с.
7. Дуброва О. Формування основ культури спілкування у дітей 5–7 років в умовах навчально-вихованого комплексу «дошкільний навчальний заклад-початкова школа» : автореф. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 / О.М. Дуброва ; Уман. держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. – Умань, 2014. – 19 с.
8. Желан А.В. Формування культури поведінки дітей дошкільного віку / А.В. Желан // Наук. вісник Микол. нац. ун-ту ім. В.О. Сухомлинського. Серія «Педагогічні науки». – 2014. – Вип. 1.45. – С. 20–24.
9. Каган М.С. Философия культуры / М.С. Каган. – СПб. : ТООТК Петрополис, 1996. – 416 с.
10. Кострюков С.В. Культура як матриця виховання особистості / С.В. Кострюков // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності : зб. наук. пр. – К. : Видав. центр КНЛУ, 2009. – Вип. 23. – С. 390–394.
11. Куницына В.Н. Межличностное общение : [учебник для вузов] / А.В. Куницына, Н.В. Казаринова, В.М. Подольша. – СПб. : Питер, 2002. – 544 с.
12. Лисина М.И. Проблемы онтогенеза общения / М.И. Лисина ; Научно-исслед. ин-т общей и пед. психологии Академии пед. наук СССР. – М. : Педагогика, 1986. – 144 с.
13. Могильний Л.П. Культура і особистість : [монографія] / Л.П. Могильний. – К. : Вищ. шк., 2002. – 303 с.
14. Мясичев В.Н. Личность и невроты / В.Н. Мясичев. – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1960. – 426 с.
15. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія : [посібник] / Л.Е. Орбан-Лембрик. – К. : Академвидав, 2003. – 446 с.
16. Парыгин Б.Д. Основы социально-психологической теории / Б.Д. Парыгин. – М. : Мысль, 1971. – 348 с.
17. Пісарєва О. Особливості взаємодії дитини-дошкільника з однолітками / О. Пісарєва // Зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. – 2011. – № 1 (7). – С. 231–240.
18. Подольська Є.А. Культурологія : [навчальний посібник] / Є.А. Подольська, В.Д. Лихвар, К.А. Іванова. – К. , 2003. – 288 с.
19. Рудницька О.П. Педагогіка: загальна та мистецька : [навчальний посібник] / О.П. Рудницька ; М-во освіти і науки України ; Ін-т педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К., 2002. – 270 с.
20. Смольникова Г.В. Особливості спілкування дошкільників з дорослими і дітьми / Г.В. Смольникова // Дошк. виховання. – 2006. – № 11. – С. 14–15.
21. Степин В.С. Цивілізація і культура / В.С. Степин. – СПб. : СПбГУП, 2011. – 407 с.
22. Сухина І. «Життєвий світ» і культура: аксіологічна інтерпретація / І. Сухина // Філософські обрії. – 2012. – Вип. 28. – С. 112–123.
23. Флиер А.Я. Культурология для культурологов : [учебное пособие] / А.Я. Флиер. – М. : Акад. проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2000. – 496 с.
24. Черевко Л. Культура спілкування / Л. Черевко // Позакласний час. – 2006. – № 13–16. – С. 68–73.
25. Черуха З.В. Особливості виховного впливу різних мистецтв та їх використання у навчально-виховному процесі / З.В. Черуха // Наук. записки. Серія «Психологія і педагогіка». – Острог, 2004. – Вип. 5. – С. 358–364.

К.В. Дзеджера, К.И. Молчанович. Культура общения детей дошкольного возраста как теоретическая проблема. – Статья.

Аннотация. В статье проанализирована сущность культуры общения детей дошкольного возраста. В результате изучения работ, посвященных проблемам культуры общения, особенностям общения дошкольников, культуры общения детей дошкольного возраста, доказана целесообразность понимания исследуемого явления в контексте усвоения духовно наполненного коммуникативного опыта.

Ключевые слова: культура, общение, культура общения детей дошкольного возраста, духовность, коммуникативный опыт.

K. Dzhezhera, K. Molchanovych. Culture of communication preschoolers as an theoretical problem. – Article.

Summary. In the article the essence a culture of communication of preschool children. Following the completion of works on the problems of culture, communication, communication features preschoolers, communication culture of children of preschool age, the expediency of understanding of the phenomenon in the context of spiritual assimilation filled communicative experience.

Key words: culture, communication, communication culture of preschoolers, spirituality, communicative experience.

УДК 159.964.21

Н.Ф. Крыжановский,
специалист в области глубинной психологии,
г. Одесса, Украина

СИСТЕМА ВЛЕЧЕНИЙ И СТАДИИ РАЗВИТИЯ ПСИХИКИ

Аннотация. В статье исследуются влечения как психосоматические феномены. Автор выстраивает систему влечений человека в соответствии со стадиями развития психики, обобщает формы развития мышления и интеллекта.

Ключевые слова: бессознательное, влечения, психосоматика, мышление, интеллект, система.

Вопрос влечений затронул родоначальник психоанализа Зигмунд Фрейд. В работе «Влечения и их судьба» (1915 г.) можно подробнее ознакомиться с концепцией влечений этого известного автора [4].

Ставшее классическим определение понятие влечения, сформулированное З. Фрейдом, трактуется следующим образом: пограничное образование между физическим и психическим, иначе сказать – между соматическим и душевным. «Психические представители», возникающие в недрах телесного аппарата и достигающие раздражений души, характеризуются четырьмя основными аспектами – источником, целью, объектом и силой [5, с. 440].

В данной работе рассматриваются влечения, их значение и функции в человеческой жизни.

Итак, начнем с источников возникновения влечений. Очевидно, что органы человека выполняют различные функции для жизнеобеспечения и служат надежной природной основой для достижения творческого и прогрессивного потенциала, что непосредственно сочетается с глубинными желаниями [2].

Напомним основные органы и системы человека: скелет, костно-мозговые центры, мышцы, кожа, волосяной покров, сердечно-сосудистая система, лимфатическая система, нервная система, легкие, печень, селезенка, моче-половая система, система пищеварения и дефекации, органы восприятия.

Можно заметить то, что фактически в каждой из перечисленных систем имеется своя особая жидкость, которая взаимодействует как внутри самой системы, так и связывает в единый организм все тело, выполняя при этом особую роль, дополняя его до целостного функционала под названием «соматика», и в целом – «психосоматика».

Все органы способны реагировать на изменения внутренней и внешней среды. Они получают питание и воду естественным способом, в их клетках протекает метаболизм и обмен веществами, выводятся отмершие клетки и продукты интоксикации. В зависимости от качества поставляемых веществ, их необходимого количества и других важных факторов здоровые клетки способны множить здоровые клетки, и естественно, больные клетки не могут дать здоровые клетки и будут порождать себе подобных.

Из многократной практики мы знаем, что удаленные метастазы вновь и вновь возникают на тех же участках органа, где были обнаружены ранее. Это подтверждает наш тезис о природе реинкарнации больных клеток, в которых, очевидно, существует биологическая память. Но мы должны знать, что практически всегда остается возможность вернуться к нормальному состоянию, в котором тот или иной орган будет выполнять свою функцию, остается только обнаруживать такой путь и достигать своей цели. Эффект «плацебо» напрямую связан с бессознательным.

Неслучайно от разных людей можно услышать такие изречения: «Чувствую спинным мозгом», «У меня сидит в печенке», «Вижу, как во сне», «Чувствую нюхом», «Волосы встают дыбом», «Сиротки идут по коже», «Решаю шкурный вопрос», и так далее. Это говорит о том, что, кроме привычных органов чувственного восприятия, мы способны воспринимать мир и другими органами тела на бессознательном уровне. Это происходит «автоматически» с каждым из нас, в зависимости от того, каким образом развит орган восприятия, в котором образуются такого рода влечения.

Каждый орган имеет свои особенности и продуцирует свои особенные влечения. Состояние соответствующей жидкости в органе, ее качество предупреждает о потребности или избытке в необходимых веществах. Таким образом, тело получает сигналы от органа влечений. Например, недостаток соли или солености лимфатической системы сильно снижает сопротивляемость организма к различным заболеваниям. Мы часто не можем угадать, что же мы на самом деле хотим получить: еду, напиток или просто воду. Вроде бы все попробовали, но остается внутреннее чувство неудовлетворенности.

Часто мы наблюдаем в себе какое-то необъяснимое беспокойство, и даже страх, исходящий неведомо откуда. Все эти явления порождаются органами чувств и восприятия, а значит органами, в которых образуются наши влечения. Отсюда исходят и амбивалентные состояния, например, страх и агрессия, любовь и ненависть, и так далее.

Надо иметь в виду, что проявления влечений часто сопровождается целыми комплексами, возбуждающими цепную реакцию организма на нерешенные проблемы на протяжении продолжительного времени. Сила влечения, сжимаясь или разжимаясь подобно пружине, будет постоянно задавать особый алгоритм, пока не достигнет своей разрядки. Но такое положение вовсе не означает решение проблемы влечения. Это отдельная тема работы влечений, поэтому мы не будем вдаваться в особенности деталей.

Человек на протяжении жизни проходит несколько этапов своего развития и совершенствования, периодически переосмысливая прожитое время. Очевидно, что эти циклы зависят от биологического фактора в том числе. Со временем наше тело изнашивается, что приводит к неизбежному старению. Наше тело на протяжении одного 15-летнего цикла способно полностью обновить новыми клетками абсолютно все органы, и костно-хрящевые соединения в том числе. Эти знания помогают формировать представления о характере и природе соматических процессов наряду с психическими особенностями.

Каждый из нас в соответствующем возрасте может вспомнить события каких-то переломных моментов в свои 15, 30, 45, 60 лет и так далее. Именно на стыке этих времен-циклов с нами что-то происходило: возможное переосмысление жизненных планов, чего мы добились и достигли, как дальше действовать и какую избрать главную цель в своей жизни. В зависимости от результатов мы сами себе давали и даем оценку прожитого времени, оправдываем прошлое, надеемся на будущее. Поскольку мы плохо чувствуем время, то часто главные цели, их исполнение оставляем «на потом».

Наряду с влечениями сексуального порядка (а по З.Фрейду, все влечения имеют только лишь сексуальную природу в широком смысле [см. 6]) мы все же постараемся обнаружить те влечения, которые невозможно отнести к сексуальным.

Например, влечения к изобретательству и прогрессу. Уже на первый взгляд очевидно, что эти влечения никак не связаны с сексуальностью, а, напротив, с какой-то другой особенностью человеческих устремлений [2]. Эти явления не происходят разрозненно и сами по себе, они тесно сплетены с желаниями и потребностями человека, и порой очень трудно отделить одно от другого. Что-то заставляет нас достигать других целей, кроме сексуальных. В отсутствие безопасности невозможно реализовывать свою сексуальность, которая проявляется в любви или ненависти, агрессии или полной апатии. Однако эти чувства не реализуются в условиях опасности, если это не влечение к смерти, как, в том числе, признак несостоявшейся или несчастной любви и т.д.

Во многих случаях соматика принимает «удар» влечения на себя. Это именно те случаи когда, что называется «перехитрил сам себя». В психоанализе такое состояние называется «обращение на себя». В этом случае симптом проявляется на теле, на конкретном органе как свидетельство некоторой конверсии, собственно самого заболевания или отклонения от нормы.

Однако к понятиям нормы следует относиться весьма осторожно, так как сами нормы с большой достоверностью прописать фактически невозможно, и эти проявления мы можем наблюдать повсюду: «Что для русского развлечение, то для немца смерть». Нельзя четко оформить невротические или психотические влечения в симптомы, хотя основные из них вполне возможно выделить в группы. Они могут не соответствовать каким-то нормам и представлениями о них, конечно же, если поведение индивида не будет выбиваться из общепринятых поведенческих стереотипов и прямо указывать на заболевание. Например, при навязчивых состояниях человек слышит голоса и даже повинуется им, с одной стороны. И можно ли называть нормальным поведение депутатов Верховного Совета при том, что они устраивают во время сессий и заседаний драки и скандалы, с другой стороны. Весьма затруднительно определить, что же опаснее для общества – первое или второе.

Само влечение складывается из многих факторов, началом чего мог послужить любой эпизод жизни, который, по мнению бессознательного, является вредным для психики. Симптом «закрывает» этот пробел или пробоину от душевных страданий собственными средствами. Как правило, во время формирования симптомов в организме наступают и изменения процессов обмена веществ и регуляции, снижается иммунитет. Важно понять, что послужило мотивом: чувство вины или агрессия, самоуничтожение от неприятия отцовской роли и т.д. Так как мотив находится на поверхности проблемы, то почти всегда на это и указывают прямо сами пациенты. Но еще важнее разобраться, что за этим стоит, что перекрывает симптом, что находится по другую сторону сознания.

Например, в относительно благополучной семье мужчина, «глава семьи» занимается пьянством. Он считает, что он ведет вполне нормальный образ жизни, не замечает того, что фактически стал на путь алкоголизма. Близкие к нему люди, члены его семьи испытывают при этом душевные страдания, переживают за отца, надеются, что он справится со своей болезнью, но этого не происходит. Как правило, подобные отношения формируются во всех семьях, где присутствует такая проблема, имея лишь собственные оттенки и причины формирования симптома. Но то, что скрыто в бессознательных мотивах, может оказаться самым неожиданным, и даже трагическим, и фраза: «Почему ты меня ненавидишь, я же тебе еще не сделал ничего хорошего», может оказаться самой правдоподобной в их семейных отношениях. Что и кто поощряет такую форму поведения?

Алкоголизм преодолеть весьма сложно, особенно когда речь идет о рецидивных и хронических формах на последних стадиях заболевания. В это время клиент напрочь отрицает и игнорирует помощь извне, и категорически не признает наличие собственной болезни. И пока не начались дегенеративные изменения центральной нервной системы и работы головного мозга, всегда остается шанс выйти из такого состояния.

Мы можем рассматривать другие характерные примеры из нашей жизни, хотя это будет означать, что нами уже затрагивается область конкретной практики работы с клиентами, которая раскрывает частные особенности, не подлежащие разглашению.

Сгруппируем сами влечения, а точнее источники влечений, так сказать, покажем наиболее вероятные места их возникновения, имеющие общие признаки и характеристики.

Также на основании развития любых природных систем нам следует классифицировать влечения по функциональным признакам и уровням этого развития [3].

Назовем эти уровни развития следующими терминами: «неживой», «растительный», «животный» и «человеческий». При этом будем учитывать, что растительному и животному уровню развития будет соответствовать мышление, а человеческому, к тому же, – интеллект.

Важно выделить основные способы мышления в динамике роста и развития: **наглядное, аналитическое, логическое, синтетическое.**

Основные формы интеллекта в динамике усиления: **вербальный, образный, интуитивный, абстрактный.**

Расположим теперь перечисленные формы мышления и интеллекта в таблице, имея в виду порядок их возрастания линейно на оси времени и состояния развития:

Таблица 1

Формы развития мышления и интеллекта

интеллект	<i>вербальный</i>	<i>образный</i>	<i>интуитивный</i>	<i>абстрактный</i>
мышление	<i>наглядное</i>	<i>аналитическое</i>	<i>логическое</i>	<i>синтетическое</i>
уровень развития	<i>неживой</i>	<i>растительный</i>	<i>животный</i>	<i>человеческий</i>

Очевидным является то, что наивысшей формой развития мышления и интеллекта человека будет четвертая колонка, которую мы читаем: абстрактный интеллект, синтетическое мышление, которые развиты на человеческом уровне и являются высшей природной формой познания мира.

Другое важное положение касается того, что формы интеллекта непосредственно связаны с нашими внутренними органами и имеют между собой такие соответствия:

Формы интеллекта

вербальный
образный
интуитивный
абстрактный

Органы чувств

оральный
зрительный
обонятельный
аудиальный (слуховой)

Формы мышления, в свою очередь, имеют тождество с органами следующим образом:

Формы мышления

наглядное
аналитическое
логическое
синтетическое

Органы тела

мышечное
анальное
кожное
уретральное

На этом органы, участвующие в продуцировании влечений, не исчерпываются, и к ним можно добавить:

- 1) сердечные, которые можно соотнести с мышечными;
- 2) гепатоциты, или печень;
- 3) газообменные – воздушные, или легкие;
- 4) костные – эндост, с которыми можно соотнести хрящевые;
- 5) лимфатические, с которыми можно соотнести и селезенку;
- 6) волосяные, которые можно отнести к кожным.

А также все органы и железы, в которых вырабатываются внутренние секреты, эндокринную систему, нервную систему.

Теперь систематизируем влечения в соответствии с органами, в которых они возникают.

Таблица 2

Систематизация влечений в соответствии с органами тела

оральные	зрительные	обонятельные	звуковые
мышечные	анальные	кожные	уретральные
костные	легочные	печеночные	лимфатические

(Примечание: мы не берем во внимание те влечения, которые связаны с инстинктами и элементарным разумом (все-ленский, неживой уровень).

Исходя из данной систематизации, определим стадии развития психики и формирования тех или иных влечений присущих каждому человеку.

Первая стадия – аудиально (звуковая)–мышечно–легочная.

Вторая стадия – орально–анально–печеночная.

Третья стадия – зрительно–эпидермально (кожная)–лимфатическая.

Четвертая стадия – обонятельно–уретральное–костная.

Мы обозначили четыре стадии развития психики, состоящие внутри себя из трех взаимодополняющих феноменов, очередность которых между собой выделить весьма сложно. Например, на первой стадии ребенок слышит и может различать звуки еще до своего рождения, но, по сути, стадия продолжается после его первого вдоха, а психическая мышечность формируется дольше.

Можно констатировать тот факт, что стадии развития в некотором варианте начинаются еще до первого дыхания ребенка, и затем циклично, сменяя одна другую, повторяются снова. То есть за время цикла проходят все четыре стадии и продолжаются от момента рождения примерно до 3–7 лет, до 12 лет и до 17 лет, у каждого человека по-разному (плюс–минус 1–2 года). Одновременно с этим растет тело человека. К 18 годам формируется личность, происходит половая идентификация, более уверенно проявляются творческие способности и наклонности, начинается профессиональная идентификация и составляется жизненный план, «костенеет» характер.

Из опорных влечений у человека формируется тип характера. Для более четкого представления обозначим фрактальное развитие разума и типы характера:

Таблица 3

Типы характера

тип характера	<i>пограничный</i>	<i>психотичный</i>	<i>невротичный</i>	<i>смешанный</i>
тип разума	<i>элементарный разум</i>	<i>инстинкт</i>	<i>мышление</i>	<i>интеллект</i>
уровень развития	<i>неживой</i>	<i>растительный</i>	<i>животный</i>	<i>человеческий</i>

Сделаем некоторые уточнения и выводы. Под выражением «элементарный разум» следует понимать «разумное» состояние материи на неживом уровне развития, до появления простейших форм жизни, клеток, растительности. Материя, которая имеет скрытый смысл и способности, желает не просто «быть», но и менять свои свойства, переходить из одного состояния в другое, преобразовываться.

«Смешанный» тип характера имеет фрактальные признаки развития, синтетические и абстрактные формы психологических защит, преобразованных из элементарного разума, инстинкта и мышления, интегрированных в интеллект.

Для системного взгляда будет достаточно перечисленных феноменов в таблицах. А для детального и научного ознакомления порекомендуем работу В. Ганзена «Системные описания в психологии» [1].

Мы лишь дополним его утверждения принципом системности, который мы сформулировали следующим образом: «Единство в многообразии».

Таким образом, мы рассмотрели влечения и этапы развития, характер как системное явление особенностей психосоматики человека.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ганзен В.А. Системные описания в психологии / В.А. Ганзен. – Л. : Изд-во Ленингр ун-та, 1984. – 176 с. [Электронный источник]. – Режим доступа : http://royallib.com/book/ganzen_vladimir/sistemnie_opisaniya_v_psihologii.html.
2. Крыжановский Н. Возникновение желаний в архаических глубинах психики / Н. Крыжановский // Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету. – 2015. – № 23. – С. 167–170.
3. Крыжановский Н. Происхождение культуры и её психосоматическое наследие / Н. Крыжановский // Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету. – 2014. – № 22. – С. 60–65.
4. Фрейд З. Влечения и их судьба // Зигмунд Фрейд Психология бессознательного / пер. с нем. – М., 2006. [Электронный источник]. – Режим доступа : <http://psychic.ru/articles/classic09.htm>.
5. Фрейд З. Психология бессознательного: сб. произведений / сост., науч. ред., авт. вступ. ст. М.Г. Ярошевский. – М. : Просвещение, 1990. – 448 с.
6. Фрейд З. Три очерка по теории сексуальности / Зигмунд Фрейд. Психология бессознательного: сб. произведений / сост., науч. ред., авт. вступ. ст. М.Г. Ярошевский. – М. : Просвещение, 1990. – С. 123–199.

М.Ф. Крижановський. Система потягів і стадії розвитку психіки. – Стаття.

Анотація. У статті досліджується потяг як психосоматичний феномен. Автор вибудовує систему потягів людини у відповідності зі стадіями розвитку психіки, узагальнює форми розвитку мислення та інтелекту.

Ключові слова: несвідоме, потяг, психосоматика, мислення, інтелект, система.

M. Kryzhanovsky. The System of Instinctual Aim and the Stages of Development of the Psyche. – Article.

Summary. The article studies the instinctual aim as psychosomatic phenomena. The author builds a system of humans instinctual aims in accordance with the stages of development of the psyche, generalizes the forms of development of thinking and intellect.

Key words: unconscious, instinctual aims, psychosomatic, thinking, intellect, system.

*С.Г. Літовка-Деменіна,
викладач кафедри теорії та практики туризму і готельного господарства,
Київський університет туризму, економіка і права,
м. Київ, Україна*

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СФЕРИ ТУРИЗМУ ДО ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

***Анотація.** Стаття присвячена вивченню педагогічних умов формування готовності майбутніх фахівців сфери туризму до екскурсійної діяльності в процесі професійної підготовки. Охарактеризовані характеристики, компоненти, показники, рівні готовності та їх критерії, а також інструментарій, які дають можливість визначити рівень професійної готовності майбутнього фахівця до здійснення екскурсійної діяльності. Проведено аналіз науково-методологічної літератури з питань підготовки майбутніх фахівців сфери туризму до екскурсійної діяльності. На основі загальної теорії готовності до професійної діяльності запропоновано розглядати готовність до екскурсійної діяльності як основу професійної підготовки екскурсиводів у системі неперервної туристичної освіти. Автором проаналізовані педагогічні умови формування готовності майбутніх фахівців сфери туризму до екскурсійної діяльності, які створені на сьогодні в навчальних закладах туристичного профілю, та запропоновано шляхи їх поліпшення.*

***Ключові слова:** педагогічні умови, готовність, професійна готовність, компоненти, діагностичні показники, критерії, методи діагностики, діагностичний інструментарій.*

Екскурсійна діяльність – основна складова частина туристичної сфери, яка, не дивлячись на всі економічні і політичні негаразди, які відбуваються в світі, розвивається прискореними темпами, а отже, значно зросла потреба в забезпеченні вітчизняної індустрії туризму висококваліфікованими кадрами. Зміни, які на сьогодні відбуваються в суспільстві, глобалізація висувають нові вимоги до якості і змісту освіти в Україні в цілому та професійної туристичної освіти зокрема. Підготовка майбутніх екскурсиводів до професійної діяльності передбачає компетентність у галузі туристичної сфери, а рівень професійності майбутніх спеціалістів залежить від рівня сформованості їхньої готовності до цього виду туристичної діяльності, що напружму залежить від створених педагогічних умов підготовки майбутніх спеціалістів.

Отже, дослідження педагогічних умов формування готовності майбутніх фахівців сфери туризму до екскурсійної діяльності в процесі професійної підготовки є актуальним і вимагає глибокого вивчення.

Метою статті є дослідження педагогічних умов формування готовності майбутніх фахівців сфери туризму до екскурсійної діяльності в процесі професійної підготовки.

Під час роботи над статтею не було знайдено вузькоспрямованих праць, присвячених вивченню педагогічних умов формування готовності фахівців саме туристичної сфери. Окремим аспектами цього питання присвячені праці А.Х. Абукова, Є.О. Алілуйко, Т.І. Галицької, І.В. Зоріна, В.А. Кабачкова, В.О. Квартальнова, Л.Г. Лук'янової, О.В. Мощняги, Л.І. Поважної, Ю.С. Путрика, М.І. Скрипник, В.К. Федорченка, Н.А. Фоменко, Г.С. Цехмістрової, а також наукові дослідження з питань професійної підготовки фахівців екскурсійної справи (Л.В. Курило, М.В. Черезова, Г.В. Матвєєва, О.І. Житнікова, О.Р. Красюк, Н.М. Хуусконен та інші). Питання про педагогічні умови формування готовності спеціалістів в інших сферах суспільного життя і виробництва розглядаються в працях багатьох вчених, зокрема О.Ф. Федорової, А.М. Алексюк, А.А. Аюрзанайн, П.І. Підкаситий, В.М. Манько, О. Бражнич та ін. Важливим доробком у теоретико-методологічному обґрунтуванні готовності студентів до екскурсійної діяльності є екскурсознавчі праці В.К. Бабарицької, А.Я. Короткової, О.Ю. Малиновської, С.М. Голубничої, Г.П. Долженко [4; 9].

Незважаючи на велику кількість випускників, які отримують диплом за напрямом підготовки «Туризм», проблему забезпечення висококваліфікованими кадрами в туристичній сфері остаточно не вирішено. Туристична освіта на сучасному етапі, а в її межах екскурсійна діяльність, потребує оновлення, осучаснення, перетворення на гнучку до потреб туристів форму обслуговування. І одним із шляхів для подолання цієї проблеми є створення таких педагогічних умов формування готовності майбутніх фахівців сфери туризму до екскурсійної діяльності в процесі професійної підготовки, які відповідають вимогам сьогодення. А саме створити такі педагогічні умови підготовки майбутніх фахівців, за яких

вони з перших кроків самостійної професійної діяльності зможуть показати знання, систему вмінь, що визначають певний рівень компетентності майбутнього фахівця і є основою професіоналізму як здатності фахівця ефективно і якісно здійснювати екскурсійну діяльність.

Питанню «педагогічна умова» приділено значну кількість дисертаційних робіт, присвячених проблемам підготовки майбутніх фахівців. Єдиного визначення поняття «умова» на сьогодні немає. Згідно з «Філософським енциклопедичним словником» «умова – філософська категорія, в якій відображаються філософські відношення речі до тих факторів, завдяки яким вона виникає та існує. Завдяки наявності відповідних умов властивості речей переходять з можливості в дійсність» [7, с. 482]. Що стосується підходів до визначення «педагогічні умови», то, за О.Ф. Федоровою, під цим поняттям розуміють сукупність об'єктивних можливостей змісту навчання, методів, організаційних форм та матеріальних можливостей її здійснення, що забезпечують успішне вирішення поставленого завдання [6]. Інші автори, зокрема А.М. Алексюк, А.А. Аюрзанайн, П.І. Підкасистий, під педагогічними умовами розуміють чинники, що впливають на процес досягнення мети, та поділяють їх на:

1) зовнішні – позитивні відносини викладача і студента; об'єктивність оцінки навчального процесу; місце навчання, приміщення, клімат тощо;

2) внутрішні – індивідуальні властивості студентів (стан здоров'я, властивості характеру, досвід, уміння, навички, мотивація тощо) [4; 8].

В.М. Манько у своїх працях визначає педагогічні умови як взаємопов'язану сукупність внутрішніх параметрів та зовнішніх характеристик функціонування, яка забезпечує високу результативність навчального процесу і відповідає психолого-педагогічним критеріям оптимальності. За О. Бражничем, педагогічні умови – це сукупність об'єктивних можливостей змісту, методів, організаційних форм і матеріальних можливостей здійснення педагогічного процесу, що забезпечує успішне досягнення поставленої мети [1, с. 46].

Підсумовуючи вище сказане, педагогічні умови – це обставини, що сприяють розвитку чи гальмуванню навчально-виховного процесу, їх визначають як комплекс засобів, наявних у навчального закладу для ефективного здійснення навчально-виховного процесу [1].

Під час визначення оптимальних педагогічних умов професійної підготовки майбутніх фахівців сфери туризму до екскурсійної діяльності було встановлено, що рівень їх професійної підготовки залежить від таких факторів:

– важливість і значимість для майбутніх фахівців змісту навчального матеріалу, який їм пропонується викладачем; формування в студентів ціннісного, активного та позитивного ставлення до майбутньої професії екскурсовода; мотивування майбутніх фахівців на досягнення успіху в здійсненні екскурсійної діяльності; формування в студентів власної концепції та власного бачення майбутньої професії;

– гносеологічні, відповідно до яких результати підготовки майбутніх екскурсоводів залежать від обсягу навчально-пізнавальної діяльності та застосування знань і вмінь на практиці (створення умов для отримання глибоких теоретичних знань процесів, які відбуваються в туристичній сфері, та особливостей організації екскурсійної діяльності; ґрунтовні знання методики створення та проведення екскурсії, створення умов для проведення навчальних екскурсій). Продуктивність засвоєння знань прямо пропорційно залежить від потреби вчитися, від рівня проблемності навчання, інтенсивності залучення студентів до розв'язання важливих для них завдань, що спонукає їх до творчої діяльності та саморозвитку і самовдосконалення;

– психологічні, що враховують та визначають інтерес до навчально-професійної діяльності і навчальних можливостей студентів. Продуктивність фахової підготовки залежить від їхньої пізнавальної активності, особливостей мислення, розвитку пам'яті, здатності до навчання, сформованості навичок і вмінь, сформованості уміння реалізації суб'єкт-суб'єктної взаємодії в процесі професійної діяльності;

– комунікативні, згідно з якими ефективність, якість навчання залежить від частоти й обсягу зворотного зв'язку з викладачем, від ефективності контролю, від якості управління навчальним процесом викладачем та адміністрацією навчального закладу;

– соціологічні, які підкреслюють актуальність застосування інтерактивних технологій, а ефективність навчання залежить від інтенсивності пізнавальних контактів, взаємонавчання, пізнавального напруження, від якості спілкування на різних рівнях тощо;

– організаційні закономірності, що підкреслюють ефективність навчання, залежать від управління цим процесом з боку викладача та оптимальної організації навчально-пізнавальної діяльності студента;

– рефлексивні, які впливають на рівень професійної готовності майбутніх фахівців екскурсійної діяльності, формують уміння аналізувати свою професійну діяльність, адекватно та якісно здійснювати самодіагностику, самооцінку, саморегуляцію та самокорекцію [9, с. 133].

Реалізація педагогічних умов підготовки майбутніх фахівців до туристичної та екскурсійної діяльності передбачає оптимізацію навчально-пізнавальної діяльності студентів, що фактично є основою їхнього професіогенезу. У процесі формування майбутнього фахівця у Вищій школі відбувається не тільки суто професійна підготовка, а й формування потреби та особистісної готовності студентів оволодіти професією, прагнення набути професійної освіченості, майстерності, культури фахівця, що об'єднується загальним поняттям професійна компетентність [9, с. 132]. Викладачі повинні створити такі педагогічні умови підготовки студентів, за яких вони з перших кроків самостійної професійної екскурсійної діяльності зможуть показати глибокі знання, вміння, що відображають рівень їх професійної компетентності і є основою професіоналізму як здатності ефективно і якісно здійснювати екскурсійну діяльність. Реалізація педагогічних умов підготовки майбутніх екскурсіводів як представників туристичної сфери має на меті сформувати навички продуктивної комунікативної взаємодії з аудиторією, спираючись на методи і технології роботи з різними соціальними групами залежно від конкретної ситуації. Спираючись на вимоги сучасного ринку праці до працівників туристичної сфери й екскурсіводів та екскурсознавців зокрема та враховуючи умови і показники підготовки у ВНЗ, ми виокремили педагогічні умови, які, на нашу думку, сприятимуть підвищенню якості підготовки майбутнього спеціаліста.

Перша умова – формування в майбутніх екскурсіводів мотиваційного компоненту професійного самовизначення в процесі набуття освіти, виходячи з того, що саме мотивація – рушійна сила людської діяльності, яка сприяє досягненню конкретної мети, а в освітній сфері забезпечує її якість. Саме мотивація впливає на поведінку та діяльність будь-якої людини, в тому числі й професійну діяльність.

Друга умова – формування в майбутніх екскурсіводів та екскурсознавців професійної спрямованості щодо їх діяльності в туристичній сфері, оскільки тільки усвідомлення важливості і значимості своєї професії є важливим чинником, що призводить до самовдосконалення. Екскурсівод як суб'єкт туристичної діяльності сьогодні має бути професіоналом високого класу, авторитетом із точки погляду знань, оскільки в переважній більшості випадків екскурсівод глибше знає тему, ніж будь-хто з екскурсантів. Тому в одних випадках він має виступати в ролі інформатора, який повідомляє знання групі людей, розповідаючи про якусь подію, явище, не виявляючи свого ставлення до нього, не пояснюючи його сутності, причинно-наслідкових зв'язків з іншими подіями і явищами; в інших – у ролі коментатора, коли під час повідомлення про об'єкти, події і явища, дає пояснення причин, що їх викликали; в ролі співрозмовника – коли здійснює показ об'єкта і веде цікаву розмову, під час якої враховується реакція екскурсантів на матеріал; у ролі радника – коли побачене пояснює і дає певні рекомендації і поради, як спостерігати об'єкт, тобто підводить екскурсанта до відповідних висновків; у ролі емоційного лідера, який аналізує об'єкти і події, що з ними пов'язані, дає оцінку проблемам, передає екскурсантам власну позицію [2, с. 155].

Третя умова – використання на навчальних заняттях інтерактивних технологій, які безпосередньо є важливою ланкою підготовки майбутніх фахівців екскурсійної діяльності до використання цих же технологій у професійній діяльності, оскільки вони є засобом з'єднання між екскурсіводом та екскурсантом. А також широке впровадження в учбовий процес навчально-виробничих практик у вигляді навчальних екскурсій. Із суто інтерактивних методів навчання, які можна запропонувати для підготовки фахівців екскурсійної сфери, можна запропонувати: діалогові методи, робота в малих групах, робота в парах, «Акваріум», «Синтез думок», «Коло ідей», «Карусель», ротаційні трійки тощо, спрямовані на розвиток навичок спілкування в групі, уміння критично мислити, висловлюватись, вести дискусію, переконувати, сприяють аналізу та обговоренню нового матеріалу. Інтерактивні методи дають можливість майбутнім фахівцям визначити власну позицію, формують у них уміння відстоювати свої думки, навички дискутування та публічного виступу, сприяють розвитку критичного мислення. У свою чергу, навчально-виробничі практики є необхідною умовою забезпечення високої якості професійної освіти в туристичній сфері в тому числі в галузі екскурсійної діяльності. Такі практики дають змогу розкрити суть екскурсійної справи, визначити всі аспекти підготовки екскурсій, визначити особливості проведення різних видів екскурсій; розкрити диференційований підхід до екскурсійного обслуговування, посилити та закріпити навички проведення екскурсій. Під час цієї практики студенти: використовують усі знання та навички, здобуті протягом теоретично-практичного навчання; поглиблюють, закріплюють і розвивають уміння, знання та навички через самостійну роботу під час виконання завдань практики [5, с. 172].

Отже, під педагогічними умовами професійної підготовки майбутніх фахівців екскурсійної діяльності варто розуміти сукупність взаємопов'язаних елементів освітнього середовища – факторів, що визначаються й усвідомлюються учасниками педагогічної взаємодії, реалізуються в навчально-виховному процесі Вищої школи, спонукають викладачів і студентів до активізації діяльності з метою оптимізації

професіогенезу майбутніх фахівців і сприяють підвищенню ефективності процесу професійної підготовки майбутніх фахівців. Нами в процесі дослідження було виділено три головні педагогічні умови: формування в майбутніх екскурсодів мотиваційного компоненту професійного самовизначення в процесі набуття освіти; формування в майбутніх екскурсодів та екскурсознавців професійної спрямованості щодо їх діяльності в туристичній сфері; використання на навчальних заняттях інтерактивних технологій, які безпосередньо є важливою ланкою підготовки майбутніх фахівців екскурсійної діяльності до використання цих же технологій у професійній діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бражнич О.Г. Педагогічні умови диференційованого навчання учнів загальноосвітньої школи : дис. канд. пед. наук / О.Г. Бражнич. – Кривий Ріг, 2001. – 238 с.
2. Манько В.М. Дидактичні умови формування у студентів професійно-пізнавального інтересу до спеціальних дисциплін / В.М. Манько // Соціалізація особистості: зб. наук. пр. Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова. – К. : Логос, 2000. – Вип. 2. – С. 153–161.
3. Матвєєва Г.В. Професійна підготовка майбутніх екскурсознавців у вищих навчальних закладах туристичної галузі : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук / Г.В. Матвєєва. – Переяслав-Хмельницький, 2015.
4. Організація самостійної роботи студентів в умовах інтенсифікації навчання / А.М. Алексюк, А.А. Аюрзайн, П.І. Підкасистий, В.А. Козаков та ін.. – К. : ІСДО, 1993. – 336 с.
5. Польова Л.В. Особливості практичної підготовки фахівців з туризму / Л.В. Польова // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2012. – № 4(239), ч. 2. – С. 169–175.
6. Федорова О.Ф. Некоторые вопросы активизации учащихся в процессе теоретического и производственного обучения / О.Ф. Федорова. – М. : Высшая школа, 1970. – 301 с.
7. Философский энциклопедический словарь / [гл. редакция: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов]. – М. : Сов. энцикл., 1983. – 840 с.
8. Хоменко-Семенова Л.О. Педагогічні умови формування готовності майбутніх соціальних працівників до використання інтерактивних технологій у професійній діяльності / Л.О. Хоменко-Семенова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.soc.univ.kiev.ua/sites/default/files/library/elopen/aktprob.19.252.pdf>.
9. Щоголева І.В. Особливості формування змісту та організації практик в процесі професійної підготовки майбутніх менеджерів туризму / І.В. Щоголева // Економіка. Управління. Інновації. – 2012. – № 1(7). – С. 131–133. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://tourlib.net/statti_ukr/schogoleva.htm.

С.Г. Литовка-Деменина. Педагогические условия формирования готовности будущих специалистов сферы туризма к экскурсионной деятельности в процессе ее профессиональной подготовки. – Статья.

Аннотация. Статья посвящена изучению педагогических условий формирования готовности будущих специалистов сферы туризма к экскурсионной деятельности в процессе профессиональной подготовки. Охарактеризованы характеристики, компоненты, показатели, уровни готовности и их критерии, а также инструментарий, позволяющие определить уровень профессиональной готовности будущего специалиста к осуществлению экскурсионной деятельности. Проведен анализ научно-методологической литературы по вопросам подготовки будущих специалистов сферы туризма в экскурсионной деятельности. На основе общей теории готовности к профессиональной деятельности готовность к экскурсионной деятельности рассматривается как основа профессиональной подготовки экскурсоводов в системе непрерывного туристического образования. Автором проанализированы педагогические условия формирования готовности будущих специалистов сферы туризма к экскурсионной деятельности, которые созданы на сегодняшний день в учебных заведениях туристического профиля, и предложены пути их улучшения.

Ключевые слова: педагогические условия, готовность, профессиональная готовность, компоненты, диагностические показатели, критерии, методы диагностики, диагностический инструментарий.

S. Litovka-Demenina. Pedagogical conditions of formation of readiness of future specialists in the sphere of tourism to entertainment activities in the process of professional training. – Article.

Summary. The article is devoted to the study of pedagogical conditions of formation of future specialists in tourism activities to excursion during training. We characterize features, components, performance, availability and level of criteria and tools that make it possible to determine the level of professional readiness to implement future professional excursion activities. The analysis of scientific and methodological literature on the training of future specialists in tourism to excursion activity was made. On the basis of the general theory of readiness to professional activity readiness for excursion is considered as the basis for the professional training of guides in the system of continuous tourism education. The author analyzes pedagogical conditions of formation of future specialists in tourism excursion to activities that create today in schools of tourist profile and offered the ways to improve them.

Key words: teachers' training, preparedness, proficiency, component, diagnostic tests, criteria, methods of diagnostics, diagnostic tools.

Я.В. Лупій,
професор, Народний артист України,
декан факультету мистецтва і дизайну,
Міжнародний гуманітарний університет,
м. Одеса, Україна

ОДЕСЬКА ШЕВЧЕНКІАНА «ЗОЛОТОГО ПЕРІОДУ» УКРАЇНСЬКОГО КІНО

***Анотація.** Фільмографія Шевченкіани в Україні розпочиналась на Одеській кіностудії ще за часів «великого німого». Фільм режисера Петра Чардиніна «Тарас Шевченко» мав колосальний вплив на глядача. Перший образ Кобзаря в цьому фільмі створив одеський школяр В. Людвинський.*

***Ключові слова:** Шевченко, кіномистецтво. Одеська кіностудія, Чардинін. Бучма, Людвинський, українізація.*

Оскільки Одеська кіностудія на початку революційних подій ХХ століття була чи не єдиною фільмовиробничою столицею України, то на її досвіді, на її фільмах яскраво прослідковуються суспільно-політичні, часом нічим не вмотивовані революційні перетворення в царині культури, які поспіхом втілювали в життя новоявлені державотворці.

Одеська кіностудія процвітає за рахунок продукування безлічі замовних агітаційних ігрових сюжетів для одурманення населення і військових. Штат студії наповнили режисерами всіх мастей, у тім числі й чекістами, з північних столиць.

Реалізовується новий жанр докудрами. Він оперативно за кілька знімальних днів з'являвся на екранах і сприймався глядачем як достовірний історичний матеріал. Як правило, його демонстрація супроводжувалась титрами або й озвучувалась в залах артистами віршованою формою чи музичними імпровізаціями. Політика більшовиків в Україні, такій непокірній і бунтівній країні, де орудували сотні банд чи цілі армії Григор'єва, Махно, Тютюнник, Червоний, Добровольський, Заболотний, Котовський, політична культура вимагала нових підходів, переконливих національних мотивів, возвеличування образів народних героїв, але в трактовках так званої «великої і червоної» революційної епохи.

У середовищі письменників схвалюються диспути про свободу творчості, вибору політичної платформи, ведеться рішуча боротьба зі старими стандартами життя, розпочинається «українізація».

А що ж може стати найкращим образом для українця будь-якої політичної орієнтації? Звичайно, Тарас Шевченко!.. Образ Кобзаря. Він є в кожній українській хаті поряд з іконами Спасителя – вишитий хрестиком Шевченко, томик «Кобзаря». І це не перебільшення. Потяг до свободи в кожному українцеві. Ленін підписує документ про встановлення в Москві десяти пам'ятників народним героям – серед них значиться й Т. Шевченко. Але потрібен такий Шевченко, яким його бачать більшовики.

«Оголошується конкурс на кращий сценарій. Журі очолює відомий В. Затонський. У його складі – актор П. Ільїн, В. Старевич, Л. Замковий... Поспіхом навіть почали зйомки фільму «Червоний Кобзар» за участі режисера агітатора М. Бонч-Томашевського. Але дуже швидко ця ідея з «червоним Тарасом» переросла у фарс, і її зупинили. У великих містах України в письменницьких об'єднаннях, таких як «Плуг», «Гарт», створюються групи сценаристів, до яких пристають такі відомі письменники, як Ю. Яновський, В. Радиш, М. Йогансен, М. Бажан, О. Досвітній, Ю. Тютюнник та ін. Згодом всі вони будуть репресовані» [1, с. 34].

На Одеській кіностудії розпочинається десятилітній «золотий період» становлення і повноцінного продукування художніх фільмів. Всеукраїнське фотокіноуправління (далі ВУФКУ) призначає сюди директором комуніста-тридцятитисячника Павла Нечесу, бувшого матроса-балтійця «з револьвером на поясі». За переказами сучасників, він був готовий заради вірогідності зйомок по-справжньому повісити на шибениці любу контру. Жарт-жартом, але саме в цей період він запрошує до Одеси на посаду головного редактора студії Юрія Яновського, згодом відомого футуриста М. Семенка, молодого О. Довженка, І. Бабеля, М. Йогансена, Л. Курбаса, І. Кавалерідзе, В. Сосюру, М. Бажана, В. Маяковського та багатьох інших талановитих творців, нині класиків літератури та кіно.

І справді диво, бо Україна в цей період випускала на екрани СРСР майже 40 відсотків фільмів. Такого потужного розвитку кінопромисловості ми не знали за століття. Усі процеси, включаючи друкування копій,

виробництво плівки, виготовлення афіш та реклами, видання кіножурналів, рекламних поштових листівок і т.і. – все це вироблялось в Одесі. Український фільм напряму, без будь яких обмежень із Москви, перетинав кордони найбільших країн світу, кінопреса Європи і Америки вихваляла мало не кожен твір. Павло Нечес відчув присмак перших валютних доходів, які возвеличували його в очах столичних кінематографістів.

Одеська студія знову намагається підняти глибинну тему Кобзаря, яка могла б прославити і принести неабиякі доходи, перш за все за кордоном. Постановку доручено популярному і досить відомому П. Чардиніну. Лише в Одесі він завершив шістнадцять фільмів. Для початку робиться спроба зняти життя малого Тараса. У головній ролі знімається талановитий одеський школяр Василько Людвинський. Він і став для історії кіно першим виконавцем ролі Шевченка на екрані. На жаль, прокатна доля цього наспіх зробленого фільму, невдала. Натомість творча група займається збором етнографічного матеріалу, написанням нового сценарію, підготовкою реквізиту, костюму, місць натурних зйомок. Сама доля зводить двох великих майстрів Петра Чардиніна і Василя Кричевського, ректора української Академії мистецтв, художника-новатора і архітектора. Позналились вони в Києві в час підготовчої роботи до майбутньої постановки. «Майстрові чисельних салонних кінопостановок П. Чардиніну показували архітектурні проекти майбутнього національного музею Т.Г. Шевченка [2, с. 38]. Саме ця активна і безкомпромісна риса характеру великого художника припала до душі режисеру.

Василь Кричевський переїжджає до Одеси і розпочинає невтомну працю над епопеєю. У романі «Майстер корабля» Ю. Яновського В. Кричевський зображений Професором.

«В історії Великого Кіно – в нього почесне місце відданого і невтомного працівника, непомітного, скромного і роботящого. Розповідали, що він показував столяру, як тримати сокиру, а художнику пензель. Як зробити кращу форму для пап'є-маше і якнайшвидше витягти звідтіля масу застиглої картону. Як обробляти вогнем дерево, щоби воно виглядало старим і красивим, як із мішків швидко зробити гобелени. Його майстерно створені стільці для історичних фільмів давали заробіток майстрам кінофабрики, коли вони виходили за ворота» [3, с. 352].

Сценаристи картини Д. Бузько та М. Панченко піддавались нищівній критиці на різних стадіях партійного затвердження. Зауважили про фрагментарність сюжету, відсутність наскрізної дії, яка б утримувала напругу, не руйнувала форму. Допрацьовували сценарій й інші автори, і серед них – сам П. Чардинін. На жаль, він часто грішив стандартними театральними прийомами. Час вимагав сміливих контрастних форм, сучасного ритму. Саме в цей час в творчу групу відряджають молодого поета-авангардиста Михайла Семенка в якості редактора і консультанта. Достеменно невідомо, як зреагував П. Чардинін на факт долучення у фільм самого Семенка – чи то бажання осучаснити традиційний кіносценарій за велінням самого режисера, чи приставити «всюдисущі очі» до творців відповідальної теми. З початком «українізації» її ідеолог М. Скрипник комісар Народного комісаріату освіти чинив в Україні опір більшовикам, які розпочали переслідування митців передових напрямків у мистецтві.

Отже, фільм «Тарас Шевченко» і молодий революційний авангардист М. Семенко, ревнитель десятої музи, богеми поет, любимчик тусовок Харкова, Одеси і Києва, а разом із тим ярий руйнівник Шевченкової слави М. Семенко, як і знаний Олесь Бузина, який теж виринає на світ на зламі нового століття вшанування Т. Шевченка, посягнув на найсокровенніше в серцях українців – на Кобзаря. В одній із своїх книг він друкує передмову-маніфест «Сам». У ті роки, як і сьогодні, модно було виголошувати гучні заяви. Згадаймо маніфести кінорежисерів того ж Д. Вертова чи В. Пудовкіна і С. Ейзенштейна.

Отже, М. Семенко не виняток, він пише: «Я хочу тобі сказати, що де є культ, там немає мистецтва... А ти вхопивсь за свого «Кобзаря», від якого тхне дьогтем і салом, і думаєш, що захистить його твоя пошана. Пошана твоя його вбила. І немає йому воскресіння... Час титана перевертає в нікчемного ліліпута, і місце Шевченкові в записках наукових товариств... Але не можу й я уникнути свого святкування. Я палю свій «Кобзар» [4, с. 5].

О, такої!..

Книжка М. Семенка видавалась у столітній ювілей Шевченка і наче була йому приурочена. Тираж миттєво розкупили, але згодом книгарні відмовились продавати його наступні збірки, а видавався він по кілька разів на рік. Що ж пише про нього головний редактор Одеської кіностудії Ю. Яновський: «Михайль – мій колишній метр Футурист, що йому завше не хватало якоїсь дрібнички, щоб бути велетнем... Він приходив щодня на фабрику (Одеську кіностудію – авт.), викурював незмінну люльку, ішов подивитись на море і зникав...» [5, с. 256].

Фільм «Тарас Шевченко» об'єднав багатьох. В одних дослідженнях наводяться факти роботи М. Семенка в Одесі ще й над екранізацією П. Куліша «Чорна рада» і О. де Бальзака «Небож Рамо», але

джерела кіностудії його не підтверджують. Здається, що його бажання працювати над картиною про Шевченка більш продиктоване гризотою сумління за допущені раніше помилки, аніж дієвої допомоги творчому колективу в пошуках нової виразної форми. В останньому варіанті монтажу фільм склався доволі традиційним, як на ті часи, і в ньому не відчуваються якісь редакторські впливи.

Цей майже макабричний факт дискусій і суперечок навколо постатей Шевченка і Семенка зіграв трагічну роль в особистому житті останнього. Блискавично множились провокативні публікації в пресі, вони врешті-решт спричинилися до згортання «українізації». було розстріляно понад тисячу інтелігенції України найвищого ешелону.

Невідомо, яку саме роль в картині П. Чардиніна відігравав її редактор, але не варто відкидати факт прискіпливого стеження органів за видатними особистостями навіть з боку найближчих родичів, Таке помічено за Н. Ужвій, Ю. Солнцевою, дружиною О. Довженка, дружиною Я. Галана, іншими. У секретних донесеннях ГПУ про М. Семенка читаємо: «Нічого не робить, сидить на фабриці (Одеська кіностудія – авт.) все літо, одержуючи 250 крб. у місяць плюс добові, як консультант бездарного фільму «Тарас Шевченко» [6, с. 256].

Та чи було воно так насправді?

Тріумфально вийшов на екрани фільм «Тарас Шевченко», через кілька років у Харкові відкрили пам'ятник Т.Г. Шевченку. У підніжку поета – герої його творів. В образі Катерини позувала скульпторів Наталя Ужвій із синочком М. Семенка – Михасем на руках. Сам Семенко в цей час уже був заарештований. «Я не умру від смерті, я умру від життя» [7, с. 106] – писав він. Не треба було показувати «висхлі, підмашені олією мощі», а «поета з черевом і мозгом». Тільки таким, на думку М. Семенка, може бути «воскресіння» поета, воскресіння живої людини, а не порожньої форми. Фільм П. Чардиніна оживив великого поета!.. Так і сталося, як говорив М. Семенко. Перед глядачем постав великий поет у всій своїй величі, повноті і силі.

З позиції сьогодення фільм може видатися дещо театральним. Але не слід забувати, що створювали його в пору «великого німого» без звуку, без стабільного стояння кадру, на неякісній чорно-білій плівці. Як на той час колосальними були його естетика, художні засоби і глядацький інтерес як у країні, так і за кордоном. Прем'єри 1926 року проходили в переповнених залах. За кордоном створився імідж «великої соціалістичної країни», яка творила чудеса в індустрії і на ниві мистецтва.

Фільм П. Чардиніна є першим бойопиком – історичним, біографічним і художнім твором про життя Т. Шевченка в українському кіно. Він хронологічно перебивається титровими заставками, відтворює події від народження поета до його смерті. Сьогодні глядач має можливість його переглянути в цифровому відреставрованому вигляді з новим саундтреком – музичним супроводом від «Даха-Браха» в дещо скороченому варіанті. Реставрацію провів державний кіноцентр ім. Довженка.

Перед глядачем постають епізоди з попереднього фільму П. Чардиніна «Життя Тараса Шевченка» – навчання малого Тараса в дядька, поневіряння в багатія Ейнгельгардта, дитинство та юність, академія, викуп із рабства, заслання...

П. Чардинін часто використовує прийоми спогадів, алегоричних порівнянь, притаманних тодішнім стрічкам: багатий-бідний, добрий-жорстокий, пан-кріпак і т.п. Тому виникає відчуття перевантаження фільму другорядними мотивами. У фільмі органічно з'являються епізоди з літературних творів Шевченка, спроба екранізувати їх уявою самого героя. Бачимо тут сцени з поем «Катерина», «Кавказ», «Сон» та ін.

Особливої уваги заслуговує художньо-постановочне вирішення картини оператором Б. Завелевим та художником В. Кричевським. Чіткі класичні композиції, живописні кадри природи зняті в Ленінграді, на Аралі, в Москві, в Києві, на Кавказі. Весь фільм дивиться як одне велике живописне полотно з минулої епохи. Фільм не переобтяжений побутом чи недоречними красотами. Чорно-білі кадри із цього фільму частенько використовують наші кіно і тележурналісти у своїх історичних розвідках для підкріплення зорового ряду подій старовини. Фільм не зловживає вишиваночно-шароварними елементами, як це практикують деякі сучасні кінематографісти в псевдо-історичних фільмах, все скромно і в міру, як водилось у буденному житті народу.

В. Кричевський пише в спогадах: «Почалися зйомки. Між цими селянами особливо виділився цікавий дід восьмидесятилітній, чепкий і жвавий Мусій Джура, взятий режисером на роль Тарасового діда. Він ще пам'ятав, як недолітком за панщини сам ходив за матір робити. Він не грав, а жив і почував по сценарію. Потім ми його возили до Одеси закінчувати роль у хаті. Цей дід, що ніколи не виїздив з Верховні, живо пристосувався до культурного життя. Їздив по залізниці, на авто, на трамваю, грав у павільйонах під юпітерами і ніде не виявляв ні розгубленості, ні здивовання» [8, с. 6].

Та найбільшою заслугою фільму «Тарас Шевченко» є акторська робота Амвросія Бучми в образі Кобзаря. «Наш Бронек» – так називали старі одесити свого кумира. Знімальні групи наперобі запрошували молодого актора у свої групи. Тут в Одесі А. Бучма за порівняно невеликий період творчого життя зіграв свої головні найзначніші ролі в кіно. Дивує той факт, як міг такий вайлуватий, на перший погляд, далеко не фотогенічний актор, із довгуватим гоголівським носом, надто грубими рисами обличчя підійти на роль провідника народу? Інша річ – актор театру. Він завжди знаходиться на достатній відстані від глядача, так би мовити, знаходиться на загальному плані. Кіно ж вимагає більш детального і максимально виразного підбору кандидатур на ролі. Не забуваймо і про те, що на той час модною в мистецтві була героїзація простолюдина, вихідця з так званих низів. «Робоче-крест'янський тип». І А. Бучма, як ніхто інший, своїм зовнішнім виглядом підходив до такого визначення. Глядач у Шевченкові мав пізнавати себе, тільки такий Шевченко звичайному українцеві припадав до душі. Та це явище другорядне. А. Бучма полонив нас великим талантом. Його Шевченко – геніальний. Неозброєним оком бачимо, як Бучма намагається перебороти кінематографічні стереотипи постановки. Вони мимохіть виповзають на другому плані. А. Бучма додає характеру героя унікальних національних рис, темпераменту, трохи сентименту, особисто придумує цілу галерею психологічних деталей мало не до кожного епізоду. Ці деталі доволі помітні на загальному фоні. Згадаймо епізод перед відчиненими дверима при вході Шевченка в каземат у супроводі царської охоранки, де він, православний українець, знімає шапку і ретельно витирає ноги. Або ж деталь з епізоду підписування «відпускної» перед зустріччю з Брюловим і Жуковським Шевченко не знає, куди подіти свої руки. Згодом цю деталь «зайвих» натруджених рук актор знову використовує у виставі «Украдене щастя» театру ім. І. Франка. Слава актора А. Бучми випереджала час.

Фільм триумфально демонструвався мало не у всіх країнах Європи. У Харбіні, в Канаді, в Нью-Йорку ...

Критика назвала його справжнім шедевром. «Як тільки на екрані з'являвся напис «Тарас Шевченко», в залі вибухали оплески», – писали критики.

Фільм «Тарас Шевченко» прославив Одеську кіностудію фактом першої постановки фільму про нашого славного Мойсея, наш земляк-школяр Василько Людвинський став першим в історії кіно виконавцем ролі Тараса Шевченка, а славному директору Павлу Нечесі фільм приніс неабиякі валютні дивіденди для продовження фінансування нових творів одеського «золотого періоду» відродження кінематографії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Історія українського радянського кіно / т. 1, 1917–1930 рр. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 34.
2. Лупій Я.В. Одеська кіностудія. Розстріляне відродження / Я.В. Лупій. – Одеса : Друк, 2009. – С. 38.
3. Яновський Ю. Майстер корабля / Ю. Яновський. – Донецьк : ВКФ «БАО», 2007. – С. 352.
4. Семенко М. Дерзання / М. Семенко / Маніфест-передмова «Сам». – К., 1914. – С. 5.
5. Яновський Ю. Майстер корабля Ю. Яновський. – Донецьк : ВКФ «БАО», 2007. – С. 256.
6. Архів розстріляного відродження і матеріали архівно-слідчих справ українських письменників 1920–1930-х років. – К. : Смолоскип, 2010. – С. 256.
7. Архів розстріляного відродження і матеріали архівно-слідчих справ українських письменників 1920–1930х. років – К., Смолоскип, 2010. – С. 106.
8. Кричевський В. Про роботу над фільмом «Тарас Шевченко» / В. Кричевський // Кіно. – № 5, 1926. – С. 6.

Я.В. Лупій. Одеська Шевченкиана «золотого періода» українського кіно. – Стаття.

Анотація. *Фільмографія Шевченкиани в Україні починається з Одеської кіностудії ще со времен «великого немого». Фільм режиссера Петра Чардынина «Тарас Шевченко» производил на зрителя колоссальное впечатление. Образ Кобзаря в этом фильме создал одесский школьник В. Людвинский.*

Ключевые слова: *Шевченко, киноискусство, Одесская киностудия, Чардынин, Бучма, Людвинский, украинизация.*

Ya. Lupii. Odessa Shevchenkiana of the “Golden Age” of the Ukrainian Cinema Industry. – Article.

Summary. *In Ukraine Filmography Shevchenkiana started at Odessa Film Studio in the “era of silent films”. The film “Taras Shevchenko” directed by Peter Chardynin had a huge impact on the viewer. The first image of the poet in the film was created by O. Liudvynskyi, a secondary school student from Odessa.*

Key words: *Shevchenko, cinematographic art, Odessa Film Studio, Chardynin, Buchma, Liudvynskyi, ukrainization.*

*Т.О. Масловська,
старший викладач кафедри перекладу та мовознавства,
Міжнародний гуманітарний університет,
м. Одеса, Україна*

ІДЮСТИЛЬ ВАСИЛЯ СИМОНЕНКА В АНТРОПОЦЕНТРИЧНОМУ ВИМІРІ

***Анотація.** Статтю присвячено описові антропоцентричної парадигми в концептуальному висвітленні мовотворчості відомого українського поета Василя Симоненка. Завдяки мовним засобам досягається емоційність, колорит, емоційно-імперативне забарвлення оповіді. Антропоцентризм – ствердження ідеалу творчої особистості, краси і гармонії дійсності, звертання до людини як до вищого сенсу буття.*

***Ключові слова:** антропоцентризм, парадигма, мовотворчість, ідіостиль, антропоморфізм.*

Мовотворчість поета є цікавим феноменом художньої літератури, що заслуговує на всебічне вивчення. Спеціального цілісного дослідження про мову і стиль В. Симоненка немає. Мета нашої наукової розвідки – висвітлити антропоцентризм на матеріалі поезії В.Симоненка, розкрити його смислове та функціональне навантаження у творчості поета, здійснивши образно-семантичний аналіз.

Антропоцентризм – це заперечення теоцентризму середньовічної культури, одна з визначальних характеристик Ренесансу, як і титанізм та індивідуалізм [1, с. 81]. Антропоцентризм – ствердження ідеалу гармонічної, розкріпаченої, творчої особистості, краси і гармонії дійсності, звертання до людини як до вищого сенсу буття. Підкреслюється творча воля людини. Це питання пов'язане з антропоморфізмом – різновидом анімізму, за якого неживі предмети та явища природи, рослинний і тваринний світ, абстрактні поняття уподібнюються до фізичних та психічних властивостей людини. Такі риси мають античні боги та українські. На відміну від персоніфікації, антропоморфізм не позбавляє їх природного вигляду, не втискує в подобу людини. Схильний до одушевлення природи, що засвідчено міфами та фольклором, антропоморфізм – не лише стилістичний прийом, засіб образотворення, близький до метафори, а й спосіб формування тематичних чи фабульних складників художнього твору, що стає іноді композиційним стрижнем («Кров» А. Любченка, «Первінка» М. Вінграновського та ін.) [1, с. 81]. Людина – стрижень (піднесення морального, духовного, розумного, які розвиваються у процесі самопізнання), підкреслюється двонатурність людини (зовнішня і внутрішня, духовна і тілесна). Антропоцентризм – ствердження ідеалу гармонічної, розкріпаченої, творчої особистості, краси і гармонії дійсності, звертання до людини як до вищого сенсу буття. Природно проявляється антропоцентризм під час інтерпретації ідіостіля. Ідіостиль – сукупність прийомів, підпорядкованих єдиному художньому завданню (В.М. Жирмунський, Ю.Н. Тинянов, І.Р. Гальперін, Ю.М. Лотман та ін.). Дослідники ідіостілю: В.В. Виноградов, на сучасному етапі – Е.А. Іванчикова, Г.Я. Солганик, Л.В. Зубова (фонетичні особливості, звукові засоби мови), Е.А. Некрасова. Ідіостиль – це індивідуальний стиль, в якому мовні утворення набувають емоційно-експресивного забарвлення (ідіолекту) [1, с. 406]. Літературний ідіолект у поетичі розглядають як важливий складник індивідуального стилю, власне ідіостілю. На думку дослідників, можна виокремити п'ять продуктивних напрямків, пов'язаних з аспектами вивчення ідіостілю.

1. Ідіостиль – відбір автором загальнономовних елементів. Індивідуальний стиль поета (індивідуалізація мови).

2. Індивідуальність автора, мовностилістичний рівневий аналіз (починаючи від фонетичного до синтаксичного, авторський словотвір). Комплексний рівневий аналіз.

3. Ідіостиль пов'язується з категорією образу автора. Стиль художнього твору. Рівневий аналіз, на основі якого виявляється структура образу автора. Індивідуальне формується на базі таких критеріїв: авторські мовні переваги і відштовхування, частотність, контекстна обумовленість, функціональна заданість, оказіональність. Вони доповнюють рівневий підхід.

4. Ідіостиль – сукупність прийомів, підпорядкованих єдиному художньому завданню (В.М. Жирмунський, Ю.Н. Тинянов та ін.). Стилістична манера письменника, текст, система художніх текстів.

5. Ідіостиль – категорія норми і відхилення від норм мови, жанру, культури, комунікації та ін.

У творчості В. Симоненка поетична техніка має особливості стилю. Поет прагнув, щоб його почули, він не повторює того, що вже було сказано. Помітне розширення в поезії В. Симоненка лексичного простору. «Великий поет – як живлюща роса для мови» [7, с. 67], – зазначав Лорка. В. Симоненко поступово відкривав безмежні для себе надзвичайні можливості мови. Поетичні твори насичені антонімічними фігурами. У його віршах – і явища природи, і психологічні, інтелектуальні та емоційні властивості людей, розмір, колір, кількість, напрямок, дія, оцінки автором подій, явищ. З антономією пов'язується такий стилістичний засіб, як оксюморон («щасливе нещастя», «мовчанням кричати»): наприклад, «говорячи мовчати – мовчанням кричати»: *«Не жартуй наді мною будь ласка, І, говорячи, не мовчи Нащо правді словесна маска? Ти мочанням мені кричи»* [5, с. 67]; «жити – врізати дуба»: *«Люди часто живуть після смерті: Вріже дуба, а ходить і їсть»* [5, с. 35].

Одним із моральних проявів максималізму поета є виділення кришталевого, «чистого» почуття у філософській оцінці. Поет унаочнює почуття, в яких відбивається добро і зло, правда і кривда – це емоційний вияв пристрасності. Це одна з форм вираження пристрасності в поезії В. Симоненка. «Художнє відтворення почуття «в ідеалі» (громадянського, інтимного, естетичного) стає й межею його мистецької ефективності. У межах сформованого стилю емоційне сприймання не може далі поглиблювати поетичний зміст – його можливості використано максимально. Наступний крок у цьому напрямі веде вже до екзальтованості, бо підвищена чуттєвість вимагає і співмірного собі об'єкту: масштабної проблеми, суспільно значимої і навіть глобальної теми» [6, с. 97]. Поет прагне виразити саму суть людських взаємин і суспільне буття. У вірші «Ровесникам» В. Симоненко закликає ровесників бути гідними спадкоємцями своїх батьків (*«Ми в світ прийшли успадкувати славу, Діла, і думи, й чесні мозолі Батьків велику полум'яну справу... Нехай серця не знають супокою, Хай обганяють мрії часу біг, І наша юність буде хай такою, Щоб їй ніхто не заздрити не міг»*) [3, с. 62]. В. Симоненко звертається до молоді з вимогою *«не лицемірити, не чванитись тихато, Не дуракам пускати в очі дим, Не з мудрим виглядом забурені цитати Вигукувати голосом худим»* [3, с. 146], бо сам поет хоче *«правді бути вічним другом І ворогом одвічним злу»* [3, с. 146]. Ряд поезій-інвектив громадянської лірики та сатири спрямовано проти обивательства («Листи до всесвітнього обивателя», «Гнівні сонети»: *«Не люблю я вас, дурнів приручених Ваш єлейний холопський тон... Жаль залізаних вас і приручений З мозком куплених за капрон... Тому в грудях моїх намучених Вибухає аж сто мегатон!»*) [3, с. 136], обмеженості мислення («Погода»: *«І тільки той, хто чхає на погоду Той, хто не служить череву в догodu, Зуміє правді й розуму служить»*) [3, с. 138], посередності (*«Торжествують: він не помилювся»*), догматизму («До папуг», «Догматикам»: *«Позичте їм зерна засіять ниви, Помийте їх ріллю дощем думок, – Може, – чому б не повірить в диво? – Вродить якийсь колосок»*) [3, с. 140], «циркулярності» мислення («Суд»: *«Вона даремно присягала слізно, Що не чинила і не чинить зла. Була у суддів логіка залізна: Вона ні в які рамочки не лізла, Вона – новою думкою була»*) [3, с. 141].

Визначеність – одна з рис характеру ліричного героя В. Симоненка, який прислухається до нової точки зору, до інших («Гей, нові Колумби й Магеллани»): *«Мріяти й шукати, доки жити, Шкварити байдужість на вогні!... А якщо відкрию вже відкрите, – Друзі! Ви підкажете мені»* [3, с. 12]. Поет не узурпує право на віднайдення істини: *«В океані рідного народу Відкривай духовні острови!»* [3, с. 12]. Його поезія позбавлена зверхності. В. Симоненко порушує моральні проблеми сучасності, задається питанням про смисл життя (*«Живе лиш той, хто не живе для себе, хто для других виборює життя»*), людську красу (*«Благословенна щедрість! Все від неї Від щедрості думок, сердець і рук. Краса сповита матір'ю землею Від щедрості страждань її і мук І ми народжені од щедрості любові Нас годувала щедрість матерів»*) [3, с. 68], людську гідність (*«Ми – це не безліч стандартних «я», А безліч всесвітів різних. Ми – це народу одвічне лоно, Ми – океанна вселюдська сім'я. І тільки тих поважають мільйони, Хто поважає мільйони «Я»*) [3, с. 144], величність (*«В боротьбі за правду проти тьми. Генії! Безсмертні! На коліна Станьте передсмертними людьми!»*) [3, с. 35].

В. Симоненко тяжіє до сконцентровано-афористичних виразів, стаючи своєрідною «мораллю» та «силою» художнього твору [8, с. 41]. Вірші В. Симоненка часто завершуються афоризмом («Найогидніші очі порожні»), складаються з однозначних тверджень і завершуються «мораллю»: *«Найогидніші очі порожні, Найгірніше мовчить гроза, Найнікчемніші дурні вельможні, Найпідліша брехлива сльоза. Найпрекрасніша мати щаслива, Найсолодші кохані вуста, Найчистіша душа незрадлива, Найскладніша людина проста. Але правди в брехні не розмішуй, Не ганьби все підряд без пуття, Бо на світі той наймудріший, Хто найдужче любить життя»* [3, с. 62].

В. Симоненко художньо розв'язує філософські проблеми людського щастя («Покара»), одвічні істини кохання (поезія «Ну скажи – хіба не фантастично»). Натомість гострота соціальних і моральних інвектив

природніше звучить у сатиричних творах В. Симоненка в гостро викривальних зверненнях («Пересторога славолюбцеві», «Містиківі», «Пильному», «Одному сатирикові», «Лист до всесвітнього обивателя», «До папуг», «Догматики», «До суєсловів», «Кривлякам» та ін.) та гумористично-сатирично мініатюрах циклів «Заячий дріб», «Мандрівка по цвинтарю». У кожному з них стисло, часто й афористично (а це від самого початку улюблена форма авторського самовираження) означені – і вже самим фактом цього називання заперечені – моральні і соціальні негаразди, що, незважаючи на свою локалізацію, уконкретненість («Хабарникові», «Холуєві», «Підозрілому», «Бюрократові», «Кляузникові», «Плазунові», «Ледареві», «Брехунові», «Любителю вказівок», «Роззяві», «Менторові», «Метушливому», «П'яничці», «Майстрові засідать», «Заздрісникові», «Епігонові»), прочитуються як явища системного характеру. У збірці «Лебеді материнства» (1989) сатиричні твори (раніше видруковані і нові поетичні інвективи складають окремих розділ «Гострий плуг»). Серед них – відомі поезії В. Симоненка «Герострат», «Балада про зайшого чоловіка», «Суд», «Злодій», «Веселий похорон». Моральні і духовні каліки та виродки охарактеризовані поетом в байках, епіграмах та сатиричних епітафіях. Є. Сверстюк зазначає, що «Василь з його гострим чуттям істини... особливо різко викривав протилежний тип людини – браконьєра і герострата, готового пропити спадщину і мертвих, і живих, і ненароджених» [9, с. 455]: *“Їх би за грати, їх би до суду, Їх би до карцера за розбій! Доказів мало??? Доказом будуть Лантухи вкрадених вір і надій”* [3, с. 142].

Сатира В. Симоненка весь час була актуальною. Поет прагне до об'єктивної істини, він підійшов до справжньої філософічності, але повністю розкрити свій талант не встиг. «Поетика В. Симоненка з усією властивою їй емоційністю і націленістю на виявлення істин орієнтована на значне, фундаментальне в усіх сферах життя людини і суспільства. Поет прагне всьому найважливішому дати ім'я, і саме тому його поетика виявляється найпліднішою при розв'язанні основоположних питань часу» [6, с. 101]. Поет вводить у художній текст багато абстрактних філософських категорій. Добро і зло, Правда та Кривда, життя та ілюзії (ілюзії є невіддільною частиною життя, *«бо не можна життя заховати за рожевих ілюзій вуаль»*), любов та ненависть (*«І обнявся сміх з журбою, Ненависть – з любов'ю* [3, с.107], щастя і горе визначені поетом чітко (*«Хоч на щастя багате, Але кожну людину Ждуть і печаль, і сум, і втрати, І не можна їх обминуть»*). В. Симоненко впевнено працює на рівні філософських узагальнень, він деталізує поетичний світ. Поет ніби означає кожне явище, вириває із життєвого потоку і підводить його «під істину», художньо аналізує дійсність. У ліриці В. Симоненка протилежності не зникаються в єдність. Підмічена така єдність звучить дисонансом («Дисонанс»), як у поезії «Ніч в озері»: *«На дні повільно хмари темно-сині Повзуть, немов підводні кораблі, А навкруги ні клаптика землі – Одні лиш зорі, строгі і красиві. І я тремчу – у грудях канонада, Я онімів, бо не земна принада Мені так душу щастям колеса. І соромно стає, і розум бере втома: Адже болото й гнилизну у ньому Хова ревниво крадена краса»* [3, с. 100].

В. Симоненко вдало поєднує суперечності («Джерелом вдарить ніжність із грубості, Заворкують живі струмки»), а в поезії «Чадра» поет відтворює змагання з «істинністю» створюваного образу, який перетворився на іншу істину – кохання, яке має свої виміри: *“Я тебе не сприймаю за істину – Небо навіть і те рябе. Одчайдушну, печальну, розхистану, Голубу і безжально освистану – І таку я люблю тебе!”*. У лірику В. Симоненка проникає багатовимірність, амбівалентність характеристик, хоча у вигляді принагідної якості [6, с. 103]. І не випадково поет відображає родинні стосунки, де добро і зло, спорідненість і відчуженість переплетені, невістка та син допікають немічному старому: *«Сяють очі глибоко з-під лоба, Тільки пух лишивсь на голові... Лає син, що ні чорта не робить, Допіка невістка: ще живі?»*, а дід звик до хати, до обійстя, *«до малечі, що його, мов батька, облягла...Все стерпить, хіба заплаче стиха, Дивлячись на добрих малюків. Все стерпить – докори, сором, лихо – Лиш би вмерти на землі батьків!»* [3, с. 51]. Хоч ця багатозначність лише супутна у вірші поета, але вона не випадкова.

В. Симоненко постає переважно ліриком і в епічних своїх спробах; ліриком, що має свою не просто улюблену чи головну – вистраждану тему, громадянську. Перу поета належать кілька поем: «Червоні конвалії», «Кирпатий барометр», «Прокляття», «Симфонія прощання» та казки «Цар Плаксій та Лоскотон», «Подорож в Україну Навпаки», «Казка про Дурила». У поемах В. Симоненка натомість переважає об'єктивно-ліричне начало – самовираження художніх персонажів як головний спосіб характеротворення («Танець пітекантропів», «Погрози ночі», «Хор генералів» у поемі «Кирпатий барометр» чи «Монолог перед іконами», «Плач Ісуса» у поемі «Прокляття», або «Хлипання Голоду» в «Симфонії прощання»); у поемах безпомилково відчувається авторська присутність («Я слухав цих базік») – його настроїв, його погляд, життєвий досвід завжди впливають на художнє потрактування теми чи окремих сюжетних і психологічних ситуацій (як, наприклад, у «Симфонії прощання» чітко проступає конкретна життєва реальність – «Але народне повоєнне горе довіку, мабуть, не забудь мені», – відтворена ще раніше у вірші

«47 рік»). Його поеми не є широкими епічними полотнами своєї епохи, та водночас вони висвітлюють найприкметніші ознаки і найважливіші події її, спираючись на особистий досвід автора – доповідача, присутність якого в кожній із поем не завуальована, а відверта («Я жбурляв не слова, а бомби», «Червоні конвалії», «Над прірвою віків... стою, вдивляючись в тисячолітню млу», «Симфонія прощання»). Усе це дозволяє автору відтворити епоху переважно в її суб'єктивному сприйнятті, а отже – й відповідному емоційному та смислово забарвленні. Головні критерії Симоненкової естетики – «бути правдивим як у деталях, так і в суті. Звичайно, поезія передбачає інші способи узагальнення, ніж проза: в першій автор досяг дуже багато, до другої лише підступав» [4, с.10]. У прозі В. Симоненка менше опису, натомість відчутні психологічні колізії, які не потребують авторського розтлумачення.

В. Симоненко використовував у поезіях чотирирядкову строфу ямбічного параметру, перехідне римування, наприклад, у вірші «Жорна», п'ятистопник зустрічаємо у поезіях «Можливо, знову заgrimлять гармати», «Верба». Цим же розміром написано багато поезій у збірці «Земне тяжіння» («Там, у степу, схрестилися дороги», «Лев у клітці», «Поет і природа»). Також зустрічаємо в поезіях В. Симоненка хорей та трискладові метри з різними ускладненнями. Однак В. Симоненко не захоплювався верлібром та вишуканими складними строфами. У строфічній будові його віршів переважає чотирирядкова строфа, поет пише сонети та декілька віршів дворядковою строфою. Поетові вдається досконале озвучення рядків (вірш «Жорна», на ж і з: «каміння клацало зубами в жорнах, жувало жовті зерна на друзки», або, наприклад, вірш «Осінній дисонанс»: «Дрантя спустило на темні бори. Сонного місяця сива лисина Полум'ям сизим горить. З ротатим, ридаючим риком Вітри орди хмар несуть»). Ці елементи органічно присутні в поезіях і мають свою функцію, надаючи поезії певного мистецького забарвлення. Інколи в поезіях В. Симоненка в римованих закінченнях очевидна звукова функція шиплячих, наприклад, вірш «Там, у степу схрестилися дороги», закінчується такою строфою: «Ми йдемо. Ти щось мені говориш. Твоя краса цвіте мені в очах. Але скажи: чи ти зі мною поруч Пройдеши безтрепетно по схрещених мечях?»).

Отже, в строфічній будові його віршів домінує чотирирядкова строфа, поет пише сонети та декілька віршів дворядковою строфою. Поезія В. Симоненка оригінальна. Антропоцентричне дослідження ідіостилю В. Симоненка базується на пошуку стратегічно зумовлених суб'єктивних мовних уподобань і відштовхувань (на виявленні в мовній тканині тексту).

ЛІТЕРАТУРА

1. Ковалів Ю.І. Літературознавча енциклопедія в 2 т. / Ю.І. Ковалів. – К.: Видавничий центр «Академія». – 2007. – 622 с. – Т. 1.
2. Ковалів Ю.І. Літературознавча енциклопедія в 2 т. / Ю.І. Ковалів. – К.: Видавничий центр «Академія». – 2007. – 622 с. – Т. 2.
3. Симоненко В. Лебеді материнства: Поезія, проза / В. Симоненко. – Дніпропетровськ: Промінь, 1989. – 224 с.
4. Симоненко В. Півні на рушниках: Оповідання, щоденник / В. Симоненко. – Львів, 1992. – 90 с.
5. Симоненко В. Берег чекань / В. Симоненко. – «Сучасність», 1973. – 310 с.
6. Моренець В. На відстані серця: Літературно-критичні статті, нариси, есе / В. Моренець. – К.: Рад. письменник, 1986. – 240 с.
7. Лорка Ф.Г. Думки про мистецтво / Ф.Г. Лорка. – К.: Мистецтво, 1975. – 289 с.
8. Ткаченко А. Василь Симоненко. Літературний портрет / А. Ткаченко. – К.: Дніпро, 1990. – 204 с.
9. Сверстюк Є. На святі надій. Вибране / Є. Сверстюк. – К.: Наша віра, 1999. – 489 с.

Т.А. Масловская. Идиостиль Василя Симоненка в антропоцентрическом измерении. – Стаття.

Аннотація. Стаття посвячена описанию антропоцентрической парадигмы в концептуальном освещении языкового творчества известного украинского поэта Василя Симоненко. Благодаря языковым средствам достигается эмоциональность, колорит, эмоционально-императивная окраска повествования. Антропоцентризм – утверждение идеала творческой личности, красоты и гармонии действительности, обращение к человеку как к высшему смыслу бытия.

Ключевые слова: антропоцентризм, парадигма, идиостиль, антропоморфизм.

T. Maslovska. Vasil Simonenko's idyllic style in anthropocentric dimension. – Article.

Summary. This article describes the anthropocentric paradigm in conceptual coverage of linguistic creativity of the famous Ukrainian poet Vasil Symonenko. Due to linguistic resources, emotion, colour, colour emotional narrative imperative is reached. Anthropocentrism is affirmation of the ideal creative personality, beauty and harmony of reality, appeal to man as the highest meaning of life.

Key words: anthropocentrism, paradigm, linguistic creativity, idyllic style, anthropomorphism.

*С.С. Солодовник,
Заслуженный работник культуры Украины,
художник, доцент кафедры дизайна,
Международный гуманитарный университет,
г. Одесса, Украина*

ИССЛЕДОВАНИЕ ВОЗДЕЙСТВИЯ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ НА ТВОРЧЕСКИЙ МЕТОД ХУДОЖНИКА И ПЕДАГОГА СЕРГЕЯ СОЛОДОВНИКА

***Аннотация.** В статье исследуется воздействие окружающей среды на творческий метод художника и педагога Сергея Солодовника, влияние на становление личности важных событий в жизни, последствия в формировании взглядов художника, образности, выбор тематики и жанра. В художественном творчестве огромное значение имеют врожденные качества личности и приобретенные в процессе познания мира, через который проходит художник, создавая произведения искусства.*

***Ключевые слова:** среда, жанр, образ, традиции, академизм, педагог, дизайн, программа, рисунок.*

Введение. Радостно жить человеку, которому даровано умение любить свою землю, любить безгранично изменчивую и капризную природу, понимая, что радость познания ее неисчерпаема, как неисчерпаема и безгранична она сама, как бесконечно познание истины, как многогранен и неповторим человек. Таким талантом наделила судьба Сергея Максимовича Солодовника.

С. Солодовник – одаренный художник, большой мастер рисунка. Его работы отличаются глубиной образов, простотой, поэтичностью и правдивостью. В творчестве он развивает лучшие традиции реалистического искусства. Его произведения убедительно и эмоционально утверждают красоту и поэзию жизни. В пейзажах клубится бело-розовый туман весеннего цветения, ярко светятся багряно-золотистые осенние леса, чувствуется свежесть первого снега и прохладный ветер пасмурного дня, легкое дуновение морского бриза дает ощущение запаха моря.

Реальный мир – основа для художественного творчества. Судьба С. Солодовника совсем не баловала. Родился он в 1915 г. в небольшом городке Кобеляки Полтавской области в очень бедной и большой семье. Детство было трудным и голодным. Но сказочно богатая полтавская природа положительно повлияла на его становление. Реки, горы, поля, леса, луга, запруды, яркое разноцветное лето, снежные морозные трескучие зимы, а главное, воздух – густой, насыщенный запахами земли, цветов, навоза, парного молока, скошенной травы и всевозможными звуками окружающего мира – мычанием, бляением, ржанием домашних животных, щебетом и кудахтаньем птиц, жужжанием и писком насекомых, порывами ветра и шелестом листьев, шорохом травы и едва уловимым звоном полевых цветов, кваканьем лягушек и всплесками рыбы в реке. Весь этот волшебный мир окутывал мальчика с детства, вдохновлял на его познание и творчество, воспитывал любовь к родной земле, уважение к труду и труженикам, желание изменить жизнь простых людей к лучшему, что и называется интеллигентностью в самом высоком понимании этого слова, которое отнюдь не тождественно интеллектуальности и образованности. Ведь вполне можно быть весьма образованным человеком, но совсем не интеллигентным, что в наше время встречается нередко.

Именно благодаря удивительной природе, которая с детства окружала и вдохновляла мальчика, он решил стать художником и отправился в Харьков. Там поступил в художественный техникум, после окончания которого, был принят сразу на третий курс Харьковского художественного института.

В 1941 г. С. Солодовник окончил V курс художественного института батальной мастерской академика Н. Самокиша. Его учителями были: профессора С. Прохоров, А. Кокель, С. Беседин, М. Козик. Оставалось защитить диплом, но вмешалась война. Он сразу же был призван в Красную армию в качестве курсанта Сумского артиллерийского училища, которое было направлено на фронт, где велись тяжелые оборонительные бои в районе города Конотоп. По приказу Верховного главнокомандующего артиллерийское училище было снято с фронта и направлено в город Ачинск Красноярского края для продолжения учебы. В мае 1942 г., по окончании Сумского артиллерийского училища, лейтенант С. Солодовник был направлен в действующую 375 стрелковую дивизию на Калининский фронт.

Молодой художник участвовал в боях на Орловско-Курской дуге за освобождение городов Ржева, Белгорода, Полтавы, Кременчуга, Харькова, Ясс, Плоешти, Бухареста, Будапешта, Праги, принимал участие в ликвидации окруженных группировок противника в районах Корсунь-Шевченковской, Яско-Кишиневской операции. Во время контрнаступления немцев в районе города Комарно (Венгрия) был контужен, и в бессознательном состоянии взят в плен. 2 апреля 1945 г. во время эвакуации концентрационного лагеря в районе Вены бежал вместе с несколькими офицерами. После четырехсуточного перехода через Альпы С. Солодовник вышел к советским наступающим войскам, с большим трудом нашел свою дивизию и после проверки органами Отдела контрразведки «Смерш» НКВД СССР был восстановлен на прежней должности – помощника начальника штаба-2 командующего артиллерией дивизии.

В освобожденный, разрушенный и сожженный Харьков тридцатилетний С. Солодовник въехал ночью на белом коне. За участие во Второй мировой войне он был награжден орденом Красной звезды и шестью медалями, а с расформированием дивизии в 1945 г. был демобилизован в звании капитана.

Проблема правды и правдоподобия. По окончании войны С. Солодовник был восстановлен в Харьковском художественном институте в качестве дипломника, а после защиты дипломной работы его пригласили преподавать рисунок в родном институте.

Конечно же, война повлияла не только на жизнь, но и на творчество художника. Наверное, поэтому портреты ветеранов Второй мировой войны не оставляют равнодушными никого: они не просто раскрывают героические страницы военного времени, показывают мужественность тех, кто когда-то не дрогнул в смертельном бою, а и подчеркивают, что бесстрашным воином, героем, личностью-легендой может стать самый обыкновенный человек, осененный любовью к Родине. Таковы портреты Героя Советского Союза Г. Седого, участников освобождения Харькова от фашистских захватчиков М. Кагана и М. Антоюка. Герой Советского Союза летчик А. Буряк, мужественный и сильный, изображен на фоне залитого солнцем голубого неба, его родной стихии. В каждом портрете пейзаж помогает выявить профессию, напоминает о ней, раскрывает симпатии портретируемого, передает его внутренний мир.

В живописном портрете журналистки Н. Черненко одетый в иней зимний парк, виднеющийся в окне, не только способствует цельности живописного решения, но и выявляет внутренний настрой женщины, лирический склад ее души. Портрет академика В. Атрошенко построен в сдержанной красочной гамме. Ученый, погруженный в глубокую задумчивость, изображен на фоне доски с формулами, схемами, вводящими зрителя в характер его труда.

С. Солодовник много работал над портретами деятелей науки и культуры. Большое внимание он уделял созданию образов своих современников. Им созданы портреты профессора А. Шаховского, композитора А. Лебединца, писателя А. Багмута (рис. 1), актрисы А. Лесниковой, портрет гимнастки (рис. 2) и многих других.

В портретах С. Солодовник стремится передать повседневный облик своих героев и подчеркнуть общественную значимость их деятельности. В глубокой содержательности портретных образов, в точной и энергичной живописной пластике, гармоничном колорите мягких приглушенных тонов проявился такт С. Солодовника-портретиста. А в создании большой портретной галереи своих современников запечатлен дух времени. Человек для художника – главное.

Рис. 1. Портрет писателя И. Багмута. 1962 г. ХХ Музей. Холст, масло. 100x120

Его незримое присутствие, его чувства, настроение, плоды его труда ощущаются в любом пейзажном этюде, картине. И, наоборот, пейзаж входит неотъемлемым компонентом в жанровое полотно или портрет.

«В портретах самое главное для художника – проявить активность и красоту личностного, духовного потенциала. Это придает его героям –представителям различных профессий, людям разного социального статуса – неповторимый ореол благородства, а также привлекательности. Столь же несущественными стали социальные и психологические уточнения в портретах. Раскрытие внешней, физической красоты моделей не могло стать самоцелью» [1. с. 119].

Художник-творец, преобразующий мир и открывающий в нем «невидимое посредством видимого». Умение найти темы и образы, которые раскрывают характерные черты ушедшей эпохи, присуще С. Солодовнику.

Рис. 2. Портрет гимнастки. 1972 г.
Галерея Геккосо. Х. м, 163.7x111.6.

Рис. 3. Портрет жены Людмилы (фрагмент).
1958 г. Частная коллекция.
Холст, масло. 98.5x65.5

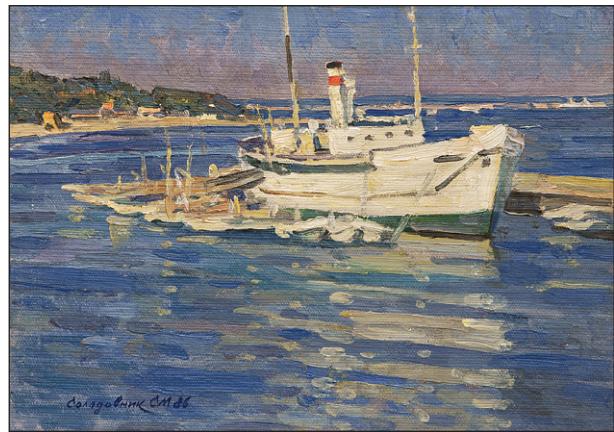
Он как будто ведет доверительную беседу со зрителем, заставляя его чутко воспринимать живописное решение, красоту композиционного построения, глубину психологической трактовки образов современников (рис. 3). Своих героев художник находит повсюду: и в историческом прошлом, и среди своих современников, умеет достоверно передавать время ушедшее и настоящее («Портрет худ. Н. Ашихмана», «Портрет жены Людмилы» (рис. 3), «Портрет молодой женщины», «Портрет девочки»).

Большое место в своем творчестве художник отводит пейзажу, который в жанровых картинах занимает важное место, а состояние природы задает определенное настроение всему произведению, помогая лучше раскрыть его содержание. Он вдохновенно изображает волшебные места родного края, находя для каждой пейзажной композиции свой образ: лирический, романтический, драматично-напряженный («Солнце заходит», «Шторм стихает», «Перед дождем»).

Художник искренне и тепло воспевает красоту родной украинской природы («Снег выпал», «Сумерки», «На взморье»). Его картины «В парке» и «Между боями» раскрывают еще одну грань творчества художника – его высокую профессиональную культуру. Он любит и эмоционально воспринимает природу, поэтому, где бы ни был, много пишет пейзажей и делает пейзажные зарисовки. Строгие по рисунку, уравновешенные по живописной структуре, разнообразные по колористическому решению, этюды изображают богатейшую природу Полтавщины, Харьковщины, Крыма, Черниговщины, Закарпатья, Одещины (рис. 4, 5). Проникновенны и задушевные пейзажи «К вечеру» (рис. 7), «Зацвели вишенки», «Цветущие яблони», «Старые вербы», «Весенний день» (рис. 6), «Солнечный день», «Яхтклуб в Одессе» и многие другие.

**Рис. 4. В парке. 1965 г. XX Музей.
Холст, масло. 1090x1020**

**Рис. 5. Яхтклуб в Одессе. 1986 г.
Частная коллекция. К. м. 23.2x23.5**

Художественный мир. В необозримых равнинах с мягкими очертаниями холмов, серебристыми лентами рек, прелестными укромными уголками С. Солодовник ищет выражения своих заветных чувств, любви ко всему прекрасному, любви к жизни. Разнообразные состояния природы – содержание многих произведений художника (рис. 6). Сложно сказать, какой поре года он отдает предпочтение. Осенних пейзажей не меньше, чем пейзажей, посвященных весне, зиме или лету («Весенний день», «Теплый вечер», «Осенний парк», «Первый снег»).

**Рис. 6. Весенний день. 1987 г.
Частная коллекция. К. м. 56.5x43.5.**

**Рис. 7. К вечеру. 1963 г.
Частная коллекция. К. м. 39.8x39.0.**

Счастлирое умение постоянно удивляться красоте окружающего мира, свежесть восприятия дают возможность художнику создавать произведения в рамках одной темы. Художник выразил свою любовь к улице, на которой жил, неоднократно создавая этюды в разное время года («Листопад», «Зима», «Иней», «Теплая зима», «Талый снег» и др.).

Из этих бесчисленных впечатлений от окружающего мира, как из клеточек организма, мастером создается единый поэтический образ – образ Родины.

В последние годы жизни С. Солодовник все чаще обращался к натюрмортам. Они помогали не только совершенствовать мастерство, но и главное – выразить через цветовую гамму, ритмическую мелодию линий, определенный эмоциональный настрой, любовь к предметному миру, который окружает

человека. Художник изображал цветы и бытовые предметы, находя для каждого натюрморта свое цветовое и пластическое решение («Цветы в синей вазе», «Натюрморт с рыбой» (рис. 9), «Натюрморт с гладиолусами», «Натюрморт с белой сиренью», «За окном май» и др.). С. Солодовник умел передать свежий весенний ветерок, который колыхает прозрачную занавеску, сквозь оконное стекло яркими полосками пылают лучи солнца на подоконнике, оттеняя четким узорчатым силуэтом наполненные теплом и жизнью растения («Цветы на подоконнике»).

Волшебная кисть живописца оживляет мир предметов. Изображение цветов, фруктов, обычных вещей, бытовых предметов вступает в противоречие со своим названием «натюрморт» – мертвая натура. Частица жизненной силы и энергии автора остается в каждом его произведении (рис. 8).

Художник неумоимо изучает цветовые отношения яркого предметного мира. В пейзажных этюдах ставит сложные пленэрные задачи, в портретах изучает внутреннюю жизнь человека. Часы работы с натуры – это часы и отдыха от напряженного труда над тематической картиной и педагогической деятельностью.

Мастер глубокой живописной культуры С. Солодовник использует все возможности цвета, лепит с его помощью форму, выстраивает композицию, передает свои чувства и мысли. Практически все его работы написаны с натуры, но это не просто этюды, а завершенные продуманные произведения. Иногда его привлекают просторные пейзажи эпического характера («Дали Полтавщины»), иногда – камерные и лирические мотивы («Ранняя осень», «Тишина», «Дом в лесу»).

Рис. 8. Натюрморт с подносом. 1991 г.
Частная коллекция. К. м. 60.0x42.0.

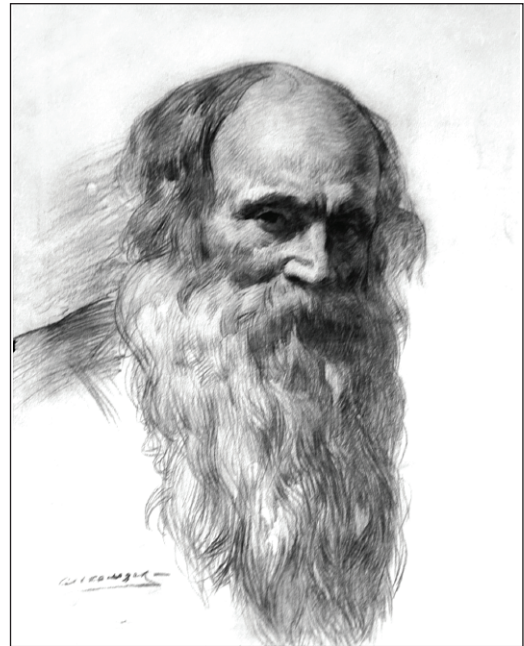

Рис. 9. Натюрморт с рыбой. 1975 г.
Частная коллекция. К. м. 69.7x50.3.

Графические работы художника разнообразны и богаты в технике исполнения: офорты, рисунки углем, сангиной, фломастером, графическим карандашом. Внимание привлекают рисунки, выполненные в различных материалах: «Рига. Старый город», «У пруда», «Тойла. У причала», «Хатки. На пастбище», «Сольвычегодск», «Дом отдыха Дубна». Содержательность и выразительность образов в них дополнена мастерством графического исполнения (рис. 8). С. Солодовник добился простоты и легкости линии, пятен («Кирилловка. Палаточный городок»), их сочетания («Лежащая натурщица»), соответствия манеры исполнения характеру создаваемого образа («Светлана»). Художник умело передает не только внешнее сходство, например, в портретах его коллег («Академик Н. Самокиш», «Художник М. Каплан», «Художник Л. Чернов», «Скульптор Я. Рык», «Портрет артиста Омбелева»), но лаконично и метко выявляет сущность изображаемого объекта, его настроение («Портрет Холодной», «Портрет матери» (рис. 10).

Рис. 10. Портрет матери. 1946 г.
Частная коллекция. Бумага, ретушь. 61.5x43

Рис. 11. Старик. 1989 г.
Частная коллекция. Бумага, ретушь

Суров и мудр его старик на рисунке «Старик» (рис. 11), сказочно-таинственной воспринимается красота украинской ночи в офорте «Луна взошла», чарует маленькая школьница в офорте «Оля», завораживает женская красота и элегантность в офорте «Портрет жены Людмилы», беззащитна трогательность маленькой девочки в рисунке «Светик».

Крепкий, пластически выраженный рисунок, пристальное внимание к материальному воспроизведению предметного мира свидетельствуют о прекрасной школе мастерства, полученной художником. Живописные и графические произведения подтверждают острую наблюдательность мастера, верный глаз и умение образно передать увиденное: ярко-красные гладиолусы, пышные пионы, тронутые утренней росой нежные ромашки, цветущие яблоневые сады, безбрежные заливные луга, чарующие уголки украинской земли, воспетой поэтами и художниками.

Особое место в наследии художника занимает автопортрет, выполненный как графическими средствами, так и живописными. На протяжении многих лет художник всматривается в себя, в свой внутренний мир, анализируя и открывая заново. По автопортретам видно, как меняется художник: из молодого, беззаботного, веселого, романтического юноши он превращается в зрелого мастера, сильную закаленную личность (рис. 12), прошедшую много испытаний («Автопортрет. 1938 год, к. м.», «Автопортрет 1946 бум. сепия», «Автопортрет 1955 год, офорт», «Автопортрет 1969 год, бум. сангина», «Автопортрет 1975 год, бум. уголь», «Автопортрет 1977 год, х. м.», «Автопортрет 1983 год, х. м.»).

Рис. 12. Автопортрет. 1983 г. Частная коллекция. К. м. 65.4x66.5

Заключение. Немало плодотворных творческих лет прожил С. М. Солодовник. С годами не остыло его горячее сердце художника. С годами пришла мудрость, которая утвердила его умение радоваться бытию. Он стал особенно вдумчивым и внимательным и, наверное, еще дороже стала для него каждая весна – весна, утверждающая вечность бытия. Вот розовеют, наливаются соком ветки деревьев, влажным и душистым становится дыхание земли. Цветение разливается повсюду, заполняя маленькие городские дворики, где среди ярко зеленой травы вспыхивают красные и желтые тюльпаны. Зазеленели луга и поля, знаменуя начало лета, зацвели маки. Зеленый лес меняет свою окраску, превращаясь в желто-оранжево-багровую палитру осени. Он теряет свою листву, чтобы весной возродиться вновь. И в это, самое яркое осеннее время, 5 октября 1991 г., С. Солодовник ушел из жизни, чтобы возродиться в своих картинах, пейзажах, портретах современников.

Огромный вклад в сокровищницу украинского национального искусства и художественной школы Харькова С. Солодовник внес благодаря своей многолетней педагогической деятельности в должностях ассистента, старшего преподавателя, доцента, профессора кафедры рисунка.

Будучи одаренным учителем, Сергей Максимович непрерывно повышал свое педагогическое мастерство, работая над многими аспектами преподавания рисунка.

С. Солодовник является одним из основателей харьковской школы рисунка, им разработаны и воплощены в жизнь программы по академическому рисунку, как для изобразительных, так и для дизайнерских специализаций. «Систему обучения академическому рисунку в ХХПИ Солодовник создал на основе учения великого П. Чистякова и реализовал собственную программу по рисунку для живописцев и дизайнеров, а также опубликовал первый учебник, по которому и сейчас строится учебный процесс в академии» [2, с. 33].

Методические работы «Рисунок головы человека», «Набросок и краткосрочный рисунок», «Материалы рисунка и их применение» и другие получили высокую оценку кафедры рисунка, сыграли большую роль в деле повышения педагогического мастерства молодых педагогов кафедры, с которыми

С. Солодовник был тесно связан и постоянно оказывал им помощь в вопросах преподавания рисунка. Фактически он является автором первого изданного в институте учебного пособия по рисунку.

Честный и последовательный в отстаивании своих творческих принципов, С. Солодовник убедительно представлял и развивал реалистическую школу, опираясь на лучшие традиции академической художественной школы и классическое наследие.

Немаловажную роль в становлении художника играла окружающая среда, мир, в котором он жил, боролся, любил, учил и, переосмысливая действительность, создавал свои творческие произведения и портреты современников ушедшей эпохи. События, сопровождающие художника всю жизнь, влияют на его произведения, индивидуальное неповторимое отношение к миру и обществу.

«Убеждения и творческий опыт С.Солодовника оказали непосредственное влияние на эстетический выбор и манеру письма его коллег, тоже педагогов ХХПИ, в частности, таких мастеров как А. Вяткин и В. Шаламов, на ряд молодых живописцев неореалистического направления. Его наследие и педагогический талант способствовали формированию высокого профессионального статуса и престижа художественной школы Харькова в середине – второй половине XX в.» [3, с. 259].

Прекрасный художник и непревзойденный мастер рисунка С. Солодовник воспитал большую плеяду художников, которые стали гордостью национального изобразительного искусства бывших республик СССР и Украины. Среди них народные художники Украины Е. Трегуб, В. Сидоренко, А. Константинопольский, А. Хмельницкий, С. и Л. Джолос, А. Лоза, В. Ковтун, А. Курнаков (Россия), Х. Наурызбаев (Казахстан), Г. Байматов (Узбекистан). Более двадцати заслуженных деятелей искусства и заслуженных художников Украины, среди которых А. Базилевич, А. Ворона, Л. Братченко, Н. Родзин, М. Овсянкин, С. Рыбин и многие другие.

Произведения С. Солодовника успешно экспонировались на областных, республиканских, всесоюзных и международных выставках, получали положительную оценку зрителей и прессы, неоднократно репродуцировались. Многие из них были приобретены Министерством культуры УССР и Художественным фондом союза художников СССР. Его произведения находятся в музеях, в частных коллекциях, как за рубежом, так и в Украине.

Реалистическое искусство отстояло свое значение в мировой культуре, и время лишь подчеркнуло творческий вклад в нее таких художников, как С. Солодовник.

ЛИТЕРАТУРА

1. Понамарьова Л., Немцова В. Сергій Максимович Солодовник (1915–1991) / Л. Понамарьова, В. Немцова // Образотворче мистецтво. – 2015. – С. 118–119.
2. Лаврикова М. Сергей Солодовник: учитель и художник. К 100-летию со дня рождения (1915–2015) / М. Лаврикова // Губерния. – 2015. – С. 28–29.
3. Немцова В. Харьковская художественная школа (середина XVII –XX в.) / В. Немцова. – Харьков, 2016. – С. 253–259.

С.С. Солодовник. Дослідження впливу навколишнього середовища на творчий метод художника і педагога Сергія Солодовника. – Стаття.

Анотація. У статті досліджується вплив навколишнього середовища на творчий метод художника і педагога Сергія Солодовника, вплив на становлення особистості, важливих подій на формування поглядів художника, образності, вибір тематики і жанру. У художній творчості величезне значення мають вроджені якості особистості і набуті у процесі пізнання світу, який проходить художник у процесі створення твору мистецтва.

Ключові слова: середовище, жанр, образ, традиції, академізм, педагог, дизайн, програма, малюнок.

S. Solodovnyk. The study of environmental influences on the creative method of the artist and teacher Sergei Solodovnik. – Article.

Summary. This article explores the influence of the environment on the creative method of the artist and teacher Sergei Solodovnik. The impact on the formation of the person, important events in life and influence on the formation of the views of the artist, the imagery, the choice of his subject and the genre. In artistic work the innate internals of personality has an enormous value and purchased in the process of cognition of the world, which an artist passes through while creation of work of art.

Key words: environment, genre, character, traditions, academic manner, teacher, design, program, painting.

*К.М. Стрюк,
аспірант кафедри педагогіки та психології,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
директор,
Харківський радіотехнічний коледж,
м. Харків, Україна*

ІНФОРМАТИЗАЦІЯ ОСВІТИ У ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ РАДІОТЕХНІЧНОГО КОЛЕДЖУ

***Анотація.** У статті розглянуто питання, пов'язані з інформатизацією освіти. Визначено передумови, цілі, завдання та перспективи даного процесу. Виділено основні напрями інформатизації освіти, засоби інформатизації освіти та показано їх навчальні можливості. Розглянуто переваги і недоліки застосування інформаційно-комунікаційних технологій в освіті.*

***Ключові слова:** інформатизація освіти, студенти, комп'ютери, освітній процес.*

Освіта на сучасному етапі, як і суспільство, увійшла в еру інформатизації та інформаційних технологій. Відповідно, постала потреба не тільки активного впровадження інформаційних технологій, але й ефективної їх інтеграції з іншими навчальними галузями. Інформатизація суспільства пов'язана, насамперед, із розвитком комп'ютерної техніки, різноманітного програмного забезпечення, глобальних мереж (Інтернет) та мультимедійних технологій.

Інформатизація освіти – це досить складна сучасна тенденція, пов'язана із впровадженням у навчально-освітній процес різного роду інформаційних засобів, що працюють на основі комп'ютеризації, а також електронної продукції і нових педагогічних технологій, що базуються на використанні ІКТ для навчання.

Інформатизація освіти, в першу чергу, спрямована на розроблення методів і засобів, орієнтованих на досягнення основних виховних і освітніх педагогічних цілей за допомогою використання новітніх досягнень комп'ютерної техніки.

Розвиток інформатизації освіти має такі передумови:

- стрімкий процес інформатизації суспільства (перш за все, це виявляється в тому, що більшість людей мають персональні комп'ютери, під'єднані до всесвітньої мережі, зокрема студенти);
- зростання технічних можливостей засобів інформатики та зниження їх вартості, що робить їх більш доступними. У кожному ВНЗ широко використовують комп'ютерну техніку в освітньому процесі, мультимедійні проектори та дошки;
- курс на формування нового інформаційного середовища суспільства, інфосфери. Природно, що за таких перспектив важливо навчити студентів правильно і з користю використовувати інформаційно-комунікаційні технології.

Процес інформатизації освіти дає змогу досягти таких цілей:

1. створення сприятливих умов для доступу до навчальної, наукової і культурної інформації;
2. інтенсифікація взаємодії учасників педагогічного процесу за допомогою застосування засобів інформатизації;
3. зміна моделі управління освітою;
4. підвищення якості освіти шляхом використання ІКТ.

Поєднуючи інформаційні та комунікаційні технології, проектуючи їх на освітню практику, необхідно зазначити, що основним завданням, яке стоїть перед їх запровадженням в освітній процес, є адаптація людини до життя в інформаційному суспільстві.

Використання інформаційно-комунікаційних технологій відкриває такі *перспективи*: забезпечення нової, активної форми фіксації продуктів інтелектуальної діяльності, доступ до практично необмеженого обсягу потрібної навчальної і наукової інформації, висока швидкість її отримання, варіативність способів її аналітичного оброблення, виникнення феномену «безпосереднього включення» особистості в інформаційний простір.

Заради досягнення вище зазначених цілей центр інформатизації якості освіти пропонує проводити роботу за такими *напрямами*:

1. комп'ютеризація освітніх установ, в яку входить не тільки забезпечення комп'ютерами, а й периферійним обладнанням (мультимедійні проектори та дошки, принтери, сканери, модеми тощо);

2. підключення освітніх установ до мережі Інтернет. Це дасть змогу студентам користуватися інформаційно-освітніми ресурсами безпосередньо у потрібний момент, а викладачі зможуть проводити заняття віддалено або ж відвідувати дистанційні курси підвищення кваліфікації на робочому місці;

3. створення і реалізація технологій дистанційного навчання. На сьогодні ця форма навчання вважається однією з найбільш перспективних. Але водночас дистанційна освіта має ряд недоліків, серед яких можна виділити високу вартість курсів та недосконалу систему контролю знань. Надалі планується опрацювати методику навчання і знизити його вартість, що дасть змогу зробити цей вид навчання більш доступним;

4. створення єдиної інформаційної системи моніторингу навчання, що допоможе проводити своєчасні зрізи знань, визначати недоліки і переваги того чи іншого способу навчання. Це одна з головних задач, вирішення якої, на думку фахівців, підвищить якість освіти;

5. забезпечення освітніх установ електронними навчальними посібниками, відповідними освітніми програмами. Останнім часом постала і проблема розроблення електронних підручників, які значно підвищать ефективність навчання. Але на сьогодні відсутні уніфіковані підручники. Здебільшого викладачі самостійно розробляють електронні посібники;

6. відкриття інформаційних освітніх центрів, в яких не тільки викладачі, але й всі бажаючі зможуть підвищити свою комп'ютерну грамотність, ознайомитися з новітніми інформаційними технологіями і методами їх застосування в освітній сфері;

7. інформатизація освіти передбачає створення нормативно-правової бази щодо впровадження у навчальний процес інформаційних комунікаційних технологій, облік навчального навантаження викладачів (або інших фахівців), які розробляють відповідне навчально-методичне забезпечення. Природно, що для впровадження нових технологій необхідна законодавча база, яка не лише зафіксує права та обов'язки, порядок впровадження ІКТ, але і врахує питання авторських прав на електронні посібники.

До основних *засобів* інформатизації освіти належать:

- засоби для запису та відтворення звуку і відео;
- радіо- і телетехніка;
- проекційне й оптичне кіноустаткування;
- комп'ютерні засоби навчання – програми, підручники;
- телекомунікаційні засоби навчання.

Відзначимо основні *переваги* цього процесу.

1. Можливість якнайшвидше отримати нові знання, ознайомитись із найсучаснішими досягненнями різних галузей науки.

2. Введення нових спеціалізованих дисциплін, пов'язаних із вивченням інформатики та інформаційних технологій у навчальних закладах.

3. Зміна методики викладання традиційних (фундаментальних та гуманітарних) дисциплін, не пов'язаних із комп'ютерними науками.

4. Стимулювання мотивації та інтересу студентів до навчання, що підвищує його ефективність. Помічено, що навчальні заняття із застосуванням комп'ютерних технологій більш цікаві, ніж традиційні.

5. Інформатизація системи освіти дасть змогу створити нові форми взаємодії в процесі навчання: «студент–комп'ютер».

6. Удосконалення системи управління освітою.

7. Реалізація індивідуального підходу в навчанні.

Ще одне питання, яке необхідно розглянути, стосується засобів інформатизації освіти. Це комп'ютерне апаратне та програмне забезпечення, яке використовується для досягнення освітніх цілей.

Використання інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому у процесі дає можливість студенту:

по-перше, прискорити отримання нових знань і накопиченого технологічного та соціального досвіду людства не тільки від покоління до покоління, а й від однієї людини до іншої;

по-друге, сучасні ІКТ дають змогу студенту успішно й швидко адаптуватися до навколишнього середовища, до соціальних змін та сучасних вимог;

по-третє, активне й ефективне запровадження цих технологій в освіту є важливим чинником підготовки конкурентоздатного фахівця, рівень професійної підготовки якого відповідає вимогам інформаційного суспільства.

Як вже згадувалося, інформатизація освіти передбачає використання комп'ютерів в освітньому процесі. Цей напрям отримав назву комп'ютеризації і передбачає активне застосування комп'ютерних технологій у процесі навчання.

1. Ознайомлення студентів з тією чи іншою темою за допомогою презентації. Таким чином буде задіяно відразу два канали, що відповідають за прийом інформації, – слух і зір. У презентації можуть бути не тільки картинки і таблиці, основні визначення, але і відео-, аудіоматеріали.

2. Використання відеоматеріалів – фільмів, відеороликів. Ефективним є використання таких матеріалів під час вивчення будь-яких навчальних дисциплін і тем, які передбачають використання навчального матеріалу, а також в умовах, коли відсутня можливість безпосередньої демонстрації студентам певних хімічних або фізичних процесів, проведення дослідів тощо.

3. Використання спеціальних комп'ютерних програм-модуляторів. З їх допомогою можна проводити різні досліди. Все, що для цього потрібно, – задати комп'ютеру дані.

4. Використання програм-тренажерів. Найбільш відомі – програми для вивчення мов, які пропонують не тільки вибрати правильний варіант відповіді, але і ввести переклад слова, залишити фрази з певного набору літер.

5. Введення комп'ютерного тестування. Використання комп'ютерів для перевірки знань не тільки полегшить життя викладачам, але й допоможе досягти точного оцінювання.

6. Використання спеціальних довідкових програм. Завдяки їм можна знайти потрібну інформацію за лічені хвилини, відкривши потрібну програму й уввівши ключове слово для пошуку.

Натепер існує дві основні проблеми, які суттєво впливають на швидкість впровадження ІКТ до навчального процесу.

1. Формування постійної потреби педагогів застосовувати комп'ютери. Перехід на нову систему вимагає постійного і безперервного застосування ІКТ у процесі навчання. На сьогодні далеко не всі педагоги розуміють значимість даного процесу і прагнуть проводити заняття за старими стандартами, без використання технологій.

2. Необхідність безперервного підвищення інформаційної компетентності педагога. Використання інформаційно-комунікаційних технологій передбачає постійне професійне самовдосконалення педагога, оволодіння новими методами та прийомами викладання, освоєння нових програмних продуктів.

Незважаючи на свою привабливість і наявність переваг, інформатизація сучасної освіти має і низку *недоліків*, які необхідно враховувати під час запровадження інформаційно-комунікаційних технологій до освітнього процесу:

1. Обмеження і зменшення живого спілкування викладача і студента. У разі використання ІКТ основна роль у навчанні поступово зміщується в бік технічних засобів; роль викладача зводиться до вибору необхідного навчального матеріалу.

2. Зниження комунікативних навичок і процесу соціалізації студентської молоді через відсутність діалогу «студент–викладач» і переважання діалогу «студент–комп'ютер». Чим більше часу студент працює з технічними засобами навчання, тим менше часу залишається на «живе» спілкування з викладачем.

3. Зниження соціальних контактів, що безпосередньо пов'язане з попереднім пунктом. Робота з комп'ютером знижує рівень соціальної активності не тільки на заняттях, але і в житті загалом.

4. Використання готової інформації. Використовуючи сучасні ІКТ, студенти дедалі менше часу приділяють пошуку та обробленню інформації. Не здійснюючи детального підбору та аналізу матеріалу, вони використовують вже готові доповіді та реферати, які знаходять в мережі Інтернет. У подальшому це ускладнює самостійне написання курсових та дипломних робіт із високим рівнем унікальності та оригінальності.

Таким чином, застосування інформаційно-комунікаційних технологій дає змогу підвищити якість навчання, створити нові засоби педагогічної взаємодії зі студентом, підготувати фахівців нової генерації, затребуваних на сучасному ринку праці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Захарова И.Г. Информационные технологии в образовании: [учебное пособие] / И.Г. Захарова. – М. : Академия, 2010. – 192 с.
2. Лебедева Л.Н. Сетевые компьютерные технологии в учебном процессе / Л.Н. Лебедева, С.А. Сабанов, В.Н. Манько. – Запорожье: Премьер, 2002. – 100 с.
3. Матвієнко О.В. Освіта в інформаційному суспільстві: суперечності, тенденції, теоретико-методичні засади розвитку / О.В. Матвієнко // Педагогіка і психологія. – 2004. – № 2. – С. 47–51.

К.М. Стрюк. Информатизация образования в подготовке студентов радиотехнического колледжа. – Статья.

Аннотация. В статье рассмотрены вопросы, связанные с информатизацией образования. Определены предпосылки, цели, задачи и перспективы данного процесса. Выделены основные направления информатизации образования, средства информатизации образования и показано их учебные возможности. Рассмотрены преимущества и недостатки применения информационно-коммуникационных технологий в образовании.

Ключевые слова: информатизация образования, студенты, компьютеры, образовательный процесс.

K. Stryuk. The informatization of the education in the preparing students of radio engineering college. – Article.

Summary. The article considers the issues related to the informatization of the education. Premises, purposes, tasks, prospects of the process are distinguished. The means of the informatization of the education are concretized and their educational opportunities are shown. The advantages and disadvantages of the use of the information and communication technologies in education are considered.

Key words: informatization of education, students, computers, educational process.

УДК 37.01

Л.С. Трифаніна,

аспірант, викладач кафедри соціальної педагогіки,
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова,
м. Київ, Україна

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ

Анотація. У статті розглянуті поняття «умова» та «педагогічні умови». Здійснено теоретико-методологічний аналіз педагогічних умов формування інформаційної культури. Визначені та обґрунтовані педагогічні умови формування інформаційної культури молодших підлітків.

Ключові слова: умова, педагогічні умови, інформаційна культура, формування інформаційної культури, молодші підлітки.

Формування інформаційної культури, зокрема у молодших підлітків, є новим процесом у виховній роботі загальноосвітнього навчального закладу, який потребує певної, заздалегідь спланованої організації. Тому у даному контексті постає необхідність в створенні таких педагогічних умов, які б не лише впливали на ефективність та якість даного процесу, але й призвели б до досягнення високих результатів в ньому.

Поняття «педагогічні умови» розглядали у своїх працях такі вчені, як В. Андреев, А. Багдусева, Н. Білоусова, М. Боритко, А. Найн, Н. Посталюк, Т. Шамова.

Педагогічними умовами формування інформаційної культури у студентів займалися такі науковці: О. Глушак, О. Повідайчик, О. Романішина, Н. Тверезовська та Л. Філіппова.

Проте такий аспект, як педагогічні умови формування інформаційної культури молодших підлітків, недостатньо відображений в теорії та практиці сучасної педагогічної науки.

Метою статті є визначення та теоретичне обґрунтування педагогічних умов формування інформаційної культури молодших підлітків.

У новому тлумачному словнику української мови «умови» визначаються як сукупність, що лежить в основі чого-небудь, як необхідна обставина, що робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь або чомусь сприяє [5, с. 1295].

У психології під поняттям «умова» розуміють сукупність явищ зовнішнього та внутрішнього середовища, що ймовірніше впливають на розвиток конкретного психічного явища [8, с. 270–271].

У словнику С. Ожегова поняття «умова» трактується, як правила, які встановлені у будь-якій сфері життя, діяльності; обставини, за яких відбувається чи від яких залежить будь-що [9, с. 588].

Є різні тлумачення суті педагогічних умов. Так, Н. Посталюк вважає, що це педагогічні обставини, які сприяють (або протидіють) виявленню прояву педагогічних закономірностей, зумовлених дією певних чинників [11, с. 74].

На думку Т. Шамової, педагогічні умови є чинниками успіху у процесі управління навчанням [14, с. 195].

В. Андреев розглядає їх як результат цілеспрямованого відбору, конструювання та застосування форм навчання для досягнення дидактичних цілей [1, с. 124].

А. Найн зазначає, що педагогічні умови – це сукупність об'єктивних можливостей, змісту, форм, методів, прийомів, засобів педагогічного управління та матеріально-просторового середовища, що забезпечують успішне розв'язання поставлених та спроектованих завдань [7, с. 78].

М. Боритко визначає педагогічні умови як зовнішні обставини, чинник, що істотно впливає на педагогічний процес, тією чи іншою мірою свідомо сконструйований педагогом, і спричиняє певний результат процесу, але його не гарантує. Він стверджує, що на відміну від засобу, умова не передбачає жорсткої причинної детермінованості результату [4, с. 116].

А. Багдусева називає педагогічні умови обставинами процесу навчання і виховання, що є результатом цілеспрямованого відбору, конструювання і застосування елементів змісту, методів, а також організаційних форм навчання з метою досягнення дидактичних цілей [2, с. 12].

Під педагогічними умовами розуміють сукупність обставин, які забезпечують досягнення раніше поставленої мети [3, с. 26–27].

До педагогічних умов формування інформаційної культури у студентів О. Романишина зарахувала: створення інформаційного середовища; використання інформаційних технологій із метою збору, зберігання, оброблення та використання інформації; активізацію самостійної пізнавальної діяльності студентів; володіння технологіями створення програмних продуктів [12, с. 109].

О. Повідайчик, досліджуючи проблему формування інформаційної культури майбутнього соціального працівника в процесі професійної підготовки, обґрунтувала педагогічні умови: створення інформаційного середовища; забезпечення професійної спрямованості дисциплін; розробку та використання модульних програм курсів; забезпечення взаємозв'язку між фаховими та загальними дисциплінами [10, с. 16].

Науковці Н. Тверезовська та Л. Філіппова виділили педагогічні умови, реалізація яких позитивно впливає на формування інформаційної культури у студентів, а саме: створення сприятливого інформаційно-насиченого середовища; формування потреби оволодіння інформаційною культурою; забезпечення мотивації до вивчення і використання інформаційно-комунікаційних технологій у професійній діяльності; здійснення моніторингу процесу формування інформаційної культури; виховання потреби до самовдосконалення [13, с. 90].

О. Глушак виділила такі педагогічні умови формування інформаційної культури у студентів: створення сприятливого інформаційного освітнього середовища, яке забезпечить ефективність формування інформаційної культури бакалаврів із філології у процесі вивчення дисциплін інформаційно-комп'ютерного циклу; розроблення і впровадження навчально-методичного комплексу, який відповідає завданням формування інформаційної культури; індивідуалізація навчальної діяльності; модульна організація змісту навчального матеріалу; формування потреби оволодіння інформаційною культурою у студентів; забезпечення мотивації до вивчення і використання інформаційно-комунікаційних технологій у професійній діяльності; здійснення моніторингу процесу формування інформаційної культури у бакалаврів із філології під час вивчення дисциплін інформаційно-комп'ютерного циклу; цілісність та неперервність процесу формування інформаційної культури у студентів; виховання потреби до постійного самовдосконалення у студентів; реалізація у процесі вивчення дисциплін інформаційно-комп'ютерного циклу принципів пріоритетності гуманістичних цінностей, демократизму, індивідуалізації, самопізнання та саморозвитку; забезпечення міждисциплінарної взаємодії [6, с. 230–231].

Аналіз звучання педагогічних умов, який містить сучасна наукова педагогічна література, дав нам змогу під *педагогічними умовами формування інформаційної культури молодших підлітків* розуміти сукупність організаційних педагогічних обставин, які відповідають меті інформаційної культури молодшого підлітка та створюють сприятливі передумови для її формування.

Таким чином, нами було гіпотетично визначено педагогічні умови формування інформаційної культури молодших підлітків.

Першою умовою є створення інформаційного навчального середовища в загальноосвітньому навчальному закладі, яке забезпечить ефективність формування інформаційної культури у молодших підлітків. Під цією умовою варто розуміти відведення відповідного приміщення, яке б було оснащено комп'ютерною технікою та відповідало всім санітарно-гігієнічним нормам (комп'ютерний клас, мультимедійний клас). При цьому педагог має забезпечити відвідування культурних закладів (бібліотеки, музеї, театри, кінотеатри, виставки, ярмарки тощо) та створити необхідну матеріально-технічну базу для проведення певних виховних заходів.

Другою умовою є спрямування навчально-виховної діяльності на формування мотивації до безпечного володіння інформацією. Ця умова полягає в мотивуванні педагогом молодших підлітків, які б бажали та прагнули оволодіти інформаційною культурою, розуміючи її важливість та практичну спрямованість в їх повсякденному житті.

Третя умова полягає в активному залученні молодших підлітків до вивчення різноманітних носіїв інформації та використання їх, з огляду на власні та соціально схвалені інформаційні потреби.

Четверта умова характеризується встановленням міжпредметного зв'язку у вихованні інформаційних знань, умінь та навичок. Під цією умовою ми розуміємо, що педагог має навчити молодших підлітків постійному використанню своїх набутих знань, умінь та навичок, намагаючись їх пов'язати з іншими шкільними предметами, щоб вони слугували додатковими та лише поглиблювались.

П'ятою умовою є впровадження спеціалізованої програми для молодших підлітків щодо формування інформаційної культури. Ця умова висуває перед педагогом детального вивчення спеціалізованої програми щодо формування інформаційної культури у молодших підлітків та адаптування її до умов загальноосвітнього навчального закладу, в якому він перебуває, і подальшого її використання.

Шостою умовою – адаптування та вдосконалення вже наявних інформаційних ресурсів загальноосвітнього навчального закладу з метою формування інформаційної культури у молодших підлітків.

Сьома умова включає організацію спеціальної підготовки науково-педагогічних кадрів із метою оптимізації формування інформаційної культури молодших підлітків. Ця умова базується на вивченні педагогами методичних рекомендацій.

Таким чином, нами було запропоноване авторське поняття «педагогічні умови формування інформаційної культури молодших підлітків», а також визначені та обґрунтовані педагогічні умови формування інформаційної культури у молодшому підлітковому віці, реалізація яких дає можливість педагогові отримати позитивний результат у процесі формування інформаційної культури молодших підлітків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреев В. Педагогика. Учебный курс для творческого саморазвития. 2-е изд. / В. Андреев. – Казань: Центр инновационных технологий, 2000. – 600 с.
2. Багдужева А. Педагогические условия формирования профессиональной готовности будущих специалистов с использованием информационных технологий (на примере специальностей кадастрового профиля) : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / А. Багдужева; Бурятский гос. ун-т. – Улан-Уде, 2006. – 23 с.
3. Білоусова Н. Педагогічні умови формування потреби у самовдосконаленні в учнів молодшого підліткового віку / Н. Білоусова // Рідна школа. – 2010. – № 6. – С. 45–49.
4. Борытко Н. Методология и методы психолого-педагогических исследований: гуманитарно-целостный подход: учебное пособие для вузов / Н. Борытко, А. Моложавенко, И. Соловцова. – Волгоград: ВГПКРО, 2005. – 132 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови. / В. Бусел. – К.: Ірпінь ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
6. Глушак О. Педагогічні умови формування інформаційної культури бакалаврів з філології у процесі вивчення дисциплін інформаційно-комп'ютерного циклу / О. Глушак. // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія: Педагогіка та психологія. – 2012. – С. 229–235.
7. Найн А. Педагогические инновации и научный эксперимент / А. Найн // Методология педагогики. – 1997. – Ч. 1. – Вып. 4. – С. 78–86.
8. Немов Р. Психология : словарь-справочник : в 2 ч. / Р. Немов. – М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. – Ч. 2. – 352 с.
9. Ожегов С. Словарь русского языка: 53 000 слов. / С. Ожегов; под общ. ред проф. Л. Скворцова. – 24-е изд., испр. – М.: ООО «Издательство Оникс»: ООО «Издательство Мир и образование», 2007. – 640 с.
10. Повідайчик О. Формування інформаційної культури майбутнього соціального працівника в процесі професійної підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / О. Повідайчик ; Ужгородський нац. ун-т. – Тернопіль, 2007. – 20 с.

11. Посталюк Н. Творческий стиль деятельности: педагогический аспект / Н. Посталюк. – Казань: Казанский ун-т, 1989. – 205 с.
12. Романішина О. Педагогічні умови формування інформаційної культури студентів коледжу / О. Романішина. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка. – 2005. – № 4. – С. 108–113.
13. Тверезовська Н., Філіппова Л. Сутність та зміст поняття «педагогічні умови» / Н. Тверезовська, Л. Філіппова // Нова педагогічна думка. – 2009. – № 3. – С. 90–92.
14. Шамова Т. Управление образовательными системами: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Т. Шамова, П. Третьяков, Н. Капустин; под ред. Т. Шамовой. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2002. – 320 с.

Трифанина Л.С. Педагогические условия формирования информационной культуры младших подростков. – Статья.

Аннотация. В статье рассмотрены понятие «условие» и «педагогические условия». Осуществлен теоретико-методологический анализ педагогических условий формирования информационной культуры. Определены и обоснованы педагогические условия формирования информационной культуры младших подростков.

Ключевые слова: условие, педагогические условия, информационная культура, формирования информационной культуры, младшие подростки.

Trifanina L. Pedagogical Conditions of Formation of Information Culture of Young Teen-Agers. – Article.

Summary. In the article were considered the concepts of “condition” and “pedagogical conditions”. The theoretical-methodological analysis of pedagogical conditions of formation of the information culture was realized. The pedagogical conditions of formation of the information culture of young teen-agers were determined and grounded.

Key words: condition, pedagogical conditions, information culture, formation of information culture, young teen-agers.

УДК 159.922.7

О.В. Уваркіна,

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри педагогіки, психології, медичного та фармацевтичного права,
Національна медична академія післядипломної освіти імені П.Л. Шупика,
м. Київ, Україна

К.М. Уваркіна,

аспірант,
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова,
м. Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЙНИХ ПРОЯВІВ ОСОБИСТОСТІ В ПЕРІОД СТУДЕНТСТВА

Анотація. У статті розглядаються теоретичні основи дослідження проблеми психологічної адаптації студентської молоді до процесу навчання у вищому навчальному закладі. Обґрунтовано, що психологічна адаптація здійснюється в процесі соціалізації особистості, її індивідуального розвитку, соціального й професійного становлення.

Ключові слова: адаптація, психологічна адаптація, особистість, студент.

Постановка проблеми. Модернізація сучасної вищої школи до вимог світового і європейського освітнього простору відкрила нові можливості для професійної самореалізації особистості в умовах глобалізації та інформаційної революції. Студентський період у формуванні особистості є найважливішим періодом психосоціального становлення молоді людини, її самовизначення у майбутній професійній діяльності, розкриття потенційних можливостей, визначення системи цінностей і розвитку професійних здібностей. На успішну адаптацію студентів до навчання у вищій школі впливають їх індивідуально-психологічні особливості, рівень готовності та мотивації до навчання, побутові умови, матеріальне

забезпечення, загальні психологічні проблеми цього вікового періоду тощо. Труднощі адаптаційного періоду актуалізують вивчення психологічного здоров'я студентської молоді в умовах вищої школи і потребують пошуку шляхів їх подолання.

Аналіз наукових досліджень. Теоретичні і науково-практичні аспекти проблеми адаптації студентів до навчального-виховного процесу у вищій школі висвітлено у працях з філософських, соціологічних, медичних, біологічних, психологічних і педагогічних наук. У сучасній зарубіжній та вітчизняній психології представлені різноманітні концепції адаптації: положення про єдність організму і середовища, про теорію відображення і її зв'язок з адаптацією (Ч. Дарвін, І. Сеченов, І. Павлов, О. Ухтомський, Ж. Піаже та ін.); концепція гомеостазу (К. Бернер, У. Кеннон, Р. Ешбі та ін.); концепція функціональних систем (П. Анохін, Ю. Александровський та ін.); психосоматичні концепції (Ф. Александер, Ф. Басін, Д. Дубровський, К. Платонов, С. Рубінштейн, Т. Френч та ін.); концепція необіхевіоризму (Н. Міллер, Дж. Даллард, Б. Смірнов, Р. Сірс та ін.); концепція стресу (Г. Балл, О. Долгополова, Е. Машбиць, М. Перре, Г. Сел'є та ін.); концепції психологічного захисту (Ф. Василюк, Р. Грановська, Л. Гребенніков, Б. Зейгарник, А. Налчаджян, Є. Романова, В. Ротенберг, І. Стойков, Т. Яценко, Н. Наан, Р. Уайт та ін.); концепція «адаптивність–неадаптивність» (Г. Акофф, Ф. Еммері, В. Лебедев, А. Фурман та ін.).

Теоретичні засади вивчення соціально-психологічної адаптації людини розглядали К. Абульханова-Славська, Ю. Александровський, Г. Балл, Ф. Березін тощо. У науковій педагогічній та психологічній літературі представлені глибокі праці з питань адаптації, зокрема і до умов навчання у вищих навчальних закладах. (І. Авдєєва, Д. Андрєєва, Л. Буєва, В. Васильєв, І. Мельникова, Л. Подоляк, П. Просецький, С. Селіверстов, Г. Царегородцев, В. Штефурак, В. Юрченко та ін.). Проблемам юнацького віку, в якому перебуває більшість студентів, присвячені роботи Б. Ананьєва, О. Бондаренко, І. Булах, Є. Донченко, І. Кона, В. Кузьменко, В. Мухіної, В. Петровського, Е. Помиткіна. Т. Титаренко та ін.

Аналіз наукової літератури з проблеми дослідження свідчить, що різні погляди на проблеми психологічної адаптації студентської молоді виникають через відсутність чітких критеріїв диференціації адаптаційних механізмів, стратегій та поведінки і потребують їх систематизації.

Метою статті є визначити теоретичні основи дослідження проблеми психологічних особливостей адаптованості студента до навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі та розкрити соціально-психологічних чинників прискорення процесу їх адаптації до нових умов навчання.

Виклад основного матеріалу та результати досліджень. Процес адаптації сучасної молоді до навчання проходить у тріаді з індивідуалізацією й інтеграцією як до умов освітнього простору. Тому від проходження першого етапу залежить подальший розвиток потенціалу психічних процесів, які впливають на формування особистості майбутнього фахівця.

Адаптація в психології особистості (лат. *adaptatio* – «приспосовувати») – це пристосування особистості до існування в соціумі відповідно до його норм і вимог, а також згідно з потребами, прагненнями, мотивами та інтересами самої особистості. Аналіз наукових підходів до вирішення проблем адаптації дає змогу виділити загальну характеристику адаптації, як результат (і процес) взаємодії індивіда і навколишнього середовища, який призводить до оптимального його пристосування до життя і діяльності [1].

Орієнтація на особистість як суб'єкта адаптації припускає і такий смисловий аспект адаптації, як пошуки особистістю необхідних їй способів саморозкриття, самоздійснення. Цей підхід акцентує на прагненні особистості знайти власну стратегію взаємодії з новим оточенням, перетворити діапазон і вектор вияву своїх адаптаційних можливостей згідно з власним баченням того, що відбувається [2].

У наукових працях О. Мороза визначені такі форми адаптації студентів-першокурсників:

1. Адаптація формальна, яка стосується інформаційної обізнаності з новими реаліями студентського життя, пристосування до умов нового навчального закладу, до структури вищої школи загалом, до тих вимог, які ставляться перед студентами, усвідомлення своїх прав і обов'язків.

2. Адаптація соціально-психологічна як процес внутрішньої інтеграції груп студентів-першокурсників та інтеграція цих груп зі студентським оточенням загалом; пристосування до нового соціального оточення (викладачі, однокурсники, сусіди в гуртожитку, соціальна структура великого міста тощо); перебудова наявних соціальних навичок і звичок; різкий перехід до самостійного життя.

3. Дидактична адаптація, яка пов'язана з готовністю студента опанувати різноманітним новим (порівняно зі шкільними) організаційним форм, методів і змісту навчально-професійної діяльності у вищій школі, до значного збільшення обсягу начального матеріалу, до складної мови наукових текстів і вивчення спеціальних предметів тощо. Саме так званий «дидактичний бар'єр» між викладачами та студентами

може породжувати своєрідний негативний ефект від процесу навчання. Нездатність подолати дидактичний бар'єр часто є гальмівним моментом, що ускладнює адаптацію студентів.

4. Особистісно-психологічна адаптація пов'язана з прийняттям студентом нової соціальної позиції й опануванням нової соціальної ролі «студента» (студент – той, хто навчається самостійно, наполегливо опановує професію) і «майбутнього фахівця».

Психологічна адаптація здійснюється у процесі соціалізації особистості, у процесі індивідуального розвитку, соціального й професійного становлення, що передбачає вироблення і трансформація власної системи поглядів на життя та ціннісних орієнтацій, формування життєвого ідеалу, засвоєння культури людських взаємин і соціально-професійних функцій, а також формування індивідуального стилю навчально-професійної діяльності та власної моделі моральної поведінки й опанування професійною діяльністю та формами ділового спілкування [1, с. 61, 64–65].

І. Кон стверджує, що в юнацькому (студентському) віці істотно змінюється усвідомлення мети навчання: знання розглядаються як важливі умови професійного самовизначення, саморозвитку та самоствердження у професійної діяльності [3, с. 259].

Результативність опанування студентом новими знаннями істотною мірою залежить від здібностей, а також від актуалізації його особистості. У період адаптації виникає феномен соціального очікування, який супроводжується найсприятливішим психологічним налаштуванням сприйняття педагогічних інновацій і інших правил взаємодії у навчальному процесі. Будь-які розбіжності у цьому плані створюють дисонанс і серйозне морально-психологічне випробування.

Значною мірою успішність психологічної адаптації студента до процесу навчання залежить від нього самого, а також від його адаптаційних здібностей. Це індивідуальні психологічні особливості студента, що є умовою успішної адаптації до нових, змінених і незвичайних умов. Саме вони визначають адекватну поведінку, ефективну взаємодію студента з новим середовищем без надмірного нервово-психічного напруження. Потрібно пам'ятати, що у різних людей – різні адаптаційні здібності, тому більше уваги треба приділяти студентам, що мають низькі адаптаційні здібності. Оскільки молодь загалом і студенти зокрема не відчують себе захищеними повною мірою з боку суспільства і держави, вони частіше звертаються за підтримкою і допомогою до свого безпосереднього оточення. Але дедалі більше студентів орієнтуються, насамперед, на свої власні сили, не розраховуючи на обставини.

За результатами дослідження, 49% студентів важко перебудовуються до нових форм організації навчального процесу; 20% – гостро переживають відірваність від сім'ї, важко пристосовуються до самообслуговування; 125 студентів відчують труднощі входження в новий колектив; 39% не можуть охопити весь обсяг самостійної роботи [1, с. 66–67].

У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях науковців розроблені різні методики визначення адаптаційних можливостей: особистісний опитувальник «Адаптивність» А. Маклакова і С. Чермятіна, методика діагностики психічних станів Г. Айзенка, методика рівня тривожності Д. Тейлора (в модифікації Т. Немчина), опитувальник Ч. Спілберга (в модифікації Ю. Ханіна) та ін.

Адаптаційні реакції особистості мають свої особливості, тому в теорії психічної адаптації розрізняють такі поняття, як стійка адаптація, переадаптація, дезадаптація і реадаптація. Стійка адаптація передбачає створення умов, які не потребують значного психічного напруження особистості. Тому її отожднюють із поняттями «норма» і «здоров'я». Психологічна переадаптація супроводжується проявом незвичних для особистості психічних станів (тривожність, страх, емоційна лабільність тощо). Після повернення людини в звичайні умови відбувається процес реадаптації [4, с. 119–121].

В. Савченко визначає декілька основних соціально-психологічних особливостей сучасного студентства:

- специфіка видів діяльності, серед яких провідною є навчальна;
- вік, нижня межа якого розмита й визначається наявністю атестата про середню освіту. А верхня традиційно не виходить за 30-річний вік;
- студентські роки – час становлення самостійної й особистісної свободи, зумовленості проживання поза батьківським домом, послабленням контролю, автономністю в поведінці і діяльності;
- студентські роки – час не тільки професійної підготовки, це час любові, створення сім'ї, виховання дітей, це період знаходження свого місця в житті, час самоствердження в студентських колективах, різних соціальних групах;
- для сучасного українського студентства характерна поява феномену корпоративності в поглядах, поведінці, рефлексорних реакціях;

– для сучасних студентів характерне зниження елементів романтизму в почуттях і поведінці, збільшення меркантильного начала й жорсткого практицизму, орієнтація та цінності західного світу, зростання самостійності. Енергійності, готовності до конфліктних стосунків з адміністрацією й владними структурами тощо [5, с. 211].

В умовах інформаційного суспільства з'являються нові форми психологічного впливу на основну діяльність студента – навчання – через використання інтернету. За даними опитування, більшість сучасних студентів користуються інтернетом щодня. Найбільш часті звернення молоді до мережі пов'язані з навчанням (Польща – 86,2%, Україна – 79,5%). Окрім того, значна кількість студентів усіх країн, в яких проводилося дослідження, стежить за допомогою інтернету за світовими новинами, користується електронною поштою, спілкується з іншими людьми [6]. Становлення інформаційного суспільства призводить до радикальних змін у соціалізації студентства зумовлюючи певні психологічні зміни у процесі адаптації молоді до навчання.

У таких умовах на перше місце до сучасних адаптаційних проявів сучасного студентства можна поставити його соціальну зрілість, соціальну активність і соціальну відповідальність.

Висновки. Проведений теоретичний аналіз довів, що дискусія з проблем адаптації широко досліджується у психологічному освітньому просторі і являє собою унікальну форму взаємодії людини з оточенням, яке постійно змінюється.

Особливості адаптаційних проявів особистості в період студентства визначаються його адаптивними здібностями, вмінням сприймати й аналізувати ситуацію навчання та життєдіяльності, мотиваційною готовністю, можливостями самореалізації власних задумів у певній професійній діяльності.

Адаптаційний період включає такі етапи: стійка адаптація, переадаптація, дезадаптація і реадаптація, які характеризуються зміною емоційного і психічного стану особистості. Процес адаптації сучасної молоді до навчання в наш час проходить складно і вивчення особливостей адаптаційних проявів особистості в період студентства забезпечує можливість прискорення ефективного функціонування людини за складних життєвих обставин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Подоляк Л.Г., Юрченко В.І. Психологія вищої школи: навчальний посібник для магістрантів і аспірантів / Л.Г. Подоляк, В.І. Юрченко. – К.: ТОВ «Філ-студія», 2006. – 320 с.
2. Резникова Е.А. Особенности адаптивной ситуации личности в период студенчества / Е.А. Резникова, О.Г. Солодухова // Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць / за ред. С.Д. Максименка, В.Д. Потапової – К., 2008. – Т. XV, Ч. 2.– С. 199–206.
3. Консультативна психологія: [навчальний посібник] / І.С. Булах, В.У. Кузьменко, Е.О. Помиткін. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. – 459 с.
4. Смирнов Б.А., Долгополова Е.В. Психология деятельности в экстремальных ситуациях / Б.А. Смирнов, Е.В. Долгополова. – 2 изд. испр., доп. – Х.: Изд-во Гуманитарный Центр, 2007. – 292 с.
5. Вища школа як соціальний інститут і механізм соціалізації молоді: [монографія] / кол. авт.: М. Михальченко (керівник) та ін. – К.: Педагогічна думка, 2012. – 211 с.
6. Студенти. Образ майбутнього. Міжнародне дослідження 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://inststute.gorshenin.ua>.

Е.В. Уваркина, К.Н. Уваркина. Особенности адаптационных проявлений личности в период студенчества. – Стаття.

Аннотація. В статтє рассматриваются теоретические основы исследования проблемы психологической адаптации студенческой молодежи к процессу обучения в высшем учебном заведении. Обосновано, что психологическая адаптация осуществляется в процессе социализации личности, в ходе его индивидуального развития, социального и профессионального становления.

Ключевые слова: адаптация, психологическая адаптация, личность, студент.

O. Uvarkina, K. Uvarkina. Features displays of individual adaptation between students. – Article.

Summary. The article discusses the theoretical foundations of study on psychological adaptation of students to training process in high school. Proved that psychological adaptation is in the process of socialization in the course of individual development, social and professional development.

Key words: adaptation, psychological adaptation, person, student.

В.Г. Циватий,
кандидат історичних наук, доцент,
Заслужений працівник освіти України,
Перший проректор з науково-педагогічної та навчальної роботи,
Дипломатична академія України при Міністерстві закордонних справ України,
м. Київ, Україна

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ, ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ ТА ДИПЛОМАТИЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЄВРОПИ (XVI – XXI СТОЛІТТЯ): ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА

***Анотація.** Аналізуються історичні передумови та інституційні етапи модернізаційних процесів в Європі XVI – XXI ст. у контексті еволюції політико-дипломатичних систем і регіональних інтеграційних процесів поліцентричного світу. Особливу увагу приділено особливостям становлення державності, модернізаційному досвіду, національній специфіці, моделям дипломатії та дипломатичному інструментарію, здобуткам, проблемам й інституційним перспективам політико-дипломатичного розвитку провідних європейських держав в історичній ретроспективі й перспективі (компаративний аналіз).*

***Ключові слова:** зовнішня політика, дипломатія, модель дипломатії, інституціоналізація, модернізація, Європа, ранній Новий час.*

Однією з реальних сучасних гуманітарних небезпек для гуманітарного знання є те, що філософські осмислення стратегічних проблем модернізації українського суспільства витісняються на узбіччя публічних дискусій, і цей процес, окрім всього, супроводжується смисловим знеціненням модернізаційно-інноваційної риторики в Україні. Нині історична наука має будуватися на таких принципах: методологічна свідомість, стандарти роботи з текстами, міждисциплінарність (як у межах історичних дисциплін, так і уваги до досвіду політологічних, філософських, літературознавчих, культурологічних досліджень), європейський контекст. Саме ці принципи дадуть змогу подолати проблеми ідентичності й у визначеності предмета вітчизняної історичної науки, зв'язок із загальноісторичною проблематикою та включеність у загальнокультурний та загальноєвропейський контексти, адже світовий і європейський досвід історичної та стратегічної модернізації провідних і транзитивних країн, як в історичній ретроспективі, так і на сьогодні, є корисним для ефективної реалізації модернізаційних процесів в Україні.

Політична інституціоналізація, інститути дипломатії та інституціоналізація зовнішньої політики є своєрідним аспектом, який характеризується з позицій феноменології. Адже саме існування феномену, зокрема феномену політико-дипломатичної модернізації, підпорядковується як його внутрішнім законам, так і зовнішньому впливу.

Прихильники феноменологічної історії виходять з того, що зовнішній світ є результатом діяльності людей, творінням їхньої свідомості. Не заперечуючи об'єктивність цього світу (оскільки він існує як такий і поза людьми, поза їхньою свідомістю), дослідники (історики/політологи/соціологи) вважають, що він стає значущим для людей тоді, коли вони його сприймають і коли він із зовнішнього, об'єктивного перетворюється для індивідів на внутрішній, суб'єктивний. При цьому сприймають люди, як правило, не сам світ, а його явища (феномени). Завдання феноменологічної науки (політології, історії, соціології) полягає в тому, щоб прояснити, виявити, зрозуміти, пізнати, як люди структурують (упорядковують) сприйнятий світ (його феномени, явища) у своїй свідомості та втілюють свої знання про світ у повсякденних діях, тобто в повсякденному житті. Представників феноменологічного спрямування цікавить, у першу чергу, те, як об'єктивний світ соціальних явищ і процесів та його різноманітні структури сприймаються звичайними людьми в їхньому повсякденному житті. Тому прихильники феноменології прагнуть теоретично осмислити інституційно-соціальний світ у його людському, духовному бутті. У політико-філософському сенсі слово «феномен» часто застосовується для позначення явищ (наприклад, інституціоналізація), які досягаються на чуттєвому рівні, на противагу слову «ноумен», що означає явище, зрозуміле розумом. У новоєвропейській філософії, за визначенням І. Канта, феномен – будь-яке явище, яке може бути пізнане на основі досвіду.

Компаративний аналіз і порівняння конкретних зовнішньополітичних доктрин і моделей дипломатії в історичній ретроспективі ставить головною й обов'язковою умовою певний рівень абстрагування від історичного та політико-інституціонального контексту розвитку подій та окремих чинників політико-правових процесів у міжнародно-політичних регіонах. Тобто головний акцент ставлять на контекстному і фактологічному дискурсі, що формується історичною або політичною наукою. Адже зовнішньополітичні доктрини і моделі дипломатії формують, крім науковців й практиків, політичні актори, які діють цілеспрямовано й усвідомлено, вправно орієнтуючись у політико-дипломатичній та інституціональній системах координат [1, с. 292–300; 2, с. 136–141].

Для доби раннього Нового часу характерний об'єктивно зумовлений процес завершення інституціонального оформлення зовнішньої політики і дипломатичних служб провідних держав Європи, зокрема Франції, Італії та Іспанії. Відповідно, постає споконвічне питання співвідношення та пріоритетності концептів «зовнішня політика» і «дипломатія». З цієї проблематики пов'язані й оцінки сучасників щодо різноманітних державно-правових форм і типів правління, інституційних політичних процесів, характеристик реальності й створення ідеалів під час висвітлення завдань і практичної діяльності влади, концептів «зовнішня політика» і «дипломатія», моделей дипломатії, інститутів дипломатії, дипломатичного інструментарію тощо.

З метою вивчення цих історичних процесів, явищ і подій автор пропонує до наявних досліджень підійти з нових методологічних засад, а саме використати теорію інституцій та інституціональних змін у політичних, правових, суспільних системах і дипломатичних системах. Такий методологічний підхід дає можливість показати, як інституції розвиваються у відповідь на конкретні виклики, стимули, стратегії та варіанти вибору і, відповідно, як вони впливають на функціонування політико-дипломатичних систем та систем міжнародних відносин упродовж тривалого історичного періоду.

Поняття «інституціоналізація» активно використовують політологи, правознавці, філософи, соціологи, економісти для виявлення суперечливих проблем суспільного розвитку з найдавніших часів до сьогодення. Історики, враховуючи його специфіку та концептуально-теоретичну складність, не поспішають залучати до методологічного арсеналу історичного пізнання. Історичний аспект дослідження інституціоналізації зовнішньої політики і дипломатії передбачає виявлення способів досягнення тих чи інших суспільних результатів, відтворює процес самої трансформації, а не зосереджує увагу дослідника лише на простій фактологічній констатації. Така постановка проблеми має показати, яким чином відбувалося виникнення, формування інституціональних основ і розвиток дипломатичних служб європейських держав.

Постановка проблеми інституціоналізації зовнішньої політики є новою для історичного дослідження, отже, вимагає застосування системного аналізу та відповідної термінології, яка необхідна для виконання наукових завдань. Інституціоналізація – це перетворення будь-якого політичного явища (зокрема зовнішньої політики і дипломатії) на організовану системоустановчу інституцію. Вона є формалізованим, упорядкованим процесом із певною структурою відносин, ієрархією чи підпорядкованістю різних рівнів влади і іншими ознаками організації (правила поведінки, звичаї, закони, норми, дипломатичні методи, церемоніал, дипломатичний протокол, інститути дипломатії, дипломатичний інструментарій тощо).

З огляду на проблему, маємо вивчати не лише схему хронологічних подій зовнішньополітичної діяльності держав і їх дипломатичний інструментарій, а, спираючись на джерельну базу, показати перетворення зовнішньої політики і дипломатії як політичного явища на організовану системоустановчу інституцію, проаналізувати внутрішні та зовнішні функції держави, виявити критерії ефективності зовнішньої політики і дипломатії з погляду формування європейської системи держав чи визначення пріоритетів зовнішньої політики держав Європи.

У сучасній українській історіографії проблеми міжнародних відносин, зовнішньої політики і дипломатії доби раннього Нового і Нового часу в контексті їх актуалізації та комплексного розуміння досліджувалися такими вітчизняними науковцями, як Б. Гончар, О. Дьомін, В. Дятлов, А. Кудряченко, С. Віднянський, Н. Подалаяк, М. Кірсенко, М. Бур'ян, С. Троян, В. Ададунов, О. Машевський, С. Пронь, О. Сич, С. Лиман, Т. Чухліб, Ю. Каганов, О. Зернецька.

Характерною рисою російської історіографії другої половини ХХ – початку ХХІ ст. щодо дослідження проблем міжнародних відносин, зовнішньої політики і дипломатії Середньовіччя та раннього Нового часу стало створення як узагальнюючих праць, так і наукових розробок регіонального та країнознавчого спрямування. Суттєву увагу до проблем міжнародних відносин, зовнішньої політики і дипломатії раннього Нового і Нового часу у своїх наукових роботах приділяють представники французької, іспанської, німецької, італійської, англо-американської та латиноамериканської історіографічних шкіл.

Досліджуючи модернізаційні та інституціональні процеси в європейській зовнішній політиці в добу Середньовіччя та раннього Нового часу, автор у статті прагне показати не лише історію розвитку зовнішньої політики та дипломатії Європи у загальноєвропейському контексті, яка вже була предметом дослідження на-

уковців, а виокремити її функціональний аспект саме в контексті інституціоналізації дипломатичних служб в державах Європи у часово-просторовому вимірі [3, с. 268–274].

Наприкінці XV ст. Європа вступає у новий період міжнародних відносин. Політична ситуація в Західній Європі наприкінці XV ст., після подій Столітньої війни (1337–1453 рр.) [4; 5, с. 44–51; 6, с. 5–22] суттєво змінилася завдяки тому, що значно зміцнилися монархії, й у більшості держав, зокрема Франції, Іспанії та Англії, завершувався процес внутрішньої консолідації. Саме в цих державах було закладено основи сучасних національних держав, водночас «розробленість» Німеччини й Італії залишалась непереборною. Ці тенденції знайшли свої чітке відображення в подіях Італійських воєн (1494–1559) [7].

У нових політико-модернізаційних умовах формуються й нові погляди на зовнішню політику і дипломатію. Раніше за інших найбільш послідовно ці нові погляди на державу та її зовнішню політику та дипломатію виклав у своїх працях Н. Мак'явеллі: «<...> державець, якщо він прагне зберегти владу, має набути вміння відступатися від добра і користуватися цим умінням залежно від потреби» [8, с. 345], тобто вміти ступати і на шлях зла, якщо це необхідно. Ідеї та політичний реалізм Мак'явеллі, виток якого чітко окреслюються у потребах епохи, поділяли видатні політичні діячі й дипломати Середньовіччя та раннього Нового часу [9]. Першим серед них був Фердинанд Арагонський, що мав своє посольство при дворі св. Якова з 1487 р.; спершу його очолював доктор Родріго Гондесальві де Пуебло, а згодом жінка – Катерина Арагонська, принцеса Вельська і донька короля. Французькому королю Францискові I приписують заснування першої організованої королівської дипломатичної служби, з 1526 р. він мав послів навіть в османській Порті.

Невдовзі *corps diplomatique*, дипломатичний корпус, з'явився при кожному великому дворі та в кожній столиці. Живучи за умов певної небезпеки, дипломати швидко виробили необхідні правила імунітету, взаємодії, екстериторіальності, складання вірчих грамот і прецеденту. 1515 р. папа звелів, щоб нунцій був за дуаена дипломатичного корпусу, що імперський посол мав бути вищий від своїх колег, а решта послів мають поділятися на ранги, залежно від того, коли їхня країна визнала християнство як державну релігію. На практиці цей розпорядок не діяв, бо Карл V ставив іспанських послів вище за імперських і, як «найкатолицьніший» король Іспанії, відмовився визнати вищість французьких послів над іспанськими. Почалася сварка, іспанські та французькі послы твердо обстоювали свої переконання майже двісті років. Одного разу в Гаазі (1661 р.), коли почести французького та іспанського послів зіткнулися на вузькій вулиці, дипломати цілісний день простояли, не рушаючи з місця, аж поки міська рада наказала розібрати огорожу, щоб послы могли розминутись, як рівня один одному [10, с. 540–541]. За часів Мак'явеллі дипломати славились своїм ошуканством. Вони мали бути знайомі з кодами, шифрами та невидимим чорнилом. «А втім, розвиток постійної дипломатії становив важливий етап формування спільноти держав. У 1643–1648рр., коли в Мюнстері та Останбрюку було скликано велику дипломатичну конференцію, щоб покласти край Тридцятилітній війні, вже зароджувалась «Європейська згода» [11].

Беззаперечно, саме Італія та її модель дипломатії, по праву, вважається країною-фундатором постійної дипломатії. Так, першою республікою, яка заклала її основи, була Венеція [12]. Італія, Франція та Іспанія стали фаворитами політико-дипломатичної системи, що формувалася на початку доби раннього Нового часу, і достеменними, справжніми школами європейської дипломатії.

У Франції та Італії вже наприкінці XV – початку XVI ст. починають утверджуватися форми й методи дипломатії Нового часу. В Іспанії цей процес дещо стримувався, що пояснювалося, на думку автора, певною системою поглядів (консервативність щодо процесів інституціоналізації) її владарів-державців, які побоювалися створення постійної дипломатичної служби в Іспанії, як свого часу вони з пересторогою ставились і до поширення та інституціоналізації юриспруденції. Так, наприклад, М.-Е. де Монтень зазначає: «Король Фердинанд, надсилаючи колоністів в Індію, мудро передбачив, щоб серед них не було вчених законників, висловлюючи побоювання про те, що у Новому Світі розплодяться суди, адже саме юриспруденція як наука природно породжує суперечки й розбіжності у поглядах. Король, як і свого часу Платон, убачав, що будь-яка країна лише потерпає від юристів та медиків<...>» [13, с. 332]. Цілком ймовірно, що аналогічна точка зору поширювалася і на дипломатів, які мали багато спільного з юристами. Але цей стан був не тривалим. Іспанія, сприйнявши, вочевидь, позитивний досвід Франції та Італії у формуванні дипломатичної служби, розпочала цю справу й у себе, усвідомивши необхідність і доцільність існування постійної дипломатії. Постійна дипломатична служба набула швидкого поширення в практиці міждержавних відносин. Так, із 1510-х рр. – у Папській державі, із 1520-х – в Англії, в Імперії – за доби Карла V. До середини XVI ст. це вже стало європейською традицією.

Першу чверть XVI ст. варто визнати офіційним початком процесу інституціоналізації зовнішньої політики, ери постійних посольств, постійної дипломатії. А вже згодом продовжився наступний етап – етап розвитку й удосконалення дипломатичної практики досвідом багатьох держав і народів, і, безперечно, в центрі цієї практики споконвічно стояли питання війни і миру, адже, як стверджував Ф. де Комін, «дружба між воло-

дарями держав далеко не одвічна» [14, с. 107]. Першими війнами доби раннього Нового часу стали Італійські війни (1494–1559).

Західноєвропейські владарі-державці доби раннього Нового часу (Карл VIII, Людовік XII, Ізабелла Кастильська, Фердинанд Арагонський та ін.) були державцями-реформаторами як за способом мислення, так і за переконаннями. Саме їхня державна діяльність внесла суттєві і яскраво виражені зміни у процеси державотворення Західної Європи, процеси політичної інституціоналізації, методи ведення війн і організацію дипломатичних служб на постійних засадах, розвиток договірних основ співіснування держав, що складають європейську систему держав. Владарі-державці на рубежі двох епох персоніфікували в собі певний окреслений соціальний тип менталітету епохи ранньої Нової історії, тим самим просунулися далеко вперед від наявних у суспільстві, через що не були зрозумілі і не цілком вірно оцінені їх сучасниками. І з повною впевненістю можна відзначити, що владарі-державці західноєвропейських країн були державцями-політиками, яких сама історія поставила до керма європейської політики в початковий період формування європейської системи держав на рубежі Середньовіччя і раннього Нового часу. З них починається відлік нових подій і великих змін у міжнародному житті ранньомодерної Європи. Проблема війни і миру, війни і дипломатії хвилювали сучасників доби раннього Нового часу. Вони перебували в пошуку відповідей на ті питання, які ставила перед ними об'єктивна реальність. Адже цей період історії не міг залишити нікого байдужим, адже «мир і злагода – першочергово необхідні речі для королів і держав» [15, р. 254].

Розвиток політико-дипломатичних подій і політико-модернізаційні процеси в ранньомодерній Європі свідчили про інституціоналізацію нових міждержавних відносин, державами-лідерами яких були Франція, Італія та Іспанія, формуючи свої моделі й традиції у сфері зовнішніх зносин [16; 17; 18, с. 136–141; 19]. На рубежі Середньовіччя та раннього Нового часу в європейських державах розпочинається політико-модернізаційний процес оформлення і перетворення зовнішньополітичних функцій держави із спорадичних на державні інституції. Дипломатія держав ранньомодерної Європи, якісно нова по змісту, пройшла стадію становлення, яка збігається у часі з Італійськими війнами. Саме тому, окрім передових ідей, вона мала у своєму розпорядженні силу держави і армії.

На рубежі XV – XVI ст. відбувається генеза інституціональних процесів нової зовнішньої політики і дипломатії, які знайдуть своє виявлення протягом доби раннього Нового та Нового часу. Фаворитами і фундаторами цих процесів стали Франція, Італія та Іспанія, саме їх моделі дипломатії слугували взірцями для створення та ефективного впровадження дипломатичного інструментарію всіх держав Європи досліджуваного періоду.

Ранній Новий час (XVI – XVIII ст.) був для європейського суспільства часом різнопланових змін та інновацій. Постійна дипломатична служба у XVI – XVIII ст. набувала швидкого поширення у практиці міждержавних відносин. Спроба побудувати узагальнену модель політико-дипломатичної думки (ідеологем, концептів, теорій тощо) початку особливої, трансформаційної, політико-модернізаційної епохи, звичайно, не є вичерпною і остаточною. Практично всі вищезгадані підходи тією чи іншою мірою наближають нас до розкриття й розуміння своєрідності поглядів на владу, право, ідеологію, державу, дипломатію, внутрішню й зовнішню політику держави, процеси їх інституціоналізації, а, відповідно, допомагають скласти уявлення про людей тогочасної епохи, їх світогляд, ідеологеми та ментальні установки.

Феноменологія політико-дипломатичної модернізації – це методологічний підхід у гуманітарних науках, перш за все, – політології, історії та соціології, який додає особливого значення поглядам прихильників політико-дипломатичного мистецтва. Феноменологія політико-методологічного мистецтва прагне виявити сутність національних типів дипломатії і політики. Феноменологічний підхід до вивчення політико-дипломатичного мистецтва (майстерності) передбачає особисту участь вченого в дослідженні ним політико-дипломатичних традицій, що дає можливість зрозуміти значення й прояви різних політико-дипломатичних феноменів, що належать до конкретних видів діяльності держави та процесів інституціоналізації та модернізації як в історичній ретроспективі, так і в перспективі.

Під час проведення досліджень з використанням феноменологічного підходу вчені займають нейтральну позицію й відмовляються від наявних ціннісних суджень щодо досліджуваних видів і форм політико-дипломатичного мистецтва. Будь-який вид мистецтва має своїм джерелом історичний досвід, який виступає головним предметом вивчення у феноменології політико-дипломатичного мистецтва. Феноменологія інституційного розвитку та інституційно-дипломатичної практики в ренесансній Європі, особливо проявилася у Франції, Італії та Іспанії. Моделі дипломатії Франції, Італії та Іспанії зароджуються паралельно з аналогічними процесами в інших європейських державах і досить швидко, вже до початку XVI століття, стають помітним феноменом у житті європейського суспільства епохи Ренесансу в історичній ретроспективі та міжнародно-політичному контексті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Циватий В. США–Європа: зовнішньополітичні історичні поступи та інституціонально-дипломатичний діалог (XVIII – XXI ст.) / В. Циватий // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2015. – Вип. 42. – С. 292–300.
2. Циватий В. Інституції та дилеми європейської дипломатичної практики доби раннього Нового часу (XVI – XVIII ст.) / В. Циватий // Науковий вісник Дипломатичної академії України при МЗС України. – К.: ДАУ при МЗС України, 2014. – Вип. 21. – Частина I. – Серія «Історичні науки». – С. 136–141.
3. Циватий В. Європейська зовнішня політика доби раннього Нового і Нового часу: проблеми інституціоналізації (теоретико-методологічний аспект) / В. Циватий // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – К., 2000. – Вип. 4. – С. 268–274.
4. Басовская Н. Столетняя война, 1337–1453 гг. / Н. Басовская. – М., 1985. – 184 с., ил.
5. Басовская Н. Идеи войны и мира в западноевропейском средневековом обществе / Н. Басовская // Средние века. – Вып. 53. – М., 1990. – С. 44–51.
6. Басовская Н. Англия и Франция в международной жизни Западной Европы XII – XV вв / Н. Басовская // Средние века. – М., 1988. – Вып. 51. – С. 5–22.
7. Ададуrow В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII ст.) / В. Ададуrow. – Львів, 2002. – 412 с.
8. Макиавелли Н. Государь // Н. Макиавелли. Избранные сочинения. – М., 1982. – 345 с.
9. Хеншелл Н. Миф абсолютизма: Перемены и преемственность в развитии западноевропейской монархии раннего Нового времени / Н. Хеншелл. – СПб., 2003. – 272 с.
10. Норман Д. Європа: Історія / Д. Норман. – К., 2001. – С. 540–541.
11. Ивонина Л., Прокопьев А. Дипломатия Тридцатилетней войны / Л. Ивонина, А. Прокопьев. – Смоленск, 1996. – 96 с.
12. Ивонин Ю. У истоков европейской дипломатии нового времени / Ю. Ивонин. – Минск: Изд-во «университетское», 1984. – 159 с.
13. Монтень М. Опыты / М. Монтень. – М., 1992. – Кн. 3. – Гл. XIII. – С. 332.
14. Коммин Ф. де. Мемуары / Ф. де Коммин. – М., 1987. – Кн. 3. – Гл. VIII. – С. 107.
15. Masselin J. Journal des Etats Généraux de France tenus à Tours en 1484 / Ed. A. Bernier. – Paris, 1835. – P. 254.
16. Собираательство и меценатство в эпоху Возрождения / ред.-сост. А. Доронин, О. Кудрявцев. – М.: Политическая энциклопедия, 2015. – 231 с.
17. Искусство и культура Европы эпохи Возрождения и раннего Нового времени: Сборник трудов в честь В. Володарского. – М.: Центр гуманитарных инициатив, 2016. – 416 с.
18. Циватий В. Інституції та дилеми європейської дипломатичної практики доби раннього Нового часу (XVI – XVIII ст.) / В. Циватий // Науковий вісник Дипломатичної академії України при МЗС України. – К.: ДАУ при МЗС України, 2016. – Вип. 21. – Частина I. – Серія «Історичні науки». – С. 136–141.
19. Циватий В. Институционализация дипломатической службы европейских государств на рубеже Средневековья и раннего Нового времени: теоретико-методологический аспект / В. Циватий // Codrul Cosminului. – 2012. – Т. XVIII. – №. 2. – P. 287–294.

В.Г. Циватий. Феноменология внешнеполитической, институциональной и дипломатической модернизации Европы (XVI – XXI вв.): историческая ретроспектива. – Статья.

Аннотация. Анализируются исторические предпосылки и институциональные этапы модернизационных процессов в Европе XVI – XXI вв. в контексте эволюции политико-дипломатических систем и региональных интеграционных процессов полицентричного мира. Особое внимание уделено особенностям становления государственности, модернизационному опыту, национальной специфике, моделям дипломатии и дипломатическому инструментарию, достижениям, проблемам и институциональным перспективам политико-дипломатического развития ведущих европейских государств в исторической ретроспективе и перспективе (компаративный анализ).

Ключевые слова: внешняя политика, дипломатия, модель дипломатии, институционализация, модернизация, Европа, раннее Новое время.

V. Tsivatiy. Phenomenology of the Foreign Politics of Institutional and Diplomatic Modernization of the Europe (XVI – XXI century): Historical Retrospective. – Article.

Summary. The historical background and institutional stages of modernization processes in the Europe XVI – XXI centuries at the context of the evolution of political and diplomatic systems and regional integration processes of the polycentric world is analyzed. Particular attention is paid to the peculiarities of state formation, modernization experience, national specifics, models diplomacy and diplomatic tools, achievements, problems and perspectives of institutional political and diplomatic development of leading of the European countries and in historical perspective (comparative analysis).

Key words: foreign policy, diplomacy, diplomacy model, institutionalization, modernization, the Europe, early time of the Modern period.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1 НАЦІОНАЛЬНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Н.В. Аніщук РОЗВИТОК ГРОМАДЯНСЬКИХ ПАРТНЕРСТВ ЯК СПЕЦИФІЧНОЇ ФОРМИ ШЛЮБУ У ВЕЛИКОБРИТАНІЇ.....	4
О.К. Галицька СПЕЦІАЛЬНІ ЗНАННЯ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАБРУДНЕННЯ МОРІВ.....	7
Н.І. Долматова, Н.В. Атаманова АНАЛІЗ «КНИГИ СТАТУТІВ ТА ІНШІ ПРАВА МАЛОРОСІЙСЬКІ» 1764 РОКУ КРІЗЬ ПРИЗМУ КОДИФІКАЦІЇ ПРАВА ГЕТЬМАНЩИНИ.....	11
Н.М. Крестовська РЕФОРМАЦІЯ ЦЕРКВИ ТА РЕФОРМА ПРАВА (ДО 500-РІЧЧЯ ВІТТЕНБЕРЗЬКИХ ТЕЗ МАРТИНА ЛЮТЕРА)	15
О.О. Мавед ДЕЯКІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МЕДИЧНОГО ПРАЦІВНИКА ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВ ПАЦІЄНТІВ.....	18
Д.Г. Манько МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЮРИДИЧНОГО АЛГОРИТМУ.....	22
Н.В. Неледва ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ОБСТАВИН, ЩО ВРАХОВУЮТЬСЯ ПІД ЧАС УКЛАДАННЯ УГОДИ ПРО ПРИМИРЕННЯ.....	25
О.А. Панченко, А.В. Кабанцева, І.О. Сердюк ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ПСИХОДІАГНОСТИКИ НАДІЙНОСТІ ВОДІЇВ ПАСАЖИРСЬКОГО АВТОТРАНСПОРТУ.....	28
О.О. Подобний АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НЕГЛАСНОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ТА ОПЕРАТИВНО- РОЗШУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА.....	34
Є.Л. Стрельцов КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО: ОСНОВНІ ВИЗНАЧЕННЯ.....	38
Я.О. Тицька, Н.Б. Арабаджи ВИЩІ НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ ЯК ВАЖЛИВИЙ СУБ'ЄКТ ФОРМУВАННЯ СТІЙКОГО ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ.....	42

РОЗДІЛ 2 ЕКОНОМІКА І МЕНЕДЖМЕНТ

Л.І. Гладченко, Н.В. Гуманенко ДІАЛЕКТИКА МЕХАНІЗМІВ ФОРМУВАННЯ ВИТРАТ ОПЕРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ Й ЧИСТОГО ПРИБУТКУ.....	46
О.Г. Каліберда СПОРТИВНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ: НОВА СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ В МІЖНАРОДНОМУ ГУМАНІТАРНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ.....	50

РОЗДІЛ 3

КОМП'ЮТЕРНІ НАУКИ, ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ТА ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ

А.Н. Красовский, О.А. Сулова ОПТИМІЗАЦІЯ ПОЛІТА ДРОНА-КВАДРОКОПТЕРА ДО ЦЕЛИ И ОБРАТНО.....	54
---	----

РОЗДІЛ 4

МЕДИЦИНА ТА ФАРМАЦІЯ

Н.Г. Антипов, Е.В. Купченко СЕРГЕЙ ВАСИЛЬЕВИЧ ЛЕВАШОВ.....	60
О.В. Гладкий, В.С. Килівник ГУМАНІСТИЧНА ПАРАДИГМА – ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОЇ ОСОБИСТОСТІ.....	63
Н.О. Іванченко КЛІНІКО-ЕПІДЕМІОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КАШЛЮКУ У ЛЬВІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	68
О.Б. Кобзар, С.В. Дорошенко, М.М. Левон, М.В. Пархоменко, К.О. Прокопець, Т.Т. Хворостяна ДИДАКТИЧНА РОЛЬ ЛЕКЦІЇ В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ВИЩОЇ МЕДИЧНОЇ ШКОЛИ.....	73
В.А. Малиновский, М.И. Чанева ПОЛИКОМПОНЕНТНАЯ МЕЗОТЕРАПИЯ.....	77
Е.Л. Маркіна, С.В. Мокієнко ФАРМАЦІЯ УКРАЇНИ. СУЧАСНІСТЬ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	80
О.П. Романчук, О.В. Гузій ТЕСТИ З КЕРОВАНИМ ДИХАННЯМ В ОЦІНЦІ ВАРІАБЕЛЬНОСТІ ПАРАМЕТРІВ КАРДІОРЕСПІРАТОРНОЇ СИСТЕМИ СПОРТСМЕНІВ.....	84
В.Й. Тещук ПРИЧИННО-НАСЛІДКОВІ ЗІСТАВЛЕННЯ РЕФОРМУВАННЯ МЕДИЦИНИ В УКРАЇНІ.....	90
В.Й. Тещук, В.В. Тещук ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ НЕОТОНУ В КОМПЛЕКСІ З ГІПЕРБАРИЧНОЮ ОКСИГЕНАЦІЄЮ ПРИ ЛІКУВАННІ ІШЕМІЧНИХ ІНСУЛЬТІВ.....	95
В.Й. Тещук, Н.В. Тещук СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ НА МЕТОДИ ПРОГНОЗУВАННЯ РОЗВИТКУ ДИСЦИРКУЛЯТОРНОЇ ЕНЦЕФАЛОПАТІЇ У ХВОРИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ІЗ ВЕГЕТАТИВНО-СУДИННОЮ НЕВРІВНОВАЖЕНОСТЮ.....	99
Г.Х. Яворська, Д.М. Сенишин ПРОФЕСІОГЕНЕЗ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ.....	103

РОЗДІЛ 5 ЛІНГВІСТИКА І ВИКЛАДАННЯ МОВ

Н.М. Гаврилюк МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МОВНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ НАВЧАННЯ В СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ.....	110
О.А. Дерев'янюк СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА СТРУКТУРА РЕЧЕНЬ ІЗ ПРЕДИКАТАМИ ДЕБІТИВНОСТІ.....	114
N. Zhorniak THE STYLISTIC ROLE OF PARAGRAPH IN ARTISTIC PROSE (ON THE EXAMPLE OF SINCLAIR LEWIS'S "BABBIT").....	117
Abay Kairzhanov, Aigerim Boldrikova MILLENNIUMS AROUND THE BLACK SEA (TURKISMS IN ISLAND DIALECTS AND ETHNIC TAMGAS).....	121
О.В. Кміть ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ НА ОСНОВІ КОНТЕКСТНОГО ПІДХОДУ.....	127
К.В. Коротич ЗМІНИ В КОНЦЕПТІ <i>РОДИНА</i> ЗА РАДЯНСЬКИХ ЧАСІВ (НА МАТЕРІАЛІ ДИТЯЧОЇ ПРЕСИ Й ЛІТЕРАТУРИ).....	131
Ю.Г. Косенко ІГРОВІ ВПРАВИ ЯК НАВЧАЛЬНИЙ ПРИЙОМ.....	136
Kh. V. Kudrynska THE ANALYSIS OF THE USAGE OF JARGON WORDS IN THE NOVEL BY ANTHONY BURGESS "A CLOCKWORK ORANGE" AND ITS UKRAINIAN TRANSLATION DONE BY OLEKSANDR BUTSENKO.....	140
С.О. Мірошник КОРПОРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ПІДГОТОВКИ ПЕРЕКЛАДАЧІВ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ ТА ІСПАНІЇ.....	144
І.Г. Мірошниченко ГРАФІЧНІ ЗАСОБИ ПОБУДОВИ СТИСЛОГО ТЕКСТУ В УКРАЇНСЬКОМУ МЕДІАДИСКУРСІ.....	148
Л.І. Морошану ІТАЛІЙСЬКІ ЗАПОЗИЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ СФЕРИ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА.....	152
В.И. Рыжих ИСТОРИЯ И ОСОБЫЕ СВОЙСТВА АРАБСКОГО ЯЗЫКА.....	156
Л.В. Романюк, Т.В. Русановська КРИТЕРІЇ ВІДБОРУ АВТЕНТИЧНИХ МАТЕРІАЛІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ СТУДЕНТІВ НЕМОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ.....	160

О.Е. Синявская ТРАДИЦИИ И НОВАТОРСТВО В ГРАФИЧЕСКОМ ОФОРМЛЕНИИ КОММЕРЧЕСКИХ НАИМЕНОВАНИЙ.....	164
О.О. Смольницька ШОТЛАНДСЬКО-АНГЛІЙСЬКА ЛІНГВОМІФОЛОГІЧНА КАРТИНА СВІТУ: ВИБРАНІ БАЛАДИ РОБЕРТА БЕРНСА І ДЖОНА КІТСА У ЗІСТАВЛЕННІ З КЕЛЬТСЬКИМИ СТРУКТУРАМИ.....	170

РОЗДІЛ 6

ФІЛОСОФІЯ, ГУМАНІТАРНЕ ЗНАННЯ, МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Н.В. Венцель ЕКОНОМІЧНА ВІДСТАЛІСТЬ ЯК АТРИБУТИВНА ОЗНАКА ГЛОБАЛІЗАЦІЙНОЇ КРИЗИ СУЧАСНОСТІ.....	176
К.В. Джеджера, К.І. Молчанович КУЛЬТУРА СПІЛКУВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЯК ТЕОРЕТИЧНА ПРОБЛЕМА.....	179
Н.Ф. Крыжановский СИСТЕМА ВЛЕЧЕНИЙ И СТАДИИ РАЗВИТИЯ ПСИХИКИ.....	184
С.Г. Літовка-Деменіна ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СФЕРИ ТУРИЗМУ ДО ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ.....	189
Я.В. Лупій ОДЕСЬКА ШЕВЧЕНКІАНА «ЗОЛОТОГО ПЕРІОДУ» УКРАЇНСЬКОГО КІНО.....	193
Т.О. Масловська ІДІОСТИЛЬ ВАСИЛЯ СИМОНЕНКА В АНТРОПОЦЕНТРИЧНОМУ ВИМІРІ.....	197
С.С. Солодовник ИССЛЕДОВАНИЕ ВОЗДЕЙСТВИЯ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ НА ТВОРЧЕСКИЙ МЕТОД ХУДОЖНИКА И ПЕДАГОГА СЕРГЕЯ СОЛОДОВНИКА.....	201
К.М. Стрюк ІНФОРМАТИЗАЦІЯ ОСВІТИ У ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ РАДІОТЕХНІЧНОГО КОЛЕДЖУ.....	209
Л.С. Трифаніна ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ.....	212
О.В. Уваркіна, К.М. Уваркіна ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЙНИХ ПРОЯВІВ ОСОБИСТОСТІ В ПЕРІОД СТУДЕНТСТВА.....	215
В.Г. Ціватий ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ, ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ ТА ДИПЛОМАТИЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЄВРОПИ (XVI – XXI СТОЛІТТЯ): ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА.....	219

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове видання

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

ЗБІРНИК

Видається з 2004 року

Випуск 27

Підписано до друку 10.05.2017 р.
Формат 60x84/8. Ум.-друк. арк. 26,74.
Тираж 100 прим. Замовлення № 1005-17.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4392 від 20.08.2012 р.)
65009, Україна, м. Одеса, вул. Сегедська, 18, офіс 431
Тел. (0552) 39-95-80

www.helvetica.com.ua
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua